

เปิดสำรวจ สิทธิชุมชน
 เก็บภาพ ร่องรอย การพัฒนาเมืองชาย
 เมืองอำนาจ อธรรม ความไม่เป็นตา
 เก็บสิทธิชุมชน ตามในใจคน

สิทธิมนุษยชนไทย ในสถานการณ์สากล

สิทธิมนุษยชนไทย ในสถานการณ์สากล

เปิดศักราชสิทธิชุมชน
เห็นภาพ ผลพวง การพัฒนาทั้งหลาย
เห็นอำนาจ อธรรม ความเป็นตาย
เห็นสิทธิชุมชน ฉายในใจคน

อภินันทนาการ
จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล

บรรณาธิการ เสน่ห์ จามริก

ออกแบบปก ปางช้าง ทยาหทัย
และภาพประกอบ

จัดรูปเล่ม วัฒนสินธุ์ สุวรรตินานนท์

พิมพ์ครั้งแรก ธันวาคม 2546

จัดพิมพ์โดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
979 อาคารเอส เอ็ม ทาวเวอร์ ชั้น 14
ถ.พหลโยธิน แขวงสามเสนใน กรุงเทพฯ 10400
โทร 0-2298-0455-74 โทรสาร 0-2298-0475
สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
693 ถ.บำรุงเมือง เขตป้อมปราบ กรุงเทพฯ 10100
โทร. 0-2621-7813, 0-2621-6469 กด 0 โทรสาร 0-2621-7813

พิมพ์ที่ อุษาการพิมพ์

ราคา 220 บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

เสน่ห์ จามริก

สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล.--กรุงเทพฯ: สำนักวิจัย
และพัฒนา สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2546.

368 หน้า

1.สิทธิมนุษยชน I.ชื่อเรื่อง

323

ISBN 974-9666-01-1

คำนำ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

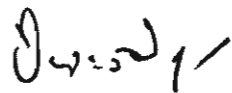
“สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” เป็นทั้งหัวข้อการวิจัย และเป็นทั้งคำประกาศถึงความตระหนักในปัญหาอันสำคัญอย่างยิ่งยวดของความเป็นมนุษย์ ของประชาชนคนไทย โดยที่ปัญหาดังกล่าวได้รับการพิจารณาหยิบยกขึ้นไว้ในบริบทโลก หรืออีกนัยหนึ่งคือในสถานการณ์ที่ใช้คำเรียกขานกันมานานว่า ความเป็นสากล ศ.เสนห์ จามริก ได้กรุณารับภาระเป็นผู้ประสานงานชุดโครงการนี้นับแต่ปี 2542 จนถึงปัจจุบัน โดยมีโครงการย่อย 10 โครงการ ประกอบด้วยนักวิจัย 89 คน และกลุ่มงานสนับสนุนอีกจำนวนหนึ่ง บัดนี้โครงการวิจัยดังกล่าวได้ดำเนินมาด้วยดีจนถึงปลายระยะที่ 1 ซึ่งเป็นการวางรากฐานของการ **“เปิดศักราชสิทธิชุมชน”** อันจะเป็นการวิจัยสืบเนื่องจากระยะแรก

โครงการวิจัยมีหลายรูปแบบ หลายวัตถุประสงค์ บ้างมุ่งวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ บ้างก็ทำเพื่อให้ใช้ประโยชน์โดยตรง การวิจัยบางลักษณะเป็นการ

ให้สังคมหรือผู้ทำวิจัยได้มีส่วนพัฒนาตนเอง ซึ่งอาจจะเป็นคนหนุ่มมากซึ่งเป็นรากแก้วของสังคมให้รวมเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งปัญญา โดยมีให้ปัญญาดังกล่าวคงอยู่เพียงในหอคอยงาช้าง ชุดโครงการขนาดใหญ่ที่นำโดย ศ.เสนห์ จามริก นั้นนับว่ารวมเอาคุณลักษณะทั้งหลายเข้าไว้ด้วยกัน โดยมีเงื่อนไขสำคัญที่ขาดเสียมิได้อันเกิดจากตัวของท่านหัวหน้าชุดโครงการเอง นั่นคือการมุ่งผูกพันมันคงตนเองอยู่กับความเป็นไปของบ้านเมือง และการใช้ปัญญาเพื่อให้การอยู่ร่วมกันในสังคมของสมาชิกทั้งหลายเป็นไปอย่างสมศักดิ์ศรีแห่งการเป็นมนุษย์ โครงการวิจัยชุดนี้จึงถือได้ว่าเป็นโครงการที่ สกว. มีความภาคภูมิใจเป็นอย่างสูงที่ได้รับเกียรติให้สนับสนุน

สาระัตถะของโครงการวิจัยนั้นน่าจะสรุปได้ด้วยประโยคอันสั้น แต่จะได้นำเสนอไว้ในหนังสือเล่มนี้โดยสมบูรณ์ด้วยปลายปากกาของท่านผู้ประสานงานชุดโครงการเอง หากสิ่งที่ทาง สกว. จะขอบันทึกไว้ได้แก่ รูปแบบและวิธีการดำเนินโครงการในมิติของการบริหารจัดการ และเหนือไปกว่านั้นคือการอาศัยหลักการอันมั่นคง ประกอบกับบารมีของครูบาอาจารย์ และการยึดผลประโยชน์ของคนส่วนมากอย่างไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย ทำให้เกิดปรากฏการณ์การรวมคนจำนวนมากในทุกวงการมาร่วมทำงานกัน ซึ่งการที่จะผลักดันให้บรรลุผลนั้นนับเป็นสิ่งที่ยากลำบาก ต้องอาศัยการลงแรงลงใจเป็นอย่างมาก ในเรื่องนี้ ศ.เสนห์ จามริก ได้กรุณาดำเนินการมาได้เป็นอย่างดียิ่งตลอดมาโดยมิเห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย แม้จะต้องรับภาระสำคัญในฐานะประธานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ในช่วงเวลาเดียวกันท่านก็ยังกรุณาแบกรับภาระการจัดการการวิจัยด้วยความเชื่อว่า ทั้งสองกิจกรรมเกี่ยวเนื่องกันแยกจากกันมิได้ และที่สำคัญคือจะเป็นคุณต่อสังคมไทยและสังคมมนุษย์ในความหมายรวม

สุดท้าย สกว. ใครขอขอบพระคุณทุกท่าน นับจากประชาชนผู้เสียภาษี
อากรจะโดยทางตรงหรือทางอ้อม ชาวบ้านในชนบทกันดาร ฝ่ายบ้านเมือง
นักวิชาการ ภาคเอกชน ไปจนถึงทุกๆ ท่านที่ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางปัญญา
และทางสังคมครั้งนี้ หวังว่าจะได้มีส่วนอำนวยความสะดวกต่อสังคมไทย และ
จะมีส่วนทำให้ภูมิปัญญาของไทยในเรื่องนี้ได้มีส่วนร่วมเพิ่มพูนภูมิปัญญาสากล
ได้ต่อไป

(ศ.เกียรติคุณ ดร.ปิยะวดี บุญหลง)

ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

บันทึกจากฝ่ายนโยบายชาติ และความสัมพันธ์ข้ามชาติ (ฝ่าย 1)

ศ.เสนห์ จามริก ได้กรุณามอบโอกาสให้ผู้เขียนในฐานะรักษาการผู้อำนวยการฝ่ายนโยบายชาติและความสัมพันธ์ข้ามชาติของ สกว. หรือ ฝ่าย 1 ผู้เป็นฝ่ายจัดการการวิจัยชุดโครงการ “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” เป็นผู้เรียบเรียงข้อความต่อไปนี้ ในวาระที่จะได้จัดประชุมใหญ่ “เปิดศักราชสิทธิชุมชน” อันเป็นกิจกรรมวิจัยต่อเนื่องจากชุดโครงการ “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” และโอกาสครั้งนี้ ผู้เขียนขออ้อมรับไว้ด้วยความเต็มใจยิ่ง และขออนุญาตนำเสนอในรูปบันทึกจากฝ่าย 1

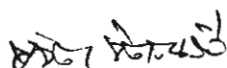
งานภาคสนามงานแรกที่ผมปฏิบัติเมื่อแรกที่ สกว. ยืมตัวจากคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มาช่วยราชการเชิงวิชาการครั้งแรกเมื่อ 3 ปีที่แล้ว ได้แก่เวทีวิชาการกลางชุมชนบ้านครัว ซึ่งมี ศ.(พิเศษ) ดร.ชลธิรา สัตยาวัดมโน เป็นแม่งานชั้นแข็ง และอยู่ในชุดโครงการนี้ที่เรียกกันสั้นๆ ว่า “โครงการสิทธิฯ” อันมี ศ.เสนห์ จามริก เป็นผู้ประสานงานชุดโครงการ นับจาก

วันนั้นงานภาคสนามในชนบทภาคเหนือและภาคใต้ของประเทศ ที่เชื่อมถึงกัน ด้วยการบินเพียงไม่กี่ชั่วโมง ได้ให้บทเรียนแก่ผู้เขียนว่าประเทศไทยยังห่างจากกันอีกหลายสิบล้านปีในด้านความเท่าเทียมกันเชิงโอกาส และมีระยะห่างจากอีกหลายประเทศในโลกในแง่ของศักดิ์ศรีแห่งมนุษยชน ห่างไกลทั้งในแง่หน้าหน้าและความล้าหลัง และการลดระยะห่างไม่อาจทำได้โดยปราศจากกระบวนการทางปัญญาคู่กับการปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ของเราคงนับว่าดีขึ้นมากเมื่อเปรียบเทียบกับยุคสมัยที่นักวิจัยในโครงการอีกหลายท่านรวมทั้งผู้เขียนเองเป็นนักศึกษาของท่านอาจารย์เสนห์ จากนักศึกษาประชาชนที่มีความร้อนใจที่จะเปลี่ยนแปลงสังคม เราอาจกลายเป็นผู้ที่ถูกกระแสสังคมจริงเปลี่ยน และต้องไม่ลดละความพยายามทำความเข้าใจถึงกลไก วิถี หรือจุดหมายปลายทางของความเปลี่ยนแปลงนั้นด้วยวิธีการทางปัญญา หนึ่งในนั้นคือการวิจัย

การได้รับโอกาสกลับมาร่วมกิจกรรมทางปัญญากับท่านอาจารย์เสนห์ อีกในครั้งนี้ จึงเป็นหนึ่งในรางวัลชีวิตการทำงาน และเป็นบทเรียนครั้งใหญ่ทางรัฐศาสตร์นอกรั้วมหาวิทยาลัยของผู้เขียน ในฐานะหนึ่งในผู้รับผิดชอบในการกำหนดทิศทางและจัดการการวิจัยด้านสังคมศาสตร์มนุษยศาสตร์ของ สกว. โดยเน้นด้านนโยบายและความสัมพันธ์ข้ามชาติ ท่านอาจารย์เสนห์ได้กรุณาแนะนำแนวทางให้คำนึงถึงนโยบายแบบที่สังคมได้มีส่วนร่วม และการทำให้ สกว. ได้เป็นเสมือนคลังสมองเป็นที่พึ่งแก่สังคมโดยรวม ทั้งนี้ ให้มองเลยไปยังประเทศเพื่อนบ้านและสังคมโลกโดยรวม โดยมียึดติดอยู่ในอาณาบริเวณอันคับแคบของตัวเองตน ผู้เขียนได้นำข้อแนะนำดังกล่าวมารวมกับข้อแนะนำจากท่านผู้อาวุโสและผู้หวังดีอีกหลายท่าน มาร่วมใช้กำหนดทิศทางและทำที่ในการทำงานที่รับผิดชอบ ทว่าข้อชี้แนะด้วยวาจาอาจจะยังไม่สำคัญเท่ากับบทเรียนทางการปฏิบัติ

ที่ผู้เขียนได้รับจากการติดตามโครงการไปบนพื้นที่ ท่านผู้ประสานงานได้พยายามใช้งบประมาณด้วยความมัลลย์สัจจนน่าเป็นกังวลถึงความพอดีในการทำงานที่ยากลำบากอยู่แล้วโดยสภาพ ไม่ว่าจะเป็นบนดอยสูงหรือบนพื้นที่ชายฝั่งที่เต็มไปด้วยปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นในชุมชนกลางกรุงอันร้อนรุ่ม หรือเวิร์คช็อปในห้องประชุมปรับอากาศ ทั้งนี้ด้วยความตระหนักว่างบประมาณจาก สกว. คือเงินของชาวบ้านนั่นเอง

บทเรียนที่สำคัญที่ได้รับอีกประการจากการได้ร่วมงานคือ ความอดกลั้น การสนทนาพาทิกันไม่ให้ขาดตอน การรับฟังกันและกันด้วยความจริงใจและหวังดีต่อส่วนรวมเป็นเงื่อนไขสำคัญของกิจกรรมทำนองนี้ ในฐานะผู้อำนวยการฝ่ายผู้รับผิดชอบโครงการสิทธิฯ มีอยู่ประการหนึ่งที่ผู้เขียนเรียนเสนอท่านผู้ประสานชุดโครงการเพื่อพิจารณา คือ การทำให้ผลได้จากการวิจัยนี้ทั้งในเชิงกระบวนการบนพื้นที่ และชั้นแนวคิดสามารถนำเสนอได้ในรูปแบบและภาษาที่สื่อออกยังสากล ว่าประเทศไทยหรือเอเชียมีเพียงแต่จะเปิดรับและปรับปรุงแนวคิดสิทธิมนุษยชนจากโลกตะวันตก หากเรายังสามารถจะเป็นผู้มีส่วนเพิ่มพูนภูมิปัญญาสากลได้ทั้งด้วยความคิด และด้วยการกระทำ

(ดร.ชจิต จิตตเสวี)

ผู้อำนวยการฝ่ายนโยบายชาติและความสัมพันธ์ข้ามชาติ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

คำนำ

“เปิดศักราชสิทธิมนุษยชน”

“สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” เป็นหัวข้อที่สำนักงานสนับสนุนการวิจัย (สกว.) กำหนดขึ้น ให้ทำการศึกษาวิจัยในระดับของชุดโครงการ เป็นภาระหน้าที่ของคณะวิจัยที่จะต้องตั้งใจให้ได้ความหมายบังเกิดเป็นมรรคเป็นผล ทั้งในเชิงหลักวิชาการ และทำความเข้าใจในประเด็นปัญหาอย่างเป็นรูปธรรม พร้อมทั้งนำเสนอแนวนโยบายสาธารณะเพื่อคลี่คลาย และขจัดปัญหาอุปสรรคต่อพัฒนาการก้าวหน้าของสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย คำวลี “สิทธิมนุษยชนไทย” ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นการแบ่งแยกเรื่องราวของสิทธิมนุษยชนออกเป็นส่วนๆ เลี่ยงๆ ตามเขตแดนของประเทศ หรือเชื้อชาติต่างๆ สิทธิมนุษยชนเป็นหลักการสากลของธรรมชาติความเป็นมนุษย์ร่วมโลก ไม่อาจแบ่งแยก หรือเลือกปฏิบัติ ไม่ว่าโดยเกณฑ์เชื้อชาติ สัญชาติ เพศและวัย ตลอดจนศาสนาและลัทธิความเชื่อต่างๆ เพียงแต่ว่าสภาพลักษณะชนิดประเภท และขอบข่ายความเชื่อมโยงซับซ้อนของประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชน

อาจมีความแตกต่างหลากหลายกันไปตามกาลเวลาและบริบทเฉพาะทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจการเมือง และสังคมวัฒนธรรม โดยนัยนี้เอง สิทธิมนุษยชน จึงมีความเป็นพลวัตตามสภาวะการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสังคมโลกร่วมสมัย ซึ่งมวลกลุ่มชน ชุมชนและประชาชาติทั้งหลายต่างเข้ามามีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ทั้งในเชิงบวกและเชิงลบอย่างกว้างขวาง และเข้มข้นขึ้นโดยลำดับ ทั้งหมดประกอบกันเป็นสถานการณ์สากลภายใต้กระแสพลังที่ใช้เรียกขานกันโดยทั่วไปว่าโลกาภิวัตน์ แล้วก็เพราะความเป็นพลวัตของเรื่องสิทธิมนุษยชนนี้เอง ประเด็นปัญหาและปรากฏการณ์ต่อผู้เรียกร้องสิทธิเสรีภาพใหม่ๆ จึงเกิดขึ้นตามสภาพเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลง และสภาวะจิตสำนึกของมนุษย์เรา ดังที่ได้เน้นถึงในบทผนวกที่ 1 ว่าด้วย “ฐานความคิด และวัตถุประสงค์ของการวิจัย” ตอนท้ายสรุปรายงานวิจัยนี้

ยิ่งไปกว่านั้น “สถานการณ์สากล” ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่ว่านี้ ยังมีส่วนแนบเนื่องไปด้วยกันกับปัญหาความลึกลับขัดแย้งเกี่ยวกับหลักคิดและกระบวนทัศน์ว่าด้วยสิทธิมนุษยชน จึงเป็นเหตุให้เกิดสถานการณ์ของการแสวงและใช้อำนาจโดยอ้างหลักการสิทธิมนุษยชนส่วนหนึ่ง มาบั่นทอนทำลายสิทธิมนุษยชนอีกส่วนหนึ่งของเพื่อนมนุษย์ร่วมประชาคมโลกด้วยกัน นั่นก็คือ กระแสโลกาภิวัตน์ ภายใต้ؤองอำนาจของลัทธิอุดมการณ์ “เศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่” (Economic Liberalism) ซึ่งจำแลงรูปโฉมมาเป็น “เสรีนิยมใหม่” (Neo-Liberalism) ในปัจจุบัน ประเด็นปัญหาและขอบข่ายของการศึกษาวิจัยชุดโครงการ “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” จึงค่อนข้างสลับซับซ้อน จำเป็นต้องทำความเข้าใจ ว่ากันตั้งแต่เรื่องของธรรมชาติและหลักคิดสิทธิมนุษยชนเอง ความเป็นจริงเกี่ยวกับโลกาภิวัตน์ และเศรษฐกิจเสรีนิยม เศรษฐกิจการเมืองไทยในบริบทของภูมิภาค ฐานทรัพยากรธรรมชาติเขตร้อน

ของโลก และพื้นฐานทางสังคม วัฒนธรรม และพัฒนาการทางสถาบันของ
ไทย ตลอดจนหลักการและกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะ อันสอดคล้อง
ต่อเจตนารมณ์แห่งรัฐธรรมนูญ “ฉบับปฏิรูปการเมือง” พ.ศ.2540

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ได้มีการกล่าวขวัญถึงกันอย่างกว้างขวางขึ้น
โดยลำดับว่า จะต้องพัฒนาสังคมไทย ให้เป็น “สังคมฐานความรู้” (Knowledge-
based) แต่เราไม่เคยมานั่งถกทำความเข้าใจกันอย่างจริงจังเลยว่า “ความ
รู้” อะไรกันแน่ที่พึงประสงค์สำหรับสังคมและคนไทยเรา ผลก็คือ แต่ละคน
แต่ละสำนักก็ต่างยึดกุมเอาตัวชุดความรู้ กระบวนทัศน์ และวัฒนธรรมการเรียนรู้
ที่มีอยู่แล้วเป็นทุนเดิมนั่นเอง เป็นสภาวะ ความรู้เรื่องสิทธิมนุษยชน ก็ตกอยู่
ในสภาวะหยุดนิ่งและชะงักงันทางปัญญาเช่นนั้น ชุดโครงการวิจัย “สิทธิ
มนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” นี้อาจมีข้อขัดตกบกพร่องมากมายหลาย
อย่างโดยไม่ต้องสงสัย แต่อย่างน้อยก็เป็นความพยายามแสวงหาเพื่อสร้างและ
พัฒนาองค์ความรู้ใหม่ให้รอบด้านขึ้น และเพื่อเป็นการผสานเรื่องของสิทธิ
มนุษยชนในบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม อันแตกต่างหลากหลาย
ให้เกิดความกลมกลืนเสนอสนองซึ่งกันและกัน ดังหลักคตินิยมสากลที่ว่า
“สิทธิมนุษยชนมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และไม่อาจแบ่งแยกส่วนได้”
พื้นฐานความรู้ความเข้าใจ และวัฒนธรรมการเรียนรู้เช่นนี้ ย่อมมีความสำคัญ
อย่างยิ่งต่อการส่งเสริมและการปฏิบัติสิทธิมนุษยชน ในทางที่สร้างสรรค์ต่อชีวิต
มนุษย์และสังคม ตลอดจนฐานทรัพยากรธรรมชาติ อันเป็นสมบัติร่วมกันของมวล
มนุษยชาติ แทนที่จะถูกใช้เป็นเครื่องมือประหัตประหารทำลายล้างกันอย่าง
เช่นในทุกวันนี้ ในนามของ “สิทธิมนุษยชน” ภายใต้ฉายา “เศรษฐกิจเสรีนิยม”

จากความคิดคำนึงถึง สิทธิมนุษยชนในบริบทของภูมิภาคฐานทรัพยากร
ธรรมชาติเขตร้อนนี้เอง จุดเน้นของชุดโครงการวิจัยฯ นี้ จึงมุ่งไปที่เรื่องของ

“สิทธิชุมชน” ซึ่งนับเป็นมิติใหม่ ที่มีทั้งแย้งและเสริมหลักคิดเดิมๆ ของวัฒนธรรมตะวันตก ที่มองเห็นสิทธิมนุษยชนเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลล้วนๆ เป็น การเตือนสติที่ยึดมั่นถือมั่นสุดโต่งอยู่กับปัจเจกนิยมและวัตถุนิยม จนสิทธิ- มนุษยชนกลายเป็นเครื่องมืออำนาจบั่นทอนทำลายศักดิ์ศรีและชีวิตมนุษย์และ ธรรมชาติไปทั่วโลกตลอดช่วงสองสามศตวรรษที่ผ่านมา ในแวดวงวิชาการ ปัญญาชนของไทยเรา ก็ไม่นำพาที่จะเรียนรู้แยกแยะว่า อะไรเป็นสากล และ อะไรเป็นเรื่องเฉพาะของวัฒนธรรมตะวันตก เพราะว่าเราต่างพากันเสพยาติด ทางความคิดความเชื่อว่า อะไรที่มาจากตะวันตก ล้วนเป็นเรื่องสากลทั้งนั้น ในนามของ “การเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย” และ “การพัฒนา” ผลก็คือ สังคม ไทยต้องตกอยู่ในวังวนของอาณานิคมทางปัญญามาช้านาน ชุดโครงการวิจัย “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” พยายามแสวงหาองค์ความรู้ใหม่ และ ความเป็นอิสระทางปัญญาความคิดและวัฒนธรรมการเรียนรู้ ไม่ใช่เพราะความ คลังชาติ หรือต้องการให้เรื่องของ “สิทธิมนุษยชนไทย” เกิดความโดดเด่นแยก ตัวต่างหากจากสิทธิมนุษยชนของคนชาติอื่นๆ เพราะโดยแท้จริงแล้ว ในฐานะ ที่เป็นส่วนหนึ่งของภูมิภาคฐานทรัพยากรธรรมชาติเขตร้อน เรื่องราวของสิทธิ มนุษยชนในประเทศไทย ก็ย่อมมีอะไรๆ ร่วมอยู่กับในที่อื่นๆ แล้วก็ด้วยเหตุผล ความเป็นจริงข้อนี้ ชุดโครงการวิจัยฯ นี้ จึงไม่อาจมองฐานทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งชีวิตมนุษย์และสังคมอย่างเป็นชิ้นเป็นส่วนอย่างในวัฒนธรรมตะวันตก หากมุ่งเน้นถึงสภาวะความเป็น “ฐาน” ทรัพยากรและชีวิตความเป็นชุมชน แม้ แต่คำว่า ชุมชน ก็ไม่ใช่จะมองเป็นกลุ่มเป้าหมายแตกต่างหากจากกัน หาก แต่เป็นในแง่ของความเป็น “เครือข่าย” ที่จะต้องเรียนรู้ดำรงชีวิตร่วมกัน สิ่ง ต่างๆ เหล่านี้ เป็นเรื่องที่บรรดาชุมชนท้องถิ่นทั้งหลาย จำต้องเรียนรู้ซึ่งกันและ กัน ทั้งภายในแต่ละชุมชน ระหว่างชุมชน และระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้อง

ภายในชุมชนเอง ก็จำเป็นต้องมีการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ ให้
เคารพในศักดิ์ศรีและสิทธิของบรรดาสมาชิกที่ประกอบกันขึ้นเป็นชุมชน โดย
นัยนี้ ความหมายและขอบข่ายของสิทธิมนุษยชน ก็จะเข้าลักษณะความเป็น
องค์รวมของชีวิต ซึ่งย่อมประกอบไปด้วยทั้งมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ
แวดล้อม และซึ่งย่อมต้องการวิถีการเรียนรู้ถึงวัฒนธรรมสิทธิมนุษยชนที่ แตก
ต่างไปจากวิถีของอำนาจ และค่านิยม ในประวัติศาสตร์พัฒนาการสิทธิ
มนุษยชนของสังคมโลกตะวันตก

โดยทัศนวิสัยจากฐานความคิดและบทเรียนจากประสบการณ์ทาง
ประวัติศาสตร์ดังกล่าว ชุดโครงการวิจัย “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์
สากล” จึงได้แตกประเด็นการวิจัยตามความเป็นเหตุเป็นผลออกเป็น ๓ ส่วน
ใหญ่ๆ คือ:

- (1) สมุฏฐานที่มาของปัญหาการบ้านทอนทำลายสิทธิมนุษยชนใน
สังคมไทย ในฐานะส่วนหนึ่งของภูมิภาคฐานทรัพยากรธรรมชาติ
เขตร้อน
- (2) กลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องอยู่ในวิถีชีวิตชุมชนฐานทรัพยากรดังกล่าว
และ
- (3) พื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรม และสถาบัน ทั้งในแง่ของศักยภาพ
และอุปสรรคต่อพัฒนาการสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย

แต่ละส่วนที่ว่านี้ ประกอบด้วยประเด็นหัวข้อการศึกษาวิจัยต่างๆ ซึ่งจะต้อง
มีการประสานเชื่อมโยงความเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน ดังที่แสดงไว้ในบท
ผนวกที่ 2 ว่าด้วย “แผนภูมิและกระบวนการวิจัย”

ทั้ง “ฐานความคิดฯ” และ “แผนภูมิฯ” ของชุดโครงการวิจัยฯ ประกอบ

กันเป็นโจทย์หลักเบื้องต้นสำหรับคณะวิจัยแต่ละหัวข้อที่จะคิดอ่าน กำหนดประเด็นและขอบข่ายของตนเองขึ้นมา โดยเป็นที่เข้าใจว่า ต่างก็มีโจทย์หลักร่วมกัน แต่ในขณะเดียวกัน ในทัศนะของผู้ประสานงานชุดโครงการฯ ก็เห็นควรให้คณะวิจัยได้ดำเนินงานวิจัยไปโดยอิสระตามความถนัด ทั้งนี้เนื่องจากเห็นว่า แต่ละหัวข้อล้วนเป็นประเด็นค่อนข้างใหม่ โดยเฉพาะในเรื่องของเทคโนโลยี ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ และชุมชนดั้งเดิม สมควรปล่อยให้ผู้อยู่ในวิจยารณญาณของแต่ละคณะวิจัย และถ้าหากมีช่องว่างจำเป็นต้องมีการเพิ่มเติมเสริมแต่ง ก็เป็นการระดมทุนของผู้ประสานงานที่จะทำการสังเคราะห์ให้สนองตอบโจทย์ของเรื่อง สัทธิชุมชนฐานทรัพยากรตามที่ตั้งใจไว้แต่แรกเริ่ม

ดังที่ได้ชี้แจงไว้ตั้งแต่เมื่อริเริ่มโครงการว่า คณะวิจัยถือเป็นหลักการที่จะจัดการให้ทั้งกระบวนการและผลงานวิจัยได้เป็นไปโดยเปิดเผย เป็นสมบัติของสาธารณชน ที่จะพึงร่วมรับรู้เรียนรู้และวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อคุณประโยชน์และคุณค่าทางปัญญาความรู้ของสังคมโดยทั่วไป ดังนั้น นอกเหนือไปจากที่พยายามจัดให้มีการเผยแพร่ข้อมูล ความรู้ และส่งเสริมการมีส่วนร่วมให้กว้างขวาง อย่างเช่นในรูปของจดหมายข่าว และการสื่อสารทางอินเทอร์เน็ตแล้ว คณะวิจัยก็ได้กำหนดแผนงาน “เปิดศักราชสิทธิชุมชน” ขึ้นเพื่อนำเสนอผลงานวิจัยในเวทีสาธารณะ ควบคู่กันไปกับการประเมินในเชิงคุณค่าทางวิชาการ ครั้งแรกได้จัดไปเมื่อเดือนมีนาคม 2544 แต่เดิมตั้งใจจะจัดเป็น 2 ครั้ง โดยครั้งที่สองนี้ จะเป็นการนำเสนอรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ของแต่ละหัวข้อ พร้อมด้วย “บทสังเคราะห์” โดยผู้ประสานงาน แต่ในทางเป็นจริง ผู้ประสานงานก็ไม่อาจทำได้ เนื่องจากยังมีประเด็นที่จะต้องทำการบ้านคิดค้นเองอยู่พอสมควร นอกเหนือไปจากที่ปรากฏในรายงานวิจัยหัวข้อต่างๆ ด้วยเหตุนี้ จึงต้องขอผัดผ่อนไปนำเสนอ “บทสังเคราะห์” เอาเป็นครั้งที่สามราวกลางปี 2547 ควบคู่

กันไปกับการนำเสนอของกลุ่มชุมชนชาวบ้านผู้ทรงสิทธิ์ร่วมกัน “เปิดศักราชสิทธิชุมชน” เพื่อการพัฒนาตนเอง และพึ่งพาตนเอง

จะอย่างไรก็ตาม แม้ว่า “เปิดศักราชสิทธิชุมชน” ครั้งที่สอง จะยังคงนำเสนอและประเมินกันเป็นรายหัวข้อ แต่ในขณะเดียวกัน ก็จัดให้มีการรวมกลุ่มหัวข้อตามแผนภูมิที่วางไว้ เพื่อช่วยให้ได้ความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจนขึ้นเป็นลำดับกันไป ตั้งแต่ระดับนโยบายอันเป็นสมมุติฐานที่มาของปัญหา กลุ่มเป้าหมาย และพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง แล้วปิดท้ายด้วยการนำเสนอ “สังเคราะห์ภาพรวม” จากแง่มุมของมิตรทางปัญญาวิชาการที่จะได้ให้ข้อคิดความเข้าใจที่สมบูรณ์ขึ้น

รายการ “เปิดศักราชสิทธิชุมชน” ครั้งที่สอง ย่อมจะมีข้อขาดตกบกพร่องอยู่ไม่น้อยทั้งในเชิงวิชาการ และการจัดการ ซึ่งต้องขอภัยไว้ ณ ที่นี้ แต่ที่จะเว้นกล่าวถึงเสียมิได้ ก็คือ น้ำใจ ความร่วมมืออันน่ายกย่อง ที่มีต่อคณะวิจัยและการจัดงานเสวนาครั้งนี้ ทั้งจากมิตรสหายในแวดวงวิชาชีพวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน พี่น้องชุมชนท้องถิ่นภูมิภาคต่างๆ เพื่อนร่วมงานสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ตลอดจนผู้บริหารศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ซึ่งใครขอแสดงความขอบคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ศ.เสนอห์ จามริก

สารบัญ

คำนำสำนักงานสนับสนุนกองทุนการวิจัย (สกว.)	2
บันทึกจากฝ่ายนโยบายชาติและความสัมพันธ์ข้ามชาติ (ฝ่าย 1)	
คำนำ เปิดศักราชสิทธิชุมชน	
ศ.เสน่ห์ จามริก	
เศรษฐกิจเสรี การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ	3
และผลกระทบต่อสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมในประเทศไทย	
ดร.ศรีประภา เพชรมีศรี และคณะ	
นโยบายการพัฒนาของรัฐกับการละเมิดสิทธิชุมชนชนบท	35
กฤษฎา บุญชัย, ประภาส ปิ่นตบแต่ง, ศยามล ไกยูรวงศ์	
เอเชียวิถีกับสิทธิมนุษยชนไทยบนรากฐานวัฒนธรรม	65
วรศักดิ์ มหัทธโนบลและคณะ	
สิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ความคิดของสังคมไทย	91
ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, อติสร หมวกพิมาย	
การปฏิรูปสื่ออิเล็กทรอนิกส์กับสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย	119
วิระ สมบูรณ์, ไซนัส ไซยพร และคณะ	

กฎหมายสิทธิมนุษยชนกับเทคโนโลยีชีวภาพ นันทน อินทนนท์, จักรกฤษณ์ ครอบพจน์ และคณะ	131
สิทธิเกษตรกรไทย: กระบวนการเรียนรู้กับการพัฒนาระบบเกษตรกรรม เดชา ศิริภัทร, สมหญิง สุนทรวงษ์ และคณะ	163
สิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่น วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และคณะ	193
สิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณี สู่สถานการณ์ปัจจุบัน: การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบาย สิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทยศาสตราจารย์(พิเศษ) ดร.ชลธิรา สัตยารัตนาและคณะ	221
บทผนวกที่ 1 ฐานความคิดและวัตถุประสงค์ของการวิจัย เสน่ห์ จามริก	279
บทผนวกที่ 2 สรุปข้อเสนอโครงการวิจัย เรื่อง “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล”	311
บทผนวกที่ 3 ภูมิหลังพัฒนาการสิทธิมนุษยชน	335

โลกาภิวัตน์ เศรษฐกิจเสรี แพร่ไปทุกที่ทุกสถาน
ชาติ-ชุมชนไม่อาจต้านทาน มันทำลายล้าง ฐานการพึ่งตน
ทำลายการเคารพธรรมชาติ ทำลายเทคโนโลยีที่เหมาะสม
ทำลายความหลากหลายของชุมชน
ทำลายคน ทำลายค่า...ค่าเสรี!

เศรษฐกิจเสรี การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และผลกระทบต่อสิทธิทางเศรษฐกิจ และสังคมในประเทศไทย

ดร.ศรีประภา เพชรหมี่ศรี และคณะ

รายงานผลการวิจัยโครงการวิจัย เศรษฐกิจเสรี การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และผลกระทบต่อสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมในประเทศไทย แบ่งออกเป็น 8 บท การศึกษาในบทแรกและบทที่สอง เริ่มต้นจากการศึกษาทบทวนแนวคิด พัฒนาการและการขยายตัวของสิทธิมนุษยชน สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม และเศรษฐกิจเสรีในกระแสโลกาภิวัตน์ ที่ทั้งสิทธิมนุษยชนและเศรษฐกิจเสรีเป็นกระแสที่ขยายตัวไปอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ในบทที่สาม เน้นศึกษาการเข้าสู่วงจรเศรษฐกิจเสรีของประเทศไทย ตั้งแต่มีการลงนามในสัญญาเบาริ่ง เมื่อปี 1855 นับแต่นั้น การผูกขาดทางเศรษฐกิจโดยราชสำนักก็ถูกทำลาย ในขณะที่เอกชนเข้ามามีบทบาทในเศรษฐกิจไทยมากขึ้นด้วยการส่งเสริมของรัฐตามแนวทางเศรษฐกิจเสรี เมื่อรัฐบาลไทยนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาใช้ตั้งแต่ปี 1961 การขยายตัวของเศรษฐกิจเสรี (ทุนนิยม) ในประเทศไทยได้ขยายตัวเข้าไปในทุกส่วนของสังคม ทั้งใน

ลักษณะวิวัฒนาการและเร่งจังหวะ และเข้มข้นมากขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 การศึกษากรณีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและปัญหาของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา และภาคตะวันออก ซึ่งมีการพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างเข้มข้น ที่ปรากฏใน**บทที่สี่** ชี้ให้เห็นถึงจังหวะก้าวทั้งของเศรษฐกิจเสรีและวิถีชีวิตของประชาชนภายใต้เศรษฐกิจเสรีที่เริ่มเห็นปัญหาและผลกระทบชัดเจนขึ้น

ในขณะที่เศรษฐกิจเสรีพัฒนาไปอย่างกว้างขวาง และเศรษฐกิจไทยเข้าไปเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจโลกอย่างแนบแน่นนั้น ความเร่งรีบเข้าสู่ขบวนการเศรษฐกิจเสรี โดยเฉพาะนับแต่ทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา เมื่อมีการเปิดวิเทศธนกิจโดยไม่มีความพร้อม ทั้งในแง่สถาบันและการจัดการ ส่งผลให้ประเทศไทยต้องประสบกับวิกฤตทางเศรษฐกิจการเงินอย่างรุนแรง จนต้องขอความช่วยเหลือจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศและสถาบันการเงินระหว่างประเทศอื่นๆ ภายใต้เงื่อนไขของการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจนี้เองที่**บทที่ห้าและบทที่หก**พยายามศึกษาวิเคราะห์ การปฏิบัติตามเงื่อนไข และผลกระทบต่อสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมของคนไทยที่เกิดจากการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะสิทธิทางการศึกษา สาธารณสุข และสิทธิในการมีงานทำของประชาชนคนไทย

ใน**บทที่เจ็ด** การศึกษาเน้นให้เห็นว่า สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยไม่ได้เป็นกรณีโดดเดี่ยว แต่เป็นประสบการณ์ที่หลายประเทศที่รับนโยบายเศรษฐกิจเสรีและเงื่อนไขในการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจมาใช้เคยเผชิญมาแล้ว ในขณะที่แรงผลักดันการเปิดเสรี โดยเฉพาะในการลงทุนและการค้าเป็นไปอย่างเข้มข้น ภายใต้กฎกติกาโลกใหม่ทางเศรษฐกิจที่ประเทศไทยเป็นส่วนหนึ่งด้วยกำลังเคลื่อนไปอย่างยากที่จะก้าวทัน อนาคตของสิทธิทางเศรษฐกิจ

และสังคมถูกคุกคามมากขึ้น บทสรุปในบทที่แปด ชี้ให้เห็นว่า สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นสิทธิมนุษยชนอย่างแท้จริง และแบ่งแยกไม่ได้จากสิทธิประเภทอื่นๆ กับมีความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับสิทธิชุมชน ในขณะเดียวกัน ก็พยายามวิเคราะห์ให้เห็นถึงสภาพการละเมิดสิทธิมนุษยชนภายใต้การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจโดยรัฐไทย พร้อมทั้งความพยายามพิจารณาว่า ในสถานการณ์ที่ดูเหมือนเศรษฐกิจเสรีและสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นเส้นขนานนี้ ประเทศไทยจะมีทางออกอย่างไร

ในส่วนที่ว่าด้วยการขยายตัวของแนวความคิดสิทธิมนุษยชนและเศรษฐกิจเสรี ในระดับสากล การศึกษาเน้นที่การก่อตัวของแนวความคิดสิทธิมนุษยชนและเศรษฐกิจเสรีในตะวันตกเป็นหลัก แม้แนวความคิดสิทธิมนุษยชนจะพัฒนามาจากสิทธิธรรมชาติ แต่ความหมายของสิทธิธรรมชาติ (Natural rights) กลับถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวางในงานของนักคิดยุคแสงสว่างในยุโรป โดยเฉพาะโดย Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Emmanuel Kant และ Thomas Paine พร้อมๆ กับการก่อตัวของรัฐ-ชาตินักคิดเหล่านี้เริ่มพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับปัจเจก สิทธิของปัจเจกที่จะได้รับการคุ้มครองอย่างเหมาะสมจากรัฐ แนวคิดสัญญาประชาคมบนพื้นฐานของสิทธิธรรมชาติที่ว่า มนุษย์ถูกสร้างขึ้นเท่าเทียมกันและได้รับสิทธิที่ไม่อาจลดคุณค่าได้จากผู้สร้าง ในบรรดาสิทธิเหล่านั้น มีสิทธิในชีวิต เสรีภาพ สิทธิในทรัพย์สิน และสิทธิที่จะมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุขก็ขยายไปทั่วตะวันตก พร้อมๆ กับแนวความคิดเรื่องสิทธิของประชาชนที่จะเลือกรัฐบาลที่ต้องการ

แต่ก้าวสำคัญของการขยายตัวของแนวความคิดสิทธิมนุษยชนคือ การประกาศอิสรภาพของอเมริกา และการปฏิวัติฝรั่งเศส และคำประกาศสิทธิของมนุษย์และสิทธิพลเมืองของฝรั่งเศส ในศตวรรษที่ 18 การแผ่ขยายของแนว

ความคิดนี้เกิดขึ้นโดยมีกระแสด้านตามมา และกระแสด้านกระแสแรกคือ กระแสเรียกร้องสิทธิสตรี ความเท่าเทียมกันระหว่างเพศ หลังจากนั้น สิทธิมนุษยชนเสรีนิยมของกลุ่มนักคิดเสรีนิยมก็ถูกกลุ่มนักคิดสังคมนิยมท้าทาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในศตวรรษที่ 19 เมื่อผลของการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปเริ่มส่งผลกระทบต่อชนชั้นแรงงาน เด็ก สตรี และความทุกข์ยากเกิดขึ้นทั่วยุโรป นักคิดเหล่านี้ได้แก่ Pierre-Joseph Proudhon, Karl Marx, Friedrich Engels นักคิดสังคมนิยมกลุ่มนี้มองว่า สิทธิในการแสวงหาทรัพย์สินโดยไม่มีข้อจำกัดก่อให้เกิดประโยชน์กับเพียงผู้มีโอกาสและมีอภิสิทธิ์อยู่แล้ว จุดยืนที่ชัดเจนในเรื่องสิทธิมนุษยชน อยู่ที่สิทธิของแรงงาน สิทธิในสวัสดิการสังคม และโจมตีสิทธิในทรัพย์สิน

หากพิจารณาในแง่พัฒนาการของแนวความคิดสิทธิมนุษยชน (ที่มีการแบ่งกันเพื่อความสะดวกเป็นหลัก) จะเห็นว่า แนวคิดสิทธิมนุษยชนเสรีนิยมให้ความสำคัญกับสิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมือง แต่ผลที่เกิดจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมทำให้แนวคิดสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมโดดเด่นขึ้น แนวคิดสิทธิมนุษยชนทั้งสองกระแสนี้ขยายตัวอย่างรวดเร็วหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งตามมาด้วยความพยายามในการจัดระเบียบโลกใหม่ แนวคิดเสรีภาพ 4 ประการของประธานาธิบดี Roosevelt แห่งสหรัฐอเมริกา คือ เสรีภาพในการแสดงออก เสรีภาพในการนับถือศาสนา เสรีภาพจากความต้องการ และเสรีภาพจากความกลัว สะท้อนแนวคิดสิทธิมนุษยชนทั้งสองกระแสของนักคิดในศตวรรษที่ 17-19 เป็นอย่างดี และเป็นพื้นฐานสำคัญของระบบสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ และมีอิทธิพลอย่างสูงต่อการวางมาตรฐานสากลของบรรดาสมาชิกสหประชาชาติทั่วโลก

ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ปี 1948 ซึ่งครอบคลุมทั้งสิทธิทาง

การเมืองและสิทธิพลเมือง และสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ได้รับการรับรองอย่างกว้างขวางโดยสมาชิกสหประชาชาติ และได้รับการรับรองในทางกฎหมาย โดยกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมือง และกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ในปี 1966 หลังจากนั้น กฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิมนุษยชนอีกหลายฉบับก็มีผลบังคับใช้ ไม่ว่าจะเป็น อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก อนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีทุกรูปแบบ อนุสัญญาว่าด้วยการจัดการที่ดินทางเชื้อชาติ อนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติและการทารุณกรรม เป็นต้น

แต่แนวความคิดสิทธิมนุษยชนที่แผ่ขยายไปทั่วโลกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็เริ่มถูกท้าทายในหลายประเด็น โดยเฉพาะจากผู้นำในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความเป็นสากลของสิทธิมนุษยชน กับลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมและการพัฒนาของสังคม (Universality v.s. Cultural relativism) สิทธิในการแทรกแซงและอำนาจอธิปไตย การให้ความสำคัญกับประเภทของสิทธิมนุษยชน ระหว่างสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง กับสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และความขัดแย้งระหว่างสิทธิของปัจเจก และสิทธิของกลุ่ม กับสิทธิของปัจเจกและหน้าที่พลเมืองในสังคม แต่แม้จะถูกท้าทาย แนวความคิดสิทธิมนุษยชนดูเหมือนได้ขยายไปทั่วโลกด้วยเครื่องมือทางกฎหมายระหว่างประเทศ และสิทธิมนุษยชนก็กลายเป็นคำที่ใช้กันอย่างกว้างขวาง แม้ภาษาสิทธิมนุษยชนอาจไม่เหมือนกันเสียทีเดียว

ในขณะที่กระแสสิทธิมนุษยชนแผ่ขยายไปทั่วโลก เศรษฐกิจเสรีก็แผ่ขยายอิทธิพลครอบงำไปทั่วโลกเช่นเดียวกัน โลกาภิวัตน์ซึ่งมองได้ทั้งเป็นเหตุและผลของเศรษฐกิจเสรีกลายเป็นกระแสครอบงำโลกภายในเวลาไม่นาน

หากนักคิดลัทธิมนุษยชนเสรีนิยม เน้นที่ความสัมพันธ์ของรัฐกับปัจเจก ในฐานะที่รัฐต้องเคารพสิทธิของมนุษย์ และต้องประกันเสรีภาพทางการเมือง (และสิทธิพลเมือง) นักคิดทางเศรษฐศาสตร์ก็ขยายแนวความคิดสิทธิในทรัพย์สินไปสู่เสรีภาพทางเศรษฐกิจ นักคิดกลุ่มนี้ซึ่งได้แก่ Adam Smith, David Ricardo, Jean-Baptiste Say และ John-Stuart Mill ได้เสนอทฤษฎีมือที่มองไม่เห็น (Invisible hand) ทฤษฎีการแบ่งงานกันทำในสังคมและระหว่างประเทศ การไม่แทรกแซงการผลิตโดยรัฐ และการแข่งขันเสรีและยุติธรรมตามกลไกตลาด แนวคิดเสรีนิยมทางเศรษฐกิจ ซึ่งเน้นการปล่อยให้ปัจเจกกระทำอย่างเสรี (Laissez-faire) ขยายไปพร้อมๆ กับการขยายอำนาจทางการเมือง โดยอำนาจทางอาวุธในยุคล่าอาณานิคม เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของจักรวรรดินิยมตะวันตก โดยเฉพาะจักรวรรดินิยมในยุโรป

แนวความคิดของกลุ่มนักคิดเศรษฐกิจเสรีนิยม ซึ่งพัฒนามาตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 ได้รับการสืบทอดและขยายต่อเป็นแนวความคิดเสรีนิยมใหม่ โดยนักคิดเศรษฐศาสตร์รุ่นใหม่ โดยเฉพาะสำนักชิคาโก นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้มุ่งเน้นการให้เสรีในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นเสรีด้านการค้า การเงิน และทุน โดยรัฐจะต้องไม่เข้าไปแทรกแซงหรือควบคุม เพราะจะทำให้ตลาดบิดผัน พื้นฐานของลัทธิเสรีนิยมใหม่อยู่ที่เสรีภาพในการสะสมทรัพย์สินของปัจเจกโดยไม่จำกัด ผลประโยชน์ส่วนบุคคล การแข่งขันเสรี ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านการแบ่งงานกันทำ และการใช้ทุนและเครื่องจักรสูง

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ประเทศต่างๆ ในเอเชีย แอฟริกา และละตินอเมริกาเริ่มทยอยได้เอกราช และในขณะที่ยุทธศาสตร์สหประชาชาติกำลังส่งเสริมแนวคิดลัทธิมนุษยชนไปทั่วโลก สถาบันทางเศรษฐกิจก็ได้รับการจัดตั้งขึ้นเช่นเดียวกัน คือ สถาบัน Bretton Woods ภายใต้ Bretton Woods สถาบันการ

เงินระหว่างประเทศคือ ธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศได้รับการจัดตั้งขึ้น ตามมาด้วยสถาบันทางการเงินและสถาบันเศรษฐกิจอื่นๆ เพื่อทำหน้าที่ส่งเสริมเศรษฐกิจเสรี และดูแลสถานการณ์ทางเศรษฐกิจของโลก สถาบันการเงินระหว่างประเทศเหล่านี้ทำหน้าที่โดยผ่านโครงการความช่วยเหลือในรูปแบบเงินกู้ ความช่วยเหลือทางวิชาการและคำแนะนำ แรงผลักดันระบบเสรีนิยมใหม่โดยการเปิดเสรีทางการค้า และลดบทบาทของรัฐบาลในทางเศรษฐกิจ การเปิดเสรีในการลงทุนระหว่างประเทศได้ผลเกินคาด โดยผ่านเครื่องมือที่เรียกว่าการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ซึ่งสถาบันการเงินระหว่างประเทศใช้เป็นเครื่องมือในการปรับแนวทางการพัฒนาในประเทศกำลังพัฒนา และประเทศที่เศรษฐกิจอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน

การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจมีข้อตกลงเงินกู้ ซึ่งระบุเงื่อนไขไว้ชัดเจน เป็นเหมือนข้อบังคับของสถาบันการเงินระหว่างประเทศ ในขณะเดียวกัน เครื่องมือของเศรษฐกิจเสรี ซึ่งเป็นเครื่องมือทางกฎหมายก็ค่อยๆ พัฒนาขึ้นจากการเจรจาต่อรองต่างๆ จนถึงการเจรจารอบอุรุกวัย (Uruguay) ความตกลงว่าด้วยภาษีศุลกากรและการค้า (GATT) ซึ่งเป็นกรอบทางกฎหมายเพื่อใช้กำกับการค้าระหว่างประเทศ การขจัดสิ่งกีดขวางทางการค้า และการเปิดตลาด รวมถึงการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาเกี่ยวกับการค้าก็ได้รับการบรรจุในข้อตกลงในการเจรจารอบอุรุกวัย ข้อตกลงเหล่านี้ มีองค์กรซึ่งเป็นองค์กรนิติบุคคล (และมีอำนาจมากกว่าองค์การสหประชาชาติ ที่เน้นบทบาทป้องกันปรามและส่งเสริม) คือ องค์การการค้าโลก (WTO) ซึ่งได้รับการจัดตั้งขึ้นในปี 1995 เป็นองค์กรตรวจสอบและควบคุมการปฏิบัติตามข้อตกลงของประเทศสมาชิก

ทั้งสถาบันการเงินระหว่างประเทศ (ซึ่งสหรัฐอเมริกามีอิทธิพลอย่างสูง)

และองค์การการค้าโลก และกรอบข้อตกลงระหว่างประเทศที่ใช้ในทางเศรษฐกิจ (เช่น GATT) ล้วนเป็นหัวหอกสำคัญให้การขยายตัวอย่างไม่มีขีดจำกัดของบรรษัทข้ามชาติ ที่เริ่มพัฒนาขึ้นมาในช่วงการแสวงหาอาณานิคมของจักรวรรดินิยม และเริ่มแผ่ขยายอย่างเข้มข้นในช่วงทศวรรษที่ 1980 อันเป็นจุดเริ่มต้นของกระแสโลกาภิวัตน์ ที่มีเทคโนโลยี การสื่อสารโทรคมนาคม เป็นเครื่องมือสำคัญ

หากพิจารณา 2 กระแสแนวความคิด คือ สิทธิมนุษยชนและเศรษฐกิจเสรีทุนนิยม จะเห็นว่ามีพัฒนาไปพร้อมๆ กัน ในขณะที่สิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมืองถูกทำลายในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา (บางประเทศ) การขยายตัวของเศรษฐกิจเสรีทุนนิยมและบทบาทของบรรษัทข้ามชาติก็กำลังคุกคามสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของประเทศกำลังพัฒนา การต่อต้านกระแสเรียกร้องสิทธิในการพัฒนาและสิทธิในการกำหนดอนาคตตนเองก็มีมากขึ้น เมื่อพบว่าเศรษฐกิจเสรีทำลายสิทธิในการพัฒนาตนเองของประชาชนขึ้นทุกวัน โดยเฉพาะสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นสิทธิมนุษยชนที่ไม่อาจแบ่งแยกได้จากสิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมือง ความเชื่อมโยงของสิทธิดังกล่าวคือ สิทธิทางสังคมเป็นสิทธิที่ประกันมาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์

อย่างไรก็ตาม ในกระแสโลกาภิวัตน์และเศรษฐกิจเสรี สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมถูกคุกคามอย่างรุนแรง โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา สิทธิในทรัพย์สินที่เป็นส่วนหนึ่งของสิทธิมนุษยชน เพื่อประกันความเป็นอยู่ที่ดี ถูกแปลไปเป็นสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา (เพื่อการค้า) และเสรีภาพในการสะสมทรัพย์สินโดยไม่มีข้อจำกัดในยุคของการเปิดเสรีทางการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ ในขณะเดียวกัน การกำหนดอนาคตตนเอง ซึ่งหมายถึง การ

กำหนดสถานะทางเศรษฐกิจ สังคม (และวัฒนธรรม) โดยเฉพาะสิทธิในการจัดการและเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติของประชาชนส่วนใหญ่ถูกทำลาย สิ่งจำเป็นในการยังชีพถูกแย่งชิง และสิทธิในการพัฒนา ซึ่งมียุทธศาสตร์ประกอบพื้นฐานที่การมีส่วนร่วม บริบทของความจำเป็นพื้นฐาน และความจำเป็นทางสังคม เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของคนในสังคม และหน้าที่ของรัฐที่จะมีนโยบายและมาตรการเพื่อส่งเสริมสิทธิในการพัฒนาดูจะไร้ความหมาย

สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมในกระแสโลกาภิวัตน์ในสังคมโลกที่ไร้พรมแดนในทุกมิติ และในระเบียบโลกที่วางขึ้นใหม่ (ในทุกมิติเช่นกัน) โดยชุมชนและชนชาติ รัฐ-ชาติถูกผูกมัดไว้ด้วยกัน ได้รับผลกระทบอย่างสูงในกระบวนการที่ทำให้ทุกประเทศเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจโลก การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมืออย่างแพร่หลาย และถูกขับเคลื่อนไปอย่างเข้มข้น ในระเบียบโลกใหม่และภายใต้อำนาจของการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ความสามารถและอำนาจของรัฐในการวางระเบียบกฎเกณฑ์ภายในมีน้อยลง ในขณะที่ตัวละครหรือฐานกำลังอื่นๆ เช่น สถาบันการเงินระหว่างประเทศ บริษัทข้ามชาติ กลุ่ม G-7(+1) ฯลฯ กลับมีบทบาทมากขึ้น

ในกระแสโลกาภิวัตน์ที่เศรษฐกิจเสรีได้ขยายตัวไปทุกหนแห่ง ประเทศกำลังพัฒนาอยู่ในภาวะที่ถูกกดขี่อย่างไม่เคยเป็นมาก่อน 4 ทศวรรษหลังได้รับเอกราชของประเทศโลกที่สาม (ส่วนใหญ่) ปรากฏว่าช่องว่างระหว่างประเทศยากจนกับประเทศร่ำรวยกว้างขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ทฤษฎีการกระจายความมั่งคั่งสู่เบื้องล่าง (trickle down) ดูจะได้ผลในประเทศกำลังพัฒนาเพียงไม่กี่ประเทศ การเปิดเสรีทางการค้า การเงิน และการลงทุน ในความสามารถทางการแข่งขันที่ไม่เท่าเทียมกัน ทำให้เศรษฐกิจของประชาชน โดยเฉพาะเกษตรกรในประเทศกำลังพัฒนาที่เคยมีโอกาสในการพัฒนาตนเองและพึ่งพา

ตนเองได้ถูกกลืนเข้าไปในระบบตลาดโลก ผลก็คือการล่มสลาย (ของชุมชน) คนด้อยโอกาสและอ่อนแอในสังคมถูกจัดไปอยู่ชายขอบ ในประเทศโลกที่สาม ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นคือการขยายตัวทางเศรษฐกิจ โดยปราศจากการพัฒนา

ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการเติบโตจากการ (พัฒนาอุตสาหกรรม เพื่อทดแทนการนำเข้า และ) พัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อส่งออกได้รับการส่งเสริมอย่างเข้มแข็งจากสถาบัน Bretton Woods และประเทศผู้ให้ (ความช่วยเหลือ) อื่นๆ มาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1950 ผลกระทบของแนวทางการพัฒนาดังกล่าว กับการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และการเปิดเสรี ที่ชัดเจนก็คือ บทบาทของรัฐในการพัฒนาประเทศ รัฐบาลไม่อาจเป็นกำแพงกั้นกระแสเศรษฐกิจโลกได้อีกต่อไป แต่กำลังเล่นบทบาทในการอำนวยความสะดวกให้ประเทศเข้าเป็นส่วนหนึ่งของโลกาภิวัตน์และเศรษฐกิจเสรีของโลก ผู้นำของประเทศต่างๆ ตกอยู่ภายใต้อำนาจของสถาบันซึ่งรัฐไม่อาจควบคุมได้

การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และข้อตกลงที่มีผลบังคับแล้ว เช่น ข้อตกลงว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญาเกี่ยวกับการค้า ข้อตกลงว่าด้วยการเกษตร และข้อตกลงว่าด้วยการค้าบริการ ประเทศที่พัฒนาแล้วและองค์การการค้าโลก กำลังผลักดันกฎเกณฑ์ใหม่ที่จะมีผลกระทบอย่างรุนแรงต่อสิทธิทางเศรษฐกิจ และสังคมในประเทศกำลังพัฒนา นั่นคือ ข้อตกลงพหุภาคีว่าด้วยการลงทุน ซึ่งจะทำให้มีการเปิดประเทศต่อการลงทุนของบริษัทข้ามชาติ และการแผ่ขยายอำนาจของบริษัทข้ามชาติอย่างไม่มีข้อจำกัดอย่างแท้จริง

ดูเหมือนผลกระทบที่รุนแรงที่สุดที่พบในการศึกษาในส่วนนี้ คือ ในสถานการณ์ปัจจุบัน รัฐบาลไร้ประสิทธิภาพ เพราะเศรษฐกิจชาติกลายเป็นเศรษฐกิจโลก แต่รัฐบาลเป็นรัฐบาลแห่งชาติ โลกาภิวัตน์และสถาบันการเงินระหว่างประเทศทำหน้าที่ไกลเกินกว่าจะเรียกร้องให้รับผิดชอบต่อ

สาธารณชนได้ รัฐบาลมีปัญหาวินิจฉัยที่จะจัดการกับบรรษัทข้ามชาติที่มีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม ส่วนประชาชนก็ถูกลดอำนาจมาให้มีเพียงทางเลือกในการบริโภคสินค้าที่บรรษัทข้ามชาตินำมาเสนอ

การศึกษากรณีของประเทศไทย เริ่มต้นศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างระบบเศรษฐกิจเสรีระดับโลก และการเข้าสู่เศรษฐกิจเสรีของประเทศไทย ซึ่งเริ่มตั้งแต่การลงนามในสนธิสัญญาเบาริง ระหว่างราชอาณาจักรสยามกับประเทศสหราชอาณาจักร ในปี 1855 (กับอีก 12 ประเทศในเวลาต่อมา) สัญญานี้ “ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่แก่จักรกลทางการคลังของรัฐบาลไทย เนื่องจากเอกสิทธิ์และสิทธิผูกขาดหาผลประโยชน์ ซึ่งตกอยู่ในมือของพระเจ้าแผ่นดิน เจ้านาย และขุนนางผู้ใหญ่ถูกเพิกถอนเสียมากมาย” ตามที่ Sir John Bowring ได้พูดไว้ เพราะเป็นสัญญาประกันการส่งเสริมบทบาทและกิจกรรมทางการค้าให้กับอังกฤษ (และประเทศคู่สัญญาอื่นๆ) ไม่ว่าจะด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขต การจำกัดอัตราภาษี การยกเลิกสิทธิพิเศษแก่ชนชาติอื่น และการค้าฝิ่น

เศรษฐกิจเสรีทุนนิยมที่พัฒนาไปหลังสนธิสัญญาเบาริงชะลอตัวลงในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก และตามมาด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจชาตินิยม และการพัฒนาทุนนิยมโดยรัฐในช่วงปี 1932-1947 แต่หลังจากการขึ้นสู่อำนาจของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยการทำรัฐประหารในปี 1959 นายกรัฐมนตรีคนใหม่ก็สานต่อแนวโน้มเศรษฐกิจเสรีที่เริ่มมาแต่สมัยจอมพลป. พิบูลสงคราม (ด้วยอิทธิพลของสหรัฐอเมริกา) ในทันที

นับว่าคำแนะนำและความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา และธนาคารโลก มีบทบาทอย่างสูงต่อการกำหนดแนวทางการพัฒนาของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แนวทางดังกล่าวเห็นได้ชัดเจนในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก ที่

ประกาศใช้เมื่อปี 1961 การพัฒนาแบบมีแผนถูกนำมาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจไทยจนถึงปัจจุบัน โดยในแต่ละฉบับได้เน้นย้ำการใช้ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีในการพัฒนาเศรษฐกิจไทยตลอดมา

พร้อมๆ กับแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้จัดตั้งหน่วยงานต่างๆ ขึ้น เพื่อปฏิบัติการให้เป็นไปตามแผน ที่สำคัญได้แก่ สภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน สำนักงานประมาทกรมวิเทศสหการ โดยทั้งหมดอยู่ภายใต้การควบคุมของสำนักนายกรัฐมนตรี ซึ่งมีนายกรัฐมนตรีรับผิดชอบโดยตรง

นับแต่ทศวรรษที่ 1950 เศรษฐกิจของไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว และได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจโลกอย่างแนบแน่น การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยก็เช่นเดียวกับประเทศกำลังพัฒนาอื่นๆ ซึ่งนำเอาตัวแบบการพัฒนาที่สถาบันการเงินระหว่างประเทศเสนอ เริ่มต้นจากการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้า และเมื่อการพัฒนาดังกล่าวถึงขีดจำกัดในปลายทศวรรษที่ 1980 รัฐบาลไทยก็นำแนวทางการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกมาใช้ ในการพัฒนาดังกล่าว รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมอย่างเป็นรูปธรรม นับแต่การแก้ไข พ.ร.บ. ส่งเสริมการลงทุน ซึ่งมีมาตรการจูงใจนักลงทุนทั้งภายในและต่างประเทศด้วยสิทธิพิเศษ เช่น ด้านภาษี และมาตรการปกป้องคุ้มครองอุตสาหกรรม การทุ่มงบประมาณในการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน (โดยความช่วยเหลือในรูปเงินกู้จากธนาคารโลก สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น เป็นหลัก) และมาตรการอื่นๆ เช่น การเปิดเสรีทางการค้า การเปิดเสรีทางการเงิน เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจค่อยๆ เกิดขึ้น และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเข้มข้น นับแต่การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่ง

ชาติ ฉบับที่ 5 เป็นต้นมา ผลก็คือ

- จากการที่รัฐส่งเสริมธุรกิจขนาดใหญ่ เพื่อเร่งรัดการขยายตัวของพืชไร่เพื่อการส่งออก และเร่งรัดการขนถ่ายส่วนเกินจากภาคเกษตรสู่เมืองเพื่อนำมาสร้างเศรษฐกิจอุตสาหกรรม ยิ่งทำให้ทรัพยากรถูกทำลายมากขึ้น และภาคเมืองขยายขึ้นอย่างรวดเร็ว การขยายพื้นที่การเกษตรเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว นอกจกด้วยนโยบายของรัฐแล้ว ยังมีสิ่งหนุนช่วยคือถนนหนทางที่สหรัฐอเมริกาและธนาคารโลกมีส่วนลงทุนให้ในช่วงทศวรรษที่ 1950-1960

- การส่งเสริมธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมและการส่งออก ทำให้เกษตรกรรายย่อยหรือผู้ที่ไม่มีโอกาสในการพัฒนาการเกษตรด้วยตนเองไม่ได้รับความช่วยเหลือ การลงทุนของภาครัฐในด้านการเกษตรมีน้อยมาก

- ความสำคัญของภาคเกษตรไทยที่สร้างมวลรวมประชาชาติลดลงอย่างเห็นได้ชัดและถูกแทนที่ด้วยการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรม

- อุตสาหกรรมที่เติบโตอย่างรวดเร็ว เป็นการเติบโตของอุตสาหกรรมที่ผลิตสินค้าสำเร็จรูปเพื่อทดแทนการนำเข้า หรือไม่ใช่เป็นอุตสาหกรรมที่ไม่ได้นำโดยสาขาหัตถกรรม อุตสาหกรรมใหม่ๆ ที่เพิ่งเกิดขึ้น ไม่ว่าปิโตรเคมี แผงวงจรไฟฟ้า ยังต้องพึ่งพาวัตถุดิบและเทคโนโลยีจากต่างชาติอยู่สูง บริษัทต่างชาติในรูปของบริษัทข้ามชาติ หรือร่วมทุนต่างประเทศเข้ามามีอิทธิพลครอบงำการผลิตทั้งภาคอุตสาหกรรม เกษตรกรรม รวมถึงภาคบริการมากขึ้น จนกลายเป็นผู้กำหนดเศรษฐกิจภายในไป

- ความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาของเศรษฐกิจไทย และการที่เศรษฐกิจไทยกลายเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจโลก หมายความว่า การเติบโตและการขยายตัวของเศรษฐกิจไทยต้องขึ้นอยู่กับเศรษฐกิจโลกด้วย การเปลี่ยนแปลงทางด้าน

การผลิต การตลาด และการเงินของประเทศทุนนิยมใหญ่ๆ เช่น สหรัฐอเมริกา ยุโรป และญี่ปุ่น ย่อมส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สภาการค้าตั้งแต่ทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมาเป็นประจักษ์พยานได้อย่างดี

- การเติบโตและการขยายตัวของเศรษฐกิจไทย โดยเฉพาะภาคอุตสาหกรรมเกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วก็ด้วยแรงงานราคาถูก โดยที่รัฐบาลไม่ได้ลงทุนพัฒนา รัฐบาลและสังคมไทยได้ประโยชน์จากแรงงานราคาถูก แต่ตอบแทนให้คนกลุ่มนี้ต่ำมาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องค่าจ้าง สวัสดิการ และการคุ้มครองหรือดูแลสภาพการทำงาน โดยเฉพาะเมื่ออุตสาหกรรมขยายตัว

- การพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างเร่งรัด มิได้กระจายประโยชน์ไปยังคนส่วนใหญ่ ยิ่งไปกว่านั้น การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกผลักดันให้ประเทศไทยเข้าไปในกิจการรับช่วงการผลิต โดยผลผลิตทั้งหมดจะถูกส่งไปยังบริษัทแม่ ซึ่งการลงทุนลักษณะนี้ก่อให้เกิดการค้าภายในเครื่องของบริษัท (ข้ามชาติ) โดยมีการโอนกำไรกลับบริษัทแม่ผ่านการตั้งราคาโอน ซึ่งทางบริษัทกำหนดได้เอง และการลงทุนลักษณะนี้ก่อให้เกิดปัญหาแรงงานสัมพันธ์ และกระเทยสิทธิของคนงานเป็นอย่างสูง

เมื่อพิจารณาการเข้าสู่วงจรเศรษฐกิจเสรีของประเทศไทย นับแต่การประกาศแผนพัฒนาเศรษฐกิจ (และสังคม) แห่งชาติฉบับที่ 1 จนถึงฉบับที่ 7 (ฉบับที่ 8 มีอันต้องปรับเปลี่ยนให้เป็นไปตามเงื่อนไขของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ) ก็จะพบลักษณะหลายประการที่เศรษฐกิจไทยอยู่ในลักษณะถูกครอบงำ ใกล้เคียงกับในยุคสนธิสัญญาเบาริ่ง คือ

- การครอบงำโดยสัญญาที่ไม่เท่าเทียมและเป็นธรรม การตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขของกองทุนการเงินระหว่างประเทศทั้งสองครั้ง และการรับข้อตกลง GATT โดยประเทศไทยไม่มีความพร้อมเพียงพอ นั้น ทำให้รัฐขาดอำนาจการ

ตัดสินใจอย่างมีอิสระและไม่เป็นประโยชน์กับประชาชนเท่าที่ควร

- การครอบงำโดยอิทธิพลครอบงำสถาบัน หากในช่วงก่อน ชาวต่างชาติ เข้ายึดกุมสถาบันโดยตรง ในปัจจุบันนี้ การครอบงำกระทำผ่านการหล่อหลอมทางการศึกษา และการมีอิทธิพลเหนือกว่าในฐานะเจ้าของทุน หน่วยงานของรัฐบาลจำนวนมากอยู่ภายใต้การครอบงำในลักษณะนี้

- การครอบงำโดยการลงทุนจากต่างประเทศ รายงานทางสถิติของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2001 ระบุว่าประมาณร้อยละ 71 ของการลงทุนในประเทศไทยในช่วงปี 2000 มาจากทุนต่างประเทศ หรือร่วมทุนกับต่างประเทศ กิจกรรมสำคัญๆ เช่น น้ำมัน สิ่งทอ รถยนต์ ล้วนอยู่ในมือของต่างประเทศ หรือต่างประเทศมีอำนาจตัดสินใจ

ในช่วงแห่งการพัฒนาที่ผ่านมา รัฐไทยสูญเสียอำนาจในการตัดสินใจในการกำหนดแนวทางการพัฒนาขึ้นทุกที ในขณะเดียวกัน ประชาชนซึ่งทรัพยากรถูกแย่งชิงก็มีการจัดตั้งมากขึ้น กระแสปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า จากอำนาจทางธุรกิจและอำนาจทางการเมืองมีมากขึ้น และความขัดแย้งก็เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ มีการปะทะกันระหว่างกลุ่มผู้คัดค้านและกลุ่มผู้สนับสนุนโครงการพัฒนาของรัฐ และโครงการลงทุนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ หรือแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ประมงพื้นบ้านกับประมงพาณิชย์ นาข้าวกับนากุ้ง ฯลฯ และการปะทะระหว่างอำนาจรัฐกับชุมชนชนบทเป็นประจักษ์พยานของความขัดแย้งที่เกิดจากการละเมิดสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมในสังคมไทยเป็นอย่างดี ประจักษ์พยานของข้อสรุปนี้คือ กรณีศึกษาบริเวณทะเลสาบสงขลา และโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (มาบตาพุด และแหลมฉบัง)

กรณีศึกษาบริเวณทะเลสาบสงขลา เน้นที่ 3 ชุมชน คือ ชุมชนตะเครียะ ที่ระโนด ชุมชนบางโหนด และชุมชนทะเลน้อย ส่วนในกรณีภาคตะวันออก

เป็นการศึกษาภาพรวมโดยเน้นไปที่ผลกระทบของการพัฒนาอุตสาหกรรม โดย
เสนอใน 3 จังหวัดชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก คือ ชลบุรี ระยอง และ
ฉะเชิงเทรา ภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ที่เริ่มต้นใน
ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5

กรณีของภาคใต้ ในชุมชน 3 ชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา และ
กรณีโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนา
ล้วนเป็นผลจากการที่รัฐพยายามตอบรับกับเศรษฐกิจโลกแทบทั้งสิ้น การผลิต
เพื่อสนองต่อความต้องการของตลาดโลก ไม่ว่าจะเป็นดีบุก ข้าว ยางพารา
สัตว์น้ำ อุตสาหกรรมส่งออกต่างๆ ส่งผลกระทบถึงชุมชนในหลายแง่มุม ไม่
ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อม และภาวะเศรษฐกิจซึ่งเคยอยู่บนความพอเพียงของชุมชน
เอง

หากมองภาพตั้งแต่ระดับชาติถึงระดับชุมชนที่เชื่อมโยงกับระบบ
เศรษฐกิจเสรีในระดับโลกซึ่งเกิดขึ้นในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีความ
เข้มข้นขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่สอง จากการวิเคราะห์ในแง่มุมของนโยบาย
การพัฒนา รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ เห็นว่า การกำหนดนโยบายการพัฒนาตาม
แบบอย่างตะวันตกชั้นนำ ซึ่งเป็นการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อสร้างความทันสมัย
นั้น เป็นการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่มีอคติในหลายส่วน คือ

1. อคติต่อภาคเกษตรกรรม เมื่อแนวทางการพัฒนาให้ความสำคัญกับ
ภาคอุตสาหกรรมและต่อมาภาคบริการมากกว่าภาคเกษตรกรรมทั้งๆ ที่ ประ
ชากรส่วนใหญ่ของประเทศยังทำการเกษตร
2. อคติระหว่างเมืองกับชนบท ทำให้เกิดช่องว่างอย่างสูง
3. อคติระหว่างภูมิภาค แต่ละภูมิภาคได้รับการพัฒนาไม่เท่าเทียมกัน
นอกจากอคติแล้วสิ่งที่เห็นชัดในกรณีศึกษา คือ

1. ประชาชนไม่ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับโครงการพัฒนาของรัฐ
2. ประชาชนไม่มีส่วนร่วม แต่ดูเหมือนกลุ่มทุนและการค้ามีอิทธิพลในการกำหนดนโยบายพัฒนาประเทศสูงมาก
3. ไม่มีความโปร่งใส เพราะนโยบายเอื้อผลประโยชน์ให้กับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง อำนาจของคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนในการให้สิทธิพิเศษแก่นักลงทุนเป็นค้ำประกันเรื่องนี้ได้
4. ไม่มีความรับผิดชอบ (accountability) ในกรณีที่เกิดผลอันไม่พึงปรารถนา เช่น ผลจากโรงงานอุตสาหกรรม หรือวิกฤตการเงินที่เกิดขึ้นไม่มีผู้รับผิดชอบ ในขณะที่ประชาชนต้องเป็นผู้รับผล และผลนี้เห็นได้ชัดในกรณีศึกษาทั้งสองกรณี

นับแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 เศรษฐกิจไทยขยายตัวอย่างรวดเร็ว และได้เข้าไปเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจโลกมากขึ้น เมื่อมีการเปิดเสรีทางการเงินกลางทศวรรษที่ 1980 การเปิดเสรีทางการเงินโดยไม่ได้มีความพร้อมทั้งในแง่เศรษฐกิจและการบริหารรองรับ ก็ส่งผลถึงการหลั่งไหลเข้ามาของเงินทุน จนยากที่รัฐจะควบคุมได้ การศึกษาในส่วนที่เกี่ยวกับวิกฤตเศรษฐกิจ การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และผลกระทบต่อสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม เริ่มต้นจากการพิจารณาวิกฤตเศรษฐกิจและการที่รัฐบาลไทยต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของสถาบันการเงินระหว่างประเทศ และผลที่เกิดกับสิทธิใน 3 ด้าน คือ การศึกษา สาธารณสุข และการทำงาน

เดือนสิงหาคม 1997 รัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ได้ตัดสินใจขอความช่วยเหลือทางวิชาการและการเงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ในครั้งนั้น ประเทศไทยได้รับอนุมัติวงเงินกู้จำนวนประมาณ 4 พันล้านเหรียญสหรัฐ ระยะเวลาเบิกถอน 34 เดือน นอกจากนั้น ประเทศไทยยังได้ขอกู้เงินจากรัฐบาลญี่ปุ่น ธนาคารโลก ธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย และธนาคาร

กลางของประเทศต่างๆ ได้แก่ ออสเตรเลีย จีน ฮองกง มาเลเซีย สิงคโปร์ อินโดนีเซีย สาธารณรัฐเกาหลี และบรูไน รวมเงินทุนเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจไทย ภายใต้โครงการของกองทุนการเงินระหว่างประเทศเป็นเงินทั้งสิ้น 17,200 ล้านดอลลาร์สหรัฐ

เมื่อรับเงินทุน รัฐบาลไทยต้องตกลงยอมรับพันธกรณีที่ปฏิบัติตามแผนฟื้นฟูเศรษฐกิจที่ได้ร่วมกันพิจารณาเกี่ยวกับกองทุนการเงินระหว่างประเทศ ทั้งนี้ เพื่อการฟื้นฟูเศรษฐกิจและประกันความสามารถในการชำระหนี้ของไทย โดยมีมาตรการที่สำคัญ 6 ประการ คือ 1) การปฏิรูประบบสถาบันการเงินภายในประเทศ 2) การปฏิรูปด้านการคลังเพื่อให้เกิดดุลยภาพ 3) การปรับปรุงมาตรการทางภาษี เช่น การเพิ่มอัตราภาษีมูลค่าเพิ่มและภาษีสรรพสามิต 4) การรักษาระดับรายจ่ายของรัฐให้สอดคล้องกับความสามารถในการจัดหารายได้ และปล่อยให้ราคาสาธารณูปโภคลอยตัวตามต้นทุนที่แท้จริง 5) การคงระบบอัตราแลกเปลี่ยนแบบ managed float และ 6) การรักษาความเข้มงวดในนโยบายการเงินอีกระยะหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม การกำหนดเงื่อนไขต่างๆ เช่นนี้ ย่อมหมายถึงว่า พื้นฐานและทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยถูกกำหนดใหม่อย่างเป็นทางการและเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นไปได้ยากที่รัฐบาลไทยจะตัดสินใจเป็นอย่างอื่น และการดำเนินการตามเงื่อนไขเหล่านี้จะทำให้โครงสร้างเศรษฐกิจของไทยเข้าไปผูกพันกับเศรษฐกิจโลกมากขึ้น ทำให้เศรษฐกิจเสรีทุนนิยมได้รับการพัฒนากว้างขวางยิ่งไปกว่าเดิม มาตรการที่กองทุนการเงินระหว่างประเทศใช้นั้น เป็นไปตามสูตรมาตรฐาน Four-ations คือ

- การสร้างเสถียรภาพ (Stabilisation)
- การจัดการจำกัดและการควบคุม (Deregulation)

- การแปรรูปรัฐวิสาหกิจไปเป็นเอกชน (Privatisation)
- การเปิดเสรี (Liberalisation)

หลักการทั้ง 4 ประการ สะท้อนอย่างชัดเจนในเงื่อนไขและมาตรการที่ปรากฏในหนังสือแสดงเจตจำนงฯ ทั้ง 8 ฉบับ โดยเฉพาะนับแต่ฉบับที่ 3-6 ซึ่งมีการเสนอมาตรการและกำหนดกรอบเวลาค่อนข้างแน่นอน หลักการ Four-ations ที่กล่าวถึงพิจารณาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากแนวทางการดำเนินนโยบายการคลังและการเงิน การแก้ไขปัญหาและปฏิรูปสถาบันการเงิน การปฏิรูปรัฐวิสาหกิจ และการปฏิรูปกฎหมาย

มาตรการต่างๆ ที่ประเทศไทยนำมาใช้ ล้วนสอดคล้องกับหลักการ Four-ations และเป็นไปตามเงื่อนไขที่กองทุนการเงินระหว่างประเทศวางไว้ คือ การลดหรือการจัดการจัดการอุดหนุน และการควบคุมราคาโดยรัฐ ลดการควบคุมทางการค้าและการแลกเปลี่ยน เพิ่มอัตราดอกเบี้ยเพื่อต่อสู้กับเงินเฟ้อ ขยายกิจการของรัฐให้เอกชน ลดบทบาทของรัฐ ไม่เฉพาะในเรื่องเศรษฐกิจ แต่รวมถึงการให้บริการทางสังคมและส่งเสริมการส่งออก โดยไม่มีการกีดกันด้วยการลดค่าเงิน ทั้งหมดนี้เป็นไปตามหลักการเศรษฐกิจเสรี ซึ่งในภาวะวิกฤตส่งผลกระทบต่อสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมของคนไทยอย่างสูง การศึกษาที่งานวิจัยฉบับนี้เลือกคือ สภาพสิทธิทางการศึกษา การสาธารณสุข และการมีงานทำ เพราะเป็นฐานสำคัญของสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมซึ่งจะนำไปสู่การเข้าถึงสิทธิด้านอื่นๆ

หนึ่งปีหลังจากรัฐบาลไทยตัดสินใจเข้าร่วมโครงการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ เศรษฐกิจไทยอยู่ในภาวะหดตัวรุนแรงกว่าที่คาดการณ์ไว้ และการที่กองทุนการเงินระหว่างประเทศ ยอมยืดหยุ่นให้รัฐบาลไทยจัดงบประมาณขาดดุลได้ตามที่ปรากฏในหนังสือแสดงเจต-

จ่านงค์ ฉบับต่อๆ มานั้น เท่ากับเป็นการยอมรับว่า มาตรการที่กองทุนการเงินระหว่างประเทศกำหนดให้ประเทศไทยในการแก้ไขปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจใช้ไม่ได้ผล เห็นได้จากที่ในช่วงปี 1998 เศรษฐกิจไทยยังไม่ฟื้นตัว สถานการณ์เศรษฐกิจในปี 1999 เริ่มทรงตัว และดัชนีชี้วัดทางเศรษฐกิจบางตัวเริ่มดีขึ้น แต่ก็ยังไม่สะท้อนภาพความเป็นจริงทั้งหมด ภาพความเป็นจริงส่วนหนึ่งดูได้จากสถานการณ์สิทธิมนุษยชน

สิทธิด้านการศึกษา ในข้อเท็จจริง ก่อนเกิดวิกฤต ประเทศไทยมีเด็กออกจากระบบโรงเรียนในระดับการศึกษาต่างๆ ในอัตราที่สูงอยู่แล้ว แต่สถานการณ์รุนแรงขึ้นในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ เห็นได้จากจำนวนเด็กที่เข้าเรียนในทุกระดับ ในปี 1998 มียอดต่ำกว่าเป้าที่วางไว้ถึง 5 แสนคน ทั้งที่ก่อนหน้านี้ในปี 1997 มีจำนวนรับนักเรียนต่ำกว่าเป้าที่ตั้งไว้เพียงประมาณ 2 แสนคน ขณะที่ยอดรวมของนักเรียนทุกระดับในปี 1998 ก็ลดลงจากเดิมถึงร้อยละ 3.2 ทั้งที่ในปีที่ผ่านมา มาเคยมียอดรวมจำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้นจากเดิมทุกปี ทั้งนี้เป็นเพราะในช่วงหลังเกิดวิกฤตเศรษฐกิจมีนักเรียนรายใหม่เข้าเรียนลดลง และมีนักเรียนออกจากโรงเรียนเพิ่มมากขึ้นตาม

วิกฤตเศรษฐกิจยังทำให้รัฐบาลต้องตัดค่าใช้จ่ายทางด้านสังคมลง นับตั้งแต่ปี 1998 งบประมาณการศึกษาก็ถูกปรับลดลงตามภาวะเศรษฐกิจที่ตกต่ำ โดยยอดรวมงบประมาณถูกตัดลดจากปีก่อนถึงเกือบ 2 หมื่นล้านบาท นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่งบประมาณด้านการศึกษามีอัตราลดลง ยิ่งไปกว่านั้นในช่วงต้นของวิกฤตเศรษฐกิจ ผลการศึกษาชิ้นหนึ่งของกองทุนเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติ (UNICEF) คาดการณ์ว่า ในปี 1998 คนงานจำนวนกว่า 3 ล้านคนในประเทศไทยต้องออกจากงาน ในขณะที่จำนวนคนทำงานได้ค่าตอบแทนต่ำกว่าค่าแรงขั้นต่ำจะเพิ่มขึ้นถึง 2.1 ล้านคน และหากตั้งข้อสมมติฐานว่า

คนงานแต่ละคนจะต้องส่งลูกเรียนหนังสือ 1 คน ก็คาดว่าจะมีเด็กไทยถึง 5.1 ล้านคน ที่เสี่ยงที่จะออกจากโรงเรียนกลางคัน ปัญหาดังกล่าวนี้นี้เกิดจากการที่ประเทศไทยไม่มีเครือข่ายคุ้มครองทางสังคม (Social safety nets)

ส่วนสิทธิด้านสุขภาพ งบประมาณประจำปีของกระทรวงสาธารณสุขที่เคยเพิ่มสูงขึ้นทุกปีในช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟูนั้น กลับถูกตัดลดลงทั้งในแง่จำนวนเงินและสัดส่วนต่องบประมาณแผ่นดิน โดยเริ่มเห็นผลกระทบในช่วงปีงบประมาณ 1999 ซึ่งงบประมาณของกระทรวงสาธารณสุข เมื่อเทียบกับปี 1997 ได้ถูกตัดลงประมาณ 2.1 หมื่นล้านบาท การลดงบประมาณด้านสาธารณสุขมีผลกระทบโดยตรงต่อคนยากจน โดยเฉพาะผู้ที่ต้องพึ่งพาบริการจากสถานพยาบาลของรัฐ เพราะขณะที่งบประมาณถูกตัดทอนลง ภาระการให้บริการของสถานบริการของรัฐกลับเพิ่มสูงขึ้น เนื่องจากประชาชนหันมาพึ่งบริการของรัฐซึ่งมีราคาถูกกว่าสถานบริการเอกชนหลายเท่าตัว นี่อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่อาจทำให้คุณภาพบริการสาธารณสุขของรัฐด้อยคุณภาพลงหลังเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ

ขณะเดียวกัน ครั้วเรือนจำนวนมากต้องลดภาระค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพและการรักษาโรคลง เห็นได้จากสัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านการรักษาพยาบาลของครั้วเรือนที่ลดลงจากร้อยละ 3.4 ของรายจ่ายครั้วเรือน ในปี 1992 เหลือเพียงร้อยละ 2.8 ในปี 1998 ซึ่งสวนทางกับค่าครองชีพ ค่ารักษาพยาบาลและค่ายาที่เพิ่มสูงขึ้น ในสถานการณ์เช่นนี้ คาดได้ว่าสมาชิกในครอบครัวจะต้องเป็นผู้แบกรับภาระการดูแลผู้ป่วยและการรักษาพยาบาลเบื้องต้นเพิ่มมากขึ้น

ในส่วนของคุณภาพชีวิตประชากร ปรากฏว่าหลังจากเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ จำนวนเด็กที่มีน้ำหนักต่ำกว่าเกณฑ์ ซึ่งเคยมีแนวโน้มลดลงมาโดยตลอดในช่วงก่อนเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ก็กลับมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอีกครั้งในช่วงปี 1997 และ

1998 ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนภาวะทุพโภชนาการอันเป็นผลส่วนหนึ่งจากวิกฤตเศรษฐกิจ ขณะเดียวกัน วิกฤตเศรษฐกิจก็ได้ส่งผลให้มีจำนวนทารกและเด็กที่ถูกพ่อแม่ทอดทิ้งเพิ่มมากขึ้นอย่างชัดเจนในปี 1998 ทั้งทารกแรกเกิดที่ถูกทิ้งไว้ที่โรงพยาบาลหลังคลอด และเด็กที่ถูกนำไปฝากไว้ที่สถานเลี้ยงเด็กกำพร้า ทั้งที่สภาพดังกล่าวนี้มีแนวโน้มดีขึ้นในช่วงก่อนวิกฤต

สิทธิในการทำงาน ในวิกฤตเศรษฐกิจและการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ แรงงานเป็นกลุ่มแรกๆ ที่ได้รับผลกระทบ สภาวะการณ์การถูกเลิกจ้างหรือการว่างงานซึ่งเป็นผลโดยตรงของวิกฤตเศรษฐกิจและการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ มีการคาดการณ์ว่าในปี 2000 อาจมีผู้ว่างงานถึง 2.68 ล้านคน แม้ว่ารัฐบาลได้จัดทำโครงการบรรเทาปัญหาการว่างงานต่างๆ แต่ก็พบปัญหาว่าโครงการเหล่านั้นมักยังไม่เข้าถึงกลุ่มผู้ถูกเลิกจ้าง/ผู้ตกงานอย่างทั่วถึงเพียงพอ

นอกจากวิกฤตเศรษฐกิจจะทำให้เกิดปัญหาการว่างงานอย่างรุนแรงแล้วยังมีปัญหาอื่นๆ ตามมาอีกมาก ไม่ว่าจะเป็นปัญหาถูกจ้างถูกลดค่าจ้างหรือไม่ได้รับการขึ้นค่าจ้าง การที่นายจ้างเปลี่ยนระบบการจ้างงานจากการจ้างประจำมาเป็นการจ้างชั่วคราวเพื่อลดภาระด้านสวัสดิการและสามารถปลดคนงานออกได้ง่าย

ข้อที่พึงตระหนักอีกประการหนึ่งคือ ในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจและการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ แรงงานที่ได้รับผลกระทบอย่างสูงคือแรงงานหญิง เด็ก และแรงงานต่างด้าว วิกฤตเศรษฐกิจเป็นเงื่อนไขที่ดีสำหรับนักลงทุนที่จะเปลี่ยนกระบวนการผลิตของภาคอุตสาหกรรม โดยการผลักแรงงานซึ่งส่วนใหญ่เป็นหญิงออกจากภาคอุตสาหกรรม และย้ายเข้าสู่ภาคแรงงานนอกระบบ ซึ่งช่วยนายจ้างลดต้นทุนการผลิตและสวัสดิการแรงงานได้มาก ทั้งยังเพิ่มและลด

จำนวนคนงานได้ง่ายตามความต้องการของตลาดในแต่ละช่วง

ผลการศึกษาแสดงให้เห็นถึงสภาวะสิทธิทางการศึกษา การได้รับบริการสาธารณสุข และการมีงานทำถูกละเมิดรุนแรงขึ้น ซึ่งนั่นหมายความว่า ในสภาพปกติการละเมิดสิทธิต่างๆ ดังกล่าวมีอยู่แล้ว โดยเฉพาะความไม่เท่าเทียมกันทางโอกาสในสิทธิอื่นๆ ด้วยเหตุจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม และแนวทางการพัฒนาที่มีอคติต่อคนจนและผู้ด้อยโอกาส

ในท่ามกลางวิกฤตการณ์ด้านต่างๆ เหล่านี้ รัฐบาลตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการลดผลกระทบทางสังคม ดังที่หนังสือแสดงเจตจำนงฯ ฉบับที่ 1 ระบุว่า รัฐบาลจะต้องพยายามบรรเทาผลกระทบต่อผู้มีรายได้น้อย พร้อมทั้งเสนอมาตรการช่วยเหลือต่างๆ เช่น การคุมราคาสินค้า การดูแลมิให้มีการตัดงบประมาณรายจ่ายกระทบงบประมาณการศึกษาและสาธารณสุข การฝึกอบรมแรงงาน และการขยายการศึกษาขั้นมัธยมศึกษาและวิชาชีพ ฯลฯ เป็นต้น แต่ในความเป็นจริง การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจรุนแรงกว่าที่รัฐบาลและสถาบันการเงินระหว่างประเทศคาดการณ์ไว้ หนังสือแสดงเจตจำนงฯ ฉบับที่ 3 และฉบับต่อๆ มา จึงปรากฏแผนรองรับด้านสังคม เรียกว่า โครงการความช่วยเหลือเพื่อลดผลกระทบทางลบต่อสังคมและเพิ่มโอกาสทางการศึกษา โดยการสนับสนุนด้านการเงินจากธนาคารโลก ธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย และกองทุนความร่วมมือทางเศรษฐกิจโพ้นทะเล ซึ่งการศึกษาพบว่า ในหลายส่วนก่อให้เกิดปัญหาตามมาเช่นกัน

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า ประเทศไทยเป็นเพียงหนึ่งในหลายประเทศที่การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจเสรีตามคำแนะนำของสถาบันการเงินระหว่างประเทศ และความพยายามเดินตามประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกจนกระทั่งประสบปัญหาเศรษฐกิจ และต้องเข้าสู่การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจตาม-

เงื่อนไขของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ และมีผลกระทบถึงสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม ผลการศึกษาในประเทศอื่นๆ ในทวีปอื่นๆ มีผลชี้ชัดใกล้เคียงกัน ดังที่กล่าวข้างต้น

ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีความพยายามผลักดันให้การขยายตัวของเศรษฐกิจเสรีเป็นไปอย่างเข้มข้นมากขึ้น โดยประเทศอุตสาหกรรมและสถาบันทางเศรษฐกิจ เช่น WTO เพื่อให้ทุกประเทศเปิดเสรีทางการค้า การเงิน และการลงทุน ความพยายามผลักดันข้อตกลงระหว่างประเทศหลายฉบับไม่ว่า Multilateral Agreement on Investment (Mai) และ TRIPS (Agreement on Trade-related Aspects of Intellectual Property Rights, Including Trade in Counterfeit Goods) ข้อตกลงเหล่านี้ทำให้ต่างประเทศโดยเฉพาะประเทศที่มีทุน สามารถเข้าไปเกาะกุมเศรษฐกิจของประเทศที่มีเศรษฐกิจอ่อนแอกว่าอย่างไม่มีข้อจำกัด ภายใต้หลักการการเปิดเสรีที่ไม่มีขอบเขต และรัฐต้องสูญเสียอำนาจในการจัดการกับเศรษฐกิจในประเทศให้กับบรรษัทต่างชาติ ซึ่งไม่ได้เป็นผลดีกับสิทธิมนุษยชนโดยเฉพาะสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม และเมื่อศึกษาเปรียบเทียบข้อตกลงดังกล่าว จะพบว่ามาตรการในข้อตกลงสวนทางหรือเป็นเส้นขนานกับกฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม

การศึกษาสถานะและสภาวะปัจจุบันของสิทธิทางเศรษฐกิจ และสังคมที่เสนอให้เห็น สามารถชี้ได้ชัดเจนประการหนึ่งว่า การเปลี่ยนแปลงสำคัญที่สุดในโลกาภิวัตน์คือกระบวนการพัฒนาของเศรษฐกิจเสรีในระดับโลกที่ประเทศต่างๆ เป็นส่วนหนึ่ง แต่ในระบบ “เสรี” นั้น เป็น “เสรี(ภาพ)” ที่เกือบไม่มีขอบเขตของภาคเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรษัทข้ามชาติ ในขณะที่ขอบเขตอำนาจ และบทบาทของรัฐถูกลดลง การเปลี่ยนแปลงโดยผ่านการค้า การลง-

ทุน และการไหลของทุนอาจก่อให้เกิดโอกาสใหม่ๆ แต่ในขณะเดียวกัน ก็ทำให้ชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ทั่วโลกขาดความมั่นคงมากขึ้น การเคลื่อนย้ายอย่างเสรีข้ามขอบเขตดินแดนมีผลอย่างสูงต่อความสามารถของสังคมในการต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานในดินแดนของประเทศตน บ่อยครั้งความสามารถของชุมชนถูกกลดทอนด้วยเหตุผลที่รัฐบาลเรียกว่า “เพื่อการพัฒนา” ซึ่งในหลายส่วน คุณค่าสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชน และกลายเป็น “เผด็จการพัฒนา” ไป

ประเด็นสำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่งที่งานวิจัยฉบับนี้ชี้ให้เห็นคือ สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นสิทธิมนุษยชนอย่างแท้จริง และมีศักดิ์และศรีเช่นเดียวกับสิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมือง สิทธิเหล่านี้ไม่อาจแบ่งแยกได้และมีความเกี่ยวพันกัน แต่สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมมีความเชื่อมโยงมากกว่านั้น นั่นคือ ความเชื่อมโยงกับสิทธิชุมชน ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่การที่สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมซึ่งดูเหมือนจะเป็นสิทธิของปัจเจกมีความสำคัญยิ่งต่อสิทธิชุมชน เพราะสิทธิของปัจเจกจะได้รับการเคารพ ค้ำครอง และเป็นจริงได้ ก็ต่อเมื่อสิทธิชุมชนซึ่งเป็นสิทธิร่วมกันได้รับการเคารพ ค้ำครอง และทำให้บรรลุได้ นอกจากนั้น การพัฒนาของปัจเจกแต่ละคนเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นยิ่งต่อการพัฒนาร่วมกันของชุมชนและสังคม การพัฒนาสมรรถนะแห่งสิทธิทั้งของปัจเจกและชุมชนจำเป็นต้องมีสิ่งที่เรียกว่ามาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดี ซึ่งต้องอาศัยสิทธิการเป็นเจ้าของ (entitlement) โดยเฉพาะสิทธิในการเป็นเจ้าของและจัดการทรัพยากร สิทธิในการกำหนดอนาคตตนเอง และสิทธิในการพัฒนา ซึ่งต้องเป็นการพัฒนามนุษย์ที่ยั่งยืน ที่มุ่งไปที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับการจัดการทรัพยากร และการมีส่วนร่วม รวมถึงการกระจายทางเลือกของมนุษย์อย่างกว้างขวาง ตั้งแต่การมีสิ่งแวดล้อมที่ดี จนถึงเสรีภาพทางเศรษฐกิจและ

การเมือง

ยิ่งไปกว่านั้น ผลการศึกษาผลกระทบต่อนิติทางเศรษฐกิจและสังคมของเศรษฐกิจเสรีและการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ โดยใช้พื้นฐานจากกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง ชี้ค่อนข้างชัดเจนว่า รัฐไทยละเมิดสิทธิของประชาชนคนไทยหลายประการ ทั้งเป็นการละเมิดด้วยการกระทำและการละเลยที่จะกระทำ โดยไม่เคารพ ไม่สามารถคุ้มครอง และไม่ได้จัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างเต็มที่ ในการดำเนินการตามพันธกรณีที่มีต่อกติการะหว่างประเทศ และการละเมิดสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมดังกล่าวจะยังมีอยู่ต่อไป หากรัฐยังไม่เข้าใจถึงภาระหน้าที่ที่ซับซ้อนขึ้นในกระแสโลกาภิวัตน์ที่เศรษฐกิจเสรีได้พัฒนาอย่างเข้มข้น

ในสภาวะดังกล่าว ดูเหมือนทางออกจะอยู่ที่การทำให้เศรษฐกิจเสรีคำนึงถึงความเป็นมนุษย์ และจะต้องมีการทบทวนบทบาทของรัฐ ทางออกที่งานวิจัยเสนอคือ

1. โลกาภิวัตน์จากเบื้องบนจะต้องนำเอามิติประชาธิปไตยเข้าไปใช้ในการวางแผนนโยบายและการดำเนินการใดๆ เพื่อที่จะทำให้โลกาภิวัตน์จากเบื้องบนเข้าใกล้และรับรู้ถึงความเป็นจริงของมนุษย์ธรรมดามากขึ้น
2. รัฐต้องพัฒนาศักยภาพ ดิดอวูธ (ทางปัญญา) และสร้างความพร้อมเพียงพอที่จะต่อรองในการวางกฎเกณฑ์ในเวทีระหว่างประเทศ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของประชาชน สิ่งที่รัฐต้องคำนึงถึงคือ ต้องทำความเข้าใจธรรมชาติของกฎเกณฑ์และระเบียบระหว่างประเทศ และก้าวให้ทันกระบวนการที่จะเกิดขึ้นจากการเปิดเสรี รวมถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้น ในขณะเดียวกัน รัฐบาลแต่ละประเทศจะต้องพิจารณาว่า นโยบายที่สถาบันเศรษฐกิจการเงินระหว่างประเทศกำหนดขึ้น ได้คำนึงถึงผลกระทบในสิทธิมนุษยชนเพียงใด

3. แม้จะเป็นที่ยอมรับว่าแต่ละประเทศไม่อาจเลี่ยงกลไกตลาดได้ในสังคมปัจจุบัน แต่หากจะทำให้ระบบเศรษฐกิจทั้งมหภาคและจุลภาคทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ รัฐต้องเข้มแข็งและสลัดตัวเองให้หลุดพ้นจากกรอบที่มีอยู่ การเข้าสู่กลไกตลาดโลกจำเป็นต้องคำนึงถึงปัจจัยที่ Daly และ Cobb เสนอคือ การแข่งขันที่เป็นธรรม ทุนทางศีลธรรม สินค้าสาธารณะ การคิดราคาเต็มต้นทุน การกระจายที่เป็นธรรม และความยั่งยืนทางนิเวศ

4. เนื่องจากการเข้าสู่เศรษฐกิจเสรี และการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ มีผลถึงการปรับโครงสร้างทางอำนาจ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกลุ่มต่างๆ ในสังคม โดยเน้นในเรื่องการครอบครองเป็นเจ้าของทรัพยากร open access ที่เคยมีอยู่เดิมถูกจัดการแทนโดยรัฐ ด้วยกลไกต่างๆ เช่น แผนพัฒนาฯ กฎหมาย โดยสังคมหวังว่ารัฐจะทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรม ในขณะที่ประชาชนสูญเสียอำนาจและสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชาตินั้น รัฐและกลไกที่เป็นเครื่องมือถูกยึดกุม การจัดการโดยรัฐจึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ของคนบางกลุ่มเท่านั้น การแก้ไขก็คือ ต้องมีการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ปรับแผนการบริโภค ปรับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และปรับกระบวนการจัดการทรัพยากร ซึ่งหมายถึงต้องปรับประชาธิปไตยเผด็จการพัฒนา เป็นประชาธิปไตยพัฒนา ซึ่งการปรับเปลี่ยนต้องอาศัยหลักการ Four-ations คือ

- Regulation มีระเบียบกฎเกณฑ์ควบคุมตลาด โดยรัฐต้องเข้มแข็งพอที่จะทำหน้าที่ได้

- Decentralisation การกระจายอำนาจในการพัฒนาที่ให้อำนาจกับชุมชนอย่างเหมาะสม ทั้งในการพัฒนาชุมชนเอง และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- Integration นำเอามิติสิทธิมนุษยชนเข้าไปในการวางแผนและการ-

ดำเนินการพัฒนาประเทศ

- Participation ให้โอกาสประชาชน/ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะ

5. รัฐต้องทบทวนทั้งนโยบายและบทบาทของรัฐ รวมทั้งแนวคิดในการพัฒนา ในขณะเดียวกัน ก็พร้อมที่จะกำหนดนโยบายสิทธิมนุษยชนอย่างชัดเจน โดยมีกลไกมารองรับ ทั้งกลไกทางสถาบัน กฎหมาย และเครื่องมือด้านงบประมาณ

6. สิ่งที่รัฐและประชาชนต้องคำนึงถึง ในการปกป้อง ค้ำครองและส่งเสริมสิทธิมนุษยชนในกระแสเศรษฐกิจเสรี คือ

- การรวมพลังของประชาชน ทั้งในระดับภายในและภายนอก
- เสริมสร้างศักยภาพของประชาชน และต้นทุนภายในประเทศให้มากขึ้น
- แม้ Adam Smith จะสนับสนุนเศรษฐกิจเสรี แต่เขามีได้มุ่งหวังให้มีการสะสมทุนจนกลายเป็นการผูกขาด เศรษฐกิจเสรีที่น่าจะให้ประโยชน์กับทุกคน คือเศรษฐกิจเสรี ที่กิจการรายย่อยของคนเล็กคนน้อยมีโอกาสเติบโต การยกเลิกสิทธิพิเศษที่ให้กับนักลงทุนรายใหญ่ และหันมาสนับสนุนกิจการขนาดกลางและขนาดเล็ก จะทำให้การจัดสรรทรัพยากรและประโยชน์นั้นเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรมมากขึ้น

- สนับสนุนเศรษฐกิจชุมชนและการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนบริหารเศรษฐกิจและระบบประกันสังคมในชุมชนเอง

- ทบทวนบทบาทของหน่วยงานรัฐ โดยเฉพาะหน่วยงานด้านการวางแผน เช่น สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน กระทรวงอุตสาหกรรม การวางแผนเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในอนาคตอาจไม่จำเป็น แต่ควรให้ประชาชนเสนอแผนการ

พัฒนาตนเองบนหลักการพึ่งตนเอง และเป็นนโยบายสาธารณะอย่างแท้จริง

- การจัดการทรัพยากรนับวันจะมีความสำคัญมากขึ้น การให้โอกาสชุมชนจัดการทรัพยากรน่าจะเป็นหนทางที่เหมาะสม

- เร่งแก้ปัญหาการไร้ที่ทำกิน ปรับโครงสร้างการถือครองที่ดิน ภาษีที่ดิน เพื่อลดการกระจุกตัวของที่ดินในมือของผู้ไม่ได้ใช้ประโยชน์

- รัฐต้องมั่นใจว่านโยบายการลงทุนของต่างประเทศจะต้องรวมถึงการปกป้องสิทธิของคนงาน สภาพแวดล้อม ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาที่แท้จริงของประเทศที่เศรษฐกิจของประชาชน/ชุมชนอยู่บนฐานทรัพยากร

- ปฏิรูปโครงสร้างภาษีอากร ทั้งภาษีทางตรงและทางอ้อม เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมมากขึ้น

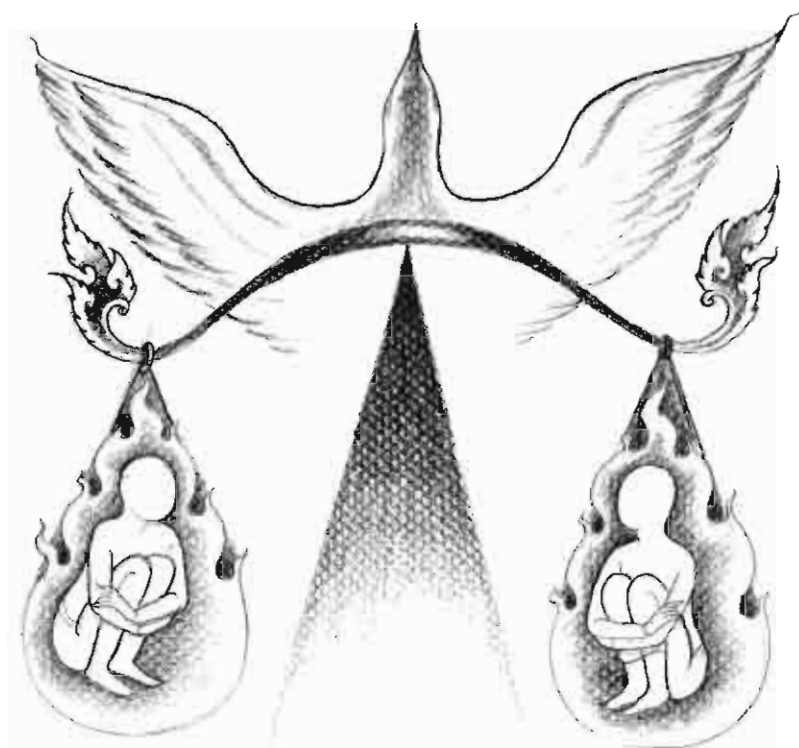
7. เรียกร้องให้สถาบัน Bretton Woods ทั้งหลาย รวมถึงองค์การการค้าโลกทบทวนนโยบายให้เชื่อมโยงกับมิติสิทธิมนุษยชน และหาทางสถาปนาความเชื่อมโยงระหว่างระบบเศรษฐกิจและความมั่นคงทางสังคมให้แข็งแกร่งขึ้น

8. รัฐบาลของประเทศต่างๆ จะต้องชี้แจงให้ประชาชนของตนทราบถึงรายละเอียดและการปฏิบัติตามพันธะข้อตกลงต่างๆ และยินยอมให้ประชาชนและชุมชนซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้เสียมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและกฎหมายอย่างแท้จริง

การศึกษาทั้งหมดได้ข้อสรุปว่า ในกระแสเศรษฐกิจเสรี สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมจะไม่อาจบรรลุเป้าหมายได้ หากประชาชนและรัฐไม่มีสิทธิในการควบคุมชีวิตและเศรษฐกิจของตนเอง สิ่งที่ต้องพิจารณาอย่างยิ่งในปัจจุบันก็คือ ในขณะที่ดูเหมือนคุณค่าร่วม (ทางเศรษฐกิจ) ของโลกคือเศรษฐกิจเสรี ซึ่งในที่สุดก็ไม่ได้เป็นคุณค่าร่วมที่แท้จริง เพราะไม่ได้ร้อยรัดสังคมเข้าด้วยกัน หากก่อให้เกิดความแปลกแยก สิทธิมนุษยชนควรเป็น

คุณค่าที่ร้อยรัดจริยธรรมของมนุษย์เข้าไว้ด้วยกัน สิทธิมนุษยชนเป็นมากกว่า
พันธกรณี หรือข้อผูกมัดทางกฎหมาย และไม่ใช่สิ่งที่จะเลือกที่จะปฏิบัติหรือ
ไม่ก็ได้ รัฐที่ไม่รับคุณค่าสิทธิมนุษยชน ย่อมเป็นรัฐที่ต่อต้านประชาชน และ
ระบบเศรษฐกิจโลกที่ไม่รับคุณค่าสิทธิมนุษยชน ก็ย่อมเป็นระบบเศรษฐกิจ
ที่ต่อต้านประชาชนเช่นกัน

มนุษย์เกิดมาเสรี หัดวิถีวิถีสิทธิมนุษยชน
มนุษย์เท่าเทียมกันทุกคน ไม่แยกชนชั้นใด
แต่กฎหมายมาตีกรอบครอบค้อมเป็นคนได้
สิทธิมนุษยชนแบบไทยๆ ต้องรู้มอบให้เท่านั้นๆ

นโยบายการพัฒนาของรัฐ กับการละเมิดสิทธิชุมชนชนบท¹

กฤษฎา บุญชัย
ประกาศ ปินตบแต่ง
ศยามล ไกยูรวงศ์

1. พัฒนาการนโยบายของรัฐกับกระบวนการ และรูปแบบการละเมิดสิทธิชุมชน

พัฒนาการแนวคิดสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย ชี้ให้เห็นถึงพลวัตการเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชนที่ปกป้องการละเมิดสิทธิมนุษยชน ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของการเมืองเศรษฐกิจและสังคมในแต่ละยุคสมัย จากการถูกละเมิดสิทธิทางการเมืองและกฎหมายในยุคการปกครองแบบเผด็จการที่มีการก่อรูปการเรียกร้องให้ได้มาซึ่งสิทธิทางแพ่งและทางการเมือง มาสู่การเรียกร้องสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม สิทธิในการกำหนดการ

¹ ปรับปรุงจากรายงานวิจัย “นโยบายรัฐกับการละเมิดสิทธิชุมชน” ภายใต้ชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล, 2545, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

พัฒนาของชุมชน ในช่วงที่รัฐใช้นโยบายพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมเสรีซึ่งต้องใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติอย่างกว้างขวางและรุนแรง จนเกิดปัญหาการสูญเสียสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของคนชนบท ซึ่งนำมาสู่ภาวะความไม่มั่นคงทางสังคม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจของชุมชนและประเทศจากนโยบายการพัฒนาดังกล่าว

กระบวนการแย่งชิงฐานทรัพยากรโดยรัฐและทุนเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางระบบทุนอุตสาหกรรมนิยมได้ดำเนินไปอย่างรุนแรง และทำให้ประเด็นเรื่องสิทธิประชาชนต่อการเข้าถึงทรัพยากรกลายเป็นประเด็นสำคัญ ตั้งแต่รัฐกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมนำการส่งออก โดยรัฐและทุนในรูปแบบธุรกิจขนาดใหญ่บุกเข้าไปในชนบท เพื่อใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ซึ่งชุมชนท้องถิ่นในชนบทเคยใช้สำหรับดำรงชีพอยู่เดิม ฐานทรัพยากรดังกล่าวจึงอยู่ในสภาพถูกแย่งชิงและทำลาย สิทธิของกลุ่ม ของชุมชน ซึ่งเป็นสิทธิร่วมเหนือทรัพยากรของชุมชน อันกินความตั้งแต่ทรัพยากรดิน น้ำ, ป่า/ทรัพยากรพันธุกรรม/ภูมิปัญญาท้องถิ่น ถือเป็นพัฒนาการด้านการต่อสู้ของประชาชนที่หยิบเอามิติทางวัฒนธรรม ประเพณีในการดูแลและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกันมาสังเคราะห์เป็นยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวทางนโยบายที่โดดเด่น

การเคลื่อนไหวทางสังคม และการเมืองภาคประชาชนในช่วงหลังวิกฤติเศรษฐกิจเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นในช่วงนโยบายพัฒนาอุตสาหกรรมส่งออก และปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ยิ่งขมึงเกลียวมากยิ่งขึ้นในช่วงหลังวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 เมื่อประเมินภาพรวมแล้วเห็นได้ว่าเกิดจากรากเหง้าปัญหาในเชิงโครงสร้างร่วมกันที่สำคัญบางประการคือ

ประการแรก ปัญหาของลักษณะการพัฒนาที่ไม่สม่ำเสมอและสะสม

ปัญหาความไม่เท่าเทียมกัน ความยุติธรรมในสังคม ซึ่งผลักดันให้คนจำนวนมากกลายเป็นคนขายขอบของสังคม ดังกรณีปัญหาของเกษตรกรรายย่อย ชาวนาชาวไร่ คนงาน ชาวสลัม ชนกลุ่มน้อย ฯลฯ ขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้จึงเกี่ยวกับการสร้างความยุติธรรมและความเป็นธรรมทางสังคม ตลอดจนถึงปัญหาปากท้อง และปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดจากโครงการพัฒนาของรัฐและภาคธุรกิจที่เข้าไปรุกรานชีวิตของผู้คน และชุมชนเหล่านี้

ประการที่สอง ปัญหาวิกฤติของระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนในสังคมไทย ซึ่งระบุนุสัสมันธภาพทางอำนาจในสังคมให้คนชั้นกลาง นักธุรกิจมีอำนาจครอบงำ ครอบครอง สามารถเข้าถึงอำนาจในการใช้กลไก และช่องทางการเมือง และสามารถผลิตและช่วงชิงวาทกรรมหลักของสังคม เช่น วาทกรรมเกี่ยวกับการพัฒนา โลกาภิวัตน์ ธรรมรัฐ ประสิทธิภาพ ประชาสังคม เบื้องภาคี ฯลฯ ขบวนการเคลื่อนไหวทั้งหมดจึงเกี่ยวข้องกับปัญหาประชาธิปไตย การช่วงชิงวาทกรรมนิยาม “ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม-ประชาธิปไตยรากหญ้า-ชุมชนประชาธิปไตย vs ประชาธิปไตยแบบตัวแทน” “ชุมชนนิยม vs โลกาภิวัตน์” ฯลฯ

ประการที่สาม เนื่องจากการพัฒนาที่ผ่านมาได้ผนวกสังคมไทยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลกอย่างซับซ้อน และระบบเศรษฐกิจไทยยังต้องขึ้นต่อระบบเศรษฐกิจโลก พร้อมๆ กับก่อรูปเป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาทุนนิยมศูนย์กลางกับส่วนรอบข้าง โดยที่ประเทศไทยต้องพึ่งพิงทุนนิยมศูนย์กลางในด้านการส่งออก นำเข้า เงินทุน เงินกู้ และวิทยาศาสตร์-เทคโนโลยี ประเทศไทยจึงมีความเป็นอิสระค่อนข้างต่ำ ในขณะที่ชนชั้นนายทุนไทยยังมีอิทธิพลสูงในการเข้ามาแทรกแซงการกำหนดนโยบายของรัฐ ซึ่งจากการที่รัฐไทยมีความเป็นตัวของตัวเองต่ำ ทำให้ขาดความชอบธรรมในการกำหนดนโยบาย ดังจะเห็น

ได้ว่า หลังวิกฤติเศรษฐกิจการกำหนดนโยบายสาธารณะภายใต้เงื่อนไขของทุนการเงินระหว่างประเทศ และธนาคารโลก ล้วนกระทบกับคนจน คน ชายขอบ ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนที่เกิดขึ้นจึงมักเกี่ยวข้องกับการต่อต้านนโยบายสาธารณะเหล่านี้

โดยการผลักดันของกลุ่มทุนขนาดใหญ่ และเทคโนโลยีที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศแบบเสรีนิยมมาตลอด ทำให้รัฐไทยในช่วงหลังวิกฤติเศรษฐกิจได้กำหนดนโยบายตามทิศทางทุนนิยมโลกอย่างเคร่งครัด ชุดนโยบายหลักๆ คือ การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจให้เปิดเสรีตามเงื่อนไขของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (ไอเอ็มเอฟ) การปรับรื้อกฎหมาย กลไกต่างๆ และการแปรรูปทรัพย์สินสาธารณะทุกประเภท ทั้งที่เป็นระบบสวัสดิการสังคม อย่างรัฐวิสาหกิจ และการแปรรูประบบกรรมสิทธิ์ทรัพยากรให้เป็นของเอกชน โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความได้เปรียบแก่กลุ่มทุน บรรษัทข้ามชาติอย่างสมบูรณ์แบบ รูปธรรมของนโยบายเหล่านี้ เช่น การออกกฎหมาย 11 ฉบับในปี 2542 ที่เปิดทางให้ทุนข้ามชาติเข้าครอบครองทรัพยากรที่ดิน อสังหาริมทรัพย์ ประกอบธุรกรรมอย่างอิสระ การเตรียมออกกฎหมายการจัดการทรัพยากรน้ำและกลไกต่างๆ ตามเงื่อนไขของธนาคารพัฒนาเอเชีย และธนาคารโลก เพื่อแปรรูปการจัดการน้ำให้เป็นสินค้าของกลุ่มทุน จนมาถึงนโยบายการแปลงทรัพย์สินเป็นทุนของรัฐบาลทักษิณที่กำลังจะเริ่มปฏิบัติการในปี 2547 ซึ่งแม้จะไม่ได้ดำเนินการรอบขององค์กรข้ามชาติ แต่ก็ยังเป็นไปในทิศทางทุนนิยมเสรีทุกประการ

อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการก่อรูปเป็นรัฐและกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะในปัจจุบัน ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว อัมมาร์ สยามวาลา (มติชน, 29 กันยายน 2546) ได้ชี้ว่า ระบบทุนนิยมได้พัฒนาจากระบบ

ทุนนิยมราชการ ในช่วงก่อนปี 2500 มาผสมกับทุนนิยมธนาคารในช่วงปี 2500–2540 และวิกฤติเศรษฐกิจทำให้ทุนนิยมธนาคารล้มเหลว การก่อกำเนิดของรัฐบาลทักษิณนับเป็นปรากฏการณ์ของทุนแบบใหม่ที่ผนวกเข้ากับทุนนิยมโลกอย่างใกล้ชิด แต่ดำเนินการแบบ “ประชานิยม” ซึ่งเป็นการเปลี่ยนยุทธศาสตร์จากการสร้างความเจริญเติบโตเศรษฐกิจระดับบน มาสู่การเร่งรัดกระตุ้นการบริโภคหรือสร้างเศรษฐกิจฟองสบู่จากฐานชนบทเพื่อให้เศรษฐกิจระดับบนขยายตัว ทิศทางนโยบายแบบ “Dual track” ดังกล่าวจึงหาใช่แนวทางสร้างความเข้มแข็งให้แก่สิทธิชุมชนต่อการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรไม่

อย่างไรก็ตาม การบังเกิดของรัฐบาลทักษิณหาใช่เป็นพัฒนาการตามวิวัฒนาการทุนนิยมโดยปกติ แต่มีเงื่อนไขทางการเมืองเป็นตัวสนับสนุน รัชสรรค์ ณะพรพันธุ์ (สยามรัฐสัปดาหวิจารณ์, 25–31 กค. 2546) ได้ชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไขทางรัฐธรรมนูญปี 2540 ที่ออกแบบให้เกิดระบบผูกขาดพรรคการเมือง เหลือแต่เพียงพรรคการเมืองขนาดใหญ่ อันนำมาสู่การตั้งรัฐบาลที่ผูกขาดอำนาจอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน รัฐบาลทักษิณจึงเป็นศูนย์รวมของระบบผูกขาดอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง

เมื่อโครงสร้างของรัฐและกระบวนการผูกขาดการกำหนดนโยบายสาธารณะเป็นไปในลักษณะดังกล่าว นโยบายประชานิยมของรัฐบาลทักษิณจึงจำกัดแค่การเร่งขบวนการเติบโตทุนนิยมในระดับรากหญ้าเพื่อให้ทุนนิยมทั้งระบบเดินไปได้ เห็นได้ชัดจากนโยบายด้านต่างๆ เช่น การแปลงทรัพย์สินเป็นทุน กองทุนหมู่บ้าน นโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์, การพักชำระหนี้เกษตรกร 3 ปี, ธนาคารประชาชน และอื่นๆ เป็นต้น ที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ประเมินออกมาว่า เศรษฐกิจเติบโตขึ้น แต่การบริโภคที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้และการลงทุนสูงขึ้น ซึ่งทำให้ภาวะหนี้สินเกษตรกร

กลับยิ่งสูงขึ้น แนวโน้มช่องว่างรายได้จึงยิ่งสูงขึ้น (ผู้จัดการรายวัน, 1 กค. 2546)

ภายใต้ภาวะการณดังกล่าว ปัญหาความอยู่รอดของประชาชนฐานล่าง ทั้งชนบทและเมืองยิ่งซับซ้อนขึ้น สิทธิชุมชนต่อการพัฒนาตนเองอย่างยั่งยืนยังเป็นสิ่งที่ห่างไกล แม้ในทางการเมืองจะมีโครงสร้างส่วนอื่นๆ ที่ดูเหมือนจะเอื้อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน และรับรองสิทธิชุมชนจึงไม่ได้ปฏิบัติ ดังเช่นหลักการในรัฐธรรมนูญเรื่องสิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรก็ไม่ได้รับการปฏิบัติ

ด้วยเหตุนี้เอง ช่วงระยะเวลาเพียง 2 ปีภายใต้รัฐบาลทักษิณ ขบวนการเคลื่อนไหวประชาชนฐานล่างเพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนจึงเข้มข้น และมีแนวโน้มเผชิญหน้ากับรัฐและกลุ่มทุนข้ามชาติมากยิ่งขึ้น

2. พัฒนาการขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชน

เราสามารถจำแนกพัฒนาการ และลักษณะการเคลื่อนไหวของขบวนการสิทธิชุมชนต่อฐานทรัพยากร โดยใช้จุดเปลี่ยนทางนโยบาย และลักษณะการก่อตัว ยุทธศาสตร์ของขบวนการเป็นเกณฑ์ แบ่งได้เป็น 3 ระยะ

1) ขบวนการเคลื่อนไหวก่อนทศวรรษ 2520 เริ่มต้นตั้งแต่บทบาทของประชาสงเคราะห์ร่วมกับชนชั้นนำของรัฐไทย ได้วางแบบแผนโครงสร้างการจัดการป่าเพื่อการพาณิชย์ และการจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน และโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เพื่อเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตสิทธิการจัดการทรัพยากร ตลอดจนระบบเศรษฐกิจของชุมชน เกิดปรากฏการณ์ชาวนาไร้ที่ทำกิน การต่อต้านสัมปทานไม้ อันเป็นจุดเริ่มต้นของขบวนการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรระยะแรกๆ ที่ยังกระจัดกระจาย โดยเรียกร้องสิทธิเข้าถึงทรัพยากรผ่านการเคลื่อนไหวระดับพื้นที่

2) ยุคทศวรรษ 2520-2530 การก่อรูปของขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชนเริ่มเห็นเป็นรูปร่างชัดเจน ดังเช่นการคัดค้านสัมปทานไม้และการต่อต้านการอพยพชาวบ้านออกจากป่าจากโครงการจัดสรรที่ทำกินให้แก่ราษฎรผู้ยากไร้ในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) จนเป็นต้นกำเนิดของของการก่อรูปเครือข่าย สมัชชาต่างๆ เช่น สมัชชาเกษตรกรรรายย่อย, สมัชชาคนจน, สหพันธ์กลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ, สมาพันธ์ประมงพื้นบ้านภาคใต้ เป็นต้น ที่ใช้การผนึกกำลังของผู้ประสบปัญหา ร่วมกันเคลื่อนไหวผลักดันให้รัฐเปลี่ยนนโยบายผ่านยุทธวิธี “การเมืองบนท้องถนน” โดยใช้ฐานคติสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร และการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ความก้าวหน้าของขบวนการในชนบทเห็นได้ชัดจากการก่อรูป เชื่อมโยงเครือข่าย และการสร้างชุดข้อเสนอทางนโยบาย เช่น ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน อันเป็นการก้าวข้ามจากการเรียกร้องการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า หรือหยุดยั้งโครงการที่มีผลกระทบ โดยทั้งนี้เราจะเริ่มเห็นบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้าไปเชื่อมโยงประสานเครือข่ายองค์กรชาวบ้านต่างๆ ให้ก่อรูปเป็นขบวนการอย่างชัดเจน

3) ขบวนการเคลื่อนไหวในช่วงทศวรรษ 2540 เกิดจุดเปลี่ยนทางนโยบายและการเมืองครั้งสำคัญซึ่งเป็นทั้งด้านบวกและลบ คือ การก่อเกิดรัฐธรรมนูญปี 2540 ที่รับรองสิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นผลงานการผลักดันของขบวนการทรัพยากรในชนบท ขณะเดียวกันวิกฤติเศรษฐกิจ และการเพิ่มบทบาทขององค์กรข้ามชาติในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การจัดการทรัพยากร ทำให้เกิดผลกระทบต่อฐานทรัพยากร และขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนโดยตรง เพราะรัฐได้ถูกผนวกโดยกลุ่มทุนและปรับตัวเข้าสู่โลกาภิวัตน์ ซึ่งสร้างแรงกดดันต่อทรัพยากร ในสถานการณ์ที่ซับซ้อน ประ

เด็นปัญหามีมากขึ้น เครื่องมือในการต่อสู้ของประชาชนกลับน้อยลง แต่กระนั้น ขบวนการประชาชนก็พยายามไต่ระดับการต่อสู้ไปสู่ระดับโลกาภิวัตน์ด้วยเช่นกัน การเคลื่อนไหวของชาวนาในการคัดค้านการค้าเสรี และบทบาทองค์กรข้ามชาติ การปรับตัวอีกด้านหนึ่งของขบวนการทรัพยากรที่เห็นได้ชัดก็คือ การเชื่อมโยงเครือข่ายข้ามประเด็นปัญหา ข้ามภาคได้เกิดขึ้นอย่างจริงจังไม่ว่าจะเป็นในส่วนของการครัวชาวนา หรือองค์กรพัฒนาเอกชน เครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนก็ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวในนามขบวนการประชาชนต่างๆ

ขบวนการเคลื่อนไหวคนจนชนบทในภาคเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็น สหประชาเกษตรกรรายย่อย สหประชาคนจน สหพันธ์กลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ หรือ สหพันธ์ประชาชนเพื่อสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาภาคตะวันออก ยังคงวางเป้าหมายที่การปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างนโยบายให้เกิดการรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร สิทธิเกษตรกรในการเข้าถึงปัจจัยการผลิต และเกิดระบบสถาบันรองรับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดทิศทางการพัฒนา ตลอดจนมุ่งให้รัฐเข้ามาหนุนเสริมและปกป้องเกษตรกร มิให้ถูกรุกรานจากทุนโลกาภิวัตน์

หากเทียบเป้าหมายการเรียกร้อง ณ เวลากับในอดีตที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่า ขบวนการประชาชนพัฒนาเป้าหมาย และยุทธศาสตร์เชิงซ้อนมากขึ้น โดยในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา นั้น ขบวนการชนบทแต่ละกลุ่มกำหนดเป้าหมาย ยุทธศาสตร์ที่แตกต่างกัน สหประชาคนจนมุ่งไปที่การเรียกร้องกดดันรัฐให้ปรับเปลี่ยนนโยบายด้านทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ให้รับรองสิทธิชุมชน อันเป็นปัญหาสำคัญของคนจนชนบทที่ยังมีฐานอิงกับทรัพยากรธรรมชาติ ขณะที่สหประชาเกษตรกรรายย่อยเรียกร้องปัญหานี้สิน ประกันราคาพืชผล และกองทุน

เกษตรกร เพื่อแก้ปัญหาความล้มเหลวของเกษตรกรรายย่อยในระบบตลาด ซึ่ง
น้ำหนักข้อเรียกร้องมิได้มุ่งเปลี่ยนโครงสร้างการจัดการทรัพยากร และได้ตั้ง
คำถามต่อแนวคิดการพัฒนากระแสหลักเท่าใดนัก แต่ขบวนการเหล่านี้ก็เริ่ม
ปรับตัวสู่ทั้งปัญหาทรัพยากรและปัญหาการทำกินด้วยนั้น ได้สะท้อนให้เห็นว่า
ลัทธิยุทธศาสตร์เชิงเดี่ยวไม่สามารถสร้างพลังขับเคลื่อนของมวลชนได้อย่าง
เพียงพอ ดังนั้นขบวนการในยุคหลังจึงมุ่งสร้างยุทธศาสตร์เชิงซ้อนที่ตอบสนอง
ทั้งชุมชนที่อิงฐานทรัพยากรซึ่งกำลังถูกรัฐและทุนแย่งยึด และเกษตรกรรายย่อย
ที่อิงกับกลไกตลาด

เมื่อพิจารณาถึงการขับเคลื่อนทางนโยบาย ยุทธวิธีการรวมพลัง การ
ชุมนุมเรียกร้องให้มีกลไกร่วมพิจารณาแก้ปัญหาทั้งระดับพื้นที่และนโยบายเริ่ม
เผชิญข้อจำกัด เมื่อรัฐใช้ยุทธวิธีแย่งยึดวาทกรรมทางนโยบายเพื่อ “ประชาชน”
ดังเช่น รัฐบาลทักษิณ ซึ่งได้ปฏิบัติการทางการเมืองเพื่อคนจนหลายประการ
ไม่ว่าจะเป็น กองทุนหมู่บ้าน รักษาโรค 30 บาท การพักชำระหนี้เกษตรกร
และอื่นๆ จนสังคมขนานนามว่าเป็น “รัฐบาลประชานิยม” กระบวนการแย่ง
ยึดวาทกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นพร้อมกับการผลิตซ้ำวาทกรรมว่าด้วย NGOs
ซึ่งมีนัยของความเป็น “มือที่สาม” “การแทรกแซงจากต่างชาติ” ซึ่งเป็นวาท-
กรรมที่ฝ่ายอนุรักษนิยมผลิตขึ้นเพื่อกีดกันการมีส่วนร่วมของประชาชน ทั้งนี้เพื่อ
ทำลายความชอบธรรมของขบวนการเคลื่อนไหวประชาชน ผลที่เกิดขึ้นคือรัฐ
สามารถขีดวง ล้อมกรอบ ขบวนการเคลื่อนไหวให้แยกขาดจากสาธารณะหรือ
กลายเป็นอันไปจากสังคมไทยได้ เจือปนไขความรุนแรงจึงบังเกิดขึ้นได้โดยมี
สาธารณชนเพิกเฉยหรือสนับสนุน ดังกรณีขบวนการคัดค้านท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย
ที่รัฐล้อมปราบในปลายเดือนธันวาคม 2545

สถานการณ์เช่นนี้ได้สร้างความยากลำบากของขบวนการเคลื่อนไหว

ภาคชนบท แม้การสร้างยุทธศาสตร์เชิงซ้อนเพื่อขยายฐานมวลชนจะเป็นการปรับตัวด้านหนึ่ง แต่ก็ดูเหมือนจะไม่เพียงพอต่อการช่วงชิงพื้นที่ทางสังคมให้กว้างขึ้นได้ ความเหลื่อมล้ำ กลุ่มเครือข่ายระหว่างบทบาทของขบวนการชาวบ้านกับขบวนการ NGOs ยังเป็นจุดอ่อนที่รัฐหยิบมาใช้โจมตีอย่างได้ผล โจทย์สำคัญ ณ เวลานี้จึงอยู่ที่ขยายพื้นที่ทางสังคม แสวงหาพันธมิตรทางยุทธศาสตร์ที่หลากหลายโดยเฉพาะกับคนชั้นกลางอย่างไร จะสร้างข้อต่อทางการเมืองที่หลากหลาย และกำหนดยุทธวิธีที่ยืดหยุ่น พลิกไหวตามสถานการณ์ได้อย่างไร จะต่อสู้ทางความรู้แบบไหน โจทย์เหล่านี้จะคลี่คลายได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางการเมือง และภายในขบวนการเคลื่อนไหวเอง

3. กรณีศึกษานโยบายรัฐกับการละเมิดสิทธิชุมชนในรูปแบบต่างๆ

จากภาพรวมพัฒนาการของรัฐที่มีต่อการกำหนดนโยบายด้านต่างๆ และขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชนต่อการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรที่มีพลวัตอย่างเป็นปฏิสัมพันธ์กับโครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจ เพื่อให้เห็นปฏิบัติการทางนโยบายของรัฐ รูปแบบการละเมิดสิทธิชุมชน และขบวนการต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิทธิมากขึ้น จึงขอยกกรณีศึกษา 3 กรณี ได้แก่ กรณีเขื่อนราษีไศล ซึ่งเป็นตัวอย่างของการละเมิดสิทธิชุมชนจากนโยบายการจัดการน้ำของรัฐ อันเชื่อมโยงกับทิศทางการพัฒนาในพื้นที่ทำให้เกิดความขัดแย้งกับชุมชนอย่างเรื้อรัง กรณีลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา อันเกิดจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมในภาคใต้ โดยมีบทบาทของกลุ่มทุนเข้ามาผลักดันทางนโยบาย และกรณีชุมชนกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่นเรศวรกับนโยบายการจัดการป่าของรัฐ นำมาสู่การต่อสู้สิทธิชุมชนที่สะท้อนมิติทางวัฒนธรรม ที่ทำให้เกิดวิวาทะเรื่อง “คนกับป่า”

กรณีศึกษาฝายราชสีไศล

ชาวชุมชนลุ่มน้ำมูลโดยเฉพาะในเขต อ.ราชสีไศล จ.ศรีสะเกษ อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ และ อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด พังพาป่าทามในหลายลักษณะ นับตั้งแต่การทำนาทำไร่ การเลี้ยงสัตว์ การจับสัตว์น้ำ การล่าสัตว์ การต้มเกลือ การเก็บผลผลิตตามธรรมชาติ เป็นที่ตั้งของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน พื้นที่บริเวณป่าทามก็มีระบบการถือครองและใช้ประโยชน์ที่เป็นที่ยอมรับกันภายในชุมชนรวมทั้งบุคคลภายนอกที่เข้ามาใช้ประโยชน์ มีทั้งที่เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลหรือครอบครัว กรรมสิทธิ์ของกลุ่มเครือญาติ และที่เป็นสาธารณะสมบัติ โดยกรรมสิทธิ์เหล่านี้มีลักษณะเหลื่อมซ้อนกันไปมา ซึ่งเอื้อต่อชาวชุมชนรวมทั้งบุคคลภายนอกที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ถือครองให้สามารถใช้ประโยชน์ร่วมได้เรื่อยมา

กระนั้นรูปแบบการใช้ประโยชน์ ลักษณะการถือครอง รวมทั้งลักษณะของทรัพยากรบริเวณป่าทามเหล่านี้ก็มีการเปลี่ยนแปลงหรือว่าได้รับผลกระทบจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐโดยเฉพาะเขื่อนและถนน ที่แม้จะไม่ได้จำกัดหรือทำลายโอกาส/ทางเลือกในการประกอบอาชีพของชาวชุมชนลงมากนัก แต่ก็ส่งผลให้ป่าทามบริเวณที่น้ำแห้งถาวรถูกบุกเบิกทำลายเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ/พืชเชิงเดี่ยวกันขนานใหญ่ ทั้งยังมีการจับจองครอบครองพื้นที่ป่าทามอย่างถาวรกันมากขึ้นทั้งโดยชาวชุมชนและกลุ่มธุรกิจต่างๆ ที่สำคัญคือเอื้ออำนวยให้บุคคลภายนอกเข้ามาจับจองและใช้ประโยชน์จากป่าทามสะดวกขึ้น สร้างปัญหาทั้งในเชิงนิเวศ ทรัพยากร และความขัดแย้งระหว่างชุมชนไม่น้อย

อย่างไรก็ดี ผลกระทบที่รุนแรงที่สุดเกิดขึ้นเมื่อกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานได้สร้างฝายราชสีไศลภายใต้โครงการโขง-ชี-มูล เพราะหลังจากที่ฝายราชสีไศลเริ่มกักเก็บน้ำในปี พ.ศ.2536 ชาวชุมชนลุ่มน้ำมูลก็ต้องสูญเสียพื้นที่ทำกินบริเวณป่าทามไปหมดสิ้นเนื่องจากถูกน้ำที่ฝายฯ กักเก็บเอ่อท่วม ขณะที่

นาปีซึ่งอยู่ใกล้ๆ ก็ถูกน้ำท่วมเช่นกัน เนื่องจากไม่มีพื้งดินกั้นน้ำ คุณภาพน้ำเริ่มเสื่อมลง น้ำเน่าเหม็นจากซากใบไม้ อีกทั้งความเค็มจากเกลือใต้ดินแผ่ขยายเป็นเหตุให้นาปีบางแห่งที่อยู่ใกล้ๆ ไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้ด้วย นอกจากนี้ ปริมาณและชนิดสัตว์น้ำยังลดลงแม้ปริมาณน้ำจะเพิ่มขึ้น ไม่นับรวมปัญหาความขัดแย้งแตกแยกในชุมชนอันสืบเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวเรียกร้องคัดค้านการก่อสร้างฝาย และการเรียกร้องค่าชดเชย รวมทั้งประโยชน์ทั้งด้านการเกษตรและการประมง ตามที่กล่าวอ้างก็ไม่เป็นผลแต่อย่างใด

เงื่อนไขที่เอื้อให้การละเมิดสิทธิชุมชนเกิดขึ้นได้อย่างรุนแรง ประการแรกคือความรู้ความเข้าใจและตัวบทกฎหมายที่หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องใช้ในการดำเนินโครงการ ที่ละเลยหรือไม่เห็นการใช้ประโยชน์และไม่ยอมรับระบบกรรมสิทธิ์บริเวณป่าทามของชาวชุมชน นับตั้งแต่การวางแผนพัฒนาแหล่งน้ำที่เน้นเฉพาะความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระบบ แต่ละเลยการผลิตภาคยังชีพและกิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกระบบอื่นๆ ขณะที่รายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมของโครงการโขง-ชี-มูลระบุป่าทามเป็นเพียงป่าละเมาะริมห้วยหรือไม้เล็กที่ไม่มีคุณค่า เพราะคำว่า “ป่าทาม” ไม่เคยเป็นที่รับรู้มาก่อนในวงวิชาการด้านป่าไม้ของไทย ส่วนในแง่กฎหมายป่าทามถูกจัดให้เป็นที่ดินสาธารณะประโยชน์ ไม่สามารถถือครองเป็นกรรมสิทธิ์ได้ แม้ชาวชุมชนจะครอบครองและใช้ประโยชน์มาหลายชั่วอายุคน เพราะเหตุนี้ การสร้างฝายรายีไศลกักเก็บน้ำเพื่อการเกษตรบนพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ไร้ประโยชน์ และไม่มีเจ้าของเช่นป่าทามจึงเป็นการเหมาะสมและ “ชอบด้วยกฎหมาย”

กระนั้นก็ดี แม้การละเมิด “สิทธิชุมชน” กรณีฝายรายีไศลจะอาศัยความรู้เชิงเศรษฐศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ วนศาสตร์ และนิติศาสตร์ ที่ไม่เห็นการใช้ประโยชน์และไม่ยอมรับกรรมสิทธิ์ของชาวชุมชนบริเวณป่าทามเป็นเงื่อนไข

ในชั้นแรก ทว่าล้าพั้งแต่ “ความรู้เชิงวิชาการ” ประการเดียวไม่สามารถผลักดันให้การละเมิดสิทธิชุมชนเกิดขึ้นได้ หากไม่วางอยู่บนโครงสร้าง/ความสัมพันธ์ทางอำนาจและสังคมวัฒนธรรมที่เป็นจริง เพราะความรู้เชิงวิชาการเหล่านี้มีความขัดแย้งแตกต่าง ในด้านหนึ่งคุณค่าของป่าทามกลับได้รับความสำคัญยิ่งในสาขาวิชานิเวศวิทยาที่ชี้ว่าป่าทามมีความสำคัญต่อระบบนิเวศลุ่มน้ำ มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง แม้กระทั่งหน่วยงานรัฐก็มีความแตกต่างกันระหว่างกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานซึ่งเป็นผู้เสนอและดำเนินโครงการฝ่ายรายไศลกับสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นผู้จัดสรรงบประมาณในการศึกษาป่าทามในฐานะเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง

เพราะเหตุนี้ รากเหง้าของการละเมิดสิทธิชุมชนกรณีฝ่ายรายไศลจึงอยู่บนโครงสร้าง/ความสัมพันธ์ทางอำนาจระบบราชการ ระบบการเมือง ความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่เพียงแต่จะคัดสรรเฉพาะความรู้ที่เอื้อต่อการดำเนินการก่อสร้างโครงการ หากยังเอื้อต่อการบริหารอำนาจการตัดสินใจได้ง่ายผ่านระบบราชการรวมศูนย์และระบบการเมืองแบบตัวแทน การริเริ่มเสนอโครงการกระทำผ่านหน่วยงานรัฐโดยไม่ได้ให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับรู้และตัดสินใจ การตัดสินใจขึ้นอยู่กับคณะรัฐมนตรี ไม่ได้มีการประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนในพื้นที่ทราบ มีพิกัดต้องเอ่ยถึงการจัดทำประชาพิจารณ์ ชาวชุมชนส่วนใหญ่รับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการฯ ผ่านทางกำนันผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งคลาดเคลื่อนจากที่ก่อสร้างจริงอยู่มาก ขณะที่ชาวชุมชนอีกจำนวนไม่น้อยทราบข้อมูลเมื่อโครงการก่อสร้างเสร็จสิ้น ชุมชนมีส่วนร่วมเฉพาะขั้นตอนการขออนุมัติใช้พื้นที่ อีกทั้งยังผ่านหน่วยบริหารของรัฐ ไม่ใช่ “ชุมชนท้องถิ่น” ในความหมายที่ควรจะเป็น

แต่ถึงแม้จะถูกละเมิดสิทธิหลายด้าน ชาวชุมชนลุ่มน้ำมูลที่ได้รับผลกระทบจากฝ่ายรายไศลก็พยายามเคลื่อนไหวเรียกร้อง ตั้งแต่การรวมตัวกันจัด

งานประชุมสัมมนาเกี่ยวกับผลกระทบของฝ่ายฯ ที่จะมีต่อป่าทามและการประกอบอาชีพของชาวชุมชน การจัดตั้งกลุ่มเพื่อเรียกร้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและผลกระทบจากฝ่ายฯ ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดระดับกักเก็บน้ำ การกำหนดวิธีการรื้อวัดที่ดินและวิธีการการประเมินความสูญเสีย ฯลฯ การเคลื่อนไหวเรียกร้องค่าชดเชยและการสูญเสียโอกาสผ่านทางกลุ่มต่างๆ ทั้งในส่วนของสมาชิกคนจน สมาชิกเกษตรกรอีสาน สมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน สมาชิกกลุ่มน้ำมูล หรือกระทั่งกลุ่มกำนันผู้ใหญ่บ้านซึ่งเดิมสนับสนุนการก่อสร้างฝ่ายฯ และต่อต้านขัดขวางกลุ่มที่เรียกร้องค่าชดเชย ฯลฯ รวมไปถึงการเสนออัตลักษณ์ของชาวชุมชนกลุ่มน้ำมูล เช่น การผลิตสื่อเผยแพร่เรื่องราวและปัญหาของชาวชุมชนเองเพราะไม่ได้รับความสนใจจากสื่อ กระทั่ง “สร้างข่าว” เรียกความสนใจจากสื่อทั้งโดยการเสนอประเด็นหรือพิธีกรรมที่ดูแปลกพิสดารสำหรับชนชั้นกลาง และโดยวิธีการปรีมกฏหมายเช่นการยื่นคำร้องแพ่งทำเนียบรัฐบาลและการยึดขบวนรถไฟ นอกจากนี้ การเคลื่อนไหวเรียกร้องของชาวชุมชนก็ยังเน้นมิติของการพยายามปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนให้เท่าเทียมในหลายลักษณะ เช่น การมีส่วนร่วมในคณะกรรมการแก้ไขปัญหาชุดต่างๆ การเจรจาแบบเสมอหน้าและการยึดบริเวณที่รัฐอ้างเป็นกรรมสิทธิ์หรือทรัพย์สินของตน เช่น การสร้างหมู่บ้านในท้องอ่างเก็บน้ำ และข้างทำเนียบรัฐบาล เป็นต้น

อย่างไรก็ดี กระบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องหรือปกป้อง “สิทธิชุมชน” ของชาวชุมชนกลุ่มน้ำมูลก็ต้องประสบปัญหาในแง่ใจเดียวกับที่ถูกละเมิดสิทธิ นับตั้งแต่ระบบราชการที่ส่งผลให้ความพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาต่างๆ อย่างเสมอหน้าและเท่าเทียมของชาวชุมชนประสบปัญหามาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการถูกกลดัดส่วนคณะกรรมการฝ่ายชาวชุมชนลง

และเพิ่มจำนวนฝ่ายราชการที่เกี่ยวข้องขึ้นแทน นอกจากนี้ แม้ชาวชุมชนจะสามารถเรียกร้องข้อเรียกร้องบางข้อเช่น ค่าชดเชยสำเร็จ แต่ในชั้นปฏิบัติยังประสบปัญหาอยู่มาก เพราะดำเนินการผ่านระบบหรือหน่วยงานราชการซึ่งไม่เพียงแต่จะผูกขาด/ปิดกั้น หากยังมีปัญหาด้านประสิทธิภาพการดำเนินงาน และความเป็นเอกภาพในการบริหาร การจะทำให้มติคณะรัฐมนตรีเกิดผลในทางปฏิบัติจึงประสบความยุ่งยากอยู่มาก จนชาวชุมชนต้องรวมตัวเคลื่อนไหวกดดันบริเวณด้านหน้าทำเนียบรัฐบาลหลายครั้ง ซึ่งแม้ข้อเรียกร้องบางข้อจะบรรลุ แต่ระบบราชการอันเป็นส่วนหนึ่งของปัญหายังไม่ได้รับการแก้ไข

การเคลื่อนไหวของชุมชนประสบปัญหาเพิ่มขึ้นเมื่ออยู่ในบริบทความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่จริงในระดับท้องถิ่น เพราะผู้นำทางการเมือง เช่น กำนันผู้ใหญ่บ้านจะทำหน้าที่เป็น “แขนขา/หูตา” ของหน่วยราชการมากกว่าจะเป็นตัวแทนของชุมชน โดยมักจะนำลูกบ้านจำนวนมากเคลื่อนไหวคัดค้านการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชาวชุมชนที่ได้รับผลกระทบ รวมถึงพันธมิตรเช่น นักพัฒนาเอกชน นักศึกษา และครูในพื้นที่ ซึ่งถูกกำนันผู้ใหญ่บ้านนำลูกบ้านไปร้องเรียนให้ขับไล่ออกนอกพื้นที่เช่นกัน ไม่นับรวมกลุ่มชาวชุมชนที่เป็นฝ่ายเดียวกับ เจ้าหน้าที่รัฐและผู้นำทางการเมืองที่สร้างปัญหาความขัดแย้งแตกแยกขึ้นในชุมชนอย่างมาก

นอกจากนี้ การที่สื่อส่วนใหญ่ตอบสนองต่อความสนใจ ความต้องการ และผลประโยชน์ของกลุ่มลูกค้าหลัก มากกว่าเสนอปัญหาสังคมโดยเฉพาะของคนยากจนเช่น ชาวชุมชนลุ่มน้ำมูล ก็ยิ่งทำให้การเคลื่อนไหวเรียกร้องของคนเหล่านี้ยากลำบากขึ้น เพราะสื่อเหล่านี้ไม่เพียงแต่จะไม่ช่วยนำเสนอปัญหาของชาวชุมชนให้สังคมได้รับรู้ หรือหากเสนอก็มุ่งเน้นสีสัน ความเร้าใจ หรือความแปลกพิสดารของการเคลื่อนไหวที่ “ขายได้” มากกว่าจะชี้ชวนหรือ

วิเคราะห์ให้เห็นความซับซ้อนเชื่อมโยงของปัญหา ที่สำคัญยังบีบบังคับให้ชาวชุมชนต้องใช้วิธีการหมิ่นเหม่ต่อการผิดกฎหมายต่างๆ เพื่อให้เป็นที่สนใจของสื่อ ที่หลายครั้งกลับส่งผลกระทบต่อการเล่นไหว้ทั้งในเชิงภาพลักษณ์และการขยายเครือข่ายพันธมิตรกับชนชั้นกลางในเมือง

เพราะเหตุนี้ การละเมิด “สิทธิชุมชน” กรณีฝ่ายราชินีไคลจึงยุ่งยากซับซ้อนเกินกว่าจะเข้าใจหรือแก้ไขได้ด้วยแนวคิดสิทธิมนุษยชนตะวันตกเพียงโดดๆ ที่ให้ความสำคัญกับสิทธิเสรีภาพในเนื้อตัว/ร่างกายและทรัพย์สินของปัจเจกบุคคล สิทธิชุมชนในบริบทสังคมไทยเน้นระบบกรรมสิทธิ์ร่วมหรือทรัพย์สินของส่วนรวม ที่สำคัญขณะที่สิทธิมนุษยชนตะวันตกสามารถเรียกร้องหรือปกป้องผ่านการบังคับใช้กฎหมายได้ สิทธิชุมชนไม่เป็นที่ยอมรับในระบบนิติศาสตร์ไทย ไม่นับรวมความรู้กระแสหลักอื่นๆ ตลอดจนความสัมพันธ์ทางอำนาจรวมทั้งสังคมและเศรษฐกิจ ที่ต่างก็เป็นสาเหตุและเงื่อนไขที่เอื้อให้การละเมิดสิทธิชุมชนเป็นไปได้ทั้งสิ้น ฉะนั้น นอกเหนือจากข้อเรียกร้องเชิงรูปธรรมต่างๆ ที่ชาวชุมชนเสนอผ่านรัฐบาลไปแล้ว การแก้ไขปัญหากลุ่มสิทธิชุมชนกรณีฝ่ายราชินีไคลยังต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ด้านต่างๆ ตั้งแต่ระบบการบริหารราชการที่ต้องกระจายอำนาจ และไม่ใชการจัดตั้งองค์กรปกครองท้องถิ่นที่รวบอำนาจ หากแต่เป็นการสถาปนาหรือยอมรับ “ชุมชนท้องถิ่น” ที่มีเอกเทศในตัวเองระดับหนึ่ง ขณะที่ระบบการเมืองก็ต้องลดลักษณะการเป็นตัวแทนลงและเพิ่มการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนให้มากขึ้น ส่วนระบบกฎหมายก็จำเป็นต้องยอมรับชุมชนท้องถิ่นว่าเป็นนิติบุคคลประเภทหนึ่ง พร้อมทั้งยอมรับระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน เช่นเดียวกับความรู้กระแสหลักต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์ ที่ต้องลดการเป็นเทคโนโลยีอำนาจรัฐและเครื่องมือของระบบทุนลง พร้อมกับเปิดพื้นที่ให้กับ

ความรู้และการดำรงอยู่ของชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ขณะที่สื่อสารมวลชนก็จำเป็นต้องลดลักษณะการถูกชี้นำโดยตลาดและการเป็นกลไกรัฐ โดยปรับเปลี่ยนฐานะ/บทบาทมาเป็นผู้เสนอปัญหาสังคมเชิงวิเคราะห์และเป็นปากเสียงให้กับคนจนหรือผู้เดือดร้อนโดยเฉพาะจากการใช้อำนาจรัฐ จึงจะสามารถคลี่คลายปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนได้ในที่สุด

กรณีลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

นโยบายการพัฒนาของรัฐในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ได้ถูกกำหนดโดยรัฐส่วนกลางมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-8 ถึงแม้ว่าโครงสร้างทางการเมืองได้ปรับเปลี่ยนจากรัฐบาลเผด็จการมาเป็นรัฐบาลอำมาตยาธิปไตย และรัฐบาลในยุคการพัฒนาโลกาภิวัตน์ ตลอดจนกระบวนการของประชาชนได้ตื่นตัวและรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายหลากหลายรูปแบบ กระบวนการกำหนดนโยบายและกฎหมายยังรวมศูนย์อยู่ที่บทบาทของภาครัฐ นักการเมือง และกลุ่มทุนซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกัน จะเห็นได้จากกลุ่มทุนท้องถิ่นในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเติบโตจากกลุ่มทุนที่ประกอบกิจการอุตสาหกรรมแปรรูปอาหาร อุตสาหกรรมแปรรูปยาง และพัฒนาไปสู่อุตสาหกรรมก่อสร้าง อุตสาหกรรมเทคโนโลยี ที่ร่วมลงทุนกับกลุ่มทุนระดับชาติและกลุ่มทุนต่างชาติ โดยเฉพาะในมาเลเซีย และมีบทบาทในการผลักดันทิศทางการพัฒนาตามแผนแม่บทพัฒนาภาคใต้

กระบวนการของกลุ่มทุนได้มีสายสัมพันธ์กับภาคราชการ และนักการเมืองในระดับท้องถิ่นและระดับชาติผ่านการเลือกตั้งแบบระบบตัวแทน และใช้กลไกที่มีอยู่เดิมของคณะกรรมการร่วมภาครัฐ-เอกชน (กรอ.) จังหวัด และ กรอ.ระดับชาติ ซึ่งรัฐยอมรับอย่างเป็นทางการโดยกฎหมาย ร่วมกับกลไกของสภาหอ

การค้า สภาอุตสาหกรรม สภาธุรกิจชายแดนภาคใต้ ขบวนการของกลุ่มทุน มีการปรับตัวให้สอดคล้องกับขบวนการของสังคมที่เปลี่ยนไป ซึ่งมีการพัฒนา เป็นกระบวนการสากลขานรับทิศทางการพัฒนาโลกาภิวัตน์ โดยร่วมกับกลุ่ม ทุนข้ามชาติ รัฐต่างชาติ และองค์การการเงินระหว่างประเทศ ขณะเดียวกัน ก็พัฒนาเป็นกระบวนการของท้องถิ่นโดยการหาแนวร่วมกับผู้นำท้องถิ่น ประชาชนในพื้นที่ กลุ่มสื่อมวลชนและภาครัฐ เพื่อหลอมรวมให้มีแนวความคิดในทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจเสรี โดยที่กระบวนการกำหนดนโยบายการพัฒนา ยังอยู่ที่ภาครัฐ และกลุ่มทุนเป็นหลักซึ่งเป็น “ความสัมพันธ์แบบโลกา-ภิวัตน์สู่ชุมชน” จึงกล่าวได้ว่าทิศทางการพัฒนาโลกาภิวัตน์เป็นตัวเร่งให้เกิด นโยบายเศรษฐกิจแบบผูกขาด แต่อยู่ในกรอบของการปกครองในระบอบ ประชาธิปไตย

เพราะฉะนั้นลัทธิการพัฒนานิยม และลัทธิบริโภคนิยมทั้งในอดีตและ ในยุคโลกาภิวัตน์เป็นการช่วงชิงพื้นที่ทางสังคมในการสร้างวาทกรรมและ แนวคิดการพัฒนาโดยรัฐชาติและกลุ่มทุนท้องถิ่นและทุนข้ามชาติ เพื่อสร้าง อำนาจการครอบงำอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจเสรี และพฤติกรรมการค้าเสรีชีวิต โดยกำหนดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ คุณค่า และอำนาจขึ้นมาใหม่เข้าแทน ที่สิ่งเก่า โดยทำลายอัตลักษณ์ของท้องถิ่นในการกำหนดทิศทางการพัฒนาของ ชุมชน ซึ่งเป็นการละเมิดสิทธิทางเศรษฐกิจ สิทธิในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิทางการเมือง และสิทธิทางวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตามภายใต้สถานการณ์การละเมิดสิทธิของชุมชนอย่างยาวนานได้ส่งผลด้านบวกให้แก่ชุมชนท้องถิ่น เนื่องจากสังคมไทยมีลักษณะเป็น พหุสังคมประชาธิปไตย กระบวนการทางการเมืองและสังคมระหว่างความร่วมมือ ศูนย์อำนาจในการตัดสินใจที่โครงสร้างส่วนบนกับโครงสร้างส่วนล่างของชุมชน

ในห้องถิ่นมีทั้งลักษณะซ้อนทับร่วมกัน ขณะเดียวกันมีช่องว่างความเป็นอิสระ และยืดหยุ่นต่อการจัดการปัญหา ทั้งนี้เพราะโครงสร้างของวัฒนธรรมชุมชน ห้องถิ่นซึ่งมีความหลากหลายและมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติและพี่น้องยังดำรงอยู่ ลักษณะเฉพาะตนของสังคมไทยดังกล่าวได้ทำให้ขบวนการของชุมชน ห้องถิ่นมีพัฒนาการการเติบโตบนพื้นฐานของปัญหาปากท้องที่ได้รับผลกระทบจากการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาเศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชน ที่มีสาเหตุมาจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ ประกอบกับการได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารจากการถ่ายทอดของชุมชน และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารภายนอก ชุมชนซึ่งเปิดโลกทัศน์ของชุมชนให้กว้างยิ่งขึ้น จึงทำให้มีการปะทะทางอุดมการณ์ แนวความคิด ค่านิยมที่แตกต่างกัน และมีผลให้เกิดการแสดงความคิดเห็นต่อโครงการพัฒนาต่างๆ อย่างหลากหลาย จากการสังเคราะห์ข้อมูลนี้เองที่เป็นปัจจัยสำคัญให้ชาวบ้านและชุมชนตระหนักว่าตนเองถูกละเมิดสิทธิจากนโยบายการพัฒนาของรัฐอย่างไร ดังเช่นกรณีการรวมกลุ่มของสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านทะเลสาบสงขลา การรวมกลุ่มอาชีพ กลุ่มออมทรัพย์

การรวมกลุ่มในหลายรูปแบบ แสดงให้เห็นถึงปฏิกิริยาที่ต้านทานกับทิศทางการพัฒนาของรัฐ การรวมกลุ่มจึงเริ่มต้นมาจากการตระหนักถึงฐานทรัพยากรที่ยังมีอยู่ควรที่จะได้รับการฟื้นฟูขึ้นใหม่ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติหรือภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม โดยเริ่มต้นจากการสร้างฐานของกลุ่มที่มาจากสมาชิกในครอบครัว ญาติพี่น้อง กลุ่ม และเครือข่ายภายในและภายนอกหมู่บ้าน การสร้างกลุ่ม เครือข่าย ชมรม หรือสมาพันธ์ จึงเป็นรูปแบบที่มีการร้อยรัดจากกลุ่มอาชีพเดียวกันไปสู่กลุ่มต่างอาชีพต่างพื้นที่ที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน เพื่อสร้างเป็นขบวนการของ “ชุมชนท้องถิ่น” ที่ต่อสู้และต้าน

ทานกับทิศทางการพัฒนาของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อประชาชน ขณะเดียวกันก็มีเป้าหมายเพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเองทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ซึ่งเรียกว่า “เป็นความสัมพันธ์แบบชุมชนสู่โลกาภิวัตน์”

กรณีชุมชนกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่นเรศวร

กระแสกดดันจากกรมป่าไม้ นักวิชาการป่าไม้ ให้ย้ายกะเหรี่ยงออกจากทุ่งใหญ่ เริ่มมีมาตั้งแต่ปี 2532-2533 ภายหลังการคัดค้านเขื่อนน้ำโจน หน่วยงานราชการ และองค์กรสิ่งแวดล้อม ได้สถาปนาว่าทกรรมนิเวศวิทยาตะวันตกเหนือพื้นที่ทุ่งใหญ่ โดยปฏิเสธความชอบธรรมต่อการดำรงอยู่ของชุมชนกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่ออย่างสิ้นเชิง

แต่ผลพวงจากการต่อสู้เขื่อนน้ำโจนเช่นกัน ที่ทำให้ราชการบางส่วน และกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่เห็นความสำคัญของชุมชนกะเหรี่ยงในทุ่งใหญ่ฯ ทั้งในเชิงวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความลึกซึ้งในการอยู่กับธรรมชาติอย่างสมดุล และบทบาทการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของคนกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่ฯ ในการปกป้องผืนป่าของตน กลุ่มองค์กรเอกชน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าฯ ในชว่งนั้น 2533-2537 ก็ได้เชื่อมต่อกัน สนับสนุนให้ชุมชนกะเหรี่ยงมีสิทธิอันชอบธรรมต่อการจัดการป่า และการธำรงวัฒนธรรมของตนเอง ปฏิบัติการช่วงชิงวาทกรรมเพื่อฟื้นคืนอัตลักษณ์ของชุมชนกะเหรี่ยงจึงเกิดขึ้น

ชุมชนกะเหรี่ยงตลอดทุ่งใหญ่ 13 หมู่บ้าน ได้มาร่วมกันจัดพิธีทำบุญข้าวใหม่ อันเป็นประเพณีประจำปี ซึ่งแต่ดั้งเดิมเป็นที่รับรู้เฉพาะในชุมชน ให้กลายเป็นเวทีสาธารณะ เพื่อสื่อสารอัตลักษณ์ของชุมชนกะเหรี่ยงต่อคนภายนอก โดยประสานกับกลุ่มท้องถิ่นในจังหวัด กลุ่มอนุรักษ์กาญจน์ สื่อมวลชน ข้าราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน นั่นเป็นครั้งแรกและครั้งสำคัญที่ชุมชนกะเหรี่ยง

ทุ่งใหญ่ได้ปฏิบัติการนิยามความเป็นกะเหรี่ยงเสียใหม่ หลังจากที่ถูกกลบเลือนด้วยวาทกรรม “ชาวเขา” ซึ่งมีสถานะแค่คนชายขอบ การเผยโฉมผ่านรูปแบบวัฒนธรรม ประเพณี การทำมาหากิน ภูมิปัญญาต่อผืนป่า สายน้ำ และสัตว์ป่า เป็นปฏิบัติสร้างคำนิยามให้พื้นที่ทุ่งใหญ่เป็นดินแดน “ศักดิ์สิทธิ์” หรือภาษากะเหรี่ยงว่า “ซ่งโปแตะ” อันสะท้อนถึงสิทธิของคนกะเหรี่ยงต่อพื้นที่และวัฒนธรรมให้สาธารณะได้รับรู้ ยอมรับ ภาพของพื้นที่ทุ่งใหญ่ จึงไม่ได้เป็นแค่ดินแดน “สิงห์สารถี” ที่นักวิชาการป่าไม้สร้างขึ้น และไม่ได้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าของกรมป่าไม้ที่หวงสิทธิอำนาจในการจัดการตามลำพัง แต่เป็นดินแดนแห่งวัฒนธรรมท้องถิ่นอันเก่าแก่ของชนพื้นเมือง ทำให้ภาพของทุ่งใหญ่ฯ แตกต่างจากห้วยขาแข้ง ซึ่งเป็นพื้นที่อนุรักษ์สัตว์ป่าโดยรัฐ และชนชั้นกลางอย่างเห็นได้ชัด

แม้ทุ่งใหญ่ฯ จะเป็นมรดกโลกทางธรรมชาติ แต่อัตลักษณ์ของชุมชนกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่ ทำให้คณะกรรมการมรดกโลกไม่สามารถปฏิเสธตัวตนการดำรงอยู่ของชุมชนกะเหรี่ยงได้เช่นกัน เพราะด้วยถิ่นฐานอันเก่าแก่ของบรรพบุรุษ ตลอดจนระบบวิถีประเพณีที่สอดคล้องกับธรรมชาติเอง

ระบบไร่หมุนเวียน ของชุมชนกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่ ที่ได้สื่อสารสู่สาธารณะเป็นแม่แบบสำคัญที่ทำให้ภาพของไร่หมุนเวียน แตกต่างจาก “ไร่เลื่อนลอย” ที่ถูกมองว่าเป็นต้นเหตุของการทำลายป่าอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะอธิบายด้วยระบบนิเวศวิทยาแบบตะวันตก ทั้งระบบอุทกศาสตร์ ชีววิทยาพันธุ์พืช และสัตว์ป่า หรือชาติพันธุ์นิเวศของชุมชนเอง

ด้วยเหตุนี้เอง จึงไม่ย่นักที่กรมป่าไม้ นักวนศาสตร์ ตลอดจนองค์กรสิ่งแวดล้อม จะใช้วาทกรรม “ชาวเขา” วาทกรรมการพัฒนา บริโภคนิยม มาเป็นเครื่องมือในการขจัดชุมชนกะเหรี่ยงออกจากทุ่งใหญ่ได้ เหมือนเช่นที่กระทำ

ต่อกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ดังเห็นได้จากความพยายามของกรมป่าไม้ตั้งแต่ปี 2535 ที่พยายามจะอพยพชาวกะเหรี่ยงออกจากป่า ด้วยข้อกล่าวอ้างเรื่องการทำลายป่า แต่ชุมชนกะเหรี่ยงเอง สื่อมวลชน องค์กรพัฒนาเอกชน ต่างก็ได้โต้แย้งโดยอาศัยจุดแข็งทางวัฒนธรรม และสิทธิอันชอบธรรมของชุมชนกะเหรี่ยงมาเป็นตัวอธิบาย

ปฏิบัติการสื่อสาร สร้างวาทกรรมของชุมชนกะเหรี่ยง นอกจากจะใช้วิถีชีวิตเป็นตัวสื่อแล้ว ยังใช้แผนที่ โมเดล โดยการสนับสนุนของมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าฯ เป็นเครื่องมือเช่นกัน ขณะที่หน่วยงานรัฐใช้แผนที่ โมเดล มาเป็นตัวอธิบายว่าชาวบ้านทำลายป่า ขยายพื้นที่ไร่ โดยกำหนดจุดการทำไร่ในแต่ละปีลงบนแผนที่ ด้วยความที่ไม่เข้าใจว่าระบบไร่ของชาวบ้านหมุนเวียนสลับเปลี่ยน ดังนั้นเองชาวบ้านร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน ก็ใช้แผนที่เช่นกันในการอธิบายต่อรัฐและสังคม ระบบการหมุนเวียนของไร่ในแต่ละปี จำแนกด้วยสีต่างกัน ก็กำหนดบนแผนที่ วิถีทำไร่หมุนเวียนตามประเพณี จึงได้ถูกแปลรหัสสู่แผนที่ อันเป็นเครื่องมือภูมิศาสตร์ที่สื่อสารด้วยการสร้างภาพจำลอง ภาษาแผนที่ วิธีการอธิบายแบบเหตุผล จึงเป็นเครื่องมือที่ชุมชนกะเหรี่ยงใช้สื่อสารเพื่อให้สิทธิชุมชนกะเหรี่ยงได้รับการยอมรับจากสาธารณะ นอกเหนือจากวิถีทำมาหากิน ประวัติศาสตร์บอกเล่า คำสั่งสอนบรรพชน

ในอีกด้านหนึ่งขบวนการประชาสังคม ก็ช่วยกันรื้อความชอบธรรมของกรมป่าไม้ในการผูกขาดจัดการป่า เช่น การติดตามตรวจสอบการตัดไม้ทำลายป่าในทุ่งใหญ่ ซึ่งมาจากความไร้ประสิทธิภาพของเจ้าหน้าที่ การยึดพื้นที่สาธารณะ โดยสร้างวาทกรรม และการเคลื่อนไหวต่อสู้กับกระบวนการทัศน์นิเวศวิทยาตะวันตก และระบบรวมศูนย์อำนาจของกรมป่าไม้

แต่อย่างไรก็ตาม วาทกรรมแบบนิเวศวิทยากระแสหลักที่กรมป่าไม้ และ

นักวิทยาศาสตร์ยี่สิบเก้า ก็ยังมีฐานะเป็นวาทกรรมหลักของสังคม ที่ทรงพลังในการ กีดกันวาทกรรมชาติพันธุ์นิเวศของชุมชนกะเหรี่ยง รัฐก็ยังมีเครื่องมืออื่นๆ อีก มากมายที่จะหยิบใช้ ปฏิบัติการโต้กลับของฝ่ายรัฐ ดำเนินไปอย่างแยบคาย ในกระแสการต่อสู้ทางวาทกรรมด้านการอนุรักษ์ป่า กรมป่าไม้ ปรับยุทธวิธี การต่อสู้ ในด้านหนึ่งดำเนินการกดดันในพื้นที่ ไม่ให้ชาวกะเหรี่ยงทำไร่หมุน เวียนได้ตามประเพณี จนประสบปัญหาความเดือดร้อน อีกด้านหนึ่งแทนที่ผลักดันย้ายกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่ฯ ทั้งหมด โดยใช้ข้อกล่าวอ้างว่าทำลายป่าแบบเดิม ก็เลือกวิธีการขจัดพื้นที่ที่อยู่ชายขอบเป็นจุดๆ เช่น การเตรียมอพยพชาวบ้าน จะคือ การเตรียมกันพื้นที่บ้านจะแก ออกจากเขตทุ่งใหญ่ฯ โดยใช้มาตรการ ทางกฎหมาย และข้อกล่าวอ้างเรื่องการทำลายป่าเป็นที่ๆ ซึ่งเป็นการหลบ กระแสการต่อสู้ทางวาทกรรมในทางสาธารณะ เพื่อให้ง่ายต่อการใช้อำนาจเข้า ปฏิบัติการได้

การโยกปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ความมั่นคง บริโภคนิยม และอื่นๆ ตลอดจนการใช้กลไกทางอำนาจต่างๆ การรุกของรัฐและทุน ในด้านการปฏิบัติ การ ลำพังชุมชนกะเหรี่ยงเฉพาะทุ่งใหญ่ฯ ที่ถูกแทรกแซงอย่างหนัก ก็ยากที่ จะต่อต้านการรุกรานจากนโยบาย กลไกของรัฐ ตลอดจนกลุ่มทุนที่อาศัยช่องว่างจาก นโยบายของรัฐโหมรุกเข้ามาทุกขณะการผนึกกำลัง สร้างเครือข่ายที่มากกว่า ขอบเขตเดิม มีความสำคัญยิ่งต่อการพิทักษ์สิทธิชุมชนกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่ฯ

กระนั้นก็ตาม แม้หน่วยราชการเหล่านี้จะมีเป้าหมายการทำงานที่แตก ต่างกัน แต่ทั้งหมดกลับส่งผลเดือดร้อนต่อชุมชนกะเหรี่ยง และกลุ่มชาติพันธุ์ อื่นๆ ร่วมกันทั้งสิ้น เพราะไม่ว่าระบบคิด วัฒนธรรมของหน่วยงานไหน ตลอด จนกลุ่มทุนเอกชนใด ต่างก็ไม่มีพื้นที่ให้แก่ชุมชนท้องถิ่น หรือการมีส่วนร่วมจาก ประชาชนอย่างเท่าเทียม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ที่ถูกมองว่า

เป็น “ชาวเขา” ที่อาจจะไม่ใช่คนไทย มีสถานะไม่แน่นอน อาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคง การทำลายป่า และปัญหานานับชนิด ดังนั้นเอง การจัดการป่าของกรมป่าไม้ก็มุ่งที่จะกีดกันชุมชนออกจากป่า การจัดระเบียบตามแนวชายแดน ก็มุ่งที่จะใช้กลุ่มชาติพันธุ์เป็นเบ้าในสถานการณ์ความมั่นคง การพัฒนา ก็มุ่งที่จะครอบงำวัฒนธรรมพื้นบ้าน

ชุมชนกะเหรี่ยงในแถบตะวันตก โดยเฉพาะทุ่งใหญ่ ได้เผชิญกับกระบวนการทัศน์ นโยบาย และกลไกของรัฐและทุนที่ทำลายฐานทรัพยากร การทำมาหากิน ระบบวัฒนธรรมความเชื่อ ซึ่งทั้งสองประการนี้คือรากฐานความเป็นตัวตนของคนกะเหรี่ยงที่นี่ กระบวนการต่อสู้เรื่องสิทธิจึงเกิดขึ้น โดยอาศัยฐานทางวัฒนธรรม เพื่อฟื้นสำนึก คัดค้าน หรืออัตลักษณ์ของคนกะเหรี่ยงให้มีพลังต่อสู้กับนโยบายและกลไกที่มากกระทบ สถานภาพแห่งสิทธิชุมชน จึงวางอยู่บนหลักการสิทธิต่อการทำมาหากิน การจัดการทรัพยากรตามประเพณี สิทธิในถิ่นฐานบรรพชน สิทธิต่อการจัดการทางสังคมตนเอง และสิทธิในด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ โดยมีกลุ่มองค์กรท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ สื่อมวลชน และเครือข่ายกะเหรี่ยงตะวันตก ได้ร่วมเคลื่อนไหวปกป้องสิทธิชุมชนของคนกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่ แม้จะด้วยเป้าหมาย แนวทางที่แตกต่างกัน

ท้ายที่สุด ความอยู่รอดของชุมชนกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่ ก็ขึ้นอยู่กับการผนึกกำลังของชุมชนเอง สร้างเสริม รื้อฟื้นฐานวัฒนธรรม ประเพณี และประสานกับขบวนการภาคประชาชนในทุกระดับ ในการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง นโยบาย กฎหมายของรัฐ ให้เป็นไปตามหลักการแห่งรัฐธรรมนูญ ที่ได้รับรองสิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม และมุ่งเน้นยุทธศาสตร์เชิงรุก เพื่อสถาปนาสิทธิชุมชนกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่ ทั้งด้านภูมิรัฐต่อระบบนิเวศ การจัดการทรัพยากรฐานวัฒนธรรม ประเพณี ให้เป็นสถาบันทางสังคม ที่เข้มแข็งในการพัฒนา-

ตนเองอย่างยั่งยืน

4. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชน นับแต่วิกฤติเศรษฐกิจจนถึงเวลานี้ ได้พัฒนาปรับตัวกับเงื่อนไขทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมที่ซับซ้อนขึ้น มีการกำหนดยุทธศาสตร์การต่อสู้ที่หลากหลาย เชิงซ้อนมากขึ้น และมุ่งเน้นจุดเชื่อมต่อระหว่างการเมืองในระบบกับการเมืองภาคประชาชนผ่านรัฐธรรมนูญ เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง นโยบาย

ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า รัฐบาลชุดปัจจุบันที่อ้างความเป็น “ประชานิยม” ได้นั้น เกิดจากการหยิบยืม ฉกฉวยวาทกรรม องค์ความรู้จากภาคประชาชน ไปปรับแต่งให้เข้ากับระบบอำนาจของตน แม้จะดูเหมือนฝ่ายประชาชนจะเสียผลประโยชน์ในการแย่งยึดพื้นที่ทางสังคม อันทำให้เกิดภาวะชะงักงันในการปรับนโยบายก็ตาม แต่กระนั้นการที่รัฐอ้างอิงวาทกรรมประชาชนในการเผยแพร่นโยบาย ก็สะท้อนการยกระดับวาทกรรมของภาคประชาชนให้มีพื้นที่การต่อสู้ที่กว้างขึ้น ผ่านชุดวาทกรรม การปะทะประสานทางความรู้ ทฤษฎีระหว่างแนวคิดประชานิยมที่มีฐานะแผนการตลาดของรัฐ กับประชานิยมจากขบวนการทางสังคมที่เข้มข้น ได้แก่ การปะทะแนวคิดระหว่างแนวแปลทรีพียสันเป็นทุน กับแนวคิดปฏิรูปทรัพยากรบนฐานสิทธิชุมชนเพื่อความมั่นคงทางสังคม กองทุนหมู่บ้าน กับกองทุนฟื้นฟูเกษตรกร รักษาโรค 30 บาท กับการสร้างสวัสดิการทางสังคม เป็นต้น

จุดร่วมที่เชื่อมโยงขบวนการประชาชนทุกกลุ่ม ณ เวลานี้ คือ การยกระดับสถานภาพสิทธิประชาชน สิทธิชุมชนในเชิงนโยบายทุกมิติ โดยมีรัฐธรรมนูญเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างการเมืองในระบบที่ยังถูกกำกับด้วยทุนข้ามชาติ

ทุนชาติ ราชการ และการเมืองภาคประชาชนที่ผลักดันให้เกิดโครงสร้าง กลไก ใหม่เพื่อเพิ่มการมีส่วนร่วมของประชาชนมากยิ่งขึ้น แม้ว่าขณะนี้การปฏิบัติการ ภายใต้รัฐธรรมนูญจะยังไม่คืบหน้าเท่าที่ควร เพราะระบบราชการที่คุ่มอำนาจ อยู่เพิกเฉย แต่การใช้รัฐธรรมนูญเพื่อสร้างกระบวนการประชาธิปไตยเข้มข้น ของภาคประชาชนก็ยังดำเนินอย่างต่อเนื่อง

พื้นที่การต่อสู้ที่เข้มข้น ณ เวลานี้คือ พื้นที่ทางสังคมเพื่อแย่งชิงความชอบธรรมของการเคลื่อนไหว รัฐรุกด้วยการใช้นโยบายประชานิยมทางการตลาด และลดทอน บิดเบือนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนโดยใช้วาทกรรมว่า ด้วย “เสียงส่วนใหญ่” ที่รัฐสามารถกำกับได้ และผลานด้วยวาทกรรม “มือที่สาม” จากต่างชาติ เพื่อล้อมกรอบการเคลื่อนไหว จุดยุทธศาสตร์ของขบวนการประชาชนเวลานี้ นอกจากการเชื่อมร้อยขบวนการต่างๆ ให้เกิดอำนาจต่อรองที่เข้มแข็งขึ้นแล้ว ก็ละเลยไม่ได้กับการต่อสู้ในพื้นที่ทางสังคมให้ภาคสาธารณะ คนชั้นกลางเข้าใจ ยอมรับถึงขบวนการประชาชนทั้งหลายว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม มิใช่ “เป็นอื่น” ที่เข้าใจไม่ได้ และเป็นการต่อสู้ก้าวข้ามฐานชนชั้น เป็นไปเพื่อแก้ปัญหาของสังคมโดยรวม เพื่อประโยชน์ของคนชั้นกลางด้วยเช่นกัน อันเป็นแนวทางของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ เจื่อนไซที่จะเกิดการยกระดับของขบวนการได้ ต้องเน้นหนักที่ปฏิบัติการทางความรู้ การจัดการความรู้ในแต่ละขบวนการให้เกิดการสรุปทบทวน และแลกเปลี่ยนบทเรียนระหว่างกันอย่างเข้มข้น การพัฒนาเครือข่ายเชิงคุณภาพ การจัดรูปขบวนเคลื่อนไหวที่หลากหลาย การสร้างพันธมิตรทางยุทธศาสตร์ที่หลากหลายกลุ่ม โดยยกระดับประเด็นการต่อสู้ให้เป็นประเด็นของสังคมวงกว้างขึ้น พร้อมความสามารถในการประเมินวัฒนธรรมอำนาจที่แฝงฝังในสังคมไทย ได้อย่างลึกซึ้ง เพื่อสร้างพื้นที่การต่อสู้ทางวัฒนธรรมการเมืองให้รองรับวิฤต

การเคลื่อนไหว ตัวตนของขบวนการประชาชนให้ได้ในท้ายที่สุด

จากภาพรวมทางนโยบายและขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชน เมื่อได้วิเคราะห์กรณีศึกษาทั้ง 3 กรณี ได้ช่วยให้เข้าใจมากขึ้นว่า การเรียกร้องสิทธิชุมชนไม่ใช่การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระดับท้องถิ่นให้สอดคล้องกับโครงสร้างส่วนบน แต่เป็นการสถาปนาความสัมพันธ์ระดับท้องถิ่นที่เท่าเทียมและเป็นธรรม ควบคู่กับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของโครงสร้างส่วนบนที่ให้อำนาจแก่รัฐและกลุ่มทุน เพื่อคลี่คลายปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนได้ในระยะยาว

การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจเพื่อรับรองสิทธิชุมชน จะต้องดำเนินการในหลายระดับ

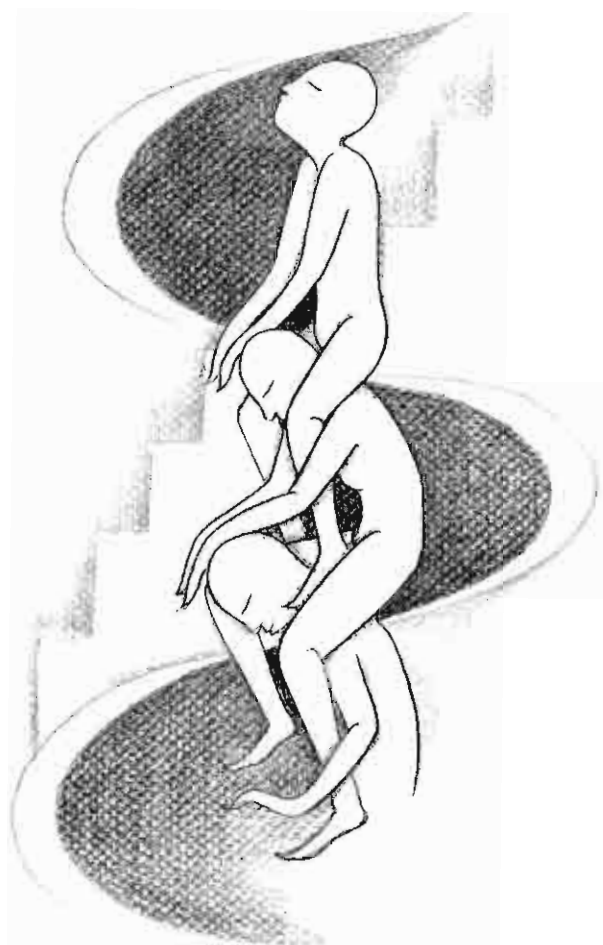
1. ในเชิงโครงสร้างโดยการปรับระบบนโยบาย กฎหมายใหม่ กระบวนการยุติธรรม และอื่นๆ ให้เกิดการกระจายอำนาจทางการเมือง การจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ และสังคม สามารถรองรับความหลากหลายทางนิเวศวัฒนธรรม ยอมรับสิทธิชุมชนตามประเพณีและวิถีชีวิตของตนเองในทุกด้าน
2. การสร้างพื้นที่ทางการเมืองให้กับชุมชนท้องถิ่น เพื่อการสื่อสารระหว่างชุมชนต่างๆ ในหลายรูปแบบ และถูกพัฒนาไปตามความสัมพันธ์ทางสังคมที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายญาติพี่น้อง เครือข่ายของผู้ที่ได้รับผลกระทบ เครือข่ายพัฒนาอาชีพ หรือเครือข่ายทางภูมิณีเวกที่ต้องใช้ทรัพยากรร่วมกัน การรวมกลุ่มดังกล่าวจะเป็นเครื่องมือสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และเชื่อมประสานกับกลุ่มประชาสังคมต่างๆ ซึ่งจะเป็นการพัฒนาประชาธิปไตยในระดับรากหญ้า และจะเข้าแทนที่การเมืองในระบบรัฐสภา
3. การพัฒนาและสร้างความรู้จากท้องถิ่น ทั้งในมิติเวก วัฒนธรรม

เศรษฐกิจ สังคมของชุมชน และสื่อสารความรู้เหล่านั้นสู่ชุมชน จะเป็นเครื่องมือหนึ่งที่ช่วยให้สิทธิชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้น และสามารถต้านทานและรุกรกระบวนการโลกาภิวัตน์ ขบวนการสิทธิชุมชนจะถูกพัฒนาไปสู่กระบวนการกำหนดนโยบายแทนที่กลไกรัฐ และกลุ่มทุน ซึ่งเรียกว่า “ความสัมพันธ์แบบชุมชนสู่โลกาภิวัตน์”

ดังนั้น “สิทธิชุมชน” ในทิศทางการพัฒนาโลกาภิวัตน์ จึงไม่สามารถกำหนดขอบเขตของพื้นที่ที่แน่นอน และตำแหน่งแห่งสิทธิหน้าที่ด้านใดด้านหนึ่งและตายตัว ลักษณะสิทธิชุมชนต้องครอบคลุมอย่างเชื่อมโยงโดยมีฐานของความเป็นธรรมและความยั่งยืน และมีการเคลื่อนไหวเพื่อเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายที่หลากหลายจากระดับเล็กสู่ระดับใหญ่ เพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาของชุมชนท้องถิ่นร่วมกัน

โจทย์การศึกษาขึ้นไป ควรจะมองไปถึง กระบวนการพัฒนาสิทธิชุมชน จากระบบนิติศาสตร์ และการเสริมสร้างความเข้มแข็งทางวิชาการและยุทธศาสตร์ของขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชน ตลอดจนสร้างความเชื่อมโยงระหว่างภาคประชาสังคมกับขบวนการรากหญ้าเพื่อปรับโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจ เพื่อเป็นแนวทางการเสริมสร้างระบบ “สิทธิชุมชน” ให้เป็นระบบสถาบันที่เข้มแข็งในที่สุด

เอเชียวิถีกับสิทธิมนุษยชนไทย อินเดียและจีนเป็นฐานใหญ่ทางวัฒนธรรม
สร้างฐานคิด เคารพระบบวรรณะและชนชั้น ทุกๆ คนจะเท่าเทียมกันนั้นไม่มี
แม้พระพุทธศาสนาจะอุบัติ ประกาศความเสมอภาค เป็นวิถี
แต่ฐานคิดวัฒนธรรมหลักนั้นยังมี เกรอะกรังไปทุกที่ทั้งเอเชีย

เอเชียวิถีกับสิทธิมนุษยชนไทย บนรากฐานวัฒนธรรม

วรศักดิ์ มหัทธโนบล
และคณะ

ความเป็นมา

คำว่า “เอเชียวิถี” (Asian Way) ถือเป็นคำที่ถูกนำมาพูดถึงอย่างแพร่หลายก่อนและหลังการสิ้นสุดลงของสงครามเย็นไม่นาน บางครั้งก็ใช้คำว่า “ค่านิยมเอเชีย” (Asian Value) การยกคำๆ นี้ขึ้นมาล่าวถึงนั้น โดยมากเป็นไปเพื่อต้องการอธิบายว่า การที่สังคมการเมืองหนึ่งใดไม่อาจสร้างระบอบประชาธิปไตยหรือหลักประกันทางด้านสิทธิมนุษยชนได้นั้น ก็เพราะสังคมนั้นมีรากฐานทางวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากตะวันตก รากฐานที่ว่านี้มีตั้งแต่พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ หลักคิดทางจริยธรรมที่สังคมนั้นยึดถือปฏิบัติจารีตประเพณี รูปแบบการดำเนินชีวิตในสังคม รวมตลอดจนการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาด้านต่างๆ ที่มีลักษณะเฉพาะของสังคมนั้นๆ เป็นต้น

ประเด็นอธิบายเพื่อนำมาใช้อ้างอิงนี้มักจะออกมาเป็น 2 นัย นัยแรกอธิบายว่ารากฐานดังกล่าวได้ฝังรากลึกอยู่ในสังคมนั้นจนยากที่จะเปลี่ยนแปลง

ฉะนั้น หากจะรับเอาหลักคิดทางการเมืองของตะวันตกมาใช้ก็หมายความว่า สังคมนั้นจะต้องรื้อรากฐานเดิมที่ตนยึดถือปฏิบัติมาช้านานจนตกผลึกเป็นค่านิยมนั้นไปด้วย ซึ่งไม่ใช่เรื่องที่จะกระทำได้ง่ายนัก อีกนัยหนึ่ง อธิบายว่ารากฐานดังกล่าวแม้จะถูกปลุกฝังมาแต่โบราณกาล แต่ก็มีหลายๆ ส่วนที่เป็นข้อดี และไม่ได้ล้าสมัยไปตามกาลเวลา อีกทั้งยังคงนำมาใช้ได้เป็นอย่างดีแม้ในปัจจุบัน โดยเฉพาะหลายส่วนของรากฐานที่ว่าไม่มีข้อดีหรืออาจจะดีมากกว่ารากฐานในเรื่องเดียวกันของตะวันตกด้วยซ้ำไป

ด้วยการอธิบายอ้างอิงเช่นนั้น ผู้นำของบางสังคม (ประเทศ) จึงเสนอทางออกว่า การที่จะให้สังคมของตนมีประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชนดังสังคมตะวันตกนั้น จึงไม่เพียงแต่จะเป็นเรื่องที่จะต้องใช้เวลาเท่านั้น หากแต่การมุ่งไปสู่หนทางที่ว่ายังจะต้องไม่ละทิ้งรากฐานเดิมของตนไปด้วย ด้วยเหตุนี้ ผู้นำของสังคมเหล่านี้ (เช่น มาเลเซีย สิงคโปร์ จีน เป็นต้น) จึงประกาศที่จะพัฒนาเศรษฐกิจการเมืองตามแนวทางของตนอย่างอิสระ และอิงกับรากฐานวัฒนธรรมเดิมของตนควบคู่กันไปด้วย แล้วเรียกการพัฒนาที่ว่านี้ว่า “เอเชียวิถี”

ประเด็นคำถามก็คือว่า หากพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้ว การอธิบายอ้างอิงรากฐานเดิมเช่นนั้นนับว่ามีเหตุผลและเป็นความจริงอยู่ไม่น้อย เพราะหากศึกษาถึงแนวความคิดที่สังคมเหล่านี้ยึดถือปฏิบัติมาช้านานไม่ว่าจะเป็นพุทธ ขงจื๊อ ฮินดู (พราหมณ์) หรืออิสลาม ต่างเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ว่าเป็นแนวความคิดที่มีคุณค่าโดยตัวของมันเองอยู่ และถึงแม้จะมีบางส่วนที่ไม่เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนไปและมีความซับซ้อนขึ้นก็ตาม ก็ไม่ใช่เหตุผลที่มาหักทำลายแนวความคิดเหล่านั้นลงไป แต่ที่เป็นปัญหาก็คือว่า แม้จะเป็นการอธิบายอ้างอิงที่มีเหตุผลที่ฟังขึ้นก็ตาม แต่สิ่งที่ปรากฏออกมาให้เห็นควบคู่กันอยู่เสมอก็คือ

การที่การเมืองของสังคมเหล่านี้ยังมีการใช้อำนาจในลักษณะที่เป็นอำนาจนิยม ซึ่งก็คือ ยังคงมีการละเมิดสิทธิมนุษยชนให้เห็น และเป็นการละเมิดที่เกิดขึ้น ภายใต้โครงสร้างทางการเมืองทั้งที่เป็นประชาธิปไตยและไม่ได้เป็น ทั้งนี้ยังมี ด้เน้นการใช้กฎหมายที่มีบทลงโทษอันรุนแรง

ความลึกลับขัดแย้งกันระหว่างรากฐานวัฒนธรรมที่ยังมีข้อดี กับระบบ การเมืองที่ยังมีลักษณะอำนาจนิยมนี้เอง ที่ทำให้เกิดประเด็นที่น่าศึกษาว่า ที่มาของรากฐานนั้นมีความเป็นมาอย่างไร และเหตุใดข้อดีของรากฐานนี้จึงไม่ อาจเอื้อให้เกิดข้อดีทางการเมืองที่ปราศจากซึ่งการใช้อำนาจนิยมไปได้ เหตุตั้งนั้น การศึกษาในที่นี้จึงเริ่มต้นจากการแสวงหาที่มาของรากฐานที่ว่านั้น โดยเลือก เฉพาะเจาะจงกับรากฐานที่ดำรงอยู่เป็นกระแสหลักในสังคมไทย ซึ่งก็คือกระแส ที่มาจากอินเดียและจีนในเชิงภาพรวม จากนั้นจึงกล่าวเป็นการเฉพาะเจาะจง ถึงพัฒนาการโดยทั่วไปของสังคมไทย และความแตกต่างเชิงเปรียบเทียบกับ รากฐานเดียวกันนี้ของตะวันตก ทั้งนี้โดยปิดท้ายด้วยการอธิบายถึงประเด็นทาง ด้านสิทธิ (ภายใต้รากฐานดังกล่าว) ภายหลังจากที่สังคมไทยได้เข้าสู่ยุคสมัย ใหม่ พร้อมกับเสนอเกณฑ์บางประการในการพิจารณาประเด็นสิทธิอันพึง ประสงค์ของสังคมไทย หรือที่เรียกในที่นี้ว่า “สิทธิมนุษยชนสยาม”

จากนี้จะเป็นการสรุปประเด็นจากที่กล่าวมาภายใต้หัวข้อเรื่อง “เอเชีย วิถีกับสิทธิมนุษยชนไทยบนรากฐานวัฒนธรรม” โดยแยกประเด็นออกตามตัว บทที่ได้ศึกษามา (ซึ่งมีอยู่ทั้งสิ้น 5 บท) ออกเป็น 5 ประเด็นด้วยกัน หลังจาก นั้นจะปิดท้ายด้วยการสังเคราะห์อีกครั้งหนึ่งเป็นการต่างหากออกไป โดยการ สังเคราะห์นี้ถือเป็นมุมมองที่เกิดขึ้นใหม่หลังจากการศึกษาตามหัวข้อดังกล่าว ได้สิ้นสุดลงไปแล้วนานนับปี ซึ่งในระหว่างนั้นได้เกิดการเปลี่ยนแปลงของ สถานการณ์โลกไปอย่างขนานใหญ่ อย่างเช่น เหตุการณ์ 11 กันยายน 2001

บทบาทจักรวรรดิของสหรัฐอเมริกา หรือการถล่มตัวเข้าสู่เวทีเศรษฐกิจโลกของ
จีนและอินเดีย เป็นต้น

รากฐานวัฒนธรรมตะวันออก: ศึกษากรณีจีนและอินเดีย

การศึกษารากฐานวัฒนธรรมตะวันออกในกระแสดินแดนและจีนนี้ เป็น
ไปโดยสมมติฐานที่ว่า สังคมไทยแม้จะมีความคิดความเชื่อในเรื่องผีสาทเทวดา
มาช้านานแล้วก็ตาม แต่กล่าวในแง่ความคิดที่มีอิทธิพลครอบคลุมอยู่เป็นระยะ
เวลายาวนานแล้ว นับว่าความคิดจากอารยธรรมอินเดียและจีนมีบทบาทและ
พัฒนาการที่ค่อนข้างสูงกว่าแนวคิดอื่นๆ

ส่วนแนวทางในการศึกษานั้น ในที่นี้ได้เลือกที่จะเริ่มต้นด้วยการย้อนกลับ
ไปถึงแหล่งกำเนิดความคิดของสองกระแสนี้ และได้กลายเป็นกระแสหลักอยู่
ในสังคมทั้งสองมายาวนานนับพันปี ว่าแต่ละแนวคิดมีภูมิหลังที่มาอย่างไร อะไร
คือสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจการเมืองที่ก่อให้เกิดความคิดนั้น และอะไรคือ
เนื้อหาสาระที่สำคัญของแต่ละแนวคิด โดยแนวคิดของอินเดียและจีนที่ว่านี้คือ
แนวคิดของฝ่ายพราหมณ์ ฝ่ายพุทธ และฝ่ายขงจื้อ จากการศึกษาภายใต้แนว
ทางดังกล่าวพบว่า

หนึ่ง แนวคิดพุทธและขงจื้อถือเป็นผลผลิตจากความเสื่อมถอยของ
สังคมอินเดียและจีนตามลำดับ ความเสื่อมถอยนี้มีสาเหตุมาจากการเจริญเติบโต
ของการค้าและอุตสาหกรรม และต่อมาได้นำพาให้สังคมทั้งสองเกิดกลุ่ม
อำนาจทางการเมืองจำนวนมาก ที่ต่างฝ่ายต่างก็คิดตั้งตนเป็นใหญ่ การคิดตั้ง
ตนเป็นใหญ่นี้หากไม่เป็นเพราะต้องการแย่งชิงทรัพยากรของอีกฝ่ายหนึ่งแล้ว
ก็จะเป็นเพราะต้องการปกป้องตนเองจากการแย่งชิงทรัพยากรของอีกฝ่ายหนึ่ง
เมื่อต่างรัฐต่างตั้งตนเป็นใหญ่ สงครามจึงเกิดขึ้น และเมื่อสงครามเกิดขึ้น กลียุค

ก็เกิดตามมา เวลานั้น สังคมทั้งสองจึงเต็มไปด้วยสงคราม

ระหว่างนั่นเองที่สถานการณ์ได้นำไปสู่การก้าวขึ้นมามีบทบาททางการเมืองของบรรดาชนชั้นพ่อค้า บทบาทของชนชั้นพ่อค้าดังกล่าวตั้งอยู่บนฐานที่เป็นชนชั้นที่ปราศจากความรู้ระดับสูง (เนื่องจากความรู้ถูกจำกัดอยู่เพียงแค่ชนชั้นกษัตริย์และขุนนาง) ประการหนึ่ง และพื้นฐานของการใช้ความมั่งคั่งของตนซื้ออำนาจทางการเมืองจากชนชั้นสูง (ที่มีความรู้แต่ปราศจากฐานทางเศรษฐกิจรองรับ) อีกประการหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้สังคมทั้งสองจึงเกิดกลียุคขึ้นมา และครอบคลุมสังคมทั้งสองยาวนานนับเป็นเวลาหลายร้อยปี ในกรณีของอินเดีย นั้นแนวคิดที่เสื่อมถอยคือแนวคิดพราหมณ์ และแนวคิดพุทธได้ก้าวขึ้นมาแทนที่ โดยภายหลังจากนั้นอีกหลายร้อยปี แนวคิดพราหมณ์สามารถปรับตัวฟื้นขึ้นมาได้อีกครั้งหนึ่งและสามารถดำรงอยู่ได้มาจนทุกวันนี้ ในขณะที่แนวคิดพุทธได้เสื่อมถอยไปจนแทบสูญสลายไป ส่วนในกรณีจีนแนวคิดที่เสื่อมถอยคือแนวคิดของราชวงศ์โจวในยุคที่กำลังรุ่งเรือง และแนวคิดที่เข้ามาแทนที่คือแนวคิดขงจื้อ และแนวคิดนี้ได้ทรงอิทธิพลอยู่ในสังคมจีนมาตราบจนปัจจุบัน

สอง แนวคิดพราหมณ์และขงจื้อมีความคล้ายคลึงกันตรงที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของสถาบันทางสังคมที่มีระบบชนชั้นวรรณะเป็นตัวกระทำหน้าที่หลักอันสำคัญ โดยมีชนบจารีตเป็นฐานทางวัฒนธรรมที่สำคัญให้แนวคิดได้รับการสืบทอดต่อไป ส่วนแนวคิดพุทธให้ความสำคัญกับการบทบาททางจิตวิญญาณที่ดั่งามของมนุษย์เพื่อมุ่งสู่นิพพาน แนวคิดนี้จึงปฏิเสธความคิดเรื่องวรรณะและชนบจารีตที่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย และปฏิเสธที่จะการเข้าไปมีบทบาทในสถาบันทางการเมืองโดยตรง

สาม จากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ได้ชี้ให้เห็นว่า แนวคิดพราหมณ์ และขงจื้อมีอิทธิพลเป็นกระแสหลักอยู่ในสังคมอินเดียและจีนมาโดยตลอดตาม

ลำดับ พัฒนาการนี้ได้ทำให้แนวคิดเหล่านี้ฝังรากลึกลงไปในสำนักทางการเมืองของสังคมทั้งสองในระดับที่ต่างกันแม้ในปัจจุบันนี้ สถาบันทางการเมืองต่างอ้างถึงความชอบธรรมของตนจากแนวคิดดังกล่าว ซึ่งมีทั้งเพื่อประโยชน์ของส่วนตนและของส่วนรวม แนวคิดในสองสังคมนี้มีความมั่นคงมาเป็นเวลานานนับพันปี จนกระทั่งเมื่ออิทธิพลของตะวันตกเข้ามาในสองสังคมนี้ แนวคิดดังกล่าวจึงเริ่มถูกสั่นคลอนและเปลี่ยนแปลงไปบ้าง แต่กระนั้นก็ยังคงกล่าวได้ว่า ลึกลงไปแล้ว คนในสังคมทั้งสองก็ยังไม่อาจสลัดตนเองให้หลุดไปจากแนวคิดเดิมนั้นไปได้อย่างเด็ดขาด

สี่ เมื่อแนวคิดเหล่านี้เข้ามามีบทบาทในสังคมไทย อิทธิพลของแนวคิดเหล่านี้จึงมีความแตกต่างไปจากที่ปรากฏในสังคมอินเดียและจีน โดยแนวคิดจากอินเดียได้เข้ามามีบทบาทตั้งแต่สมัยที่สุโขทัยและอยุธยา กำลังเรืองอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาททางด้านการเมือง ที่จะเห็นได้ว่า สถาบันทางการเมืองทั้งที่เห็นได้จากรัฐสุโขทัยและรัฐอยุธยานั้น ต่างมีโครงสร้างทางอุดมการณ์ที่นำมาจากกระแสนิยมอีกชั้นหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นกระแสฝ่ายพราหมณ์หรือพุทธ ควรกล่าวด้วยว่า แม้แนวคิดจากจีนไม่ได้มีอิทธิพลอยู่ในสถาบันทางการเมืองของสังคมไทยในสมัยนั้นก็ตาม แต่อิทธิพลหนึ่งที่ดำรงอยู่มาช้านานก็คือว่า จีนกลับเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์กับสังคมไทยอย่างแนบแน่นในเรื่องของเศรษฐกิจการค้าภายใต้ระบบบรรณาการ และภายใต้ความสัมพันธ์นี้เองที่ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของรัฐอยุธยามีความมั่งคั่งและมีเสถียรภาพ

แนวคิดจากกระแสนิยมในสถาบันทางการเมืองของไทย ยังคงมีบทบาทเช่นว่าแม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ จะมีที่ต่างกันบ้างอย่างเห็นได้ชัดก็คือว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้สังคมไทยได้รับแนวคิดจากกระแสจีนเข้ามาด้วยการรับนี้ผู้นำสถาบันทางการเมืองไม่ได้รับมาโดยตรง หากรับมาโดยผ่านการ

อพยพเข้ามาของชาวจีนอย่างมากมายในระบบเศรษฐกิจไทย ซึ่งในระยะแรกเป็นการเข้ามาใช้แรงงานอย่างเข้มข้น แต่ต่อมาด้วยบุคลิกภาพอันขยันขันแข็ง ชาวจีนเหล่านี้ก็ได้เชิบบูฐานะของตนสูงขึ้น และสามารถสร้างสายสัมพันธ์อันดีและแนบแน่นกับชนชั้นปกครองไทย ทั้งนี้โดยผ่านสถาบันทางการเมืองระดับต่างๆ แต่กระนั้นก็ยังคงกล่าวได้ว่า อิทธิพลของแนวคิดจากอารยธรรมอินเดีย ยังคงอยู่ในกระแสหลักของระบบสัมพันธ์ภาพทางอำนาจที่เวลานั้น

รากฐานวัฒนธรรมไทยในกระแสพัฒนาการทางประวัติศาสตร์

ภาพรวมพัฒนาการของสังคมไทยนับจากที่เริ่มก่อตัวเป็นรัฐเห็นได้ชัดถึงการรับเอาแนวคิดจากอินเดียมาเป็นฐานของชนบจารีตทางการเมือง จนกระทั่งเมื่อล่วงถึงสมัยกรุงเก่า หรือรัตนโกสินทร์ แนวคิดจากจีนจึงได้ปรากฏบทบาทขึ้นพร้อมกับการเข้ามาของชาวจีน ที่ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นกลุ่มพลังทางเศรษฐกิจการเมืองที่มีความสำคัญต่อสังคมไทยอย่างมาก อย่างไรก็ตาม สังคมไทยได้รับผลกระทบจากการเข้ามาของชาวจีนและวัฒนธรรมตะวันตกอยู่น้อย ผลที่เด่นชัดประการหนึ่งก็คือ การล่มสลายลงของระบบไพร่ ด้วยการเข้ามาแทนที่ของการค้าเพื่อการส่งออก

ภาพรวมข้างต้นหากจะกล่าวในเชิงปรากฏการณ์แล้ว จะพบว่า ได้มีวัฒนธรรมความคิดของ “สยามเก่า” ซึ่งมีพื้นฐานอยู่บนปรัชญาและโลกทัศน์เชิงนามธรรมที่เน้นจิตวิญญาณ ความจริงเกี่ยวกับโลกหน้า โลกภายหลังความตาย และอำนาจเหนือธรรมชาติ โดยทั้งหมดนี้เกิดจากการผสมผสานของแนวคิดดั้งเดิมพื้นถิ่น กับแนวคิดทางปรัชญาศาสนาที่เข้ามาจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งฮินดู-พราหมณ์และพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ พื้นฐานวัฒนธรรมความคิดดังกล่าวนี้เองที่รองรับระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพและระบบรัฐบาล

ชนบจารีต วัฒนธรรมความคิด “สยามเก่า” มีพัฒนาการคลี่คลายมาตามลำดับ จนกระทั่งสิ้นสุดสมัยอยุธยา

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไทยจาก “สยามเก่า” มาเป็น “สยามใหม่” ในเรื่องของความคิดและโลกทัศน์ที่เกิดขึ้นในกลุ่มชนชั้นนำในสังคมไทยนั้น แท้ที่จริงแล้วเป็นกระบวนการคลี่คลายของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่เริ่มต้นมาพร้อมกับการสถาปนารัฐกรุงเทพฯ เป็นราชธานีเมื่อสองกว่าศตวรรษที่ผ่านมา กล่าวคือ ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมภายในสังคมไทยเมื่อต้นรัตนโกสินทร์ การก่อกำเนิดของความคิดแบบกระฎุมพีที่ชาวจีนโพ้นทะเลมีบทบาทสูง รวมตลอดจนความขัดแย้งแก่งแย่งอำนาจทางการเมืองระหว่างกลุ่มต่างๆ ของชนชั้นนำไทยในเวลาต่อมา ต่างได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางโลกทัศน์ที่ให้ความสำคัญกับ “โลกนี้” มากขึ้น และไม่น้อยไปกว่า “โลกหน้า” หรือโลกจิตวิญญาณ และเป็นโลกทัศน์ที่เน้นความจริงเชิงวัตถุและปรัชญา ประสบการณ์นิยม และอรรถประโยชน์นิยม ซึ่งก็คือการเปลี่ยนแปลงไปสู่ “สยามใหม่” นั่นเอง

อย่างไรก็ดี ประสบการณ์ของการเผชิญหน้ากับวัฒนธรรมตะวันตกที่หลังไหลเข้ามายังสังคมไทยมากขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่ครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมานั้น ได้ทำให้กระบวนการเปลี่ยนแปลงเป็น “สยามใหม่” เป็นกระบวนการของการเลือกสรรเพื่อรักษาอัตลักษณ์ไทยไม่ให้ถูกกลืนหายไปกับกระแสของวัฒนธรรมตะวันตก แต่สิ่งที่รัฐไทยปฏิเสธไม่ได้ก็คือว่า ไม่ว่าจะรักษาอัตลักษณ์ที่ว้าวุ่นหนักแน่นมากน้อยเพียงใดก็ตาม การรักษานั้นก็ไม่อาจจูดรังการเปลี่ยนแปลงไปได้ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สำคัญยิ่งก็คือ การค่อยๆ หมดความสำคัญลงไปของระบบไพร่ นับแต่ที่เกิดการหลังไหลเข้ามาของคนจีนและวัฒน-

ธรรมะวันตก และเลิกล้มไปในที่สุดเมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 การเลิกล้มของระบบไพร่ที่ดำรงอยู่มานานนับร้อยปีตั้งแต่เมื่อครั้งที่รัฐอยุธยาตั้งรุ่งโรจน์นี้ นับว่ามีความหมายมากกว่าที่จะคิดว่า นั่นเป็นแค่การเปลี่ยนแปลงระบบทางเศรษฐกิจอันปกติธรรมดา เพราะในความเป็นจริงแล้วการเลิกล้มระบบไพร่ได้ส่งผลกระทบถึงโครงสร้างใหญ่ในทางการเมืองของสยามอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับโครงสร้างความสัมพันธ์ของกลุ่มชนชั้นต่างๆ นับตั้งแต่ชนชั้นสูงจนถึงชนชั้นล่าง และที่สำคัญคือ ไม่เว้นแม้แต่บทบาทของคณะสงฆ์ในศาสนาพุทธ

ผลก็คือว่า ชนชั้นสูงไม่เพียงจะสามารถรักษาอำนาจทางการเมืองภายใต้โลกทัศน์เดิมที่ตั้งรับกับโลกทัศน์ใหม่เอาไว้ได้เท่านั้น หากแต่อำนาจทางเศรษฐกิจก็ยังเพิ่มพูนขึ้นในแง่ของการสะสมทุนอีกด้วย ในประการหลังนี้ชนชั้นสูงไม่อาจกระทำได้เลยหากปราศจากซึ่งคนจีนในฐานะฐานกำลังที่สำคัญ ไม่ว่าจะเป็นคนจีนที่เป็นกรรมสิทธิ์หรือ “เจ้าสัว” หรือคนจีนที่เป็นกุลีที่เข้ามาแทนแรงงานไพร่แต่เดิม โดยหลังจากนั้นต่อมา กลุ่มคนจีนเหล่านี้ก็ได้ทวีบทบาททางเศรษฐกิจและการเมืองของตนเพิ่มขึ้นมาอย่างมีนัยสำคัญ ถึงเวลานั้น สังคมไทยก็ก้าวพ้นจากการตั้งรับโลกทัศน์มาเป็นการปรับตัววัฒนธรรมนี้มาใช้เป็นส่วนหนึ่งของการอธิบายระบบเศรษฐกิจการเมืองของตน ซึ่งสำหรับการศึกษาในที่นี้ก็คือ การเปลี่ยนแปลงทางโลกทัศน์ที่เกี่ยวกับสิทธินั่นเอง

สิทธิในประเพณีไทย

ก่อนที่สังคมไทยจะเผชิญหน้ากับการเข้ามาของ วัฒนธรรมตะวันตกนั้น กล่าวได้ว่า สิทธิในประเพณีไทยเป็นสิทธิที่อิงกับ “สังคมนั้นๆ” ที่มีการแบ่งคนออกเป็นชนชั้นต่างๆ ตามบทบาทและสถานภาพของสังคมการเมือง

นอกจากนี้ ลักษณะสำคัญในประการถัดมาคือ เป็นสังคมที่เน้น “หน้าที่” (duty) ต่างๆ ของกลุ่มคนผู้มีอำนาจในสังคมการเมือง หรือในหน่วยการปกครองนั้นๆ ตัวอย่างเช่น เน้นอธิบายหน้าที่ของผู้ปกครอง มุลนาย การย้ำให้มีความ “ตระหนักรู้” ในหน้าที่ของบิดามารดาหรือครูบาอาจารย์ ซึ่งในด้านกลับก็คือ การสร้างให้เกิดความเข้าใจในทางปฏิบัติว่า กลุ่มผู้ถูกปกครองหรือชนชั้นที่มีอำนาจ “น้อย” ในทางสังคมการเมืองของไทยนั้นมี “สิทธิ” หรือมี “เสรีภาพ” โดยไม่เป็นทางการอยู่เป็นอันมาก (แม้สังคมไทยจะไม่ได้ใช้ภาษาหรือคำว่า “สิทธิ” อย่างเข้มงวดหรือโดยเคร่งครัดก็ตาม) ซึ่งมีความแตกต่างจากสังคมตะวันตก ซึ่งเน้นการอธิบายถึงหน้าที่ของผู้ถูกปกครองหรือบรรดาผู้มีอำนาจน้อยเป็นสำคัญ ฉะนั้น คำว่า “ชนชั้นอภิสิทธิ์” หรือ “อภิสิทธิ์ชน” จึงเป็นคำที่กินใจ และสามารถให้ประณามผู้ปกครองได้อย่างมีพลัง เนื่องด้วยผู้ปกครองเป็นกลุ่มคนที่ได้รับประโยชน์แต่เพียงฝ่ายเดียว

ในทางตรงข้าม รากฐานวิถีคิดของวัฒนธรรมไทยนั้น การดำรงตนเป็นชนชั้นผู้ปกครองมีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติอยู่เป็นอันมาก แน่นอนว่า กลุ่มชนชั้นดังกล่าวได้ประโยชน์จากแรงงาน ส่วย ฯลฯ ที่มาจากหยาดเหงื่อของไพร่ประเภทต่างๆ แต่ชนชั้นนำหรือชนชั้นผู้ปกครองก็มีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติ เช่น การทำบุญ หรือการนำพาประชาชนให้หลุดพ้นจากวิภวสังสารหรือการเวียนว่ายตายเกิด เป็นต้น ฉะนั้น การประณามว่าชนชั้นผู้ปกครองเอาเปรียบประชาชนแต่เพียงฝ่ายเดียวจึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะคิดอย่างจริงจังได้ในรากฐานทางวัฒนธรรมของไทย อย่างไรก็ตาม การกล่าวถึงสิทธิตามประเพณีไทยในทำนองนี้ จะไม่อาจเห็นภาพดังที่ทำได้เลยหากไม่อธิบายในเชิงเปรียบเทียบให้เห็น โดยเฉพาะกับความแตกต่างในทางรากฐานวัฒนธรรมระหว่างสังคมไทยกับตะวันตก

รากฐานที่ว่านี้หมายถึงวิถีคิด ตรรกะ เหตุผล ปรัชญา โลกทัศน์ ความ

เชื่อ ฯลฯ ที่เมื่อแตกต่างกันแล้ว ก็จะได้เห็นได้ต่อไปว่า สิทธิในประเทศไทยนั้น ก็ตั้งอยู่บนรากฐานวัฒนธรรมหรือขนบจารีตที่แตกต่างกันตามไปด้วย และด้วยความแตกต่างที่ว่านี้เองที่ทำให้พบว่า สิทธิตามประเพณีหรือขนบจารีตในสังคมไทยที่มักจะถูกมองว่า เป็นสิทธิที่ปราศจากความเที่ยงธรรมนั้น แท้จริงแล้ว เป็นการมองโดยผ่านโลกทัศน์ตะวันตก ที่ซึ่งมีประเพณีในการอธิบายคนละชุดกับการอธิบายตามประเพณีไทย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า สิทธิตามประเพณีไทยนั้นเอาเข้าจริงแล้วก็แฝงความเที่ยงธรรมอยู่ไม่น้อย แต่นั่นหมายความว่า จะต้องอธิบายตามขนบจารีตเดิมเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ก็ด้วยการอธิบายหรือมองสิทธิตามประเพณีไทยว่า ปราศจากหรือไม่เอื้ออำนวยให้เกิดความเที่ยงธรรมเช่นนั้น ในขณะที่รากฐานวัฒนธรรมไทยที่ดำรงอยู่มาช้านานยังมิได้ถูกทำลายลงอย่างสมบูรณ์ การแสดงออกในเชิงพฤติกรรมของสังคมไทยตั้งแต่ในหมู่ชนชั้นนำจนถึงชนชั้นล่าง ภายใต้กรอบโลกทัศน์ตะวันตกจึงมีความลักลั่นขัดแย้งกันอยู่เสมอ ซึ่งกล่าวโดยภาพรวมแล้วก็คือ เป็นความขัดแย้งระหว่างการยึดเอาระบบสายสัมพันธ์ทางสังคมแบบเดิมของสังคมไทยเอง กับการยึดเอาระบบสายสัมพันธ์แบบใหม่ของตะวันตก ทั้งนี้ ระบบสายสัมพันธ์ในที่นี้ก็คือ วัฒนธรรม นั่นเอง

สิทธิมนุษยชนไทยบนรากฐานวัฒนธรรมหลังการปฏิวัติสยาม 2475

ในหัวข้อนี้จะได้กล่าวถึงสังคมไทยในบริบทที่ได้เปลี่ยนแปลงตนเองเข้าสู่สมัยใหม่ไปแล้ว นั่นคือ เมื่อเข้าสู่สภาวะสมัยใหม่ในช่วงศตวรรษที่ผ่านมา นั้น นอกจากชนชั้นนำเดิมที่สืบทอดแนวคิดทางเศรษฐกิจการเมืองมาจากชนชั้นนำในยุคก่อนรัตนโกสินทร์แล้ว การเติบโตขึ้นของชาวจีนโพ้นทะเลยังได้เพิ่มทวีจากด้านเศรษฐกิจให้ยกระดับขึ้นไปในด้านการเมืองอีกด้วย หลักการต่างๆ ไม่

ว่าจะเป็นระบบกฎหมาย ภาษา รวมตลอดจนวิธีการปฏิบัติแบบสมัยใหม่ใน
รูปการต่างๆ ก็ได้หลั่งไหลและมีการโอนย้ายนำมาปฏิบัติในสังคมการเมืองไทย
ตัวอย่างเช่น สังคมไทยเริ่มมีกฎหมายรัฐธรรมนูญแบบใหม่เมื่อปี พ.ศ.2475
มีการจัดตั้งระบบรัฐสภา มีการเลือกตั้ง มีการออกกฎหมายคุ้มครองแรงงาน
กฎหมายครอบครัว ฯลฯ กระนั้นก็ตาม เป็นเรื่องที่น่าคิดและควรแก่การ
พิจารณาเป็นอย่างยิ่งว่า แนวคิดสมัยใหม่กับรากฐานดั้งเดิมของสังคมวัฒนธรรม
ไทยนั้นจะประสานเข้าด้วยกันในลักษณะใด

ข้อเสนอในที่นี้คือ รากฐานวัฒนธรรมไทยเดิมน่าจะยังคงเป็นรากฐาน
ที่ดำรงอยู่ ในขณะที่ภาษา ระบบกฎหมาย กรอบภายนอกของสถาบัน ฯลฯ
ได้มีการปรับเปลี่ยนไปแล้วตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมืองสมัย
ใหม่พร้อมกับบทบาทของชาวจีนโพ้นทะเล หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ สิทธิมนุษยชนใน
สังคมการเมืองไทยได้มีการขยายตัวและพื้นที่กิจกรรมทั้งในแง่ของเนื้อหาและ
ปริมาณกว้างออกไป แต่ความหมายที่ซ่อนลึกอยู่ในการปฏิบัติ ตลอดจนความ
รู้และความเข้าใจของคนไทยนั้น ยังคงอยู่ในกรอบของสังคมฐานันดร นั่นคือ
แม้จะมีการถ่ายโอนและรับหลักการตะวันตกเข้ามาแล้วก็ตาม แต่สิทธิมนุษย
ชนของสังคมไทยสมัยใหม่ก็มีการปรับเปลี่ยนไปในกรอบของสังคมฐานันดร
ซึ่งมีความเชื่ออย่างหนักแน่นว่า ผู้คนในสังคมการเมืองไทยนั้น “ไม่มี” ความ
เสมอภาคในชั้นพื้นฐาน

ชนชั้นนำใหม่ ทั้งภาคราชการ ภาคธุรกิจ และภาคสังคม ล้วนมีความรู้
และความเข้าใจเป็นอย่างดีถึงพลังของคนชั้นล่าง ซึ่งหากมีความจำเริญเติบโต
ขึ้นมาเมื่อใด ก็คงจะต้องเรียกร้องให้ฝ่ายของตน “มีสิทธิและมีเสียง” มากขึ้น
ตามลำดับ ปัญหาสำคัญในเชิงโครงสร้างมีอยู่ว่า ชนชั้นนำใหม่ (new elite)
เหล่านี้ ซึ่งมีกำเนิดและพัฒนาการมาเป็นระยะๆ จะปรับ “ฐานคิด” ของตน

ออกไปได้อย่างไร ในเมื่อฝ่ายของตนยังครองตนด้วยความเชื่อมั่นว่าเป็นฝ่ายที่
อยู่ในสถานภาพที่ “สูง” มากกว่าคนชั้นล่างเสมอมา

ลักษณะของการพัฒนาการของสังคมการเมืองไทย จึงเป็นไปในลักษณะที่
ว่า ชนชั้นนำใหม่จะขยายกิจกรรมและแบบแผนของการปฏิบัติ ตลอดจนมีการ
จัดสร้างสถาบันใหม่ๆ มีการตรากฎหมายใหม่ๆ ฯลฯ เพื่อรองรับจำนวนคน
(ฝ่ายตน) ที่เพิ่มขึ้นเท่านั้น ในขณะที่แนวคิดเรื่องสังคมฐานันดรต่างๆ ยังมิได้
ถูกขจัดออกไปจากสังคมการเมืองไทย ดังนั้น สิทธิสมัยใหม่แบบต่างๆ ที่เกิด
ขึ้น เช่น สิทธิชุมชน สิทธิต่อแพ่ง สิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา สิทธิของภรรยา
สิทธิของเด็ก ฯลฯ จะมีการดำเนินการที่ดูจากภายนอกแล้วเสมือนหนึ่งเป็นเรื่อง
ใหม่ แต่ความเป็นจริงจะมีการปฏิบัติการ (practice) ที่ยืนยันถึงความต่าง
กันในฐานันดรของผู้คนในสังคมไทยดำรงอยู่ด้วย กระแสการเปลี่ยนแปลงดัง
กล่าวนี้อาจจะอธิบายได้ในอีกทางหนึ่งว่า สิทธิมนุษยชนของสังคมไทยนั้น เป็น
“สิทธิ” ที่ถูกจัดอยู่ในพลังกระแสของแนวคิดอนุรักษนิยมและอนุรักษนิยมใหม่
(conservatism and neo-conservatism) ซึ่งมีพลังของพวกเขาเสริมหนุนห้อมล้อมอยู่
แต่ในภาพภายนอกในบางช่วงบางเวลาเท่านั้น

สิทธิมนุษยชนสยาม

จากที่ศึกษามาเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า “เอเชียวิถิ” นั้น พบว่า “เอเชียวิถิ”
ไม่ใช่ปรากฏการณ์ใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นเพื่ออธิบายตัวตนหรือเพียงเพื่อการปกป้อง
ตนเอง เมื่อมีการใช้อำนาจนิยมต่อราษฎรของตนโดยผู้นำการเมืองบางคนบาง
ประเทศในเอเชียหรือสังคมตะวันออก เป็นอยู่แต่ว่า การอธิบายดังกล่าวยังไม่
ได้เข้าถึงประเด็นรายละเอียดที่ชัดเจน จนเป็นเหตุที่นำไปสู่การวิวาทะเกี่ยวกับ
ประเด็นสิทธิมนุษยชนดังที่เห็นและได้ยินในทุกวันนี้ สิ่งที่พบในประการต่อมา

ก็คือว่า สังคมเอเชียเฉพาะอินเดียและจีนนั้น มีฐานคิดที่เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพทางการเมืองมาช้านาน และสังคมไทยได้รับเอาเข้ามาใช้ด้วยเวลาต่อเนื่องยาวนานหลายร้อยปี หรืออาจจะร่วมพันปีจากที่ผ่านมา

ในกรณีอินเดียคือฐานคิดของศาสนาพราหมณ์และพุทธ ส่วนจีนในกรณีคือฐานคิดของลัทธิขงจื้อและเต๋า (แนวคิดเต๋าไม่ปรากฏชัดเจนมากนักหรือน้อยอย่างยิ่ง) ฐานคิดจากทั้งสองแหล่งอารยธรรมดังกล่าวนี้มีทั้งที่คล้ายกันและต่างกัน แต่สาระสำคัญโดยรวมแล้วอาจกล่าวได้ว่า พราหมณ์และขงจื้อมีความคล้ายกันในเรื่องของการให้ความสำคัญกับสถาบันทางการเมืองอย่างเป็นทางการเป็นด้านหลัก ภายใต้หลักคิดที่เชื่อในความแตกต่างของฐานะทางสังคมของมนุษย์ในรูปของระบบวรรณะ (อินเดีย) หรือระบบชนชั้น (จีน) ฐานคิดที่ว่านี้ฝังรากลึกอยู่ในสังคมอินเดียและจีนมาอย่างยาวนาน และเมื่อสังคมไทยรับเข้ามาใช้ สภาพการณ์ที่ปรากฏออกมาโดยรวมจึงไม่ต่างกัน ผลก็คือ ได้กลายเป็นหลักคิดที่นำมาซึ่งการกดขี่ขูดรีดหรือการละเมิดสิทธิมนุษยชนในเวลาต่อมา สิ่งสำคัญก็คือว่าการละเมิดสิทธิที่เกิดขึ้นนี้หาได้เกิดเฉพาะการใช้อำนาจนิยมของชนชั้นปกครองต่อผู้ถูกปกครองเท่านั้น หากยังอยู่ตรงที่หลักคิดดังกล่าวได้ฝังรากลึกเข้าไปในสำนึกอันปกติของสังคมไทย จนกระทั่งกลายเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาแนวคิดในเรื่องสิทธิของสังคมอีกด้วย

บนพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ยาวไกล สังคมไทยได้เปิดรับให้ แนวคิดจากอารยธรรมอินเดียได้เข้ามามีที่ทางและบทบาทอยู่ระบบเศรษฐกิจการเมืองไทยอย่างต่อเนื่อง ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ สังคมไทยก็เปิดรับให้แนวคิดจากอารยธรรมจีนได้เข้ามามีที่ทางเช่นว่าเพิ่มเข้าไปอีกในลักษณะที่คล้ายๆ กัน กล่าวคือ ไม่ได้เปิดที่ทางให้โดยตรง แต่เปิดผ่านปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการค้าที่เจริญรุ่งเรืองเมื่อต้นรัตนโกสินทร์ และเมื่อเวลาผ่านไป แนวคิดจากอารยธรรม

จีนโดยชาวจีนโพ้นทะเลจึงค่อยสอดตัวเข้าไปมีบทบาททางการเมืองเพิ่มขึ้นและชัดเจนขึ้น บทบาทอย่างหลังนี้เกิดพร้อมกับการเข้ามาของแนวคิดจากอารยธรรมตะวันตก

การที่แนวคิดจากอารยธรรมอินเดีย และจีนไม่ได้ถูกกล่าวแยกให้ชัดเจนก็เพราะรากฐานของแนวคิดทั้งสองนี้ไม่มีความแตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของเนื้อหาสาระรวม หรือในแง่ของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มากนัก โดยเฉพาะภายหลังการปฏิวัติสยาม 2475 ด้วยแล้ว บทบาททางเศรษฐกิจการเมืองที่แสดงโดยชนชั้นนำเดิมกับชนชั้นนำใหม่ก็ดำเนินเคียงคู่กันมาโดยตลอด และสอดคล้องประสานเป็นหนึ่งเดียว (harmony) จนยากที่จะแยกออกจากกันฯ ได้

ดังนั้น บทบาทที่สัมพันธ์กับสิทธิมนุษยชนในระดับครอบครัว ระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น ระดับภาค ระดับส่วนกลาง เรื่อยไปจนถึงระดับชาติ จึงมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างแยกขาดจากกันไม่ได้ แต่ในขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาอัตลักษณ์ของตนเอาไว้ภายใต้พื้นฐานแนวคิดที่อิงกับแหล่งที่มาเดิมจากอารยธรรมอินเดียและจีน พร้อมกับความจำเป็นที่จะต้องอิงแนวคิดจากอารยธรรมตะวันตกเพื่อผลประโยชน์บางประการ และนี่เองที่ได้กลายเป็นปัญหาพัฒนาการเกี่ยวกับประเด็นสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยหรือสังคมตะวันออกเรื่อยมา เป็นภาพของความขัดแย้งกันระหว่างการคงคุณค่าเดิมทางวัฒนธรรมของตนเอาไว้ กับการรับเอาคุณค่าใหม่ทางวัฒนธรรมที่ตนรับเข้ามา

บทสรุป: เอเชยวิถีของสังคมไทยในกระแสสังคมโลก

หากจะนำเอาสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกมาเป็นตัวตั้ง แล้วมาอธิบายเปรียบเทียบกับสิทธิมนุษยชนไทยบนรากฐานวัฒนธรรมหรืออีกนัยหนึ่งก็คือ “เอเชยวิถี” ตามที่ได้กล่าวมาโดยตลอดแล้ว ความน่าสนใจประการ

หนึ่งก็คือ ข้อสังเกตที่ว่ากระแสโลกในปัจจุบันมีความละม้ายคล้ายคลึงกับกระแสโลกในอดีตเมื่อครั้งที่ได้กำเนิดแนวคิด “เอเชียวิถิ” อยู่ไม่มากนักน้อย ซึ่งจะเข้าใจความคล้ายคลึงนี้ได้ในด้านหนึ่งจึงต้องเริ่มจากการอธิบายสถานการณ์ในอดีตก่อน

สถานการณ์ในอดีตที่ว่าเป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนและหลังช่วงพุทธกาลนานหลายร้อยปี นักวิชาการชาวตะวันตกเรียกสถานการณ์ในช่วงนั้นว่า “Axial Age” การศึกษาในที่นี้จะเรียกว่า “ยุคอักษายนะ” อันเป็นคำสันธิระหว่างคำว่า “อักษะ” ที่แปลว่า แกน แกนนำ แกนกลาง กับคำว่า “อายน” (อ่านว่า อา-ย่น) หรือ “อายนะ” ที่แปลว่า การมาถึง (เช่น เดือนกันยายน หมายถึง การมาถึงของเดือนกันยา ด้วยเหตุนี้ คำว่า “อาคม” ซึ่งมีความหมายเดียวกับคำๆ นี้จึงถูกใช้เรียกชื่อเดือนด้วย เช่น มกราคม หมายถึง การมาถึงของเดือนมกรา เป็นต้น) ฉะนั้น คำว่า “ยุคอักษายนะ” จึงหมายถึง ยุคแห่งการมาถึงของแกน

ตามความหมายของคำๆ นี้เมื่ออธิบายขยายความออกไปก็จะได้ว่า เป็นยุคสมัยหนึ่งที่โลกทั้งโลกได้เกิดเหตุการณ์ที่คล้ายคลึงกันไปทั้งโลก จนดูเหมือนหนึ่งว่าโลกคล้ายกับมีแกนปักอยู่ตรงกลาง แล้วมีผู้มาจับแกนนั้นให้หมุนไปในทางเดียวกันหมด แต่อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและคล้ายคลึงกันไปทั้งโลกนี้มีทั้งเหตุการณ์ดีและร้าย โดยทั้งดีและร้ายที่ว่ามีทั้งที่ด้านใดด้านหนึ่งปรากฏเด่นชัดเป็นด้านหลักแล้วอีกด้านหนึ่งเป็นด้านรอง และทั้งที่เกิดสลับควบคู่กันไป แต่โดยรวมแล้วจะเกิดหมุนเวียนกันไปเป็นวัฏจักร

ควรกล่าวด้วยว่า ยุคอักษายนะเกิดขึ้นก่อนช่วงพุทธกาลนานนับร้อยปี และเมื่อพ้นช่วงพุทธกาลไปแล้วก็ยังสืบเนื่องกันไปอีกนานนับร้อยปีเช่นกัน ฉะนั้น ยุคอักษายนะจึงทอดเวลาหลายร้อยปี ยุคอักษายนะเริ่มจากที่วิวัฒนาการของสังคมโลกเริ่มเปลี่ยนแปลงจากการอยู่ร่วมกันเป็นชนเผ่ามากมายเป็นชุมชน

ขนาดใหญ่ขึ้นมา และในบรรดาชุมชนจำนวนมากเหล่านี้จะมีอยู่ส่วนหนึ่งที่วิวัฒนาการไปสู่การเป็นรัฐรวมอยู่ด้วย ชุมชนอย่างหลังนี้มีความก้าวหน้ามากกว่าชุมชนแบบแรก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านโครงสร้างทางการเมืองและการจัดการทางเศรษฐกิจ ประเด็นปัญหาก็คือว่า เมื่อสังคมเปลี่ยนไปในทางที่สลับซับซ้อนขึ้นมา ความต้องการในโคศุภรณ์หรือทรัพยากรต่างๆ ก็เพิ่มขึ้น และทางเดียวที่จะได้มาคือ การเข้าไปแย่งทรัพยากรจากชุมชนขนาดใหญ่อื่นๆ มาเป็นของตน ด้วยเหตุนี้ สงครามจึงเกิดขึ้นไปแทบทุกห้วงแห่งของโลกในเวลานั้น

สงครามดังกล่าวได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงต่างๆ นานาคล้ายกับวัฏจักรกล่าวคือ เมื่อมีการรบพุ่งกันก็ย่อมมีผู้แพ้ โดยผู้แพ้ตกเป็นทาสของผู้ชนะและผู้ชนะก็ได้ดินแดน (หรือจริง ๆ แล้วก็คือทรัพยากร) จากผู้แพ้ (รวมทั้งทาสด้วย) ส่วนผู้แพ้หรือผู้ที่คิดว่าตนกำลังจะแพ้ (ด้วยยังไม่ถูกรุกรานจากรัฐหรือชุมชนที่เข้มแข็งกว่า) ก็คิดที่หาทางที่จะทำให้ตนเข้มแข็งขึ้นมาบ้าง วิธีก็คือ สร้างสมแสนยานุภาพทางการทหารทางหนึ่ง และสร้างสมฐานะทางเศรษฐกิจให้มั่งคั่งอีกทางหนึ่ง วิธีเช่นนี้รัฐหรือชุมชนขนาดใหญ่ที่เข้มแข็งอยู่แล้วก็กระทำเช่นกัน ซึ่งหากไม่ด้วยเหตุผลเพื่อป้องกันตนเองแล้ว ก็เพื่อรุกรานผู้อื่นนั่นเอง

การที่ชุมชนขนาดใหญ่หรือรัฐใหญ่น้อยกระทำเช่นนั้นได้ส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ๆ ที่สำคัญ ขึ้นมาด้วย เช่น เกิดความเจริญรุ่งเรืองทางด้านอุตสาหกรรม โดยเฉพาะค้นพบการใช้โลหะสัมฤทธิ์ ซึ่งสามารถมาใช้สร้างอาวุธสงครามหรือยุทโธปกรณ์อื่นๆ ที่ทรงประสิทธิภาพและผลิตสินค้าที่มีค่าอันจะมีใช้ก็แต่บรรดาชนชั้นสูงเท่านั้น เมื่อเกิดความเจริญเช่นนี้ขึ้นมาก็ทำให้เกิดการค้าเจริญตามขึ้นมาด้วย รัฐหรือชุมชนใดที่สามารถสร้างตนไปถึงจุดที่ว่า รัฐและชุมชนนั้นก็จะเข้มแข็งด้วยกำลังทางทหารและมั่งคั่งด้วยกำลังทางเศรษฐกิจ

รัฐและชุมชนเหล่านี้หากไม่เป็นที่หมายปองของรัฐและชุมชนอื่นแล้ว ก็จะเป็นผู้หมายปองทรัพยากรของรัฐและชุมชนอื่นที่อ่อนแอกว่า

สงครามภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวดำรงอยู่นานนับเป็นร้อยปี แล้วค่อยๆ คลี่คลายลงไปเมื่อเหลือรัฐที่เข้มแข็งเกรียงไกรอยู่เพียงไม่กี่รัฐ โดยชุมชนขนาดใหญ่หรือรัฐที่มีอยู่แต่เดิมได้ถูกรัฐที่เข้มแข็งกว่าเข้าทำลาย แล้วสลายให้ชุมชนหรือรัฐผู้แพ้ขึ้นมาขึ้นต่อตน เวลานั้นความเสื่อมถอยของสังคมโลกได้มาถึงขีดสุดจนกลายเป็นกลียุคไปทั่วแทบทุกหย่อมหญ้า สงครามและการค้าที่กินเวลานานได้ทำให้ผู้แพ้จำนวนมากเปลี่ยนสถานะของตนเองไปต่างๆ นานา การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเรื่องหนึ่งเห็นจะได้แก่การเกิดขึ้นมาของชนชั้นพ่อค้า

ชนชั้นพ่อค้ามีที่มาจากชนชั้นต่ำ เพราะถูกจัดเป็นกลุ่มคนที่ไม่มีปัจจัยการผลิตอันใดอยู่ในมือ และจำต้องหาสิ่งละอันพันละน้อยมาขายกินเพื่อเลี้ยงชีพ ชนชั้นพ่อค้าในหลายสังคมจึงต่ำกว่าชนชั้นชาวนาด้วยซ้ำไป แต่นั่นก็ยังไม่น่าสนใจเท่ากับที่มาของชนชั้นพ่อค้า เพราะการที่ไม่มีปัจจัยการผลิตนั้นย่อมสะท้อนฐานะของชนชั้นพ่อค้าอยู่กรายๆ ว่าอาจจะเป็นทาสมาแต่เดิมอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว หรืออาจจะเป็นชนชั้นสูงที่ทำสงครามจนพ่ายแพ้กระทั่งต้องตกเป็นทาสของผู้ชนะ เป็นต้น ภูมิหลังเช่นว่าของพ่อค้าจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชนชั้นนี้ถูกดูเหยียดหยามจากในหลายๆ สังคม แต่เมื่อเกิดสงครามและความเจริญของอุตสาหกรรมการค้าขึ้นมา การณ์ก็กลับกลายเป็นว่า เหตุการณ์เหล่านี้ได้ทำให้พ่อค้าเขียนฐานะของตนสูงขึ้นมาเรื่อยๆ โดยเฉพาะการสะสมโภคทรัพย์จากการค้าของตนที่เจริญก้าวหน้าขึ้นจากสงครามและการค้า

เมื่อพ่อค้ามีฐานะดีขึ้น วัฏจักรต่อมาก็ได้ทำให้พ่อค้ามีความสำคัญขึ้นมา กล่าวคือ ถ้าในรัฐที่เข้มแข็ง พ่อค้าจะกลายเป็นฐานทางเศรษฐกิจให้แก่รัฐนั้นๆ และถ้าในรัฐที่อ่อนแอหรือรัฐที่เพิ่งถูกทำลายจากรัฐที่เข้มแข็ง พ่อค้าก็จะต้อง

นำทรัพย์สินเงินทองของตนมาจุนเจือรัฐนั้นๆ เพื่อทำการฟื้นฟูให้เป็นรัฐที่เข้มแข็งต่อไป ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ได้ทำให้ชนชั้นพ่อค้าเข้ามามีบทบาททางการเมืองมากขึ้นเป็นลำดับ เพราะเมื่อรัฐต่างๆ ต่างต้องการทรัพย์สินเงินทองของพ่อค้ามาเป็นฐานทางเศรษฐกิจให้แก่ตนเองแล้ว ก็ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่ต้องเสนอบทบาททางการเมืองให้แก่พ่อค้าเป็นการแลกเปลี่ยน ส่วนพ่อค้าเองก็ต้องการเช่นนั้น เพราะมีแต่บทบาททางการเมืองเท่านั้นที่จะเอื้อต่อการสะสมความมั่งคั่งแก่ตนผ่านนโยบายต่างๆ ผลที่ตามมาจึงกลายเป็นว่า ระบบการเมืองเดิมได้ตกอยู่ในมือของคนที่ได้รับการศึกษาอย่างพ่อค้า ซึ่งรังแต่จะนำความเสื่อมถอยเพิ่มมากขึ้น ในหลายๆ สังคมขณะนั้นถึงกับมองว่า การก้าวขึ้นมาใช้อำนาจทางการเมืองของพ่อค้าไม่ต่างกับการปล่อยให้พวกกบฏพวกโจรได้ขึ้นปกครองเมืองนั่นเอง

เหตุดังนั้น กสิยยุคที่เสื่อมถอยอยู่แล้วจึงยิ่งเสื่อมถอยหนักขึ้น คุณค่าทางจริยธรรมที่ครั้งหนึ่งเคยถูกสร้างขึ้นมาให้ยึดถือปฏิบัติก็มีอันเสื่อมสลายลง และไม่สามารถใช้เป็นคำตอบให้กับสังคมยุคอีกขยาะได้อีกต่อไป ช่วงนี้เองที่ยุคอีกขยาะจะได้เดินมาถึงช่วงพทุธกาล เมื่อปรากฏว่า ทั่วทั้งโลกได้เกิดบรรดานักคิดสำนักต่างๆ ขึ้นมา นักคิดเหล่านี้มีภูมิหลังที่แตกต่างกันไป บางคนมีภูมิหลังเป็นชนชั้นสูง (ลัทธิธณะ) บางคนเป็นผู้ตักยาก (ขงจื้อ) แต่ทั้งหมดต่างใช้ความรู้ของตนมาค้นคว้าแสวงหาสัจธรรมเพื่อเป็นทางออกให้กับสังคมยุคอีกขยาะ และทั้งหมดก็ค้นพบสัจธรรมที่ว่านั้น

แต่กระนั้นก็ได้หมายความว่า สัจธรรมดังกล่าวจะประสบความสำเร็จในการใช้อย่างทันทีทันใด เพราะแม้จะปรากฏว่า บรรดาศาสดาหรือนักปราชญ์ทั้งหลายในเวลานั้นจะเป็นที่เคารพยกย่องของบรรดาชนชั้นปกครองอยู่ไม่น้อยก็ตาม แต่เอาเข้าจริงแล้ว ชนชั้นปกครองเหล่านี้ก็นำเอาสัจธรรมที่ถูกค้น

พบไปใช้ด้วยไม่ และที่นำไปใช้ก็มีได้ใช้อย่างเต็มที่ สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า ในเวลานั้นรัฐต่างๆ ได้ก้าวมาถึงระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของ 2 แนวคิดเพื่อจัดการ กับระบบเศรษฐกิจการเมืองตามทรรศนะของตน

แนวคิดหนึ่งคิดว่า รัฐใหญ่ต่างๆ ที่มีอยู่เพียงไม่กี่รัฐควรจะดำรงความเป็นสาธารณรัฐของตนเอาไว้ ใครมีรัฐเล็กรัฐน้อยเป็นเมืองขึ้นก็ให้คงสภาพเช่นนั้นต่อไป แล้วทุกอย่างก็จะสงบไปได้เอง ส่วนอีกแนวคิดหนึ่งคิดว่า แผ่นดินทั้งผองควรจะถูกรวบรวมให้มาอยู่ภายใต้จักรวรรดิเดียวกัน แล้วปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และให้มีจักรพรรดิเป็นผู้นำสูงสุดแต่เพียงผู้เดียว เมื่อมีแนวคิดต่างกัน สงครามจึงยังคงดำเนินต่อไป จนพุทธศักราชล่วงไปอีกประมาณ 2-3 ร้อยปี แนวคิดของฝ่ายจักรวรรดิก็สามารถก้าวขึ้นมาเผด็จอำนาจเหนือรัฐทั้งปวง และกล่าวสำหรับหลักสัจธรรมที่บรรดาเสนาและนักปราชญ์ต่างๆ ได้ตราขึ้นมาแล้ว ได้ถูกคัดสรรเพื่อที่จะนำมาใช้เป็นหลักในการปกครองแตกต่างกันไป และกว่าการคัดสรรจะลงตัว เวลาที่ล่วงเลยไปอีก 2-3 ร้อยปี หรือก็คือราวๆ 2,000 ถึง 1,800 ปีก่อน ซึ่งก็คือหลักสัจธรรมที่เป็นกระแสหลักอยู่ในสังคมต่างๆ ในปัจจุบันนั่นเอง

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ไม่ว่าจะมองจากด้านใดก็ตาม หากกล่าวในแง่เนื้อหาแล้วนับว่า ยุคอาณานิคมมีความคล้ายคลึงกับยุคปัจจุบันมากกว่าความแตกต่าง เช่น ความเจริญก้าวหน้าของอุตสาหกรรมและการค้าที่เห็นได้ชัดถึงการมีผู้เสียเปรียบและผู้ได้เปรียบ และมีไม่น้อยที่เป็นการแย่งชิงทรัพยากรจากผู้แพ้โดยผู้ชนะ การล่มสลายลงของภาวะการเผชิญหน้าระหว่างจักรวรรดิค่ายทุนนิยมกับค่ายสังคมนิยมที่จบลงด้วยความพ่ายแพ้ของฝ่ายหลัง และทำให้ฝ่ายแรกพัฒนาบทบาทของตนเข้าครอบงำโลกมากขึ้นในฐานะจักรวรรดิสัมัยใหม่ ทั้งนี้ โดยมีรัฐที่อ่อนแอกว่าจำนวนหนึ่งจำต้อง “ขึ้นต่อ” ไม่นับลักษณะ

ใดก็ลักษณะหนึ่ง การก้าวขึ้นมาใช้อำนาจทางการเมืองของบรรดาชนชั้นนายทุน หรือพ่อค้าที่เกิดขึ้นในแทบทุกรัฐ และโดยประสานร่วมมือกับรัฐที่ใหญ่กว่าหรือ รัฐจักรวรรดิ การเกิดความเสื่อมถอยของสังคมอันเนื่องมาจากลัทธิบริโภคนิยม ที่มาพร้อมกับการค้า ตลอดจนการเกิดขึ้นของสงครามในที่ต่างๆ ทั่วโลก ฯลฯ สถานการณ์ปัจจุบันดังกล่าวนี้ ต่างได้สั่นคลอนระบบคุณค่าจริยธรรมเดิมอย่าง ชนานใหญ่ และนำไปสู่การอธิบายที่มีความลึกลับขัดแย้งกันเองอยู่เนื่องๆ

กล่าวคือ รัฐที่ยังคงอ้างอิงหรือประยุกต์ระบบคุณค่าจริยธรรมเดิมเอาไว้ (ไม่ว่าจะมากหรือน้อยก็ตาม) กลับเป็นรัฐที่มักถูกวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่อง สิทธิมนุษยชนและประชาธิปไตยทางการเมือง ส่วนหนึ่งของรัฐเหล่านี้ก็คือ รัฐ ที่อ้างอิง “เอเชียวิถี” ส่วนรัฐที่เชิดชูส่งเสริมสิทธิมนุษยชนและประชาธิปไตย เป็นเสมือนฐานคิดของระบบคุณค่าจริยธรรมใหม่ ก็กลับเป็นรัฐที่ใช้สิ่งที่เรียกว่า “การค้าเสรี” เข้าสวลงละเมิดรัฐที่อ่อนแอกว่าทั้งในทางเศรษฐกิจและการเมือง ส่วนหนึ่งของรัฐเหล่านี้ก็คือ รัฐที่มาจากฟากฝั่งตะวันตก

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีความคล้ายคลึงกับยุคอักษายณะก็ตาม แต่ดูเหมือน แทบทั้งโลกต่างยินยอมพร้อมใจที่จะเรียกโลกในยุคปัจจุบันว่า “โลกาภิวัตน์” ทั้งๆ ที่ความหมายของคำๆ นี้ก็บ่งบอกอยู่แล้วว่า โลกทั้งโลกหมุนไปตามกระแสเดียวกัน ซึ่งไม่ต่างกับการที่โลกมีแกนปักอยู่ตรงกลางแล้วมีผู้หมุนไป อันเป็น ความหมายของคำว่า “อักษายณะ” นั่นเอง ถึงกระนั้นก็ควรกล่าวด้วยว่า หาก จะมีความแตกต่างอันใดในความคล้ายคลึงดังกล่าวแล้ว ความแตกต่างนั้นก็น่า จะอยู่ตรงที่ว่า ในยุคอักษายณะนั้น จักรวรรดิต่างเกิดขึ้นในปริมณฑลระดับ ภูมิภาค ในขณะที่จักรวรรดิในยุคปัจจุบันกลับได้แผ่ขยายออกไปด้วยเจตนาที่ จะครอบงำทั่วทั้งโลก

ความเป็นจักรวรรดิในปัจจุบันนี้เริ่มมาช้านานนับร้อยปีแล้ว นั่นคือ เริ่ม

บุรีไม่มีการจัดพิธีกรรมการนับถือผีบรรพชน เพราะสภาพความเป็นอยู่ไม่อำนวย จึงให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการนับถือพุทธศาสนา มากกว่าชาวมอญโดยทั่วไป ที่ยังมีการนับถือผสมกันทั้งผีบรรพชนและพุทธศาสนา

ในการรับรู้ของชาวมอญ นอกจากเรื่องประเพณีวัฒนธรรมที่ปฏิบัติอยู่ในชีวิตประจำวัน ที่คนนอกชุมชนจะให้ความสนใจในความเป็นชาติพันธุ์มอญของพวกเขาแล้ว สิ่งที่ทำให้พวกเขามีความรู้สึกถึงอัตลักษณ์ความเป็นมอญได้มากที่สุดอีกเรื่องหนึ่งก็คือ การมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยิ่งใหญ่ โดยเฉพาะการมีอยู่ของอาณาจักรหงสาวดี ที่มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างสูงสุดมาแล้ว เป็นแหล่งอารยธรรมมอญที่ยิ่งใหญ่ที่สุด การค้นรื้อต่อสู้อันยาวนานของชาวมอญตลอดมาเพื่อเรียกร้องเอกราชให้กับตนเองในประเทศพม่า นอกจากเรื่องความเป็นชาติพันธุ์ที่แตกต่างจากพม่าแล้วก็เกิดจากสำนึกในประวัติศาสตร์อาณาจักรหงสาวดีมากที่สุด

ประเด็นการวิจัยที่สำคัญที่สุดของโครงการวิจัยนี้ แวดล้อมประเด็นปัญหาเรื่อง สิทธิชุมชนมอญ

สิทธิชุมชนมอญ ตั้งอยู่บนพื้นฐานความมีตัวตนของมอญตามอัตลักษณ์ที่สร้างสมผ่านกาลเวลาอันยาวนานในประวัติศาสตร์ และร่องรอยการดำรงอยู่ของกลุ่มชนที่รวมกันเป็นชุมชนในระดับต่างๆ กลั่นกรองมาเป็นรูปแบบประเพณีวัฒนธรรมของมอญที่ตั้งอยู่บนความเชื่อทางพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องผี

สิทธิชุมชนมอญ จึงเป็นการแสดงออกถึงสิทธิในระดับต่างๆ ตั้งแต่สิทธิในการสร้างอัตลักษณ์ของตนเองในด้านต่างๆ จนถึงสิทธิในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทั้งหมดของชุมชน โดยสมาชิกในชุมชน ตามรากฐานความเชื่อที่สั่งสมมาในประเพณีวัฒนธรรม ซึ่งเน้นผลประโยชน์ของส่วนรวมและความยุติธรรมสำหรับสมาชิกในชุมชน

จากยุคล่าอาณานิคม ที่ซึ่งต่อมาจักรวรรดินิยมต่างๆ ได้ขัดแย้งกันเองจนนำไปสู่การเกิดสงครามโลกทั้งสองครั้งขึ้นมา トラバจนปัจจุบันรัฐที่มีพฤติกรรมแบบจักรวรรดิ (ในรูปแบบใหม่แต่มีเนื้อหาเดิม) มีอยู่เพียงรัฐเดียวที่โดดเด่นคือสหรัฐอเมริกา

การก้าวขึ้นมาเป็นจักรวรรดิของสหรัฐฯ นั้น หากดำเนินไปด้วยการเชิดชูเรื่องสิทธิมนุษยชนและประชาธิปไตยไปตามลำพังแล้ว ปัญหาความลึกลับขัดแย้งดังที่กล่าวไปข้างต้นคงจะไม่เกิดขึ้นง่าย ๆ แต่ความจริงมีอยู่ว่า ในขณะที่สหรัฐฯ ชูประเด็นที่ว่านี่ประจักษ์ระบบคุณค่าจริยธรรมใหม่ในระดับมหภาคอยู่นั้น สหรัฐฯ ก็ชูประเด็นการค้าเสรีควบคู่กันไปด้วย และการชูประเด็นหลังนี้เองที่ทำให้สหรัฐฯ ก่อพฤติกรรมในการละเมิดสิทธิมนุษยชนเสียเอง ซ้ำร้ายในหลายกรณียังส่งเสริมรัฐบาลให้ปกครองด้วยระบอบเผด็จการอีกด้วย การชูประเด็นแรกของสหรัฐฯ จึงไร้ความหมาย พฤติกรรมเช่นว่าของสหรัฐฯ ชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ 11 กันยายนขึ้นในปี พ.ศ.2544

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ มิได้หมายความว่า “ยุคอาณานิคม” ให้เป็นคำใหม่เข้ามาแทนที่คำว่า “ยุคโลกาภิวัตน์” ที่นิยมใช้กันในปัจจุบันอย่างเป็นด้านหลัก แต่สาระสำคัญอยู่ตรงที่ต้องการชี้ให้เห็นว่า “เอเชียวิถี” อันเป็นคำกล่าวอ้างของรัฐจำนวนหนึ่งที่ต้องการให้ระบบเศรษฐกิจการเมืองของตนพัฒนาไปบนรากฐานวัฒนธรรมเดิมอย่างอิสระนั้น ไม่ใช่สิ่งที่ไร้ที่มาที่ไป ในขณะเดียวกัน ความผิดพลาดบกพร่องเกี่ยวกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนและการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตยดังที่ปรากฏอยู่ในรัฐเหล่านั้นนั้น ในด้านหนึ่งเป็นเพราะรัฐเหล่านั้นต้องเผชิญหน้ากับแรงบีบคั้นของจักรวรรดิรวมอยู่ด้วย

กล่าวสำหรับสังคมไทยในฐานะที่เป็นหนึ่งในสมาชิกประชาคมโลกแล้ว นับว่าได้สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทหรือพัฒนาการจากห้วงหลายสิบปีที่ผ่านมา

ไม่ต่างกับรัฐในยุคอาณานิคม ที่ในด้านหนึ่งมีความขัดแย้งลึกซึ้งกันระหว่างการอธิบายเรื่อง “สิทธิ” ของตนบนรากฐานวัฒนธรรมเดิมกับรากฐานใหม่จากวัฒนธรรมตะวันตกมาโดยตลอด จนเมื่อถึงเวลาหนึ่งที่รากฐานคุณค่าใหม่ได้รับการยอมรับมากขึ้นนั้น ก็ปรากฏว่า การยอมรับที่ว่าได้เกิดควบคู่ไปกับการค้าเสรีที่กลุ่มทุนหรือพ่อค้าเป็นผู้ได้เปรียบในการแย่งชิงทรัพยากรของชุมชนเดิมมาเป็นของตนเอง

ตราบนับปัจจุบันนี้ กลุ่มทุนเหล่านี้ก็สามารถช่วงชิงอำนาจทางการเมืองในนามของสิทธิเสรีภาพและประชาธิปไตยที่ถูกพัฒนาเรื่อยมาหลังจากเหตุการณ์ “14 ตุลา” ได้อย่างค่อนข้างเด็ดขาด สิ่งที่น่าสนใจก็คือว่า ชนชั้นนำไทยในปัจจุบันแทบจะไม่เคยอ้างอิงวัฒนธรรมเดิมในฐานะรากฐานที่จะนำไปพัฒนาเศรษฐกิจการเมือง นอกจากการใช้วัฒนธรรมนี้ไปในเรื่องของการอุปถัมภ์ค้ำชูเหล่าพวกพ้องและบริวารซึ่งเป็นตัวแทนของผลประโยชน์ของตน และทั้งเฉพาะหน้ากับระยะยาว ในทางตรงข้าม ชนชั้นนำไทยกลับอ้างอิงวัฒนธรรมตะวันตกในการใช้เป็นรากฐานในการพัฒนาเศรษฐกิจการเมือง เพราะมีเพียงรากฐานนี้เท่านั้นที่จะเอื้อต่อผลประโยชน์ของชนชั้นนำไทยเองด้วยเหตุนี้ จึงไม่แปลกที่ชนชั้นนำไทยไม่ลังเลที่จะแย่งชิงเอาทรัพยากรจากชุมชนต่างๆ มาเป็นของตน และสามารถกำราบปราบปรามชุมชนที่ต่อต้านแข็งขืนตนซึ่งเป็นผู้ปกครอง และจึงไม่แปลกเช่นกันที่ชนชั้นนำไทยจะยอมรับกฎกติกาหรือขนานรับนโยบายบางประการของจักรวรรดิสหรัฐ และองค์กรโลกบาลที่มีบทบาททางด้านเศรษฐกิจโดยไม่ขัดเคือง

การที่รัฐไทย และรัฐอีกจำนวนไม่น้อยยอมตนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกระแสโลก ที่ซึ่งมีรากฐานวัฒนธรรมตะวันตกเป็นตัวชี้้นำการพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองอีกชั้นหนึ่งนั้น ได้ส่งผลให้เห็นถึงแรงกระแทกบางประการที่มีต่อ

รากฐานวัฒนธรรมเดิมหรือ “เอเชียวิถี” อยู่ด้วยไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบต่อระบบคุณค่าจริยธรรม ผลกระทบที่ว่ามันสะท้อนให้เห็นผ่านปรากฏการณ์อย่างน้อย 2 ปรากฏการณ์ด้วยกัน คือ ปรากฏการณ์แรก เป็นเรื่องที่ระบบคุณค่าเดิมที่ถูกตีความและ/หรือถูกนำไปใช้อย่างผิดๆ หรืออย่างบิดเบือนส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์นี้ทำให้เกิดสำนักนักภายในสังคมเดิมขึ้นมาอย่างมาก รวมทั้งการทะเลาะเบาะแว้งเพื่อยืนยันถึงความถูกต้องในสังคมเดิมของตน ปรากฏการณ์ต่อมา เป็นเรื่องของการสร้างคุณค่าจริยธรรมใหม่ขึ้นมาเพื่ออธิบายถึงความชอบธรรมเกี่ยวกับพฤติกรรมต่างๆ เช่น ความยุติธรรมในระบบการค้าเสรี สิทธิในเชิงปัจเจกที่จะมีพฤติกรรมใดก็ได้ ตราบเท่าที่พฤติกรรมนั้นไม่ได้ล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นสิทธิที่จะมีเสรีทางเพศ สิทธิในการใช้ชีวิตอย่างฟุ่มเฟือย หรือสิทธิในการมุ่งไปสู่การเป็นผู้ชนะหรือประสบความสำเร็จในทุกวิถีทาง ฯลฯ

จากที่กล่าวมา ไม่ว่าจะเป็นในแง่ภาพรวมของกระแสโลกหรือเฉพาะของประเทศไทยก็ตาม มิได้หมายความว่า รากฐานวัฒนธรรมเดิมหรือ “เอเชียวิถี” หดสิ้นซึ่งด้านดีหรือมีข้อบกพร่อง แต่ที่ดูเหมือนว่าหมดคุณค่าไปนั้นก็เพราะรากฐานวัฒนธรรมเดิมได้สูญเสียพลังในการเหนี่ยวรั้งแรงปรารถนาของรัฐทุนนิยมต่างๆ ที่เติบโตอย่างรวดเร็วในช่วงนับสิบปีมานี้ และโดยมีรัฐจักรวรรดิที่ทรงอิทธิพลคอยปกป้องรักษาและควบคุมกฎกติกา กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า รากฐานวัฒนธรรมเดิมไม่มีพลังเพียงพอที่จะอธิบายการดำรงอยู่ของระบบคุณค่าจริยธรรมเดิมของตน ที่ครั้งหนึ่งเคยเข้มแข็งมาก่อน และในขณะที่รากฐานวัฒนธรรมใหม่โดยรัฐจักรวรรดิและรัฐทุนนิยมบริวารได้สะท้อนให้เห็นถึงความเสื่อมถอยในด้านต่างๆ จนสังคมโลกมีแนวโน้มที่จะเข้าสู่ยุคมากขึ้นทุกทีนั้นทางออกของ “เอเชียวิถี” จึงมีอยู่เพียงสถานเดียว นั่นคือ การปฏิรูประบบคุณ

คำเดิมของตนให้สามารถเผชิญหน้ากับรากฐานวัฒนธรรมใหม่ได้อย่างมีพลัง แต่
นั่นย่อมหมายความว่าโลกจะต้องสร้างหลักสัจธรรมใหม่โดยศาสนาและ
นักปราชญ์ใหม่ยุคดั่งยุคอักษายะนั้นเอง ?

สิทธิมนุษยชน ในประวัติศาสตร์ ความคิด สำนักสังคมไทย
อ้างพุทธศาสตร์ มาอธิบาย เทียบเคียงร่างกาย ไตรสัจญ์
ร่างกายเปรียบพระนคร ผู้ทรงอำนาจครองคือใจนั้น
ประชาชนคือมือคือเท้า ใจสำคัญ ใจเท่านั้น ประเสริฐ เลิศกว่าใคร

สิทธิมนุษยชน ในประวัติศาสตร์ความคิดของสังคมไทย

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ
อดิศร หมวกพิมพ์

รายงานการวิจัยเรื่องสิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ความคิดของสังคมไทย
ครอบคลุมหัวข้อใหญ่ๆ 3 ข้อคือ หนึ่งว่าด้วยความหมายและมโนทัศน์สิทธิ
มนุษยชนในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา และการก่อเกิดในบริบทของพัฒนาการ
ทางการเมือง สองว่าด้วยสิทธิพื้นฐานในประวัติศาสตร์ไทย สามว่าด้วยสิทธิ
พลเมืองหรือสิทธิทางการเมืองในประวัติศาสตร์ไทย วิธีการศึกษาใช้วิธีการทาง
ประวัติศาสตร์ วิเคราะห์และตีความวาทกรรมหรือการแสดงออกทางความคิด
และการเขียน ที่สะท้อนลักษณะและปัญหาอันเกี่ยวข้องกับมโนทัศน์สิทธิและ
สิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์สังคมไทย จุดมุ่งหมายคือการเสนอและแสดง
ให้เห็นถึงการก่อรูปและพัฒนาการของแนวคิดและการปฏิบัติที่นำไปสู่มโนทัศน์
สิทธิมนุษยชนในที่สุด

1. มโนทัศน์สิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์พัฒนาการทางสังคม

ที่มาและพัฒนาการของแนวคิดและมโนทัศน์สิทธิและสิทธิมนุษยชนก่อรูปและพัฒนาท่ามกลางการต่อสู้หลากหลายรูปแบบของคนในสังคม ในประวัติศาสตร์ความคิดแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนถือว่าเป็นหัวข้อหนึ่งในปรัชญาการเมืองของสังคม เช่น มโนทัศน์เรื่องความยุติธรรม ความชอบธรรมทางการเมือง ไปถึงคุณธรรมของรัฐและพลเมือง เป็นต้น การเกิดและดำรงอยู่ของมโนทัศน์และการปฏิบัติของความคิดและปรัชญาการเมืองทั้งหลาย ก่อรูปขึ้นในสังคมและระบบการปกครองที่มีความซับซ้อนขึ้น ในทางความคิด มีระบบคิดแบบนามธรรมเช่นศาสนา ปรัชญาและอุดมการณ์ของมนุษย์ ซึ่งนำไปสู่จุดหมายของสังคมนั้นๆ กล่าวโดยรวม มโนทัศน์สิทธิและความยุติธรรม แสดงออกถึงความต้องการของสังคมที่จะพัฒนาระดับไปสู่ระดับที่ดีขึ้น ที่มีความเป็นธรรมมากขึ้น ให้ความสุขความพอใจแก่คนจำนวนมากขึ้นด้วย กล่าวในอีกนัยหนึ่งคือเป็นความต้องการและพยายามในทางธรรมชาติของมนุษย์ที่ต่างจากสัตว์อื่นๆ ที่สามารถยกระดับพัฒนาในทางคุณภาพให้กับเผ่าพันธุ์ของพวกเขาได้

ประเด็นแรกคือ การจำแนกและศึกษาความหมายทางประวัติศาสตร์ของมโนทัศน์ทั้งสองคือ สิทธิกับสิทธิมนุษยชน กล่าวได้ว่ามโนทัศน์สิทธิมีมาแต่ดั้งเดิมในรัฐและอาณาจักรการเมืองการปกครองสมัยก่อนทั่วไป ซึ่งจะขอเรียกว่าสิทธิรุ่นที่หนึ่งหรือรุ่นแรก ลักษณะสำคัญคือการสร้างความชอบธรรมให้แก่อำนาจปกครองของผู้นำตามประเพณี ที่ได้รับความชอบธรรมจากอำนาจเหนือสังคม อีกประการคือเป็นการคลี่คลายความขัดแย้งเฉพาะหน้าระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง ที่สำคัญคือกลุ่มขุนนางและพระ มากกว่าชนชั้นล่างเช่นชาวนาไพร่ทาส จะเรียกว่าสิทธิรุ่นแรกเป็นการต่อรองและตกลงกันระหว่างกลุ่มนำและที่พอมีสถานะทางการเมืองและทางเศรษฐกิจกันเองก็ได้

ในทางปรัชญา เห็นได้ว่าการเกิดขึ้นของสิทธิ เป็นการพัฒนาของสังคม ที่ต้องการทำให้อำนาจปกครองถูกกำกับด้วยปัจจัยทางจริยธรรมหรือศีลธรรม อีกด้านหนึ่งคือการทำทั้งผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้การปกครองต่างเริ่มรู้จักตัวเองที่มีความสัมพันธ์กับคนอื่น และจะจัดการความสัมพันธ์นั้นกับจุดหมายของสังคมอย่างไรจึงจะพัฒนาไปได้ด้วยดี นั่นคือการทำให้ “สมรรถนะทางสิทธิ” ของบุคคลและชุมชนในการรักษาระเบียบศีลธรรมนั้น ยกกระดับขึ้นสู่การเป็น ตัวบทกฎหมายอย่างเป็นทางการ

ประเด็นที่สองคือว่าด้วยมโนทัศน์สิทธิมนุษยชน ซึ่งจะเรียกว่าสิทธิรุ่นที่สองหรือรุ่นหลัง ความหมายและลักษณะสำคัญคือเป็นการสร้างความชอบธรรมให้แก่ราษฎรจำนวนมากที่ถูกปกครอง มากกว่าให้ความชอบธรรมแก่อำนาจรัฐและกลุ่มนำจำนวนน้อยอีกต่อไป การเรียกร้องและสร้างความหมายให้กับสิทธิรุ่นที่สองนี้ ไม่เพียงแต่เปิดช่องทางในการมีส่วนร่วมทางการเมืองให้แก่ประชาชนมากขึ้น แต่ที่สำคัญในระยะยาวคือการยกระดับและพัฒนาความเป็นตัวของตัวเองและคุณสมบัติอันเป็นของราษฎรเอง เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อคุณภาพและปริมาณของสมาชิกสังคมส่วนใหญ่

ปัญหาสิทธิมนุษยชนจึงมีประวัติศาสตร์ที่แนบแน่นกับการเคลื่อนไหวเรียกร้องต้องการในการเข้าถึงสิทธิพลเมืองอยู่มาก พัฒนาการต่อมาไปสู่การขยายและครอบคลุมไปยังสิทธิเศรษฐกิจและสิทธิทางวัฒนธรรม ในระยะยาวคือการพัฒนาให้ประชาชนเป็นประธานหรือเป็นนายของตัวเอง ด้วยการยกระดับความรู้จัดตัววิชา โดยผ่านประสบการณ์ของตนเอง ในที่สุดคือการรู้จักตัวเองและรู้จักผู้อื่นอย่างทัดเทียมและเสมอหน้ากัน

2. วิวัฒนาการของมโนทัศน์สิทธิมนุษยชน

แนวคิดหรือมโนทัศน์ว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ก็เช่นเดียวกับแนวคิดทางการเมืองและสังคม(รวมทั้งเศรษฐกิจ)ทั้งหลาย ที่เกิดและพัฒนาขึ้นมาในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ไม่มีมโนทัศน์ทางสังคมอะไรที่เกิดมาในสุญญากาศ ดังนั้นบริบทและความสัมพันธ์ทางสังคมและทางการเมืองจึงมีความสำคัญต่อการเข้าใจและการศึกษาถึงความหมายและมิติต่างๆ ของมโนทัศน์ดังกล่าว

พัฒนาการที่ทำให้แนวคิดสิทธิมนุษยชนปรากฏออกมาเป็นมโนทัศน์ทางสังคมและการเมืองที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลง เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทั้งในทางโครงสร้างและในความสัมพันธ์ทางสังคม ครอบคลุมปริมาตรทางการเมือง เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ในข้อที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการพิจารณาปัญหาเรื่องสิทธิมนุษยชน ได้แก่การก่อรูปและพัฒนาของมโนทัศน์และความเข้าใจในความหมายของความเป็นมนุษย์ในประวัติศาสตร์ของพัฒนาการทางเศรษฐกิจการเมือง

ความหมายของความเป็นคนใหม่นี้แสดงออกในประเด็นหลักๆ เช่น ในเรื่องของศักดิ์ศรีของความเป็นคน (human dignity) และในความยุติธรรมทางสังคม (social justice) ไปถึงการมีส่วนร่วมในการปกครองของตนเอง กล่าวโดยรวมคือการที่คนทั้งหลายพัฒนาความเป็นนายของตัวเองมาอย่างไร ทั้งในแง่ที่สัมพันธ์กับตัวเอง และในความสัมพันธ์กับผู้อื่น ความเข้าใจในมโนทัศน์ที่เปลี่ยนไปในเรื่องความหมายของความเป็นมนุษย์และความสัมพันธ์กับจุดหมายของรัฐ จึงมีความสำคัญต่อการศึกษาถึงแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์สังคมด้วย

ปรากฏการณ์และการเกิดขึ้นของมโนทัศน์ และการปฏิบัติเรื่องสิทธิมนุษยชนก่อตัวและพัฒนาไปพร้อมกับการเกิดระบบสมัยใหม่ (modernity) ซึ่ง

เป็นผลผลิตเฉพาะของสังคมยุโรปในช่วงศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ลักษณะเด่นของสิทธิมนุษยชนคือการที่สิทธินี้ย้ายมาเป็นของปัจเจกชนทั้งหลายโดยสมบูรณ์ ที่เรียกว่าลัทธิปัจเจกชนนิยม (individualism) ในทางทฤษฎีการดำรงอยู่ของปัจเจกชนที่เป็นเสรี หมายถึงการตัดขาดและบั่นทอน ความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาอาศัยต่อกันในระบบฟิวดัลและศักดินารูปแบบต่างๆ ลงไป ในทางเศรษฐกิจการเมืองคือการที่ระบบทุนนิยมที่วางอยู่บนลัทธิเสรีนิยมของตลาดและแรงงานก้าวขึ้นมาเป็นรูปแบบหลักของการผลิตและการผลิตซ้ำ พลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิตก็เปลี่ยนไปตามตรรกะและพลังของระบบทุนนิยมเสรี เช่นเดียวกับระบบการเมืองการปกครอง ที่มีการก่อรูปของชนชั้นใหม่ๆ และความขัดแย้งทางชนชั้นแบบใหม่ที่เป็นผลจากความขัดแย้งระหว่างพลังการผลิตกับความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการก่อตัวขึ้นของแนวคิดเรื่องความเป็นมนุษย์ อันสะท้อนถึงมโนทัศน์ของสิทธิและเสรีภาพของบุคคลนั้น เป็นมโนทัศน์ใหม่ที่เกิดขึ้นมาในระหว่างที่สังคมพัฒนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจการเมืองแบบทุนนิยม ในสมัยล่าอาณานิคมในศตวรรษที่ 19 การซึมเข้ามาของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมในสยาม ที่มาพร้อมกับการปฏิรูปและทำให้ประเทศเป็นสมัยใหม่ (modernization, modernism) นำเอามิติใหม่ของการดำรงชีวิตเข้ามาเผยแพร่ จากนั้นมาความเจริญทางวัตถุค่อยกลายมาเป็นปัจจัยที่ขาดไม่ได้ในการดำรงชีพ ไม่เพียงแต่ในชนชั้นนำเท่านั้น หากแต่กระจายแทรกซึมไปทั่วยังทุกชนชั้นและกลุ่มคน แม้จะไม่เสมอภาคเหมือนกันก็ตาม กล่าวคือเงื่อนไขทางวัตถุของชีวิตก้าวขึ้นมาเป็นปัจจัยหลักอีกหนึ่งในชีวิตสังคมสมัยใหม่หรือสังคมที่มีการพัฒนา ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเงื่อนไขทางวัตถุของชีวิตกับระบบค่านิยมและศีลธรรมหรือเรียกรวมๆ ว่าวัฒนธรรม จะเป็นตัวกำหนดความหมายและการปฏิบัติในเรื่องสิทธิด้วยเช่นกัน

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองนำไปสู่การปรับเปลี่ยนในด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับวิถีการผลิตของพวกเขา ดังแสดงออกในปัญหาสำคัญๆ เช่นเรื่องกรรมสิทธิ์ในที่ดินซึ่งจะถูกทำให้เป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล แนวโน้มใหญ่ที่เกิดขึ้นคือการที่ทรัพย์สินอันแต่เดิมเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนหรือกลุ่มคน มีลักษณะเป็นสิทธิเชิงซ้อนและที่เรียกว่าสิทธิกัลปนาหรือสิทธิในการใช้เป็นหลักถูกแปรเปลี่ยนไป รูปแบบสัมพันธ์ภาพทางทรัพย์สินใหม่ที่จะเกิดขึ้น ได้แก่การที่กรรมสิทธิ์กลายเป็นของปัจเจกบุคคลมากขึ้น กระทั่งกลายเป็นทรัพย์สินส่วนตัว เป็นกรรมสิทธิ์โดยสมบูรณ์ของบุคคล การอ้างถึงกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของชุมชนหรือกลุ่มคนถูกทำลายลง นั่นคือความเชื่อมโยงต่อเนื่องระหว่างชุมชนกับธรรมชาติถูกตัดขาดไป ระเบียบของชุมชนไม่อาจเป็นตัวแทนของระเบียบที่เป็นธรรมชาติอีกต่อไป

ในเวลาเดียวกัน ระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของลัทธิเสรีนิยม จำเป็นต้องมีอำนาจใหม่ที่ให้ความชอบธรรมและให้ความมั่นใจแก่ปัจเจกชนในการสร้างและรักษาสังคมของพวกเขาไว้ให้ได้ การต่อสู้เปลี่ยนแปลงจากคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 นำไปสู่การสถาปนาโครงสร้างอำนาจแบบใหม่ ในตะวันตกที่เรียกกันต่อมาว่าระบอบประชาธิปไตยกระฎุมพี บัดนี้เป็นไปได้ที่ความชอบธรรมทางการเมืองสูงสุดได้ย้ายจากพระเจ้าและกษัตริย์ มาที่ตัวบุคคลอันเป็นสิ่งที่ทั่วไปที่สามัญ ดังเห็นได้จากข้อความที่จารึกในรัฐธรรมนูญทั่วไปว่า “อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน” องค์อธิปัตย์คือมหาชนที่ไม่ใช่สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออวตารจากเบื้องบนอีกต่อไป บนพื้นฐานของสิ่งสากลใหม่คือเหตุผลและความคิดแบบกลไกของคนทุกคน อำนาจใหม่มาจากการคิด และการผลิตสร้างใหม่ด้วยเครือข่ายอันกว้างใหญ่ไพศาลของระบบทุนนิยม กลายเป็นพลังอันไม่รู้จบ ระบบการเมืองใหม่ที่รองรับคติสังคมนิยมและคนแบบใหม่นี้คือระบบการเมืองเสรี

นิยมหรือประชาธิปไตย ที่อ้างความชอบธรรมและอำนาจสูงสุดมาจากประชาชน

3. มโนทัศน์ของความเป็นมนุษย์และระเบียบสังคม (social order)

คติและทฤษฎีความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ที่อยู่รวมกันเป็นสังคมมีมาแต่โบราณแล้ว แม้ก่อนที่ศาสนาพุทธจะเข้ามาอยู่ในฐานะของโลกทรรศน์ที่ครอบงำตั้งเห็นได้จากตำนานสร้างโลกของคนไทกลุ่มต่างๆ ในประเทศอินเดีย ตอนใต้ของจีน พม่า ลาว เวียดนามและในประเทศไทย ซึ่งมี 3 ประเภทหลักๆ คือแบบปุ-ยาสสร้างโลก แบบน้ำเต้า และแบบเทวดาลงมากินจวนดิน โดยที่แบบเรื่องปุ-ยาสสร้างโลกและแบบน้ำเต้า เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชนชาติไทก่อนรับพุทธศาสนา ส่วนแบบเรื่องเทวดาลงมากินจวนดินเป็นความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาแล้ว กล่าวได้ว่าคติดั้งเดิมมีการสร้างแบบแผนของการอธิบายมนุษย์กับสังคม และรัฐโดยวางอยู่บนความเชื่อและการนับถือผีบรรพบุรุษและต่อมาคือธรรม

ประเด็นแรกคือการมีระเบียบสังคมอันแน่นอนเพื่อไม่ให้คนละเมิด หากมีการละเมิดหรือคัดค้านก็จะถูกลงโทษ แม้ว่าคติความเชื่อศาสนาโบราณจะมองมนุษย์อย่างตายตัวและมีธรรมชาติอันไม่ดัดก็ตาม แต่คติไทยเดิมยังเอื้ออำนวยต่อการให้โอกาสมนุษย์ในการทำความดีในการยกระดับตนเองและชุมชนได้ต่อไปอีก ดังที่ตำนานสร้างโลกของคนไททั้งหลาย จะเหมือนกันในการบรรยายว่ามนุษย์ลงมาจากแกนหรือเป็น “ลูกฟ้า” มีกำเนิดจากสวรรค์เป็นต้น ลักษณะยึดหยุ่นในทางความเชื่อ ซึ่งอาจเกิดจากการขยายตัวของชุมชนและการผลิตไปถึงการแลกเปลี่ยน ทำให้มนุษย์ในสังคมไทยเดิมสามารถขยายชุมชนและชีวิตเมืองออกไปได้ จากชุมชนเมืองเล็กๆ ไปเป็นเมืองแบบอาณาจักร จากการ

เพาะปลูกแบบธรรมชาติไปเป็นการค้าแลกเปลี่ยน กระทั่งนำไปสู่มนทัศน์
สำคัญเรื่องกรรมสิทธิ์ในผลผลิตและในเครื่องมือการผลิตที่สำคัญคือที่ดิน

หลังจากศาสนาพุทธเข้ามาเป็นโลกทรรศน์นำในสังคม และการเมืองรัฐ
ไทย ได้นำการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง ข้อหนึ่งคือเปลี่ยนคติการมองบรรทัด
ฐานทางศีลธรรมเสียใหม่ จากการอาศัยเกณฑ์ภายนอกเป็นหลัก มาสู่การอาศัย
เกณฑ์ภายในตัวมนุษย์เอง แหล่งที่มาของบรรทัดฐานนี้ก็เปลี่ยนจากถน หรือ
ผีบรรพบุรุษและประเพณีท้องถิ่นอันเป็นเฉพาะ มาเป็นธรรมอันเป็นความรู้ที่
มีลักษณะเป็นสากล

ทรรศนะทางศาสนากับทางการเมืองยังเป็นเรื่องเดียวกันที่ไม่อาจแยก
ออกจากกันได้ จุดหมายทางการเมืองของรัฐไทยแต่โบราณมาถึงสมัยใหม่จึงไม่
ได้มีแต่วัตถุประสงค์ทางการเมือง หากแต่ควบคู่ไปกับจุดหมายทางธรรมด้วย
ในชั้นสูงรัฐและโลกเป็นเพียงเครื่องมือหรือวิถีทางในอันที่จะไปบรรลุจุดหมาย
ทางธรรม กล่าวในแง่ของรัฐและทางโลก ความคิดทางการเมืองเชิงพุทธทรรศน์
จึงเน้นความสำคัญที่รัฐในฐานะขององค์กรรวมของมนุษย์ มากกว่าที่ความเป็นตัว
ตนของผู้คนในรัฐหรืออาณาจักรเอง เนื่องจากการอยู่รอดและมั่นคงของรัฐ ย่อม
มีความหมายว่าผู้คนในรัฐก็ย่อมมีโอกาสมากที่จะอยู่รอดและมีชีวิตตามสภาพ
สังคมได้ ในความคิดและปรัชญาการเมืองดังกล่าว สิทธิและสิทธิมนุษยชนจึง
ไม่มีพื้นที่ในวาทกรรมการเมืองสมัยก่อนได้ ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ยังไม่
ได้ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นมาให้เป็นวาทกรรมหนึ่งทางการเมือง มนุษย์ยังเป็นเพียง
มรรคหรือหนทางไปสู่จุดหมายทางศาสนา มนุษย์และต่อมาสังคมยังไม่ได้และ
ไม่อาจเป็นจุดหมายของการเมืองได้ ดังนั้นความคิดการเมืองเชิงพุทธจึงมุ่งไป
ที่ความเป็นเอกภาพระหว่างจิตกับกาย ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง
เป็นต้น นี่เองเป็นที่มาของลักษณะความคิดการเมืองไทยที่ยังอยู่ภายใต้อิทธิพล

ของความเชื่อทางศาสนา

เทียนวรรณน่าจะเป็นนักคิดคนแรกๆ ที่นำเสนอคุณธรรมของความเป็นคนบนพื้นฐานของหลักการทางสังคมโลกแบบใหม่ที่ไม่ได้วางอยู่บนคำสอนทางศาสนาแล้วๆ ดังแต่ก่อน จริยธรรมที่เขาเสนอจึงมุ่งที่การสร้างคนให้เป็นตัวของตัวเอง ไม่ใช่คนที่จำต้องพึ่งพาผู้ใหญ่หรือผู้มีอำนาจอย่างง้องัวไม่ขึ้น เขามองว่าคนที่จะได้ดีต้องมีวิชาความรู้ ไม่ต้องอาศัยเหตุอย่างอื่น “นอกจากความประจักษ์จริงว่า เป็นคนดีแล้วรอบรู้ทรงคุณวิทยาแท้” คุณสมบัติของคนตามที่เขาเห็นจึงวางอยู่บนความถูกต้องชอบทั้งทางโลกย์และทางธรรม

ในทระณะของเทียนวรรณ ผู้อื่นก็มีความสำคัญไม่น้อยกว่าตัวเอง การสร้างแนวคิดที่ให้ความสำคัญทั้งกับอัตวิสัยและภาววิสัยนับได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีความหมายอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดสังคมและการเมืองในระยะเวลาต่อมา จุดหมายทางการเมืองของรัฐไทยแต่โบราณมาถึงสมัยใหม่จึงไม่ได้มีแต่วัตถุประสงค์ทางการเมือง หากแต่ควบคู่ไปกับจุดหมายทางธรรมด้วย ในชั้นสูงรัฐและโลกเป็นเพียงเครื่องมือหรือวิถีทางในอันที่จะไปบรรลุจุดหมายทางธรรม กล่าวในแง่ของรัฐและทางโลก ความคิดทางการเมืองเชิงพุทธทระณจึงเน้นความสำคัญที่รัฐในฐานะขององค์กรรวมของมนุษย์มากกว่าที่ความเป็นตัวตนของผู้คนในรัฐหรืออาณาจักรเอง

มโนทัศน์ว่าด้วยมนุษย์แบบใหม่ หรือสมัยใหม่จึงเป็นพื้นฐานให้กับนักคิดและปัญญาชนสยามในสมัยปฏิรูปการปกครองมาถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากเทียนวรรณมาถึง ก.ส.ร. กุหลาบ ซึ่งให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของคนแต่ละคนเอง งานเขียนของ ก.ส.ร. กุหลาบที่สำคัญ คือการอธิบายและกระทั่ “สร้าง” วากรรมของประวัติศาสตร์ไทยขึ้นมา อันเป็นการท้าทายและลบหลู่พระบรมเชษานุภาพในที่สุด เพราะสิ่งที่เขาทำนั่นคือ การปลดปล่อย

ความรู้ให้หลุดออกจากพันธนาการของระบบศักดินา ไปสู่ระบบเสรีที่ปัจเจกชนแต่ละคนสามารถตัดสินใจเลือกรับรู้และเชื่อถือได้ตามสติปัญญาของตนเอง

ในเวลาเดียวกัน แนวคิดว่าด้วยมนุษย์ที่เป็นพลเมืองของชาติบ้านเมืองเดียวกันและควรต้องได้รับ “ความสุขเสมอหน้ากัน” ไปถึงการมีอำนาจที่จะแสดงความคิดความเห็นในที่สาธารณะในเรื่องที่เป็นประโยชน์ ก็เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนการปฏิรูปการปกครองเล็กน้อย อันนี้เห็นได้จาก “คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ.103” ของคณะเจ้านายและข้าราชการ เป็นต้น ความคิดดังกล่าวยังเสนอไปถึงการที่ราษฎรร่วมกันเป็นเจ้าของชาติด้วย แม้น้ำหนักของการเสนอและทางแก้ไขนั้นจะไม่ได้พูดถึงการเปลี่ยนแปลงในเรื่องสิทธิเสรีภาพของราษฎรก็ตาม หากแต่มุ่งไปที่การแก้ไข “พระราชประเพณีการปกครอง” ซึ่งก็คือการปกครองโดยพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ แต่ก็กล่าวได้ว่าแนวคิดที่มองความเป็นมนุษย์ที่มีลักษณะทั่วไปที่เป็นสากล ได้เริ่มก่อรูปขึ้นแล้ว ความเป็นพลเมืองมาจากการเป็นราษฎรของประเทศที่มีอาณาเขตแน่นอน มีผู้ปกครองและการปกครองที่สามารถจัดการบ้านเมืองและทรัพย์สินให้เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่นได้ด้วย แนวคิดในระยะดังกล่าวยังให้ความสำคัญไปที่ความอยู่รอดของรัฐหรือประเทศชาติและระบบรัฐบาลมากกว่าความปลอดภัยและมั่นคงของราษฎร สิทธิพลเมืองและเสรีภาพทางการเมืองของปัจเจกชนยังเป็นเรื่องรองๆ ที่ไม่มีประเด็นความสำคัญอะไรนัก

ราวทศวรรษ พ.ศ.2450 เป็นต้นมา แนวคิดเรื่องความเป็นมนุษย์ได้ยกระดับขึ้น จากมนุษย์ที่สามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ในลักษณะทั่วไป มาสู่การตั้งคำถามต่อความชอบธรรมของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์และฐานะของชนชั้นปกครองตามประเพณี นักเขียนและนักหนังสือพิมพ์รวมถึงปัญญาชนของ

กลุ่มกรรมกรและชาวนาด้วย มีการร้องเรียนถึงการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมของข้าราชการมาก และที่น่าสังเกตคือคำพูดที่มีลักษณะการเมืองแบบবাদิคัดได้ปรากฏออกมาอย่างเป็นปกติ เช่น คำพูดว่า “การกดขี่บังคับอันเป็นความทุกข์ยาก” “ความไม่ยุติธรรมในการใช้กฎหมาย” “ความทุกข์ถ้าไม่ถูกบังคับ” เป็นต้น ที่แสดงออกถึงการต่อต้านอย่างเปิดเผยคือนายนรินทร์ ภาชิต ในการคัดค้านและให้ยกเลิกการเก็บเงินค่าธรรมเนียมการและการเกณฑ์แรงงานราษฎรไปใช้งานหลวงต่างๆ การแสดงออกซึ่งความคิดที่เป็นปฏิปักษ์ต่อระบบเก่าอย่างรุนแรงคือการเนกบฏ ร.ศ.130 (2454) ซึ่งเสนอรูปแบบรัฐบาลใหม่เป็นรีพับลิค นับจากนั้นมากล่าวได้ว่ามโนทัศน์ว่าด้วยพลเมืองและสิทธิทางการเมืองของราษฎรกลายเป็นความชอบธรรมของราษฎรไปแล้ว ปัญหาคือว่าเมื่อไรและภายใต้สภาพอะไรเท่านั้น ที่ความต้องการสิทธิทางการเมืองอันใหม่ถึงจะปรากฏเป็นจริงขึ้นมา

4. การก่อรูปของสิทธิพลเมืองในสยาม

กล่าวโดยทั่วไป ปัญหาสิทธิใหญ่ๆ ที่ราษฎรประสบและไม่อาจแก้ไขได้ด้วยตนเองนั้น ส่วนใหญ่เรียกได้ว่าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน (basic rights) อันประกอบไปด้วยสิทธิในการดำรงชีพ (subsistence rights) และสิทธิในความปลอดภัย (security rights) สิทธิพื้นฐานนี้มีอยู่เพื่อทำหน้าที่ในการปกป้องคนที่ไม่อาจช่วยเหลือตัวเองได้ จากความอ่อนแอเกินไปหรือธรรมชาติที่ไม่อาจเอาชนะอุปสรรคเบื้องต้นได้ด้วยตนเอง ให้คนส่วนนี้รอดพ้นจากการถูกทำลายจากเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ไป สิทธิพื้นฐานจึงเป็นเสมือนเครื่องป้องกันหรือเกราะสำหรับคนที่ไม่อาจป้องกันตัวเองได้เพียงพอที่จะอยู่รอดและพัฒนาความเป็นคนได้ ให้พ้นจากเอื้อมมือและการข่มขู่ของอุปสรรคปัญหาในการดำรงชีวิต ซึ่ง

อาจนำไปสู่การสูญเสียสิทธิในการดำรงชีพและสิทธิในความปลอดภัยมั่นคงแห่งชีวิตเป็นต้น กล่าวได้ว่าสิทธิพื้นฐานเป็นการควบคุมพลังทางเศรษฐกิจและพลังทางการเมืองอย่างหนึ่งได้เช่นกัน ไม่เช่นนั้นพลังการเมืองและเศรษฐกิจนี้ก็จะไม่มีอะไรมาควบคุมมันไว้ได้ สิทธิพื้นฐานจึงเป็นการประกันทางสังคม ที่จะไม่ให้ภัยอันตรายมาคุกคามทำลายความเป็นคนลงไป อย่างน้อยก็ไม่ให้ถึงขั้นทำลายความต้องการขั้นพื้นฐานลงไปจนหมด ในประการสุดท้ายสิทธิพื้นฐานจึงเท่ากับเป็นการให้สิทธิในการวิโต้แก่คนที่ไม่มีอำนาจ สำหรับใช้คัดค้านพลังบางอย่างซึ่งไม่เช่นนั้นอาจเป็นอันตรายแก่พวกเขามากที่สุด

สิทธิในความปลอดภัยแห่งชีวิต หมายถึงการมีความปลอดภัยและมั่นคงในร่างกาย กล่าวคือไม่ถูกฆ่า ฆาตกรรม ทุบตี ทรมาณ กดขี่ ช่มชืด กระทำชำเราหรือทำร้ายทั้งทางกายและวาจาเป็นต้น สิทธิดังกล่าวนี้เป็นพื้นฐานจำเป็นสำหรับการที่มนุษย์จะสามารถได้รับและได้ใช้สิทธิประการอื่นๆ ต่อไป กล่าวได้ว่าหากคนยังไม่อาจสามารถมีและได้รับการคุ้มครองในสิทธิความปลอดภัย คนเหล่านั้นก็ยากที่จะสามารถใช้สิทธิด้านอื่นๆ ได้ ดังนั้นการที่คนได้รับสิทธิต่างๆ แล้ว ย่อมมีนัยด้วยว่าเขาก็ย่อมได้รับสิทธิในความปลอดภัยทางร่างกายแล้วด้วยเหมือนกัน

สิทธิในการดำรงชีพหมายความว่าความสามารถในการมีชีวิตอย่างปกติในขั้นพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ในสังคม เช่นการทำมาหากินได้ตามอัตราภาพ สิทธิในการดำรงชีพจึงหมายถึงความมั่นคงในทางเศรษฐกิจในระดับน้อยที่สุดที่คนพึงจะมีในการดำรงชีพ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจนี้ครอบคลุมถึงอากาศบริสุทธิ์ น้ำสะอาด อาหารพอเพียงและมีสุขอนามัย เสื้อผ้าพอเพียง ที่พักอาศัยพอเพียง และการมีสาธารณสุขและการป้องกันโรคที่พอเพียงด้วยเช่นกัน สิทธิในการดำรงชีพอย่างน้อยในระดับพื้นฐาน ทั้งในส่วนที่คนไป

ประกอบการ หากเขามีปัจจัยและความสามารถ กับการได้รับการดำรงชีพจาก การช่วยเหลือของรัฐ ในกรณีของคนที่ไม่อาจช่วยตัวเองได้ สิทธิและความมั่นคงทางเศรษฐกิจนี้จึงเกี่ยวพันไปถึงระบบกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินในรัฐ และสังคม ด้วย ไปถึงนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาล

การก่อรูปขึ้นของมโนทัศน์ที่ปัจจุบันเรียกว่าสิทธิ และสิทธิมนุษยชนนั้น เป็นรูปร่างและเป็นจริงได้ ยังต้องอาศัยปัจจัยจำเป็นอื่นๆ ประกอบอีกด้วย ประการแรกคือสิทธิไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของการตรากฎหมายเท่านั้น หากที่เป็น พื้นฐานกว่านั้นคือการที่สิทธิจะต้องให้พื้นฐานอันเป็นเหตุเป็นผลแก่การเรียกร้องที่ชอบธรรม ประการต่อมาสิทธินั้นนำไปสู่การได้รับเนื้อหาแห่งสิทธิ ไม่ใช่ การร้องขอลอยๆ หรือรับปากลอยๆ ประการสุดท้ายการมีสิทธิหมายถึงจะต้อง มีการรับรองสิทธิเหล่านั้นจากสังคมด้วย เพื่อป้องกันการทำลายขีดขวางจากการข่มขู่ใดๆ ที่อาจเกิดขึ้นได้ ในอดีตเราอาจเรียกรวมๆ กันได้ว่าเป็นความชอบธรรมที่สมาชิกในสังคมการเมืองสามารถอ้างอิงและเรียกร้องได้ หากไม่ได้รับ ผลประโยชน์หรือการเข้าถึงสิ่งนั้นๆ ทั้งนี้การปฏิบัติในเรื่องสิทธิเรื่องต่างๆ นั้น อำนาจอธิปไตยจะต้องให้การยอมรับหรือปกป้องผู้ได้รับสิทธินั้นจากการละเมิดทำลาย ของคนอื่น ในการศึกษาถึงพัฒนาการของมโนทัศน์สิทธิในประวัติศาสตร์ไทยนี้ ทำให้เห็นว่าประเด็นที่สำคัญที่ควรให้ความสนใจอีกข้อหนึ่ง คือพัฒนาการใน ระยะผ่านจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่รัฐประชาธิปไตย ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงสำคัญๆ ภายใต้การปฏิรูประบบกฎหมาย ระบบการปกครองและระบบ วัฒนธรรมการศึกษาและศาสนา ทำให้การเกิดขึ้นของมโนทัศน์สิทธิ (มนุษยชน) มีลักษณะเฉพาะด้วย ภายใต้ความสัมพันธ์แบบศักดินานิยม การได้มาซึ่งสิทธิ ต่างๆ ของราษฎรและขุนนางก็ดี ล้วนมาจากการต่อรองและเรียกร้องในรูปแบบ ลักษณะต่างๆ จนเกิดการประนีประนอมกันขึ้นระหว่างฝ่ายผู้ปกครองหรือผู้มี

อำนาจ กับฝ่ายผู้ถูกปกครองหรือผู้ไม่มีอำนาจ เนื่องจากรัฐและระบอบศักดินา ก็มีการสร้างระบบสิทธิของมันเองขึ้นมาเหมือนกัน เช่นสิทธิในการดำรงชีพและในความปลอดภัยแห่งชีวิต ก็มียูอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่ากันระหว่าง มุลนายกับไพร่และทาสเป็นต้น โดยที่ชนชั้นไพร่ทาสได้รับการคุ้มครองในการดำรงชีวิตและความปลอดภัย อันนี้ถือเป็นหน้าที่ของชนชั้นมุลนายที่จะต้องให้แก่คนในอุปถัมภ์ ในขณะที่ทาสก็มีความผูกพันจะต้องใช้แรงงานและตอบแทนด้วยความจงรักภักดีและกตัญญูต่อมุลนายเป็นต้น ในความสัมพันธ์ทางการเมืองที่ไม่เท่าเทียมกัน ชนชั้นไพร่ทาสไม่อาจอ้างถึงสิทธิเอาเองฝ่ายเดียวได้ ไม่อาจอาศัยการอ้างอิงจากทฤษฎีนอกสังคมและที่ไม่อยู่ในประเพณีเดิมที่ครอบงำพวกเขาอยู่ การต่อสู้เพื่อสิทธิในอดีตจึงมักเป็นการประนีประนอมและการต่อสู้เรียกร้องแบบเป็นฝ่ายถูกกระทำ (passive) ซึ่งมีบทบาทในการช่วยสร้างการยอมรับและการรับรองผลประโยชน์ในเรื่องต่างๆ ให้กับราษฎรได้จำนวนหนึ่ง

ราษฎรเป็นชนกลุ่มใหญ่ของสังคมไทยที่มีปัญหาในสิทธิพื้นฐาน พวกเขาไม่ได้เป็นผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองการปกครองหรือเป็นกลุ่มนักคิดหัวก้าวหน้า หากแต่เป็นคนธรรมดาสามัญที่กระจายตัวอยู่ตามท้องถิ่นต่างๆ ประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก นอกจากนี้ยังรวมไปถึงกลุ่มคนในอาชีพอื่นๆ ด้วย ราษฎรที่กล่าวถึงนี้ยังรวมเอากลุ่มสตรี พ่อค้าแม่ค้า พระสงฆ์ คนในบังคับต่างชาติ นักโทษ เป็นข้าราชการชั้นผู้น้อย ซึ่งต่างมีปัญหาเฉพาะตนและต้องการเรียกร้องความยุติธรรม อันเกี่ยวเนื่องกับผลประโยชน์หรือสิทธิที่ตนพึงมีพึงได้ด้วย

กลุ่มเกษตรกรเป็นชนกลุ่มใหญ่ที่สุด ปัญหาที่ชนกลุ่มนี้ประสบมากที่สุดคือ เรื่องของที่ดินทำกิน ซึ่งได้แก่ปัญหาในการถือครองที่ดิน การบุกเบิกที่ทำกิน ปัญหาเรื่องการประกาศเขตที่ดินสาธารณะที่ทับที่ดินทำกินแต่เดิมของชาว

บ้าน ปัญหาในการออกโฉนด รวมถึงกรณีพิพาทระหว่างบริษัทชุดคลอง แลคูนาสยามกับชาวบ้าน ปัญหาระหว่างเจ้าพนักงานของรัฐกับชาวบ้านในการ จัดสรรที่ดินทำกิน ข้อร้องเรียนโดยมากมักจะไม่ได้รับการแก้ไขจากหน่วยงาน ของรัฐ และอีกจำนวนมากก็ถูกยกฟ้องหรือแพคดี

วาทกรรมในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินที่เป็นของรัฐอาศัยกฎหมายและ ประเพณีเก่าแต่โบราณ นั่นคือคติความเชื่อที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็น เจ้าของที่ดินทั้งหมดในพระราชอาณาจักร การที่ราษฎรทำกินและอาศัยอยู่ใน ที่ดินต่างๆ นั้น เป็นการได้รับอนุญาตจากพระมหากษัตริย์ ให้เข้าไปใช้ประ- โยชน์เท่านั้น ไม่ใช่ให้สิทธิสมบูรณ์เหนือที่ดิน สิทธิในที่ดินของพระมหากษัตริย์ เป็นสิทธิโดยสมบูรณ์ ดังนั้นจึงไม่อาจมีพิธีและการปฏิบัติใดๆ ที่จะนำไปสู่ การอนุญาตให้ราษฎรหรือข้าราชการบริหารสามารถมีกรรมสิทธิ์ใดๆ ในที่ดินได้ วาท กรรมดังกล่าวจึงเท่ากับรับรองและประกาศถึงอำนาจอันสมบูรณ์เด็ดขาดของ กษัตริย์ในพระราชอาณาจักร ในทางปฏิบัตินำไปสู่การใช้อำนาจนั้นในการ ปกครองและจัดการกับความยุติธรรมของราษฎรด้วย

ในเรื่องสิทธิเหนือที่ดินเห็นได้ว่า ที่ผ่านมามีทั้งฝ่ายราษฎรและรัฐ (หรือ กษัตริย์) ต่างก็มีผลประโยชน์ในการถือครองและมีอำนาจเหนือที่ดิน รัฐได้ ประโยชน์จากการเก็บภาษีและเกณฑ์แรงงานของไพร่ ในขณะที่ราษฎรได้ผล ผลิตและที่ทำมาหากินถึงอยู่อาศัยเป็นครอบครัวและชุมชน การต่อรองและต่อสู้ เพื่อผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ตามกรอบแห่งค่านิยมและความเป็นไปได้ ในที่ สุดนำไปสู่การยอมรับสิทธิในการใช้ประโยชน์เหนือที่ดินของราษฎร ดังที่ กฎหมายได้ยอมรับไว้ เช่น ในพระราชกำหนดเก่า 44 กำหนดว่า ราษฎรต้อง ขอโฉนดจากทางการไว้เป็นสำคัญในเมื่อต้องการได้ใช้ที่ดินนั้นๆ เพื่อตนเอง จากนั้นกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จมาตรา 45 ถึง 53 ก็ระบุถึงสิทธิที่จะได้

ตามมาจากการครอบครองที่ดินนั้น คือมีสิทธิในการขาย จำนอง ให้เช่าและการให้เป็นมรดก ซึ่งนับเป็นสิทธิในที่ดินที่พอสมควรสำหรับการดำรงชีวิตและอาชีพของราษฎร แต่ประเด็นหลักที่ฝ่ายรัฐยังยึดเป็นหลักในการตีความและใช้กฎหมายเหล่านั้นคือ สิทธิทั้งหลายที่ราษฎรมีในที่ดิน ก็ไม่ได้ดัดสิทธิของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินอยู่ดังเดิม

ข้อสังเกตคือสิทธิในปัจจุบันการผลิตที่สำคัญยิ่งอันนี้ จึงเป็นสิทธิที่ถูกจำกัดด้วยกฎหมายและขนบธรรมเนียมประเพณีในโครงสร้างอำนาจเก่าที่ไม่เท่าเทียมกันอย่างแน่นอนหนา ในระยะยาว สิทธิในกรรมสิทธิ์ที่ดินแบบจำกัดและด้านเดียวนี้ มีผลกระทบต่อการพัฒนาและการดำรงชีวิตของราษฎร ในอันที่จะยกระดับและพัฒนาศักยภาพของตนเองไม่น้อย เนื่องจากขาดพื้นฐานทางวัตถุรองรับการขยายกิจกรรมทางสังคมด้านอื่นๆ ต่อไป

ปัญหาอีกประการที่ใหญ่หลวง และกระทบกระเทือนชีวิตการทำมาหากินของราษฎรมากได้แก่เรื่องภาษีอากร การเก็บภาษีอากรและค่านาต่างๆ นั้น เป็นการเก็บภาษีโดยตรงจากราษฎรในการประกอบอาชีพพื้นฐาน ไม่ใช่จากการค้าขายแลกเปลี่ยนหรือผลิตจากโรงงาน จึงมีผลกระทบต่องานราษฎรโดยตรง หลายอย่างเป็นภาษีที่ตกทอดมาจากระบบศักดินา เช่นภาษีรัชชูปการ การเกณฑ์แรงงาน เป็นต้น ในระบบสังคมที่กำลังได้รับอิทธิพลระบบทุน เมื่อการค้าการส่งออกมีมูลค่ามากขึ้น แรงงานของราษฎรก็มีค่ามากขึ้นเช่นกัน การเกณฑ์แรงงานในลักษณะของการขูดรีดส่วนเกินจึงไม่อาจให้ความรู้สึกที่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจในหมู่ราษฎรได้

ปัญหาประการต่อมาคือความยุติธรรมในสังคม ที่ราษฎรพึงได้รับจากการปฏิบัติในการปกครองของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ความยุติธรรมอย่างที่ราษฎรเรียกร้องนั้น คือต้องรับฟังข้อเท็จจริงในส่วนที่เป็นของราษฎรด้วย นั่นคือความ

ยุติธรรมในสังคมต้องเป็นเหตุเป็นผล ที่รับรู้และเข้าใจกันได้ทั้งสองฝ่าย คือฝ่าย
ราษฎรกับฝ่ายรัฐ ไม่ใช่อำนาจและเหตุผลมีอยู่แต่กับฝ่ายรัฐเพียงฝ่ายเดียว

ประการต่อมาคือความเสมอหน้า การที่ราษฎรอ้างถึง “ความเสมอหน้า”
ในการปฏิบัติตามกฎหมาย แท้จริงก็คือหลักการที่ว่า ทุกคนย่อมเสมอภาคกัน
ต่อหน้ากฎหมาย อันเป็นหลักการของระบบกฎหมายสมัยใหม่ ซึ่งสมัยโน้นเพิ่ง
จะเข้ามาพร้อมกับการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งในทางปฏิบัติจะ
พบว่าอันนี้เป็นจุดอ่อนในระบบการปกครองสยามมาแต่โบราณกาลกระทั่ง
ปัจจุบันกาล ที่รัฐบาลแทบทุกสมัยไม่ประสบความสำเร็จนักในการทำให้ราษฎร
สามัญชนกับคนชั้นสูงเสมอภาคเท่าเทียมกันต่อหน้ากฎหมายได้

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ภาษาและความคิดของ
ราษฎรที่มีต่อสิ่งที่เป็สิทธิและผลประโยชน์ของราษฎรทั้งในแง่บุคคลและของ
ชุมชน พัฒนาไปชัดเจนขึ้น เพราะความต้องการในประโยชน์ส่วนบุคคลไม่ใช่
เป็นการละเมิดพระราชอำนาจและอภิสิทธิ์ของชนชั้นปกครองอีกต่อไป หากเป็น
ความชอบธรรมที่มีการรับรองด้วยกฎหมายรัฐธรรมนูญ

กล่าวโดยย่อ กำเนิดและพัฒนาการของแนวคิดสิทธิมนุษยชนในอดีต เดิม
ไปด้วยอุปสรรคและปัจจัยกับเงื่อนไขทางการเมืองและสังคมหลายอย่าง ที่กีด
ขวางและบั่นทอนกระทั่งทำลาย ความเป็นมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีในตัวเอง ความ
สามารถทั้งที่เป็นศักยภาพและที่เป็นจริงของราษฎรสยาม ในการพัฒนาก
ระดับชีวิต คุณภาพและในที่สุดคุณธรรมของระบบการปกครองและสังคมถูก
บิดเบือนและทำลาย หรือไม่ก็ถูกทำให้เป็นสิ่งที่นอกคอกที่ไร้บทบาท ความหมาย
และฐานะในสังคมสยามลงไปอย่างต่อเนื่อง การเคลื่อนไหวของราษฎรทั่วไป
จึงจำกัได้อยู่ในประเด็นปัญหาของสิทธิพื้นฐานดังได้กล่าวแล้ว การเกิดและ
พัฒนาไปสู่สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองต้องรอคนอีกรุ่นและชนชั้น ซึ่ง

ส่วนใหญ่เป็นคนในเมืองที่มีการศึกษาและมีอำนาจต่อรองทางการเมืองที่เป็นจริงกับชนชั้นปกครองสยามต่อไป

5 การก่อรูปของวาทกรรมสิทธิมนุษยชน

การแสดงออกที่รวมศูนย์ของสิทธิทางการเมือง ได้แก่ ภาวะของการเป็นพลเมือง (citizenship) ได้แก่การเปลี่ยนผ่านจากสถานะของผู้อยู่ใต้การปกครองที่มีฐานะและอภิสิทธิ์ต่างกันตามตำแหน่งทางสังคมของแต่ละคน เช่นไพร่ทาสและขุนนาง ไปถึงเจ้านาย มาสู่การเป็นสมาชิกที่มีศักดิ์และสิทธิเท่าเทียมกันด้วยการเป็นพลเมืองของรัฐที่เหมือนกัน อย่างไรก็ตามกล่าวได้ว่า การเกิดขึ้นของสิทธิทางการเมืองมีที่มาสองทาง หนึ่งคือจากการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบอบศักดินามาสู่ระบอบประชาธิปไตย หนทางนี้เสนอว่าสิทธิการเมืองมาหลังจากการโค่นล้มทำลายของระบบศักดินา หรือพิวตัล อีกทฤษฎีหนึ่งเสนอว่าสิทธิการเมืองมาได้จากวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงจากภายในระบอบศักดินาหรือพิวตัลเอง เช่นการให้สิทธิในกฎบัตรใหญ่แมกนาคาร์ตา ยอมรับสิทธิในการคัดค้านอำนาจรัฐที่ไม่ยุติธรรม การให้เสรีชนมีสิทธิในการทำสัญญาระหว่างกัน เป็นต้น

กล่าวได้ว่าการเคลื่อนไหวในส่วนของผู้ถูกปกครอง ที่ต้องการถ่วงดุลและคานการใช้อำนาจของรัฐ การมีส่วนร่วมในการกำหนดและสร้างกฎระเบียบในการปกครองที่เป็นเหตุเป็นผล และการยอมให้ประชากรที่ไร้อภิสิทธิ์ทั้งหลายมีอิทธิพลต่อรัฐบาล ล้วนนำไปสู่การเกิดขึ้นของสิทธิทางการเมืองในที่สุด โดยทางประวัติศาสตร์ กลุ่มหัวหอกของการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิพลเมืองนี้ มักได้แก่กลุ่มคนกระฎุมพีที่เรียกว่าชนชั้นกลางในเมืองนั่นเอง ภาวะการเป็นพลเมืองประกอบไปด้วยสามส่วนสำคัญคือ สิทธิพลเมือง (civil rights) สิทธิการ

เมือง(political rights) และสิทธิทางสังคม (social rights) สิทธิพลเมืองคือ ส่วนที่ปกป้องเสรีภาพของปัจเจกชน สิทธิการเมืองคือด้านที่ประกันการมีส่วนร่วมในการใช้อำนาจการเมืองของประชาชน และสิทธิทางสังคมคือส่วนที่อำนวยความสะดวกการเข้าถึงความสุขและความพึงพอใจในชีวิตทางวัตถุและทางวัฒนธรรม (ข้อนี้ตรงกับสิทธิพื้นฐานที่ได้อภิปรายไปแล้ว)

ในประเด็นของกำเนิดความเป็นพลเมืองในสังคมไทย และการเกิดขึ้นของสิทธิทางการเมือง อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลจากพัฒนาการของสองกระบวนการทางการเมือง อันแรกคือการพัฒนาการที่ดำเนินมาภายในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นับแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา กระบวนการที่สองมาจากการเคลื่อนไหวทั้งสันติและรุนแรงของราษฎรและกลุ่มคนมีการศึกษาในเมือง ที่เริ่มต้นตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่ที่กระทบถึงสังคมสยาม กล่าวอย่างสั้นๆ กระบวนการเมืองอันแรกคือการเปลี่ยนแปลงจากเบื่องบน กระบวนการเมืองอันที่สองคือการเปลี่ยนแปลงจากเบื่องล่าง (แต่ไม่ใช่ชนชั้นล่าง) ปฏิสัมพันธ์และปฏิภานของทั้งสองกระบวนการมีผลต่อทิศทางและพัฒนาการของสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองในสังคมไทย ปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงในโลกทรรศน์ของชนชั้นนำสยามและรวมถึงชนชั้นกลางสมัยนั้นค่อนข้างมาก ได้แก่การเข้ามาและคุกคามของประเทศมหาอำนาจตะวันตก จนถึงการทำสนธิสัญญาเบาริ่ง ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของการนำสยามเข้าไปในระบบทุนนิยมโลก และนำไปสู่เงื่อนไขของการสร้างระบบทุนนิยมในประเทศต่อมา กระบวนการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงจากภายในดำเนินไปมากที่สุดในระยะปฏิรูปการปกครองภายใต้การนำของรัชกาลที่ 5 จากนั้นกล่าวได้ว่าเป็นช่วงของการสานต่อและรวมศูนย์อำนาจของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์บนระเบียบโลกใหม่ต่อไป

ในขณะที่มีการประนีประนอมระหว่างการทำให้เป็นสมัยใหม่กับการรักษา
ระบอบค่านิยมของสังคมศักดินาไทยไว้ ความพยายามจากเบื้องบนในการรักษา
อำนาจอำนาจอธิปไตยของระบอบกษัตริย์ไว้ท่ามกลางปัจจัยและพลังของระบบเสรี
นิยมและสังคมนิยมจากภายนอก แสดงออกที่คำถามว่าควรจะมีหรือไม่มีระบอบ
ประชาธิปไตยในการปกครองสยาม คำตอบที่ได้ออกมาคือควรแต่ยังไม่ถึงเวลา
แม้จะมีความต้องการและเหตุผลมากมายในความทันสมัยและประสิทธิภาพ
ของระบบใหม่ก็ตาม ความขัดแย้งดังกล่าวในที่สุดก็มาถึงวาระสุดท้าย เมื่อคณะ
ราษฎรตัดสินใจเข้าทำการยึดอำนาจจากพระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 7 และ
ทำการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง มาสู่ระบอบประชาธิปไตย โดยที่พระ
มหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ หากพิจารณาจากประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลง
การเมืองดังกล่าวนี้ สิทธิทางการเมืองและพลเมืองก็เริ่มมีการเคลื่อนไหวจาก
สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา และปรากฏเป็นจริงในขั้นสุดท้ายในการปฏิวัติ 2475

ในส่วนการเคลื่อนไหวของประชาชน สิทธิในที่ดินทำกินยังเป็นการเรียกร้องต่อสู้ที่สำคัญมากที่สุด ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนเหนือทรัพยากร
ทั้งประเทศเป็นวาทกรรมหลักที่กำหนดการเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนใน
สังคมไทย การขาดความสัมพันธ์ทางภูมิปัญญาและความไม่ต่อเนื่องระหว่าง
ชนชั้นล่างโดยเฉพาะชาวนาไรชาวนากับชนชั้นกลางในเมือง ทำให้อำนาจและพลัง
ต่อรองในการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไม่อาจเกิดขึ้นมาได้ ความคิดสิทธิมนุษย
ชนที่เป็นจริงอย่างทั่วไปและที่มีผลต่อการยกระดับประชาชนผู้เสียเปรียบส่วน
มากจึงยังไม่เกิดเป็นจริงขึ้นมา

หากเทียบกับความคิดสิทธิมนุษยชนที่มีฐาน และพัฒนาการจาก
ตะวันตก ที่เรียกว่าลัทธิเสรีนิยม แนวคิดสิทธิมนุษยชนไทยในประวัติศาสตร์
มาถึงสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีลักษณะเด่นที่การเน้นในสิทธิของรัฐ

และกลไกของรัฐ มากกว่าการให้อำนาจและเสรีภาพแก่ปัจเจกบุคคลและกลุ่มบุคคลนอกรัฐบาล อำนาจสูงสุดยังเป็นของรัฐบาลและศูนย์กลางอยู่เช่นเคย การรวมศูนย์การปกครองและการบริหารจัดการเป็นทิศทางหลักที่ดำเนินต่อมาอีกนาน สิทธิพื้นฐานต่างๆ ของประชาชนโดยเฉพาะในชนบทท้องถิ่นยังถูกละเลยและถูกกดขี่เอาเปรียบจากรัฐและราชการไปถึงภาคเอกชน สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองถูกจำกัดลิตรอนมาเป็นเวลายาวนาน แม้จะมีการสลับกับการเปิดให้มีเสรีภาพบ้างก็เป็นระยะเวลาสั้นๆ ที่ไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระบบและโครงสร้างทางการเมืองที่แท้จริง แนวคิดและการปฏิบัติของสิทธิมนุษยชนไทยที่ผ่านมาจึงอาจเรียกได้ว่าเป็นสิทธิมนุษยชนภายใต้อุดมการณ์ลัทธิ “เสรีนิยมแบบอาญาสิทธิ” (liberal absolutism).

กล่าวได้ว่าช่วงระหว่าง ร.ศ.130 ถึง พ.ศ.2475 แนวความคิดการเมืองและมโนทัศน์ว่าด้วยปัจเจกชนอันมีเสรีภาพและสิทธิทางธรรมชาตินั้น ได้ก่อตัวขึ้นบ้างแล้วในสังคมสยาม แน่นนอนว่ามโนทัศน์ปัจเจกชนดังกล่าวไม่ใช่เหมือนกับลัทธิปัจเจกชนนิยมตะวันตก ที่สำคัญเพราะอำนาจรัฐและอำนาจทางเศรษฐกิจยังไม่ได้ย้ายจากการยึดครองผูกขาดของชนชั้นเจ้าที่ดินศักดินา มายังชนชั้นนายทุนหรือกระฎุมพีต่างๆ และราษฎรชาวไร่ชาวนาทั้งหลาย

การเรียกร้องถึง “มนุษยภาพ” หรือความเป็นคนที่วางอยู่บนความจริง ไม่ใช่บนอำนาจและการหลอกลวงของชนชั้นปกครอง เป็นการปฏิเสธความชอบธรรมตามประเพณีของผู้ปกครองสยามสมัยนั้น เช่นเดียวกับการที่ผู้นำคณะราษฎรได้จัดตั้งกลุ่มลับดำเนินการเพื่อล้มล้างระบบกษัตริย์แบบเดิม ก็เป็นปรากฏการณ์อันเดียวกัน ว่าบัดนี้คนรุ่นใหม่ได้ข้อสรุปใหม่ของพวกเขาแล้วว่า ประชาชนสามารถลุกขึ้นเปลี่ยนแปลงรัฐบาลและระบอบการปกครองได้เอง ความเชื่อดังกล่าวไม่ใช่เป็นเพียงความเพ้อฝัน หากแต่คนเหล่านั้นเชื่อจริงๆ ว่า

การปฏิบัติสังคมอยู่ในมือของราษฎรแล้ว และสามารถทำได้ให้บรรลุความสำเร็จ ไม่ใช่เป็นเพียงคำทำนายดังกาลก่อนด้วย.

6. มโนทัศน์สิทธิมนุษยชนหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

พร้อมๆ กับการเกิดขึ้นของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ประชาชนในฐานะที่เป็นพลเมืองของชาติก็มีสิทธิอย่างสมบูรณ์ ในยุคใหม่นั้นพลเมืองมีความหมายถึง “ผู้มีสิทธิและหน้าที่อย่างสมบูรณ์” ซึ่งก่อนหน้านี้คำว่าพลเมืองไม่มีการระบุถึงสิทธิและหน้าที่แต่ประการใด สิทธิก็มีการแบ่งออกเป็นสองชนิด คือความเสมอภาคและความเป็นอิสระ ความเสมอภาคนี้เป็นความเสมอภาคในทางกฎหมาย ไม่ใช่ในทุกๆ เรื่องทุกอย่าง ส่วนความเป็นอิสระ หมายถึงการทำอะไรได้ทุกอย่างตามความพอใจภายในขอบเขตแห่งกฎหมาย กล่าวโดยสรุปรัฐธรรมนูญได้ให้สิทธิพลเมืองแก่ประชาชนทุกคน เปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครอง ทำให้ทุกคนรู้สึกว่าเป็นเจ้าของประเทศด้วย ชาติหรือประเทศไม่ใช่เป็นของเอกชนหรือคณะบุคคลใดโดยเฉพาะ “ประเทศสยามภายใต้รัฐธรรมนูญจึงรวมกันสนิทแน่นแฟ้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันยิ่งกว่าสมัยใดๆ ทั้งหมด”

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ที่นำโดยคณะราษฎร ผลสะท้อนที่เห็นชัดแตกต่างจากสมัยก่อนหน้านี้นี้ คือการมีและแสดงออกในเสรีภาพของปวงชนอย่างถูกต้องตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ ดังได้กล่าวแล้วว่าบริบททางสังคมและการเมืองของสยาม ไม่ได้ก่อรูปขึ้นบนพื้นฐานของการตระหนักถึงความเป็นเสรีของเอกชนในการเป็นเจ้าของตนเองและสามารถเข้าปกครองตนเอง มโนทัศน์และความเข้าใจรับรู้ในมโนทัศน์สิทธิและเสรีภาพจึงค่อยๆ แยกตัวออกเป็นสองขั้ว ขั้วหนึ่งเป็นของราษฎรซึ่งถือโอกาสใช้สิทธิและ

เสรีภาพใหม่ในการร้องเรียนปัญหาทุกข์ยากลำบากของราษฎรทั้งหลายที่เป็นเรื่องเก่ามานาน ทั้งที่เป็นข้าราชการ เจ้าพนักงานและราษฎรทั่วไป มิติที่ใหม่ของเสรีภาพในที่นี้คือการที่ราษฎรสามารถแสดงออกในความรู้สึกทั้งด้านลบและบวกของพวกตนต่อรัฐและผู้อื่นได้ โดยไม่ต้องมีความหวาดกลัวต่ออำนาจรัฐนั้นๆ ที่จะมีผลต่อการกระทำของตน ดังที่รู้กันว่าภายใต้ระบอบกษัตริย์นั้นราษฎรจะต้องถูกโอบยหลังก่อนจึงจะสามารถร้องถวายฎีกาต่อกษัตริย์ได้ ต่อมารัชกาลที่ 4 ได้ประกาศยกเลิกธรรมเนียมนี้เสีย โดยให้ราษฎรสามารถเข้ามาร้องเรียนปัญหาความทุกข์ยากและความไม่ยุติธรรมได้เลย แต่อย่างไรก็ตามบรรดาคนที่รัฐและอำนาจเป็นเจ้าของเหนือชีวิตทั้งสุขและทุกข์ของราษฎรทั้งหลายยังคงดำรงต่อเนื่องมา อันเป็นผลจากอีกชั่วหนึ่งของการยึดกุมการตีความสิทธิและเสรีภาพโดยรัฐผ่านสถาบันราชการทั้งหลาย ที่ทำให้มนต์ศักดิ์และการปฏิบัติสิทธิเสรีภาพกลายเป็นปฏิบัติต่อรัฐและระบอบการปกครองไป

วาทกรรมของมนุษย์ที่เป็นเสรีทั้งทางสังคม และการเมืองแสดงออกอย่างชัดเจนก็เมื่อเกิดการปฏิวัติ 2475 จากนั้นมาราษฎรและปัญญาชนเริ่มใช้ศัพท์การเมืองใหม่อย่างมีประสิทธิภาพ ความคิดแรกที่คนใช้กันได้แก่ “ความเสมอภาค” อาจเป็นเพราะว่าเป็นสิ่งที่คิดกันมานาน แต่ไม่อาจพูดออกมาได้เต็มที่ในระยะนี้เองที่การพูดถึง “สิทธิเสรีภาพ” ของราษฎรตามกฎหมายเป็นสิ่งที่ทำได้ หากกล่าววาทกรรมสิทธิมนุษยชนแบบสมัยใหม่ ที่เป็นอำนาจตามเจตจำนงของราษฎรเอง ไม่ใช่มาจากปฏิกิริยาและเป็นการตอบโต้ชนชั้นปกครองเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ก็ได้ ในขณะที่ก่อนหน้านี้เป็นความต้องการหรือความรู้สึกของราษฎรต่อระบอบการปกครองและผู้ปกครองเป็นสำคัญ แต่ในระยะนี้ความต้องการทำนองเดียวกันนี้สามารถพูดออกมาเป็นภาษาได้แล้ว พลังและอำนาจของภาษาการเมืองใหม่อยู่ที่มันไม่อาจถูกควบ

คุมหรือจำกัดขอบเขตได้อย่างง่าย ๆ ดังนั้นไม่นานภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง สิ่งที่รัฐบาลคณะราษฎรประสพก็คือ การวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลและนโยบายของรัฐอย่างรุนแรงและด้วยภาษาการเมืองแบบใหม่ที่สร้างความสั่นสะเทือนให้กับผู้นำยิ่งนัก คดีการเมืองที่เรียกว่า “เสียนนามแผ่นดิน” จึงเกิดขึ้นมากมายในไม่กี่ปีหลังรัฐบาลใหม่ขึ้นมาปกครอง ผลการพิพากษาโดยศาลอาญาคือการสร้างบรรทัดฐานใหม่ว่า หลักการสิทธิและเสรีภาพของปวงชนตามรัฐธรรมนูญนั้น ไม่อาจอ้างได้เพราะเสรีภาพต้องกระทำโดยอยู่ใต้กฎหมายถูก

เมื่อพิจารณาเนื้อหาของคดีการเมืองทั้งหมดนี้แล้วด้วยใจเป็นธรรม และด้วยสำนึกในความเป็นประชาธิปไตย ก็ต้องสรุปว่าเครื่องมือในการปกครองของรัฐบาลสมัยนั้น ไม่ได้ช่วยสร้างและส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในแผ่นดินอย่างจริงจังเท่าใด เอาจริง ๆ แล้วก็ต้องว่าเป็นฝ่ายขัดขวางการเติบโตใหญ่ของกระบวนการประชาธิปไตยในสังคมไทยเสียเอง นับแต่วาระแรกของการปฏิวัติประชาธิปไตยเสียด้วย

ธรรมเนียมและการตีความหลักสิทธิเสรีภาพของบุคคลโดยขัดต่อรัฐธรรมนูญดังกล่าว ซึ่งเป็นการตีความแบบจำกัดและลดเสรีภาพของบุคคลลงอยู่ภายใต้กฎหมายลูก ทำให้รัฐธรรมนูญกลายเป็นกฎหมายสูงสุดที่ไร้อำนาจและความศักดิ์สิทธิ์จะถูกดำเนินต่อไปภายใต้กระบวนการยุติธรรมดังกล่าว จนในที่สุดเมื่อรัฐบาลเองก็ดำเนินเข้าสู่ความเป็นระบอบอำนาจนิยมมากขึ้นเรื่อย รัฐธรรมนูญและสิทธิเสรีภาพของปวงชนชาวไทยก็กลายเป็นเพียงกระดาษแผ่นหนึ่งเท่านั้น ที่นำพุดถึงในที่นี้คือ แสดงว่าหน่อเนื้อของความไม่เป็นประชาธิปไตยนั้น ได้ก่อตัวและพัฒนาไปพร้อมๆ กับการก่อรูปขึ้นของรัฐบาลและระบอบประชาธิปไตย ความไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างน้อยในทางความคิดสำนึกของ

สถาบันตุลาการอันเป็นอำนาจอธิปไตยหนึ่งของระบอบประชาธิปไตย ตั้งแต่
วาระแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จึงมีส่วนและเป็นปัจจัยหนึ่งที่มี
ความสำคัญไม่น้อยต่อนาคตแห่งความสำเร็จและความล้มเหลวของระบอบ
ประชาธิปไตยในสังคมไทย หากใช้ราษฎรและภาคประชาชนไม่

ผลรวมของความรับรู้ทางการเมืองที่ตามมาในวาทกรรมการเมือง
สมัยนั้นน่าสนใจมากกว่า กลับเป็นการรื้อฟื้นและสานความต่อเนื่องกับวาทกรรม
ระบบเก่าอย่างเป็นเรื่องเป็นราว แม้การรับทอดประเพณีความคิดจากรูปแบบ
และวิถีคิดของระบอบเก่าในระยะผ่านนั้น อาจไม่ได้ตั้งใจสร้างหรือรื้อฟื้นวาท
กรรมการเมืองเก่าในระบอบใหม่ แต่การพลิกผันของอำนาจที่ไม่ถ่ายทอดและ
ทำให้เป็นของมวลราษฎรไม่มากก็น้อยอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ทำให้ฐานะและ
ความมั่นคงของชนชั้นนำกลุ่มใหม่ไม่อาจมีได้ นี่เองเป็นเหตุให้เกิดความต่อเนื่อง
และส่งทอดของรัฐเก่าและประเพณีเก่ามายังรัฐใหม่และประเพณีใหม่สูงกว่า
การเกิดขึ้นของรัฐใหม่ที่เป็นของประชาชนทั้งมวลเสียอีก

พัฒนาการดังกล่าวของรัฐประชาธิปไตยในระยะเริ่มต้น จึงมีผลต่อ
พัฒนาการและฐานะของแนวคิดสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยด้วย กล่าวโดยสรุป
อุดมการณ์สิทธิมนุษยชนที่มาจากชีวิตของพลเมืองและชุมชนได้รับการปฏิบัติ
และเรียนรู้้อย่างมาก วาทกรรมการเมืองรวมศูนย์ไปที่รัฐและรัฐบาล โดยให้
น้ำหนักที่ความมั่นคงของรัฐและความเป็นระเบียบของสังคม แนวคิดว่าด้วยสิทธิ
มนุษยชนไม่อาจมีความหมายและตรรกที่เป็นของตนเอง หากแต่ตกอยู่ภายใต้
การสร้างและสร้างใหม่ตามสภาพการณ์ทางการเมืองของชนชั้นนำ ที่กำลังแตก
ออกเป็นฝ่ายต่างๆ การนิยามและการปฏิบัติจึงโน้มเอียงไปในลักษณะของการ
ตอบโต้ต่อปฏิกริยาของฝ่ายตรงข้าม มากกว่าการเคารพต่อความเป็นจริงของ
ปรัชญาและความคิดว่าด้วยสิทธิมนุษยชนที่แท้จริง

ไม่ว่าจะดี ความสิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์การเมืองไทยอย่างไร
ลักษณะเด่นประการสำคัญของมันคือการที่ความคิดการเมืองดังกล่าวนี้ไม่ได้เป็น
สิทธิของปัจเจกชน ไม่ได้นำไปสู่การให้อำนาจแก่บุคคลอย่างเสมอภาคและเสมอ
หน้ากันได้ หากแต่ถูกทำให้เป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาในการรักษาระเบียบสังคม
ในขณะที่บทบาทของรัฐที่มีต่อพัฒนาการสิทธิมนุษยชนก็มีค่อนข้างน้อยและเป็น
ด้านลบเสียมากกว่า แม้สถาบันยุติธรรมและศาล กฎหมายซึ่งเป็นเสาหลักของ
การดำเนินสิทธิมนุษยชนในสังคมประชาธิปไตย ก็แทบไม่มีบทบาทด้านสร้าง
สรรค์เลยในการเมืองไทยโดยเฉพาะในระยะแรกของการสถาปนาระบอบ
ประชาธิปไตยและอุดมการณ์สิทธิมนุษยชนในแผ่นดินไทยนี้

สื่ออิเล็กทรอนิกส์ กับสิทธิมนุษยชน
 ปฏิรูปสื่อต้องข้ามพ้น อำนาจนิยมเผด็จการ
 สื่อหาใช่เครื่องมือรัฐ ยึดเย็บดัดอุดมการณ์
 หาใช่เครื่องมือโฆษณาการ รัฐบาลและทุนนิยม

การปฏิรูปสื่ออิเล็กทรอนิกส์กับ สิทธิมนุษยชนในสังคมไทย

วีระ สมบูรณ์, ไชยันต์ ไชยพร
และคณะ

สื่ออิเล็กทรอนิกส์หมายถึง วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และสื่ออื่นๆ ที่อาศัยเทคโนโลยีในลักษณะเดียวกัน อันได้แก่ สื่อโทรคมนาคม คอมพิวเตอร์ และรวมไปถึงอินเทอร์เน็ตในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม โครงการวิจัย “การปฏิรูปสื่ออิเล็กทรอนิกส์กับสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย” ชี้ให้เห็นที่สื่อวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์เป็นสำคัญ

การปฏิรูปสื่ออิเล็กทรอนิกส์ หมายถึง กระบวนการปฏิรูปสื่อ ตามที่ได้บัญญัติไว้ในมาตรา 40 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 ซึ่งระบุไว้ว่า

คลื่นความถี่ที่ใช้ในการส่งวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์
และวิทยุโทรคมนาคม เป็นทรัพยากรสื่อสารของชาติเพื่อ
ประโยชน์สาธารณะ
ให้มืองค์กรของรัฐที่เป็นอิสระทำหน้าที่จัดสรรคลื่นความถี่

ตามวรรคหนึ่ง และกำกับดูแลการประกอบกิจการวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และกิจการโทรคมนาคม ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การดำเนินการตามวรรคสองต้องคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดของประชาชนในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ทั้งในด้านการศึกษา วัฒนธรรม ความมั่นคงของรัฐ และประโยชน์สาธารณะอื่น รวมทั้งการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม

แนวคิดหลักของงานวิจัยชิ้นนี้ คือการให้ความสำคัญต่อสื่อในฐานะที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานในการเสริมสร้างและขยายสมรรถนะแห่งสิทธิ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างและอำนาจในการบริหารจัดการ ซึ่งกำหนดสภาพความเป็น “พื้นที่สาธารณะ” ของสื่อ

สมรรถนะแห่งสิทธิ คือ ผลรวมของรากฐานทางวัฒนธรรม ระบบคุณค่าอุดมมุ่งหมาย การกำหนดนิยามอัตลักษณ์ และเครือข่ายความสัมพันธ์ในระดับต่างๆ ที่ทำให้มนุษย์สามารถสร้างสรรค์และบัญญัติแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิอย่างสอดคล้องกับชีวิตและสภาพแวดล้อมของตน และสามารถแปรเปลี่ยนเป็นการกระทำและกระบวนการทางสังคมที่ปฏิบัติเป็นจริงได้

สมรรถนะแห่งสิทธิจึงไม่ได้หมายถึงเฉพาะสิทธิในด้านใดด้านหนึ่ง หรือความสามารถในการทำให้สิทธิประการใดประการหนึ่งของตนเป็นที่ยอมรับเท่านั้น แต่ที่จริงความสามารถดังกล่าวเป็นเพียงผลบั้นปลายที่เป็นรูปธรรม ซึ่งเกิดจากองค์ประกอบต่างๆ ในการกระทำและสร้างกระบวนการทางสังคมที่มีพลังเพียงพอ สิทธิที่ก่อปรด้วยสมรรถนะจึงเป็นสิทธิที่ไม่ต้องขึ้นอยู่กับการหยิบยื่นให้มาโดยผู้อื่น และไม่ใช้สิทธิที่ถูกกำหนดตายตัวอย่างปราศจากพลวัต แต่

เป็นสิทธิที่เกิดขึ้นจากการสำนึกผู้ผ่านรากฐานทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ที่ชัดเจน และสามารถกำหนดนิยามให้ผู้อื่นหรือส่วนอื่นๆ ของสังคมยอมรับได้ โดยผ่านระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมืองในวงกว้าง และสามารถปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมให้สอดคล้องกับความเป็นจริงทางสังคมได้

การที่มนุษย์จะบรรลุสู่ความมีสมรรถนะแห่งสิทธิดังกล่าวได้ในปัจจุบันย่อมต้องอาศัย การเข้าถึงและการมีส่วนร่วมในสื่อต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของพื้นที่สาธารณะในโลกปัจจุบัน

จากแนวคิดดังกล่าว จึงนำไปสู่การศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับแนวคิดพื้นที่สาธารณะที่สัมพันธ์กับสื่อ ความเป็นมาของโครงสร้างสื่ออิเล็กทรอนิกส์ในสังคมไทย หลักการและกระบวนการในการปฏิรูปสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เหตุการณ์และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในช่วงที่อยู่ในระยะเวลาของการวิจัย และการวิเคราะห์นัยของผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น โดยเชื่อมโยงสู่สถานการณ์และความเป็นไปของสื่อในระดับสากล ตลอดจนแนวโน้มของกระบวนการอำนาจนิยมในทางสื่อภายใต้สถานการณ์ปัจจุบัน

ข้อสรุปที่สำคัญจากงานวิจัย อันเชื่อมโยงกับประเด็นด้านนโยบายและกระบวนการปฏิรูปมีดังต่อไปนี้

ประการแรก สื่อต่างๆ ไม่ได้เป็นเพียง “เครื่องมือ” ที่จะนำไปสู่การสร้างพื้นที่สาธารณะเท่านั้น แต่ตัวสื่อมันเอง เป็นองค์ประกอบโดยรากฐานของพื้นที่สาธารณะ ซึ่งขึ้นอยู่กับโครงสร้างการถือครอง จัดสรร และบริหารจัดการ และความสามารถของภาคต่างๆ กลุ่มต่างๆ หรือ ชุมชนต่างๆ ในการเข้าถึงสื่อ ด้วยเหตุนี้ สื่อจึงเป็นส่วนสำคัญที่จะกำหนดสมรรถนะแห่งสิทธิของบุคคล กลุ่ม และ ชุมชน

ประการที่สอง เราจะต้องแลเห็นความแตกต่างระหว่างสื่อต่างๆ โดย

เฉพาะสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ในฐานะที่เป็นพื้นที่แบบ “มวลชน (mass)” และพื้นที่แบบ “สาธารณะ (public)” และจะต้องพยายามผลักดันให้เกิดกลไกที่จะแปรเปลี่ยนลักษณะแบบมวลชน ให้กลายเป็นสาธารณะให้มากที่สุด โดยคำนึงถึงองค์ประกอบที่สำคัญสี่ประการด้วยกัน คือ

1. ความสามารถในการเข้าถึง
2. ความรวดเร็วในการที่จะมีส่วนร่วมต่อประเด็นสาธารณะ
3. ความสามารถในการก่อให้เกิดผลทางปฏิบัติ และ
4. การปลอดจากกระบวนการอำนาจนิยม ไม่ว่าจะในรูปแบบใดก็ตาม

ประการที่สาม กระบวนการปฏิรูปสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ตามมาตรา 40 เป็นส่วนหนึ่งในภาพรวมของรัฐธรรมนูญ 2540 ซึ่งมีเจตนารมณ์ที่สำคัญในการรับรองและปกป้องสิทธิของปัจเจกบุคคล ชุมชน และปวงชนชาวไทย ดังนั้น การทำความเข้าใจมาตราดังกล่าว จะต้องกระทำในบริบทของเจตนารมณ์ดังกล่าว และในขณะเดียวกันจะต้องพิจารณากระบวนการดังกล่าวในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของแนวทางการปฏิรูปการเมือง ซึ่งมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการทางสังคมและการเมืองในระบอบประชาธิปไตย

ประการที่สี่ คณะกรรมการกำกับดูแลกิจการสื่อวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์แห่งชาติ (กสช.) รวมทั้งคณะกรรมการกำกับดูแลกิจการโทรคมนาคมแห่งชาติ (กทช.) นับเป็น “องค์กรอิสระ” ที่มีลักษณะพิเศษกว่าองค์กรอิสระอื่นๆ ที่เกิดขึ้นภายใต้ข้อกำหนดตามรัฐธรรมนูญ เนื่องจากว่าองค์กรทั้งสององค์กร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กสช. ทำหน้าที่ในลักษณะที่รวบเอาทรัพยากรที่เคยมีการเป็นเจ้าของและบริหารจัดการที่กระจัดกระจายอยู่ตามหน่วยราชการต่างๆ เข้ามาอยู่ภายใต้การกำกับดูแลอย่างครอบคลุมผูกขาด ซึ่งนับเป็นอำนาจที่มีขอบข่ายกว้างขวางเป็นอย่างยิ่ง อำนาจที่ครอบคลุมกว้างขวางในลักษณะ

ผูกขาดดังกล่าว จำเป็นที่จะต้องอาศัยการถ่วงดุลย์ตรวจสอบอย่างแข็งขันจากกระบวนการทางการเมือง และกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

ประการที่ห้า จากประเด็นดังกล่าว เราเห็นว่าลักษณะองค์กรอิสระที่เกิดขึ้น ซึ่งได้แก่ กสช. ในกรณีของสื่ออิเล็กทรอนิกส์นั้น มีลักษณะที่เน้นระบบ “ผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญ” และให้ความสำคัญกับความเชี่ยวชาญมากจนแทบจะไม่ได้คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเพียงพอ และยังเมื่อคำนึงถึงทรัพยากรมหาศาลที่จะตกอยู่ภายใต้การดูแลของกสช. และความสำคัญของสื่อที่มีต่อสมรรถนะแห่งสิทธิและกระบวนการอื่นๆ ในระบอบประชาธิปไตยด้วยแล้ว เราเห็นว่า จะต้องมีการปรับเปลี่ยนแนวทางและโครงสร้างขององค์กรดังกล่าวให้สอดคล้องกับหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนมากยิ่งขึ้น นับแต่กระบวนการสรรหา องค์ประกอบและโครงสร้างขององค์กร กระบวนการจัดสรร กระบวนการพัฒนาแผนแม่บท กระบวนการดำเนินการและกำกับดูแล ไปจนถึงกระบวนการติดตามและประเมินผล ยิ่งไปกว่านั้น หากไม่มีการปรับเปลี่ยนแนวทางและโครงสร้างดังที่กล่าวมานี้ ก็เป็นไปได้อย่างมากว่า องค์กรที่เกิดขึ้นจะเป็นเพียงการรวมตัวกันในรูปแบบใหม่ของผู้ที่มิอำนาจและผลประโยชน์อย่างกว้างขวางในวงการสื่ออยู่แล้ว

ประการที่หก นับเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญของกระบวนการทางการเมืองและกฎหมายของไทย ที่มีการนำเอาแนวคิดเรื่องการแบ่งแยก ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน มาใช้ในการกำหนดสิทธิและขอบข่ายในการเข้าถึงและบริหารจัดการทรัพยากรสาธารณะ การนำเอาแนวคิดดังกล่าวมาใช้ดังที่ปรากฏใน ร่าง พ.ร.บ. กำกับดูแลกิจการสื่อวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ นั้น มีจุดมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่การป้องกันและจำกัดการผูกขาดที่อาจเกิดขึ้น ขณะเดียวกันก็มุ่งที่จะลดทอนกระบวนการอำนาจนิยมในรูปแบบต่างๆ กระนั้น

ก็ดี เราเห็นว่า แนวคิดดังกล่าวยังไม่มีความชัดเจนในตัวเองเท่าที่ควร และเมื่อนำมาใช้ในทางปฏิบัติตาม ร่าง พ.ร.บ. อาจก่อให้เกิดปัญหาและกลับกลายเป็นอุปสรรคต่อ “ภาคประชาชน” หรือ “ประชาสังคม” ได้เช่นเดียวกัน

ตามข้อวิเคราะห์หลักๆ ที่ได้กล่าวมาข้างต้น ตลอดจนรายละเอียดเสริมที่ปรากฏอยู่ในบทต่างๆ ทำให้เรามองเห็นว่า หลักการและกระบวนการปฏิรูปสื่ออิเล็กทรอนิกส์เท่าที่ดำเนินมาในช่วงระยะเวลาของการวิจัย นับว่ามีความสอดคล้องกับเจตนารมณ์พื้นฐานของการปฏิรูปในหลายด้านและหลายระดับด้วยกัน และเป็นผลมาจากการตื่นตัวเคลื่อนไหวของนักวิชาการ นักกฎหมาย นักวิชาชีพด้านสื่อ ตลอดจนองค์กรนอกภาครัฐที่ต่างต้องการให้สื่อมีความเป็นประชาธิปไตย และเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดสรรและบริหารจัดการมากยิ่งขึ้น

กระนั้นก็ดี ในอันที่จะให้กระบวนการปฏิรูปฯ นำไปสู่การสร้างสมรรถนะแห่งสิทธิให้ได้อย่างเต็มรูปแบบมากขึ้น เรามีข้อเสนอบางประการสำหรับแนวทางการปฏิรูปฯ ดังต่อไปนี้

1. โดยรูปแบบขององค์กร กสช. ควรให้โครงสร้างโดยพื้นฐาน เป็นสถาบัน ในลักษณะระบบตัวแทนแบบพหุนิยม (Pluralist Representation) กล่าวคือ ควรเน้นให้กลุ่มต่างๆ ที่มีผลประโยชน์และความสนใจโดยตรงต่อสื่อ กลุ่มวิชาชีพต่างๆ กลุ่มผู้บริโภค กลุ่ม ชุมชน เครือข่ายและองค์กรต่างๆ ในประชาสังคม ทั้งในเมืองและในชนบท ได้มีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสถาบันประชาสังคมด้านการสื่อสาร (Communicative Institution of Civil Society) ซึ่งจะทำหน้าที่ในการคัดสรรกรรมการ ร่วมวางแผนแม่บท ร่วมแสดงความเห็นและตัดสินใจในกระบวนการจัดสรร กำกับดูแล และตรวจสอบประเมินผล ส่วนองค์กรที่เน้นความรู้ความเชี่ยวชาญนั้น ควรจำกัดบทบาทหลัก

ให้อยู่ในส่วนของการให้ความรู้และคำปรึกษาต่อสถาบันดังกล่าวในการตัดสินใจ วางระเบียบ นโยบาย และดำเนินการ

สถาบันประชาสังคมด้านการสื่อสารนี้ จะประกอบด้วยกลุ่ม ชุมชน เครือข่าย องค์กร สถาบันอื่นๆ ฯลฯ อย่างไรก็ตาม จะมียุทธศาสตร์การจัดตั้ง มีลักษณะ โครงสร้าง และควรมีขอบข่ายอำนาจหน้าที่เพียงใด นับเป็นเรื่องที่จะต้องมีการ ศึกษาและวางแผนทางร่วมกันจากหลายฝ่าย และเป็นทั้งแนวทางในการศึกษา วิจัยต่อไปและแนวปฏิบัติการที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ต่อกระบวนการ ปฏิรูปสื่อฯ ตลอดจนกระบวนการสร้างความเป็นประชาธิปไตยในด้านอื่นๆ

จากการศึกษาวิเคราะห์ในงานวิจัยชิ้นนี้ เราเห็นว่า บทบาทและอิทธิพล ข้อมูลข่าวสารและการสื่อสารในสังคมปัจจุบัน อาจถือได้ว่า มีสถานะเทียบเท่า สาขาหนึ่งของอำนาจอธิปไตยแห่งรัฐเลยทีเดียวทีเดียว ดังนั้น การจัดตั้งสถาบัน ในลักษณะที่กล่าวมา จึงนับเป็นความริเริ่มที่จะมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าแนว คิดเรื่องการแบ่งแยกอำนาจอธิปไตยออกเป็นสามส่วน อันเป็นพื้นฐานที่สำคัญ ของการมีส่วนร่วม ควบคุม และตรวจสอบอำนาจทางการเมืองในระบอบเสรี ประชาธิปไตย

2. ควบคู่ไปกับการจัดตั้งสถาบันประชาสังคมด้านการสื่อสาร เราเห็นว่า ลำพังการกำหนดสัดส่วนที่แน่นอนให้แก่กิจการบริการชุมชนและการดำเนินการ ของภาคประชาชนนั้น อาจมีข้อจำกัดในแง่ของความครอบคลุมและ ประสิทธิภาพในการสร้างเครือข่าย ดังนั้น สังคมไทยจึงจำเป็นต้องมีสถานีวิทยุ กระจ่ายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ระดับชาติที่เป็นสื่อสาธารณะอย่างแท้จริง กล่าวคือเป็นสถานที่ที่มีกำลังส่งครอบคลุมทั่วประเทศ โดยมีการเป็นเจ้าของและ การดำเนินการโดยไม่ต้องขึ้นตรงต่อรัฐ และไม่เป็นธุรกิจที่แสวงหาผลกำไร สถานีสื่ออิเล็กทรอนิกส์ระดับชาติที่มีลักษณะเป็นสาธารณะนี้มีความสำคัญเป็น

อย่างยิ่ง ในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรม ซึ่งแผ่ขยายหรือปervas ผ่านสื่อประเภทต่างๆ อย่างกว้างขวางและเข้มข้น

แน่นอนว่า สื่อสาธารณะระดับชาติในประเทศต่างๆ ในปัจจุบัน ต่างถูกคุกคามโดยข้ออ้างเรื่องการแข่งขันเสรีและประสิทธิภาพในการทำกำไร และมีแนวโน้มต้องปรับตัวให้เข้ากับกลไกทางการตลาดมากยิ่งขึ้น แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่า สังคมประชาธิปไตยจะต้องเลิกล้มสื่อสาธารณะระดับชาติไป ในทางตรงกันข้าม สื่อดังกล่าวกลับมีความจำเป็นมากขึ้นในยุคที่การถือครองและควบคุมสื่อ สามารถสร้างกระบวนการอำนาจนิยมและการครอบงำในด้านต่างๆ ได้ อย่างเบ็ดเสร็จอย่างไม่เคยมีมาก่อน

รูปแบบการจัดตั้งสื่อสาธารณะระดับชาตินี้ ตลอดจนที่มาของรายได้ ลักษณะการบริหารจัดการ ที่มาของผู้บริหารและผู้ดำเนินการ การมีส่วนร่วมของประชาชน ฯลฯ นับเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง และควรมีการศึกษาในรายละเอียด (โดยเรียนรู้จากข้อมูลและประสบการณ์ของสถานีสื่อสาธารณะในประเทศต่างๆ) เพื่อนำไปเป็นส่วนหนึ่งในการวางแผนแม่บทและผลักดันให้เกิดผลในทางปฏิบัติ

3. เมื่อกล่าวถึงประเด็นด้านสิทธิที่เกี่ยวข้องกับสื่อ ประเด็นที่มักมีการหยิบยกขึ้นมา ก็คือ เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น (Freedom of Expression) ประเด็นดังกล่าวนี้ยังคงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง และยังเป็นเรื่องที่มีการแสดงออกและต่อสู้เรียกร้องอย่างต่อเนื่อง กระนั้นก็ดี งานวิจัยชิ้นนี้ทำให้เห็นได้ชัดว่า ประเด็นเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น (หรือแสดงออก) นี้ มีพื้นฐานอยู่บนตัวแบบพัฒนาการหลักการสิทธิเสรีภาพของเสรีนิยมตะวันตกในอดีต ซึ่งเน้นที่เสรีภาพในการแสดงออกของสื่อ โดยไม่ถูกรัฐเข้าแทรกแซง และเน้นให้เสรีภาพดังกล่าวเป็นเสมือนหลักประกันให้สื่อได้ทำหน้าที่ในฐานะ

“ฐานันดรที่สี่” ติดตามตรวจสอบและวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาลได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ในปัจจุบัน เราควรทำความเข้าใจสภาพการณ์ที่กำลังเปลี่ยนไปและมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ซึ่งทำให้เสรีภาพดังกล่าวเป็นจริงในทางปฏิบัติได้น้อยลง เนื่องจากการจำกัดเสรีภาพและการแทรกแซงสื่อ นั้น สามารถกระทำได้อย่างหลากหลายและแยบยลยิ่งขึ้น โดยมีระบบทุนขนาดใหญ่ระดับชาติ ทุนข้ามชาติ และกระแสโลกาภิวัตน์ทั้งทางด้านการตลาดและวัฒนธรรม เป็นเงื่อนไขหลักในการสร้างข้อจำกัดต่อเสรีภาพของสื่อ

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ข้อมูลข่าวสารและการสื่อสารในสภาพการณ์ปัจจุบัน เป็นเรื่องของเสรีภาพโดยตัวของมันเองน้อยลง แต่เป็นเรื่องของอำนาจมากยิ่งขึ้น อำนาจในที่นี้สัมพันธ์กับความเสมอภาคของโอกาสในการเข้าถึงและใช้ข้อมูลข่าวสารและระบบการสื่อสาร หากมองในแง่นี้ เสรีภาพของสื่อจึงไม่อาจแยกขาดต่างหากจากกระบวนการของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย หรือหากจะมองย้อนกลับมาที่กระบวนการปฏิรูปสื่อตามรัฐธรรมนูญ 2540 ก็อาจกล่าวได้ว่า ประเด็นด้านสิทธิเสรีภาพของสื่อย่อมสัมพันธ์กับความก้าวหน้าของกระบวนการปฏิรูปทางการเมืองทั้งหมด

จากการศึกษาความเคลื่อนไหวของภาคประชาชนต่อกระบวนการปฏิรูปสื่อตามมาตรา 40 เราเห็นได้ชัดถึงการรวมตัวกันอย่างกว้างขวาง แข็งขัน และมีพลวัตสูงของเครือข่ายต่างๆ ทั้งจากผู้ประกอบวิชาชีพด้านสื่อ นักวิชาการ สื่อชุมชน องค์กรเอกชน และชุมชนต่างๆ ภาพความเคลื่อนไหวที่ผ่านมาและจะเกิดขึ้นต่อไปนั้น อาจสะท้อนถึงกระบวนการที่กำลังเกิดขึ้นในหลายประเทศทั่วโลก ซึ่งวิกฤตการณ์ด้านการสื่อสารตามระดับที่แตกต่างกันไปนั้น เป็นแง่มุมหนึ่งของวิกฤตการณ์ที่กว้างขวางยิ่งกว่า อันขยายตัวจากความขัดแย้งที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจรวมศูนย์ที่เน้นผลประโยชน์ของบรรษัทขนาดใหญ่ ซึ่งก่อ

ให้เกิดความไม่เท่าเทียมและความไม่มั่นคงทางสังคมอย่างใหญ่หลวง ภายในสังคมที่ดูประหนึ่งว่ามีเสรีภาพและเป็นประชาธิปไตย

วิกฤตการณ์ดังกล่าวกำลังต้องการการปฏิรูปครั้งใหญ่ในทั่วทุกมุมโลก และการปฏิรูปนี้มีจุดเชื่อมโยงของประเด็นและสภาพการณ์โดยหลักอยู่ที่กระบวนการปฏิรูปสื่อ

เทคโนโลยีชีวภาพดั้งเดิม รากฐานเสริมการพึ่งตน
 เลี้ยงสัตว์ เพาะปลูก ปรับปรุง บำรุงพืชผล คนในชุมชนทำได้อเอง
 เทคโนโลยีชีวภาพสมัยใหม่ ชับซ้อนกว้างไกลกว่าที่เห็น
 ต้องพึ่งพิงภายนอกเกินจำเป็น สภาวะแวดล้อมอาจเป็นพิษภัย
 เป็นทาสทุนนิยม ภูมิปัญญาผูกขาด ความหลากหลายทางชีวภาพลดสลาย
 ภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจต้องตาย ทำอย่างไรให้เกื่อนำใหม่ไปทางเดียวกัน

กฎหมายสิทธิมนุษยชน กับเทคโนโลยีชีวภาพ

นันทน อินทนนท์^{*}
จักรกฤษณ์ ควรวจน์^{**}
และคณะ

บทนำ

การกำเนิดของลูกแกะ “ดอลลี” เมื่อปี ค.ศ.1996 นับเป็นความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ที่สำคัญอีกก้าวหนึ่งของมนุษย์ ทั้งนี้ก็เพราะถือว่าเป็นครั้งแรกที่นักวิทยาศาสตร์สามารถทำสำเนาพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตที่เลี้ยงลูกด้วยนม ปรากฏการณ์นี้ได้สร้างความหวังแก่กลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่ไม่สามารถมีบุตรได้ด้วยวิธีการตามธรรมชาติว่า การทำสำเนาพันธุกรรมในลักษณะเช่นนี้อาจสามารถนำมาใช้กับมนุษย์ เพื่อช่วยให้ความต้องการมีบุตรเป็นไปได้ตามความประสงค์ ขณะที่นักวิทยาศาสตร์กลุ่มหนึ่งเห็นว่า เทคนิคที่ใช้ในการทำสำเนา

^{*} ผู้พิพากษาประจำสำนักงานศาลยุติธรรม ศาลภาษีอากรกลาง

^{**} รองศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พันธุกรรมของดอลลีสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการบำบัดรักษาโรคหรือความผิดปกติทางพันธุกรรมบางชนิดได้ แต่ในทางกลับกัน สังคมส่วนหนึ่งกลับมีความเห็นว่า การนำเทคนิคในการทำสำเนาพันธุกรรมของดอลลีมาใช้กับมนุษย์นั้น เป็นการฝ่าฝืนหลักศาสนาและจริยธรรมอย่างรุนแรง และการทำสำเนาพันธุกรรมมนุษย์จะก่อให้เกิดปัญหาตามมามากมาย ทั้งต่อมนุษย์ที่เกิดขึ้นจากกรรมวิธีเช่นว่านี้ ครอบครัวของบุคคลนั้น และต่อสังคมโดยรวม

บทความนี้จะชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการทำสำเนาพันธุกรรมสิ่งมีชีวิต ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และจะพยายามแยกแยะความแตกต่างระหว่างการทำสำเนาพันธุกรรมมนุษย์ ตลอดจนถึงให้เห็นถึงผลกระทบในทางจริยธรรมที่เกิดขึ้น โดยจะนำเสนอทั้งแนวความคิดในการสนับสนุนและคัดค้านการทำสำเนาพันธุกรรมมนุษย์ และจะได้วิเคราะห์ถึงปัญหาในเชิงกฎหมายที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตหากการทำสำเนามนุษย์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้จริง

1. พัฒนาการของการทำสำเนาพันธุกรรม

คำว่า “การโคลน” (cloning) หรือการทำสำเนาพันธุกรรมนั้น เป็นคำศัพท์ที่มาจากภาษากรีกซึ่งหมายความว่า กิ่งก้านหรือสาขา (twig or branch)¹ การทำสำเนาพันธุกรรมไม่ใช่เรื่องใหม่สำหรับมนุษย์ เพราะในอดีตที่ผ่านมา มนุษย์รู้จักการทำสำเนาพันธุกรรมอย่างง่าย ๆ เช่น การตอนกิ่งหรือการปักชำในพืชบางชนิด ต้นพืชที่ได้มาจากกรรมวิธีเหล่านี้จะมีลักษณะทางพันธุกรรม

¹ Brennan, J.R., *Pattern of Human Heredity: An Introduction to Human Genetics*, Prentice Hall, New Jersey, 1985, p.300.

ที่เหมือนกับต้นเดิมทุกประการ แต่ความรู้เหล่านี้ก็ได้ถูกนำไปใช้เพื่อการขยายพันธุ์พืชเท่านั้น ต่อมาเมื่อวิทยาการทางวิทยาศาสตร์ในระดับโมเลกุลมีความเจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น นักวิทยาศาสตร์มีความต้องการในการเพิ่มปริมาณเซลล์ของพืชเพื่อนำไปใช้ในการทดลอง ความพยายามในการโคลนเซลล์และยีนของพืชจึงมีมากขึ้นด้วย และในที่สุดการโคลนเซลล์ของพืชก็มาประสบความสำเร็จในช่วงปลายคริสต์ทศวรรษที่ 50 โดยการทำสำเนาพันธุกรรมของพืชนี้ทั้งหมด สามารถเกิดขึ้นได้ในห้องปฏิบัติการ²

อย่างไรก็ดี แม้ว่าการโคลนเซลล์ของสิ่งมีชีวิตจะประสบความสำเร็จด้วยดีในพืช แต่กรรมวิธีดังกล่าวก็ไม่อาจนำไปใช้ได้ดีนักกับสัตว์หรือมนุษย์ เหตุผลหนึ่งที่เชื่อกันว่าเป็นอุปสรรคต่อการโคลนเซลล์ของมนุษย์คือ เซลล์ของมนุษย์นั้นมีความสามารถในการแบ่งตัวในช่วงระยะเวลาอันจำกัดเท่านั้น ดังนั้นเมื่อเซลล์หนึ่งเซลล์ใดได้มีการแปรรูป (differentiation) ไปทำหน้าที่หนึ่งหน้าที่ใดแล้ว เซลล์นั้นก็ไม่สามารถกลับมาทำงาน (reprogram) ในหน้าที่เดิมได้อีก³ แต่ในราว ค.ศ.1960 กลับปรากฏว่า John Gurdon นักสัตววิทยาจากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด สามารถที่จะโคลนสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งคือ “กบ” ได้สำเร็จโดยการนำนิวเคลียสจากเซลล์ลำไส้เล็ก (intestinal cell) ของกบตัวหนึ่งมาใส่แทนที่นิวเคลียสของไข่อีกใบหนึ่ง จากการทดลองนี้พบว่าไข่ใบดังกล่าวสามารถเจริญเติบโตเป็นลูกกบได้ และมีลักษณะทางพันธุกรรมเหมือนกับต้น

Ibid., p. 301.

³ Bohlin, R. Can Human be Cloned Like Sheep?, 1997 March 7, available at <http://www.probe.org/docs/lambclon.htm>

แบบทุกประการ⁴

อย่างไรก็ดี ความแตกต่างระหว่างการเจริญพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตครึ่งบกครึ่งน้ำ (amphibian) กับมนุษย์ก็มีความแตกต่างกัน เพราะสิ่งมีชีวิตเหล่านั้นสามารถเจริญเติบโตได้ในแหล่งน้ำตามธรรมชาติ แต่สำหรับมนุษย์การเจริญพันธุ์ต้องอาศัยครรภ์ของมารดาซึ่งมีความสลับซับซ้อนกว่ามาก ความพยายามในการโคลนสิ่งมีชีวิตที่เลี้ยงลูกด้วยนม (mammal) จึงได้เริ่มต้นอย่างจริงจังนับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา และในที่สุดเมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม 1996 ดร.เอียน วิลมุต (Ian Wilmut) แห่งสถาบันวิจัยรอสลิน ประเทศสกอตแลนด์ ก็ได้ทำการโคลนสิ่งมีชีวิตที่เลี้ยงลูกด้วยนมชนิดแรกได้สำเร็จ⁵

“ดอลลี่” เป็นลูกแกะที่เกิดขึ้นมาจากเทคนิคในการโคลนสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่งที่เรียกว่า “การถ่ายโอนนิวเคลียสของเซลล์ร่างกาย” (somatic cell nuclear transfer) เซลล์ร่างกายนี้เป็นเซลล์ที่มีโครโมโซมสองชุดซึ่งมีความแตกต่างจากเซลล์สืบพันธุ์ (germ cell) ที่มีโครโมโซมเพียงชุดเดียว ด้วยเทคนิคดังกล่าวนี้ ดร.เอียน วิลมุต ได้นำเซลล์เต้านมของแกะตัวเมียหน้าขาขาวตัวหนึ่งมาแยกเป็นเซลล์เดี่ยว หลังจากนั้นได้เลี้ยงเซลล์นี้โดยให้อาหารในปริมาณที่จำกัด กระบวนการนี้ทำให้เซลล์นั้นเข้าสู่สภาวะหนึ่งเรียกว่า “ระยะ G₀” ซึ่งทำให้เซลล์นั้นสามารถทำหน้าที่ได้อีกครั้งหนึ่ง หลังจากนั้นจึงได้นำนิวเคลียสของเซลล์ดังกล่าว

⁴ Watson, J., Moving Toward the Clonal Man, *The Atlantic Monthly*, May 1971.

⁵ Wilmut, I. et al., Viable offspring derived from fetal and adult mammalian cells, 385 *Nature* 810 1997.

เข้าไปใส่ในเซลล์ไข่ของแม่แกะอีกตัวหนึ่งที่ได้ถูกนำเอานิวเคลียสออกไปแล้ว เมื่อมีการกระตุ้นด้วยกระแสไฟฟ้า ก็สามารถทำให้นิวเคลียสหลอมรวมกับไข่ดังกล่าวและมีการแบ่งตัว ต่อมาจึงได้มีการนำเซลล์ไข่ที่เข้าไข่ไปฝากในครรภ์ของแม่แกะเพื่อการเจริญพันธุ์ต่อไป⁶ ดังนั้น ดอลลี่จึงเป็นสิ่งมีชีวิตที่เลี้ยงลูกด้วยนมตัวแรกที่ถูกโคลนขึ้นมาจากเซลล์ร่างกาย⁷

แม้ว่าในทางทฤษฎีแล้ว ดอลลี่ถือเป็นการจำลองลักษณะทางพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตต้นแบบ แต่ในความเป็นจริงแล้ว ดอลลี่มีความแตกต่างจากสิ่งมีชีวิตต้นแบบบางประการ กล่าวคือ ประการแรก ดอลลี่กำเนิดมาจากเซลล์ไข่ที่มี cytoplasm และ mitochondrial DNA แตกต่างไปจากสิ่งมีชีวิตต้นแบบ ประการที่สอง ในขณะที่มีการรวมตัวระหว่างนิวเคลียสที่มาจากเซลล์ร่างกายกับไข่ นั้น อาจมีชิ้นดีเอ็นเอบางส่วนแตกหักทำให้ลักษณะทางพันธุกรรมเปลี่ยนแปลงไป และประการที่สาม สภาวะในครรภ์อาจมีผลต่อลักษณะทางพันธุกรรมของดอลลี่ได้

ความสำเร็จของดอลลี่ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่เป็นความสำเร็จที่เกิดจากความพยายามมากกว่า 23 ปีของ ดร.เอียน วิลมุต และไม่ใช่ความสำเร็จที่เกิดขึ้นโดยง่าย ดังจะเห็นได้จากจำนวนไข่ที่ถูกผสมนั้นมากถึง 277 ฟอง

⁶ National Bioethics Advisory Commission, *Cloning Human Being: Report and Recommendations*, 1997, p.24.

⁷ Wilmut, I., Dolly: the Age of Biologic Control, p.19 in *The Genetic Revolution and Human Rights*, Justin B. (editor), 1999, Oxford University Press, New York.

แต่มีไข่เพียง 29 ฟองเท่านั้นที่สามารถพัฒนาไปจนถึงระยะบลาสโตซิสต์ (Blastocyst stage) และมีเพียง “ดอลลี่” เท่านั้นที่มีสภาพสมบูรณ์ ส่วนไข่ที่เหลือกลับพบว่าไม่สามารถเจริญต่อไปได้⁹ หรือมีการเจริญเติบโตอย่างผิดปกติ หรือผิดปกติไป หลังจากการกำเนิดของดอลลี่ไม่นานนัก

นอกจากกรณีของแกะดอลลี่ นักวิทยาศาสตร์จากหลายประเทศก็ได้ประกาศความสำเร็จในการโคลนสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น เช่น หนู⁹ ลูกวัว¹⁰ หรือแม้กระทั่งตัวอ่อนของมนุษย์ ในขณะเดียวกันก็มีนักวิทยาศาสตร์อีกจำนวนหนึ่งที่ประกาศว่าพร้อมที่จะทำการโคลนมนุษย์ให้แก่ผู้ที่มีบุตรยาก สิ่งเหล่านี้จึงเป็นที่มาของการพิจารณาความเหมาะสมในการโคลนมนุษย์ ทั้งในระดับประเทศ และระดับนานาชาติในเวลาต่อมา

2. ประเภทของการทำสำเนาพันธุกรรมมนุษย์

โดยทั่วไปแล้ว หากแบ่งประเภทของการโคลนมนุษย์ตามวัตถุประสงค์สุดท้าย การโคลนมนุษย์อาจแบ่งได้เป็นสองประเภทใหญ่ๆ คือ ประการแรก “การโคลนเพื่อการบำบัดรักษา” (therapeutic cloning) กับ “การโคลนเพื่อ

⁹ Bohlin, R., Cloning and Genetics: The Brave New World Closes In, available at <http://www.probe.org/docs/clon-gen.htm>

⁹ Wakayama, T. et al., Full-Term Development of Mice from Enucleated Oocytes Injected with Cumulus Cell Nuclei, 394 *Nature* 369, 1998, p.369.

¹⁰ Kolata, G., Japanese Scientists Clone a Cow, Making Eight Copies, *N.Y. Times*, Dec. 9, 1998, p.A8, cited in J. Robertson, Two Models of Human Cloning, 1999, 27 *Hofstra L. Rev.* 609.

การสืบพันธุ์” (reproductive cloning)

การโคลนทั้งสองประเภทนี้จะใช้กรรมวิธีในการโคลนที่เหมือนกัน ซึ่งโดยทั่วไปแล้วก็คือการนำนิวเคลียสของเซลล์ร่างกายมาถ่ายโอนเข้าไปแทนที่นิวเคลียสของไข่ ไข่ที่ถูกผสม (fertilized eggs) นี้จะถูกเลี้ยงไปจนถึงระยะบลาสโตซิส ซึ่งเป็นระยะเวลาประมาณ 5 วันหลังจากการปฏิสนธิ แต่การโคลนเพื่อการบำบัดรักษานั้นจะไม่มีการนำเอาไข่ดังกล่าวกลับเข้าไปในครรภ์ของมารดาหรือสิ่งมีชีวิตใดก็ตาม¹¹ ส่วนการโคลนเพื่อการสืบพันธุ์นั้นจะมีการนำไข่นั้นกลับเข้าไปฝังตัวที่ผนังมดลูก เพื่อให้เจริญเติบโตต่อไป การโคลนทั้งสองประเภทดังกล่าวจึงมีจุดมุ่งหมายและมีบุคคลที่เกี่ยวข้องแตกต่างกัน ซึ่งจะได้อธิบายโดยละเอียดต่อไป

2.1 การโคลนเพื่อการบำบัดรักษา

ในปัจจุบัน วงการแพทย์พยายามค้นคว้าวิธีการการบำบัดรักษาโรคด้วยวิธีการใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลา และเป็นที่เชื่อกันว่า โรคบางชนิดที่เกิดจากการทำงานผิดปกติอย่างใดอย่างหนึ่งของเซลล์นั้นสามารถที่จะรักษาให้หายขาดได้ โดยการนำเซลล์ที่สามารถทำงานได้อย่างเป็นปกติเข้าไปทดแทน เช่น การนำเซลล์สมองใส่เข้าไปเพื่อบำบัดรักษาผู้ป่วยโรคอัลไซเมอร์หรือโรคพาร์กินสัน หรือการนำเซลล์ที่ทำหน้าที่สร้างเนื้อเยื่อใส่เข้าไปในร่างกาย เพื่อให้สร้างเนื้อเยื่อทดแทนในกรณีที่ผู้ป่วยมีบาดแผลพุพองจากไฟไหม้ เป็นต้น¹² การบำบัด

¹¹ Robertson, J., *Two Models of Human Cloning*, p.611.

¹² Nuffield Council on Bioethics, *Stem Cell Therapy: A Discussion Paper*, 2000, p.2.

รักษาด้วยวิธีการนี้จึงจำเป็นต้องใช้เซลล์เริ่มต้น (stem cells) ซึ่งสามารถทำหน้าที่ต่างๆ กันได้นั้นมาใช้ในการบำบัด แต่อุปสรรคที่สำคัญก็คือ เมื่อร่างกายของมนุษย์ได้รับเซลล์แปลกปลอมเข้ามาในร่างกาย บุคคลนั้นก็จะสร้างภูมิคุ้มกันขึ้นมาต่อต้านทำให้การบำบัดรักษาไม่สามารถประสบความสำเร็จได้ง่ายนัก

เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาดังกล่าว จึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำให้เซลล์เริ่มต้นสามารถเข้ากันได้ (compatible) กับร่างกายของผู้รับการบำบัด เทคโนโลยีการโคลนจึงถูกนำมาใช้ โดยการนำนิวเคลียสของไข่ที่ได้รับการบริจาคออกแล้วนำนิวเคลียสจากเซลล์ร่างกายของผู้รับการบำบัดใส่เข้าไปแทนที่ หลังจากนั้นจะต้องเลี้ยงให้ไข่ที่ได้รับการผสมนั้นให้เจริญเติบโตต่อไป ซึ่งเมื่อเจริญเติบโตได้ในระยะหนึ่ง จะต้องมีการนำเซลล์เริ่มต้นออกจากตัวอ่อนเพื่อนำไปใช้ในการบำบัดรักษาหรือปลูกถ่ายต่อไป

การบำบัดโดยใช้เซลล์เริ่มต้น มีผลกระทบต่อจริยธรรมอย่างน้อยที่สุดสองประการคือ ประการแรก การบำบัดด้วยวิธีนี้จะต้องมีการทดลองในตัวอ่อนของมนุษย์ และเมื่อมีการนำเซลล์เริ่มต้นออกมาจากตัวอ่อนนั้น ก็จะทำให้ตัวอ่อนไม่สามารถเจริญเติบโตต่อไปได้ ซึ่งเปรียบเสมือนการทำลายตัวอ่อนนั่นเอง และประการที่สอง การอนุญาตให้มีการบำบัดโดยเซลล์ร่างกายจะทำให้มีการลักลอบนำตัวอ่อนที่ได้มาจากการโคลน ใส่กลับเข้าไปยังมดลูกเพื่อการฝังตัวและเกิดเป็นมนุษย์ต่อไป มนุษย์ที่เกิดขึ้นนี้จะมีลักษณะทางพันธุกรรมเหมือนกับต้นแบบทุกประการ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาทางจริยธรรมและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

2.2 การโคลนเพื่อการสืบพันธุ์

ในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา เทคโนโลยีการเจริญพันธุ์ (reproductive technology) ได้เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว เมื่อปี ค.ศ.1978 ลูอิส บราวน์ เป็นเด็กหญิงคนแรกที่เกิดขึ้นมาจากการปฏิสนธินอกร่างกาย (In vitro fertilization หรือ IVF) จวบจนปัจจุบัน มีการประมาณการกันว่ามีเด็กที่เกิดขึ้นจากการผสมเทียมด้วยวิธีการต่างๆ เป็นจำนวนกว่า 40,000 คน คู่สมรสที่มีบุตรยากมักจะได้รับการช่วยเหลือด้วยวิธีการที่แตกต่างกันไป เช่น หากฝ่ายหญิงมีความผิดปกติในท่อนำไข่ (fallopian tube) แพทย์จะใช้วิธีการปฏิสนธินอกร่างกาย (IVF) ส่วนผู้หญิงที่ไม่สามารถตั้งครรภ์ด้วยตนเองได้เนื่องจากความผิดปกติของมดลูก ก็อาจเลือกใช้วิธีให้ผู้อื่นตั้งครรภ์แทน (surrogacy) แต่หากความผิดปกติเกิดขึ้นจากการที่ฝ่ายชายอยู่ในภาวะอสุจิน้อยกว่าปกติ แพทย์อาจใช้วิธีการฉีดสเปิร์มเดี่ยวเข้าไปในไข่ (intracytoplasmic sperm injection) อย่างไรก็ดี แม้ว่าเทคโนโลยีนี้จะมีความก้าวหน้ามากก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถช่วยให้การตั้งครรภ์ประสบความสำเร็จ ในกรณีที่ฝ่ายหญิงอยู่ในภาวะปราศจากไข่ หรือฝ่ายชายอยู่ในภาวะเป็นหมันอย่างสมบูรณ์ ในกรณีเช่นนี้จะต้องการขอรับบริจาคไข่หรือเชื้ออสุจิแล้วแต่กรณี ซึ่งหากต่อมามีการปฏิสนธิเกิดขึ้น ก็จะทำให้ทารกที่เกิดมานั้นไม่มีความสัมพันธ์ทางพันธุกรรมกับฝ่ายพ่อหรือฝ่ายแม่ที่มีความผิดปกติดังกล่าว

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้เอง จึงเป็นที่มาของความพยายามในการโคลนมนุษย์อย่างจริงจัง แต่ด้วยความต้องการของมนุษย์ที่เป็นไปอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด ความต้องการในการโคลนมนุษย์จึงได้ขยายขอบเขตมากยิ่งขึ้น ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

- การโคลนมนุษย์เนื่องจากคู่สมรสอยู่ในภาวะมีบุตรยาก การโคลนเช่นนี้จะนำไปเพื่อช่วยเหลือคู่สมรสที่ไม่สามารถมีบุตรได้ด้วยวิธีการตามธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น หากสามีไม่สามารถมีบุตรได้เนื่องจากอยู่ในภาวะเป็นหมันถาวร ก็จะมีการนำเอาเซลล์ร่างกายของชายคนดังกล่าวมาสกัดเอานิวเคลียสออก แล้วนำไปใส่แทนนิวเคลียสของฝ่ายหญิง เมื่อเกิดการปฏิสนธิก็จะนำไข่ฟองดังกล่าวกลับเข้าไปฝังตัวในมดลูกของหญิงคนนั้นต่อไป หรือหากหญิงคนนั้นไม่สามารถตั้งครรภ์ด้วยตนเองได้ ก็อาจนำไข่ฟองดังกล่าวไปฝากไว้ในครรภ์ของหญิงอีกคนหนึ่ง ด้วยวิธีการนี้จะทำให้เด็กที่เกิดมามีลักษณะทางพันธุกรรมเหมือนกับพ่อของเด็กนั้นทุกประการ และจะได้รับ mitochondrial DNA มาจากฝ่ายแม่ ซึ่งจะทำให้ขจัดปัญหาว่าเด็กที่เกิดมาจะไม่มีความสัมพันธ์กับพ่อหรือแม่ของเด็กคนนั้นได้ อันจะแตกต่างไปจากการรับบุตรบุญธรรมหรือการขอรับบริจาคเชื้ออสุจิจากบุคคลอื่น
- การโคลนเนื่องจากความต้องการในการทดแทนบุคคลอันเป็นที่รัก การโคลนในกรณีนี้อาจเกิดขึ้นได้ในหลายกรณี เช่น คู่สมรสคู่หนึ่งได้สูญเสียบุตรไปเนื่องจากสาเหตุใดก็ตาม คู่สมรสคู่นั้นจึงต้องการที่จะได้บุตรคนใหม่ซึ่งมีลักษณะทางพันธุกรรมเหมือนกับบุตรคนเดิมทุกประการ ดังนั้นหากมีการเก็บตัวอย่างเนื้อเยื่อของบุตรที่เสียชีวิตไป ก็จะมีการนำเอามาใช้ในการโคลนต่อไป การโคลนลักษณะนี้อาจเกิดขึ้นในกรณีอื่นอีกก็ได้ เช่น การโคลนสามีหรือภรรยาที่เสียชีวิตไปแล้วไม่ว่าจะมีวัตถุประสงค์ที่จะสมรสกับมนุษย์ที่ถูกโคลนขึ้นมาใหม่หรือไม่ก็ตาม หรืออาจเป็นการโคลนบิดาหรือมารดาหรือญาติสนิทที่เสียชีวิตไปแล้วก็ได้

- การโคลนเนื่องจากความต้องการมีบุตรของกลุ่มรักร่วมเพศ การโคลนในลักษณะนี้มีสาเหตุจากการที่กลุ่มรักร่วมเพศไม่สามารถมีบุตรได้ตามปกติ ตัวอย่างเช่น พวกเลสเบี้ยนจะใช้นิวเคลียสจากเซลล์ร่างกายของเลสเบี้ยนคนหนึ่ง มาผสมกับไข่ของเลสเบี้ยนอีกคนหนึ่ง เป็นต้น แต่สำหรับกลุ่มเกย์นั้น การโคลนอาจจะไม่ใช่วิธีการที่ดีที่สุดเพราะยังจะต้องขอรับบริจาคไข่จากบุคคลภายนอกเพื่อให้การโคลนสำเร็จไปได้
- การโคลนเพื่อนำอวัยวะหรือเซลล์มาใช้ในการปลูกถ่าย การโคลนเช่นนี้จะนำไปเพื่อนำอวัยวะของมนุษย์ที่ถูกโคลนมาใช้ในอนาคต ไม่ว่าจะมีความต้องการอวัยวะในขณะที่มีการโคลนหรือไม่ก็ตาม เช่น คู่สมรสคู่หนึ่งมีบุตรที่ป่วยต้องได้รับการปลูกถ่ายไขกระดูก (bone marrow) มีฉะนั้นเด็กคนนี้จะถึงแก่ความตายในไม่ช้า คู่สมรสคู่นี้จึงตัดสินใจที่จะนำเซลล์ร่างกายของบุตรคนดังกล่าวมาใช้ในการโคลน เมื่อเด็กที่เกิดมาจากการโคลนเติบโตขึ้น ก็จะนำไขกระดูกมาใช้ในการปลูกถ่ายได้ หรือมีฉะนั้นการโคลนอาจเกิดขึ้นแม้จะนั้นจะยังไม่มีความต้องการอวัยวะก็ตาม เช่น เศรษฐีคนหนึ่งอาจต้องการโคลนร่างกายของตนเองไว้ เพื่อในอนาคตข้างหน้า หากตนเจ็บป่วยต้องได้รับการปลูกถ่ายอวัยวะ ก็จะสามารถนำอวัยวะจากมนุษย์ที่ถูกโคลนมาใช้ในการปลูกถ่ายได้ในทันที
- การโคลนเพื่อหลีกเลี่ยงความผิดปกติทางพันธุกรรม ในกรณีนี้มักจะเกิดกับกลุ่มบุคคลหนึ่งที่มีความผิดปกติทางพันธุกรรม และต้องการที่จะหลีกเลี่ยงไม่ให้บุตรของตนมีความผิดปกติทางพันธุกรรมอีกต่อไป เช่น คู่สมรสคู่หนึ่งเป็นพาหะของความผิดปกติทางพันธุกรรมชนิด

เดียวกัน โอกาสที่คู่สมรสนี้จะมีบุตรที่เกิดความผิดปกติจะมีโอกาสเท่ากับหนึ่งในสี่ ปรากฏว่าคู่สมรสคู่นี้มีบุตร 2 คน คนหนึ่งมีความผิดปกติ แต่อีกคนหนึ่งไม่มีความผิดปกติ หากคู่สมรสคู่นี้ต้องการมีบุตรอีกคนหนึ่ง แต่ไม่ต้องการที่จะมีความเสี่ยงที่บุตรคนที่สามจะมีความผิดปกติ ก็อาจจะเลือกวิธีการโคลนบุตรที่ไม่มีความผิดปกติก็ได้ ในบางกรณี ครอบครัวหนึ่งมีความผิดปกติทางพันธุกรรมโดยไม่ทราบสาเหตุทั้งครอบครัว ยกเว้นสมาชิกในครอบครัวคนหนึ่ง ครอบครัวนี้ก็อาจจะเลือกโคลนบุคคลนั้นเพื่อมิให้มีความผิดปกติทางพันธุกรรมกับตระกูลนั้นอีกต่อไปก็ได้

- การโคลนเพื่อการสืบพันธุ์ที่มีวัตถุประสงค์อื่นแฝง การโคลนประเภทนี้แม้จะเป็นไปเพื่อต้องการให้ได้มนุษย์ขึ้นมากก็ตาม แต่ก็จะมีวัตถุประสงค์อื่นแฝงอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงให้เห็นถึงอำนาจบารมีของผู้โคลน เพื่อใช้เป็นกำลังทหาร หรือเพื่อการศึกษาวิจัย ยกตัวอย่างเช่น ชัดดีม ชุตเชนอาจต้องการที่โคลนตัวของเขาเองขึ้นมาเพื่อปกครองประเทศอิรักต่อไป หรืออาจโคลน อาร์โนลด์ ชวาสเนเกอร์ เพื่อเป็นทหารในการต่อสู้กับอเมริกา เศรษฐีอาหรับคนหนึ่งอาจต้องการโคลน ซินดี้ ครอฟอร์ด เพื่อต้องการนำมาเป็นภรรยาในอนาคต เป็นต้น

รูปแบบของการโคลนที่กล่าวมาข้างต้นนั้น อาจเป็นเพียงสิ่งที่เพื่อฝันกันอยู่ในปัจจุบัน แต่อาจจะประสบความสำเร็จขึ้นจริงในอนาคตอันใกล้ก็ได้ สังคมส่วนหนึ่งได้ตระหนักถึงอันตรายที่อาจจะเกิดขึ้นจากเทคโนโลยีและการนำเทคโนโลยีนี้ไปใช้ประโยชน์ จึงได้พยายามคัดค้าน โดยเห็นว่าการโคลนจะก่อให้เกิดผลกระทบทั้งทางร่างกายและจิตใจแก่มนุษย์ที่เกิดจากการโคลน สภาพ

ของครอบครัวอาจเปลี่ยนวิถีชีวิตไปจากเดิม เพราะสถาบันครอบครัวจะถูกทำลายลงจากความสับสนของสถานะของมนุษย์ที่ถูกโคลนดังกล่าว และหากไม่มีการควบคุมอย่างเข้มงวด มนุษย์จะถูกใช้อย่างเป็นแค่เพียงวัตถุเท่านั้น ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อสังคมในอนาคต ในส่วนต่อไปจะกล่าวถึงผลกระทบทางจริยธรรมที่เกิดขึ้นโดยจะเน้นไปที่การโคลนมนุษย์เพื่อการสืบพันธุ์เท่านั้น เนื่องจากเป็นปัญหาที่ยังมีข้อโต้เถียงและอยู่ในความสนใจของผู้คนจำนวนมาก

3. ผลกระทบทางจริยธรรม

การโคลนมนุษย์ได้ก่อให้เกิดปัญหาทางจริยธรรมตามมา เริ่มตั้งแต่ปัญหาว่ามนุษย์สามารถที่จะถูกโคลนได้หรือไม่ การโคลนมนุษย์เป็นการกระทำที่สมควรหรือไม่ เหตุใดจะต้องมีการโคลนมนุษย์ การโคลนจะเป็นไปโดยมีข้อจำกัดหรือไม่อย่างไร สิทธิและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของมนุษย์ที่ถูกโคลนจะเป็นเช่นใด สังคมโดยรวมจะได้รับผลกระทบจากการโคลนมนุษย์หรือไม่อย่างไร

ในปัญหาเหล่านี้ หลายฝ่ายได้แสดงความเห็นและวิพากษ์วิจารณ์การโคลนมนุษย์อย่างกว้างขวาง ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าการโคลนมนุษย์เป็นสิ่งที่ขัดต่อศีลธรรม เพราะมีการใช้มนุษย์เป็นเครื่องทดลอง มนุษย์ที่ถูกโคลนจะขาดอัตลักษณ์ทางพันธุกรรม (genetic identity) เพราะมนุษย์ที่ถูกโคลนขึ้นจะมีลักษณะทางพันธุกรรมเหมือนกับต้นแบบทุกประการ และมนุษย์เช่นนี้จะถูกปฏิบัติเหมือนกับเป็นแค่เพียงวัตถุเท่านั้น ฝ่ายนี้จึงมีความเห็นว่าไม่ควรจะอนุญาตให้มีการโคลนมนุษย์ในทุกกรณี

อย่างไรก็ดี มีผู้เห็นว่าการโคลนมนุษย์เป็นสิทธิมนุษยชนอย่างหนึ่ง สิทธิเช่นว่านี้ก็คือสิทธิในเสรีภาพของการเจริญพันธุ์ (Right to reproductive freedom) สังคมควรจะให้ความเคารพต่อสิทธิเช่นว่านี้ และไม่ควรที่จะเข้า

ไปแทรกแซง

ฝ่ายที่สามมีความเห็นว่า การโคลนมนุษย์ไม่ควรเป็นสิ่งที่ต้องห้ามในทุกกรณี แต่กฎหมายควรที่จะเข้ามามีบทบาทในการควบคุมการโคลนมนุษย์อย่างเข้มงวด โดยอนุญาตให้มีการโคลนมนุษย์ได้ในบางกรณี กรณีที่ฝ่ายนี้มีความเห็นว่าควรอนุญาตให้มีการโคลน ได้แก่ กรณีที่คู่สมรสที่ไม่สามารถมีบุตรได้ โดยการโคลนนั้นต้องไม่มีวัตถุประสงค์ที่ฝ่าฝืนต่อศีลธรรมอันดีด้วย ในส่วนนี้จะแยกพิจารณาข้อโต้แย้งดังกล่าวออกเป็น 3 ระดับ คือ ผลกระทบในระดับบุคคล ในระดับครอบครัว และในระดับสังคม

3.1 ผลกระทบในระดับบุคคล

ฝ่ายที่มีความเห็นคัดค้านการโคลนมนุษย์มีความเห็นว่า การโคลนมนุษย์จำเป็นที่จะต้องมีการทดลองในตัวอ่อนเป็นจำนวนมาก และจะส่งผลกระทบต่อบุคคลที่ถูกโคลนเนื่องจากการโคลนนั่นจะเป็นอันตรายต่อร่างกาย (physical harm) และอันตรายแก่จิตใจ (psychological harm) ต่อบุคคลที่ถูกโคลนนั่น ในกรณีเกี่ยวกับอันตรายต่อร่างกายของบุคคลนั้น ฝ่ายนี้ได้ยกตัวอย่างของการโคลนแกะดอลลี่ที่มีความเสี่ยงสูงมาก กล่าวคือ ในจำนวนไข่ 277 ฟองที่ถูกโคลนนั่น มีไข่เพียง 29 ฟองที่เจริญเติบโตเป็นตัวอ่อน และมีเพียงดอลลี่เท่านั้นที่เจริญเติบโตต่อมาได้ ส่วนที่เหลือปรากฏว่ามีความผิดปกติเกิดขึ้น ดังนั้นหากนำกรรมวิธีการโคลนนี้มาใช้กับมนุษย์ ก็จะทำให้มีการทำลายตัวอ่อนเป็นจำนวนมาก และไม่อาจคาดเดาได้ว่า มนุษย์ที่เกิดจากกรรมวิธีการโคลนนี้นี้จะมีความผิดปกติทางพันธุกรรมเกิดขึ้นมากน้อยเพียงใด เพราะเซลล์ร่างกายที่ถูกนำมาใช้ในการโคลนนี้นั้นอาจมีดีเอ็นเอที่แตกหักหรือเสื่อมไปตามสภาพได้ หากพิจารณากรณีของดอลลี่ จะเห็นว่าการนำเซลล์ร่างกายของแกะ

อายุ 6 ปี มาใช้ในการโคลน ขณะที่อายุของแกะทั่วไปจะมีประมาณ 11 ปี ซึ่งต่อมาปรากฏส่วนปลายของโครโมโซม (telomere) ของดอลลี่หดตัวลงสั้นกว่าปกติ¹³ สิ่งนี้อาจแสดงว่าอายุขัยเฉลี่ย (life span) ของดอลลี่อาจสั้นกว่าแกะปกติก็ได้ ดังนั้น หากนำกรรมวิธีนี้มาใช้กับมนุษย์ก็จะทำให้อายุขัยเฉลี่ยของมนุษย์ที่ถูกโคลนสั้นลงด้วยเช่นกัน

ในทางกลับกัน ฝ่ายที่สนับสนุนการโคลนเห็นว่าการที่เทคโนโลยีนี้ยังไม่มีความสมบูรณ์เพียงพอไม่ใช่เหตุผลที่สมควรนำมาห้ามการโคลนมนุษย์ โดยอ้างว่า จากประสบการณ์ของแกะดอลลี่ซึ่งให้กำเนิดลูกแกะชื่อ “บอนนี่”¹⁴ ในปี ค.ศ.1998 ได้แสดงให้เห็นว่า แกะดอลลี่มีพัฒนาการที่เป็นปกติ นวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์นั้นจำเป็นจะต้องมีความเสี่ยงเสมอ ไม่ว่าจะเป็นการบำบัดรักษาโรค หรือแม้กระทั่งเทคโนโลยีการปฏิสนธิอกร่างกายที่เป็นที่ยอมรับกันอยู่ในปัจจุบัน ก็มีความเสี่ยงและมีการทดลองในตัวอ่อนเช่นเดียวกัน ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำการศึกษาค้นคว้าต่อไปเพื่อให้กรรมวิธีการโคลนเกิดประสิทธิภาพสูงสุด

อย่างไรก็ดี ฝ่ายที่คัดค้านได้โต้แย้งว่า ความเสี่ยงที่เกิดขึ้นในการบำบัดรักษาโรคนั้นแตกต่างไปจากความเสี่ยงที่เกิดขึ้นจากการโคลนมนุษย์ เพราะความเสี่ยงในการบำบัดรักษาโรคเป็นการกระทำที่เป็นไปเพื่อช่วยชีวิตของผู้ป่วย ผลที่เกิดขึ้นจึงเป็นประโยชน์ที่ผู้ป่วยจะได้รับ แลกเปลี่ยนกับอันตรายที่อาจเกิดขึ้น แต่ความเสี่ยงจากการโคลนนั้นเป็นอันตรายที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ที่ถูกโคลน

¹³ Green, R., Clone, *Scientific American*, September 1999.

¹⁴ Ibid.

โดยไม่ปรากฏว่ามีประโยชน์กับบุคคลนั้นแม้แต่หน่อย

จะเห็นได้ว่า ฐานความคิดของทั้งสองฝ่ายมีความขัดแย้งกันเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ก็เนื่องจากทั้งสองฝ่ายมีความเชื่อและความเข้าใจเกี่ยวกับการเริ่มต้นของชีวิตที่แตกต่างกัน ฝ่ายหนึ่งมีความเห็นว่าชีวิตของมนุษย์เริ่มต้นตั้งแต่เมื่อมีการปฏิสนธิ ดังนั้น เมื่อมีการทดลองและทำลายตัวอ่อนจึงเป็นการกระทำความผิดทั้งต่อกฎหมายและศีลธรรม แต่อีกฝ่ายเห็นว่าชีวิตของมนุษย์เริ่มต้นเมื่อคลอดออกมาเป็นทารกเท่านั้น การทำลายตัวอ่อนจึงไม่มีความผิดแต่อย่างใด แนวความคิดทั้งสองนี้เป็นสิ่งที่มีความขัดแย้งกันมาเป็นเวลานานแล้ว และไม่ใช่เรื่องง่ายนักที่จะหาข้อสรุปเป็นที่ยุติ

สำหรับข้อโต้แย้งที่ว่า การโคลนจะก่อให้เกิดผลกระทบทางด้านจิตใจต่อบุคคลที่ถูกโคลนนั้น ฝ่ายที่คัดค้านการโคลนเห็นว่า การโคลนจะทำให้บุคคลที่ถูกโคลนมีลักษณะทางพันธุกรรมเหมือนกับต้นแบบทุกประการ ซึ่งจะทำให้บุคคลนั้นขาดอัตลักษณ์ และจะถูกคาดหวังจากผู้ที่โคลนบุคคลนั้นขึ้นว่าบุคคลที่ถูกโคลนนี้จะมีรูปร่างหน้าตา สติปัญญา ความสามารถ และอุปนิสัย เหมือนกับต้นแบบทุกประการ ทั้งที่ตามความเป็นจริงแล้ว มนุษย์ที่ถูกโคลนขึ้นจะมีความแตกต่างทางกายภาพกับต้นแบบบ้างไม่มากนักน้อย สภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่จะทำให้บุคคลที่ถูกโคลนมีความแตกต่างกับต้นแบบทางความคิด อุปนิสัยและสภาพจิตใจ จึงเป็นไปได้ที่มนุษย์ที่ถูกโคลนจะเป็นไปดังที่ถูกคาดหวัง นอกจากนี้ หากการโคลนเกิดขึ้นจากวัตถุประสงค์อื่น ก็จะเป็นการกระทบต่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของบุคคลที่ถูกโคลน เช่น หากเป็นการโคลนเพื่อต้องการที่จะได้อวัยวะของบุคคลที่ถูกโคลนเพื่อใช้ในการปลูกถ่าย หรือเพื่อเป็นตัวแทนของบุคคลอีกคนหนึ่ง มนุษย์ที่ถูกโคลนนี้ก็จะถูกปฏิบัติในลักษณะเช่นเดียวกับเป็นวัตถุ (object) เท่านั้น

ข้อคิดเห็นดังกล่าวได้ถูกคัดค้านจากฝ่ายที่สนับสนุนการโคลนมนุษย์ โดยฝ่ายนี้เห็นว่า สิทธิในอัตลักษณ์ทางพันธุกรรม (Right to genetic identity) เป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง¹⁵ ธรรมชาติได้สร้างมนุษย์ที่มีลักษณะทางพันธุกรรมเหมือนกันเป็นจำนวนมาก อัตราส่วนที่มนุษย์ที่เกิดมาจะเป็นแฝดแท้ (identical twins) มีอยู่ถึง 1 ใน 67¹⁶ แฝดแท้เหล่านี้มีลักษณะทางพันธุกรรมที่เหมือนกันมากกว่ามนุษย์ที่ถูกโคลนกับต้นแบบเสียอีก การโคลนมนุษย์แตกต่างจากความเป็นแฝดแท้เพียงแต่ว่าแฝดแท้จะมีอายุที่เท่ากัน ส่วนมนุษย์ที่ถูกโคลนจะมีอายุต่างกับต้นแบบเท่านั้น มนุษย์ที่ถูกโคลนจะมีสิทธิและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์เช่นเดียวกับมนุษย์ทั่วไป¹⁷ การนำมนุษย์ที่ถูกโคลนไปใช้ในการทดลองหรือนำไปเป็นทาสก็มีใช้ว่าจะไม่เป็นความผิด

ผู้เขียนเห็นว่าข้อโต้แย้งดังกล่าวนี้มีข้อบกพร่องบางประการ การกำเนิดของแฝดแท้ไม่สามารถนำมาเปรียบเทียบกับกรณีการโคลนมนุษย์ได้ เนื่องจากการกำเนิดของแฝดแท้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แฝดแต่ละคนไม่ได้เป็นแหล่งที่มา (source) ของอีกฝ่ายหนึ่ง และแฝดแต่ละคนก็จะผ่านกระบวนการเรียนรู้ของตนเองโดยปราศจากต้นแบบ จึงมีอิสระที่จะดำเนินชีวิตของตนเองได้อย่างเสรี แต่การโคลนมนุษย์นั้นจะมีมนุษย์ต้นแบบที่จะถูกถอด

¹⁵ Macklin, R. Human Cloning? Don't just say no, Culture & Ideas, available at <http://usnews.com/usnews/issue/970310/10futu.htm>

¹⁶ Vere, S., The Case for Cloning Humans, in T. Easton (ed.), *Taking Side: Science, Technology, and Society*, 4th ed., McGraw-Hill, 2000.

¹⁷ Robertson, J. Human Cloning and the Challenge of Regulation, *The New England Journal of Medicine*, 9 July 1998, Vol.339, No.2.

สำเนาพันธกรรมออกมา มนุษย์ที่ถูกโคลนจึงต้องถูกคาดหวังว่าจะเป็นอย่างเดียวกับต้นแบบ ไม่ว่าในด้านสติปัญญา หรือความสามารถพิเศษ นอกจากนั้น ถึงแม้ว่าสังคมจะให้ความคุ้มครองมนุษย์ที่ถูกโคลนเช่นเดียวกับมนุษย์ทั่วไปก็ตาม แต่ก็ไมอาจคุ้มครองสภาพจิตใจของผู้ที่ถูกโคลนได้ เช่น หากการโคลนเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ในการปลูกถ่ายอวัยวะ แม้กฎหมายจะให้ความคุ้มครองว่าการบริจาคอวัยวะต้องเป็นไปด้วยความยินยอม ผู้ที่ถูกโคลนขึ้นมาด้วยวัตถุประสงค์ดังกล่าวก็ต้องตกอยู่ในสภาพจำยอมให้ต้องบริจาคอวัยวะ ความยินยอมในลักษณะเช่นนี้จึงไม่อาจเป็นความยินยอมที่แท้จริงได้แม้แต่แต่น้อย

3.2 ผลกระทบในระดับครอบครัว

นอกจากผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับตัวบุคคลที่ถูกโคลนแล้ว ยังมีประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากการโคลนมนุษย์เกี่ยวกับสภาพของครอบครัวของบุคคลนั้นด้วย เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าสิทธิในการก่อตั้งครอบครัวเป็นสิทธิที่ติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ข้อ 16 (1) ได้กล่าวไว้โดยชัดแจ้งว่า “ชายและหญิงเมื่อเจริญถึงวัยบรรพบุรุษแล้วย่อมมีสิทธิที่จะสมรสและสร้างครอบครัวโดยปราศจากการจำกัดใดๆ เนื่องจากเชื้อชาติ สัญชาติ หรือศาสนา บุคคลย่อมมีสิทธิเท่าเทียมกันในการสมรส ในระหว่างการสมรส และในการขาดจากการสมรส” ฝ่ายที่สนับสนุนการโคลนจึงเห็นว่า เสรีภาพในการเจริญพันธุ์เป็นสิทธิของปัจเจกชนซึ่งรัฐไม่อาจเข้ามาแทรกแซงได้ แต่ฝ่ายที่คัดค้านกลับเห็นว่า เสรีภาพในการเจริญพันธุ์ดังกล่าวนั้นหาได้เป็นไปโดยปราศจากขอบเขตไม่ สังคมอาจเข้ามาจำกัดเสรีภาพเช่นนั้นได้ในบางกรณี เช่น การร่วมประเวณีระหว่างหญิงชายที่มีบิดามารดาเดียวกัน (incest) การร่วมเพศระหว่างคนกับสัตว์ (bestiality) หรือการมีสัมพันธ์ทางเพศกับผู้เยาว์

เป็นต้น¹⁸ ดังนั้นอันตรายที่อาจเกิดขึ้นกับมนุษย์ที่ถูกโคลน รวมทั้งเหตุผลอื่นๆ ประกอบ จึงอาจนับได้ว่าสังคมมีความชอบธรรมที่จะห้ามมิให้มีการโคลนมนุษย์ได้

นอกจากนี้ การโคลนมนุษย์ยังจะสร้างความสับสนให้เกิดขึ้นในครอบครัวนั้นด้วย สภาพของครอบครัวอาจเปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากการโคลน เช่น ในกรณีที่มีการโคลนสามีโดยการนำนิวเคลียสของผู้ชายคนนี้ ไปแทนที่นิวเคลียสของไข่ผู้หญิงซึ่งเป็นภรรยา เมื่อมีการกำเนิดของทารกที่ถูกโคลนขึ้นมา จะถือว่าทารกคนนี้เป็นบุตรของผู้ชายคนดังกล่าวหรือเป็นน้องชายฝาแฝดต่างวัยกันเท่านั้น และหากมีการรับตั้งครรรภ์เกิดขึ้น ใครจะถือเป็นแม่ของทารกคนนี้ เพราะเหตุใด กรณีของปัญหาอาจซับซ้อนยิ่งขึ้นถ้าเป็นการโคลนผู้หญิง เช่น เลสเบียนฝ่ายหนึ่งได้นำเอานิวเคลียสจากเซลล์ร่างกายของตนเข้าไปผสมกับไข่ของอีกฝ่ายหนึ่ง และให้ฝ่ายหลังนี้ตั้งครรรภ์ ในกรณีเช่นนี้ใครจะเป็นบิดาของทารกที่เกิดมา และหากข้อเท็จจริงเปลี่ยนไปว่ามีการนำไข่ที่ผสมแล้วกลับเข้าไปฝังในมดลูกของฝ่ายแรก ผลของความเป็นบิดามารดาจะเปลี่ยนไปหรือไม่ สิทธิในการโคลนนี้จะมีไปถึงพวกเกย์ด้วยหรือไม่ ทารกที่เกิดมาจะมีสภาพเช่นใดหากอยู่ในสภาพที่มีบิดาสองคนโดยไม่มีมารดา หรือมีมารดาสองคนโดยไม่มีบิดา และหากพิจารณากรณีของแกะดอลลี จะเห็นว่าได้มีการนำเอาเซลล์เต้านมจากแม่แกะตัวหนึ่งมาเก็บรักษาไว้ ซึ่งในขณะที่มีการโคลนนั้น ปรากฏว่าแม่แกะตัวนี้ไม่

¹⁸ Deech, R. Cloning and Public Policy, in Justin B. (ed.), *The Genetic Revolution and Human Rights*, Oxford University Press, New York, 1999, p.97.

มีชีวิตอยู่แล้ว ดังนั้น หากมีการโคลนมนุษย์ในลักษณะเช่นเดียวกัน กรณีจะเป็นเช่นใดเมื่อปรากฏว่าขณะที่ทารกนั้นเกิดมา บิดาหรือมารดาของทารกนั้นได้เสียชีวิตไปแล้ว ยิ่งกว่านั้น หากเป็นการนำเซลล์มาจากซากศพของมนุษย์ ทารกที่เกิดมาจะถือว่าเกิดมาจากซากศพด้วยหรือไม่

3.3 ผลกระทบในระดับสังคม

การโคลนมนุษย์จะก่อให้เกิดผลกระทบทางสังคมสองประการใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ ปัญหาการซื้อขายเซลล์ของมนุษย์ และความหลากหลายทางพันธุกรรมของมนุษย์ (human genetic variation) ในปัญหาประการแรก ฝ่ายที่คัดค้านการโคลนเห็นว่า หากอนุญาตให้มีการโคลนมนุษย์ขึ้นก็จะก่อให้เกิดการซื้อขายเนื้อเยื่อ เซลล์หรือดีเอ็นเอในตลาดมืดเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ จะมีการลักลอบเอาสิ่งเหล่านี้มาจากบุคคลที่มีชื่อเสียงด้วยวิธีการต่างๆ โดยปราศจากความยินยอมของบุคคลนั้น

แต่ฝ่ายที่สนับสนุนการโคลนกลับเห็นว่า กฎหมายสามารถเข้ามามีบทบาทในการควบคุมให้มีการลักลอบนำเอาเซลล์ต้นแบบมาจากบุคคลโดยไม่ได้รับความยินยอมได้ และในอดีตที่ผ่านมา ก็มีการจัดตั้งธนาคารเนื้อเยื่อหรือธนาคารพันธุกรรมเพื่อเป็นที่เก็บรวบรวมเซลล์สืบพันธุ์ (เช่น เซออสุมหรือไข่) ที่ได้รับการบริจาค แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีการนำเซลล์เหล่านี้ไปใช้อย่างกว้างขวางนัก เพราะมนุษย์ยังคงมีความต้องการที่จะมีบุตรที่ได้รับการถ่ายทอดลักษณะทางพันธุกรรม มาจากทั้งฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่

ข้อโต้แย้งนี้เน้นว่ามีเหตุผลพอสมควร แต่พึงระลึกว่า เซออสุมที่ถูกเก็บไว้ในธนาคารเนื้อเยื่อนั้น เป็นเซออสุมที่ปกปิดชื่อผู้บริจาคไว้เป็นความลับ คู่สมรสไม่สามารถเลือกได้ว่าต้องการนำเซออสุมมาจากบุคคลใดบุคคลหนึ่ง และการ

นำเชื้อสฤจิมานั้น ก็เป็นเพียงการนำมาผสมกับไข่ให้เกิดการปฏิสนธิออกร่าง
กายเท่านั้น ทารกที่กำลังเกิดมาจึงได้รับยีนจากทั้งเชื้อสฤจและไข่ แต่การโคลน
ด้วยวิธีการถ่ายโอนนิวเคลียสนั้นเป็นการลอกแบบพันธุกรรมของเซลล์ต้นแบบ
ทั้งหมด ความต้องการของมนุษย์ทั้งสองกรณีจึงอาจมีความแตกต่างกันได้

สำหรับปัญหาประการที่สองเกี่ยวกับความหลากหลายทางพันธุกรรม
นั้น ฝ่ายที่คัดค้านการโคลนเห็นว่า ความหลากหลายทางพันธุกรรมของมนุษย์
เป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อมนุษยชาติที่ทำให้มนุษย์สามารถดำรงอยู่ได้จวบจนถึง
ปัจจุบัน การโคลนจะเป็นการบั่นทอนความหลากหลายทางพันธุกรรมของ
มนุษย์ เพราะจะมีความพยายามในการโคลนมนุษย์ที่เชื่อกันว่ามีลักษณะทาง
พันธุกรรมที่ดีกว่าบุคคลอื่นเท่านั้น และหากมีการโคลนบุคคลที่มีบุตรยากก็จะ
ทำให้ต้องมีการโคลนต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เพราะความมีบุตรยากนั้นเป็น
ลักษณะทางพันธุกรรมอย่างหนึ่งเช่นกัน และในท้ายที่สุดหากมีโรคระบาดเกิด
ขึ้นก็จะทำให้เผ่าพันธุ์ของมนุษย์สูญสิ้นไปทั้งหมด แต่ฝ่ายที่สนับสนุนการ
โคลนกลับมีความเห็นไปในทางตรงกันข้าม โดยเชื่อว่ามนุษย์ที่มีอยู่บนโลกใน
ปัจจุบันนั้นมีเป็นจำนวนมาก จึงเป็นไปได้ที่การโคลนจะลดความหลากหลาย
ทางพันธุกรรมของมนุษย์ลง แต่การโคลนกลับจะช่วยให้ความหลากหลายทาง
พันธุกรรมมีมากขึ้น พวกเขาได้ยกตัวอย่างความพยายามในการโคลนสัตว์
ดึกดำบรรพ์ เช่น ช้างแมมมอธ โดยกล่าวว่า การโคลนสิ่งมีชีวิตที่หายากจะเป็น
การช่วยให้สิ่งมีชีวิตนั้นมีความหลากหลายทางพันธุกรรมมากยิ่งขึ้น

4. บทบัญญัติของกฎหมายและปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับการสำเนาพันธุกรรมมนุษย์

หลังจากที่การโคลนสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมชนิดแรกประสบความสำเร็จเมื่อปี ค.ศ. 1996 สังคมทั่วโลกได้ตระหนักถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตจากการโคลนมนุษย์ ในประเทศที่พัฒนาแล้วโดยส่วนใหญ่จะมีกฎหมายที่ควบคุมการทดลองในตัวอ่อน (embryo) อย่างเข้มงวด นักกฎหมายบางส่วนจึงเห็นว่าสามารถที่จะนำกฎหมายนั้นมาบังคับใช้ในการควบคุม หรือห้ามการโคลนมนุษย์ได้ แต่หากพิจารณาในแง่ของเทคนิคทางกฎหมาย นักกฎหมายบางส่วนกลับเห็นว่า กฎหมายที่ห้ามการทดลองในตัวอ่อน อาจไม่สามารถครอบคลุมกระบวนการในการโคลนมนุษย์ได้ทั้งหมด เพราะการใช้เทคนิคการถ่ายโอนนิวเคลียสนั้นไม่ได้มีการใช้ตัวอ่อนเป็นตัวทดลอง แต่ใช้เพียงเซลล์ร่างกายกับไข่ที่ยังไม่ได้รับการผสม (unfertilized eggs) ตัวอ่อนจึงเป็นเพียงผลผลิตที่ได้รับจากการทดลองนี้เท่านั้น

ในประเทศสหรัฐอเมริกา มีความพยายามหลายครั้งในการเสนอร่างกฎหมายเพื่อห้ามการโคลนมนุษย์¹⁹ เมื่อเดือนมีนาคม ค.ศ. 1997 ประธานาธิบดีบิลล์ คลินตัน ได้ประกาศห้ามมิให้หน่วยงานของรัฐให้การสนับสนุนการวิจัยเกี่ยวกับการโคลนมนุษย์ คณะกรรมาธิการที่ปรึกษาด้านชีวจริยธรรมแห่งชาติ (The National Bioethics Advisory Commission) ซึ่งเป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการให้คำปรึกษาด้านจริยธรรม ที่เกี่ยวข้องความเจริญ

¹⁹ Feiler, W., *Birth of Dolly Raises Patent Issues on Clones*, New York Law Journal, March 9, 1998.

ก้าวหน้าทางเทคโนโลยีชีวภาพได้สรุปความเห็นว่าการโคลนมนุษย์เพื่อการสืบพันธุ์ในปัจจุบันนั้นเป็นสิ่งที่ขัดต่อศีลธรรม และได้เสนอให้มีการห้ามการโคลนมนุษย์ไว้เป็นเวลา 5 ปี

สำหรับกฎหมายในระดับมลรัฐของประเทศสหรัฐอเมริกา มีหลายมลรัฐ เช่น แคลิฟอร์เนีย โรดไอส์แลนด์ และมิชิแกน ที่ห้ามการโคลนมนุษย์ แต่กฎหมายของแคลิฟอร์เนียและโรดไอส์แลนด์ได้ห้ามการโคลนมนุษย์เพื่อการสืบพันธุ์เท่านั้น แต่ไม่ได้ห้ามการโคลนเพื่อการบำบัดรักษา ซึ่งแตกต่างจากกฎหมายของรัฐมิชิแกนที่มีการร่างกฎหมายไว้อย่างกว้างๆ ซึ่งรวมถึงการห้ามการโคลนเพื่อการบำบัดรักษาด้วย²⁰

ในการพิจารณากฎหมายในระดับระหว่างประเทศ หน่วยงานสำคัญที่ได้รับเริ่มพิจารณากฎหมายเกี่ยวกับการโคลนมนุษย์ก็คือ องค์การยูเนสโกซึ่งเป็นหน่วยงานพิเศษของสหประชาชาติที่มีหน้าที่ดูแลด้านการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม ค.ศ. 1993 องค์การยูเนสโกได้จัดตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่งมีชื่อว่า “คณะกรรมการชีวจริยธรรมระหว่างประเทศ” (International Bioethics Committee) เพื่อให้เป็นคณะกรรมการที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการร่างข้อตกลงระหว่างประเทศในการคุ้มครองจีโนมของมนุษย์ ต่อมาคณะกรรมการชุดนี้ได้เสนอร่างปฏิญญาสากลว่าด้วยจีโนมของมนุษย์และสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights หรือ Human Genome Declaration) ต่อที่ประชุมใหญ่ขององค์การยูเนสโก และเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2540 ที่ประชุมใหญ่ขององค์การยูเนสโกก็ได้มีมติเป็นเอกฉันท์

²⁰ Robertson, J., *Two Models of Human Cloning*, p.616.

ยอมรับข้อตกลงฉบับนี้

ตามปฏิญญาสากลฉบับนี้ ข้อ 1: ได้บัญญัติไว้โดยชัดแจ้งว่า “การปฏิบัติที่ขัดแย้งกับศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เช่น การโคลนมนุษย์เพื่อการสืบพันธุ์ เป็นสิ่งที่ควรกระทำมิได้” และตามบทบัญญัตินี้ องค์การยูเนสโกได้เรียกร้องประเทศสมาชิกและองค์กรระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้อง ให้ร่วมมือกันสร้างมาตรการที่จำเป็นที่จะทำให้บทบัญญัตินี้ประสบความสำเร็จ ข้อตกลงนี้จึงถือเป็นความตกลงระหว่างประเทศฉบับแรก ที่มีบทบัญญัติที่ห้ามการโคลนมนุษย์ไว้อย่างชัดแจ้ง อย่างไรก็ตามข้อสังเกตว่า ข้อตกลงฉบับนี้ห้ามมิให้มีการโคลนมนุษย์เพื่อการสืบพันธุ์เท่านั้น แต่ไม่ได้บัญญัติไว้ว่าการโคลนเพื่อการบำบัดรักษา เป็นการกระทำที่ขัดต่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และเป็นการกระทำที่ต้องห้ามหรือไม่ จึงเป็นการเปิดโอกาสให้ประเทศสมาชิกสามารถที่จะเปิดโอกาสให้มีการโคลนตัวอ่อนเพื่อใช้ในการบำบัดรักษาได้

หากพิจารณากฎหมายระหว่างประเทศในระดับภูมิภาคจะเห็นว่า สภาแห่งยุโรป (Council of Europe) ก็มีกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการทดลองในตัวอ่อนมนุษย์และการโคลนมนุษย์เช่นเดียวกัน โดยอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและชีวการแพทย์ (Convention on Human Rights and Biomedicine)²¹ ข้อ 18 ได้บัญญัติไว้ว่า หากในประเทศใดที่มีกฎหมายอนุญาตให้มีการทดลองตัวอ่อนของมนุษย์นอกร่างกาย กฎหมายนั้นก็ต้องมีหลักประกันในการให้ความคุ้มครองตัวอ่อนนั้นอย่างพอเพียงด้วย

²¹ อนุสัญญานี้มีชื่ออย่างเป็นทางการว่า Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine

สำหรับการโคลนมนุษย์นั้น สภาแห่งยุโรปได้มีกฎหมายบัญญัติไว้โดยเฉพาะเรียกว่า “พิธีสารเพิ่มเติมแห่งอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิมนุษยชน และชีวการแพทย์เกี่ยวกับการห้ามการโคลนมนุษย์” ซึ่งได้มีการเปิดให้สมาชิกลงนามเมื่อวันที่ 12 มกราคม 1998 โดยข้อ 1 ของพิธีสารฉบับนี้ได้บัญญัติว่า “การสร้างมนุษย์ที่มีพันธุกรรมเหมือนกับมนุษย์อีกคนหนึ่งไม่ว่าจะยังมีชีวิตอยู่หรือตายไปแล้วก็ตามเป็นสิ่งที่ไม่าจกระทำได้” ผู้ร่างกฎหมายฉบับนี้มีความเห็นว่าการโคลนมนุษย์เป็นการละเมิดต่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เพราะมีการใช้มนุษย์เป็นเครื่องมือในการทดลองเพื่อประโยชน์ของบุคคลอื่น (instrumentalization) และเสนอว่าถึงแม้ว่าในอนาคตข้างหน้าจะมีการขจัดปัญหาที่มีการนำมนุษย์เป็นเครื่องมือทดลองได้ ก็ไม่มีเหตุผลอันชอบธรรมที่จะทำการโคลนมนุษย์เพราะมนุษย์ที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการตามธรรมชาติ ย่อมจะมีสิทธิและเสรีภาพในการกำหนดชีวิตของตนเองได้ดีกว่ามนุษย์ที่ถูกโคลนขึ้นมา²²

ในประเทศไทย ไม่ปรากฏว่ามีกฎหมายในการควบคุมหรือห้ามการโคลนมนุษย์ไว้ การโคลนมนุษย์จึงไม่อาจถือได้ว่าเป็นความผิดทางอาญา ดังนั้น แม้ว่าเทคโนโลยีการโคลนในประเทศไทยยังไม่มีความเจริญก้าวหน้ามากนัก แต่ก็อาจมีความพยายามในการเข้ามาโคลนมนุษย์ในประเทศไทยก็ได้ เพราะการกระทำนั้นจะไม่ถือเป็นความผิดกฎหมายในประเทศไทยยังมีความล่าช้าหลังความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์อยู่มาก ดังจะเห็นได้จากการที่ประเทศไทยไม่มีกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมการปฏิสนธินอกร่างกาย และการรับตั้งครรภ์

²² Explanatory Report to the Convention on Human Rights and Biomedicine on the Prohibition of Cloning Human Being, available at <http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/168.htm>

หากมีการโคลนมนุษย์ในประเทศไทย ปัญหาที่เกิดขึ้นส่วนหนึ่งก็必将มีความทับซ้อนกับปัญหาที่เกิดจากเทคโนโลยีการเจริญพันธุ์ เช่น ปัญหาความเป็นพ่อแม่ของทารก ความยินยอมของผู้ที่เกี่ยวข้อง สิทธิของทารกที่จะทราบแหล่งกำเนิดของตนเอง ทั้งนี้ยังรวมไปถึงปัญหาสังคมที่ตามมาจากการโคลนมนุษย์ด้วย ดังนั้นหากสังคมไทยโดยรวมได้รับรู้ มีความเข้าใจ และแยกแยะปัญหาเหล่านี้ได้อย่างถูกต้อง ก็จะทำให้สามารถวิเคราะห์แก่นแท้ของปัญหาได้อย่างถ่องแท้ และจะนำมาซึ่งการแก้ไขปัญหารอบคอบและยั่งยืนต่อไป

5. ปัญหาเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา

กฎหมายสิทธิบัตรของประเทศต่างๆ ในปัจจุบันได้ห้ามมิให้มีการขอรับสิทธิบัตรในสัตว์และสารสกัดจากสัตว์ เช่น ข้อ 9 (1) ของ พ.ร.บ. สิทธิบัตร พ.ศ.2522 บัญญัติห้ามขอรับสิทธิบัตรสำหรับการประดิษฐ์ที่เป็นสัตว์และสารสกัดจากสัตว์ ซึ่งคำว่าสัตว์น่าจะมีความหมายรวมถึงสัตว์ทุกประเภท ทั้งที่เป็นสัตว์ที่เกิดขึ้นจากปรับปรุงพันธุ์ด้วยกรรมวิธีทางธรรมชาติ เช่น การปรับปรุงพันธุ์ด้วยการคัดเลือกสายพันธุ์ (selective breeding) หรือเกิดขึ้นจากการใช้กรรมวิธีทางเทคนิค เช่น กรรมวิธีพันธุวิศวกรรม หรือกรรมวิธีโคลนนิ่ง ดังนั้น สัตว์ประติมากรรม (transgenic animals) ดังเช่นหนูที่ได้รับการเปลี่ยนแปลงพันธุกรรม โดยกรรมวิธีถ่ายโอนยีนของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard Onco-mouse) ย่อมไม่อาจขอรับสิทธิบัตรได้ตามกฎหมายไทย นอกจากนี้ ผลิตภัณฑ์ต่างๆ ที่เป็นสารสกัดจากสัตว์ เช่น เซรุ่มป้องกันพิษงูหรือพิษสุนัขบ้า เป็นต้น ก็ถือเป็นสิ่งที่ไม่อาจขอรับสิทธิบัตรได้ตามกฎหมายไทย เช่นเดียวกัน

กรณีน่าจะสงสัยว่า บทบัญญัติในข้อ 9 (1) ที่ห้ามการขอรับสิทธิบัตรนี้จะนำไปใช้กับการขอรับสิทธิบัตรในมนุษย์ หรือสารสกัดที่ได้จากร่างกายของ

มนุษย์หรือไม่ ในเรื่องนี้เห็นได้ชัดว่า พ.ร.บ. สิทธิบัตร พ.ศ.2522 ไม่ได้บัญญัติโดยชัดแจ้งว่า มนุษย์หรือสารสกัดที่ได้จากร่างกายของมนุษย์เป็นสิ่งต้องห้ามในการขอรับสิทธิบัตร กรณีจะแปลความได้หรือไม่ว่า กฎหมายสิทธิบัตรไทยไม่ได้ห้ามมิให้มีการคุ้มครองการประดิษฐ์ดังกล่าว

กฎหมายของประเทศที่พัฒนาแล้วหลายประเทศในปัจจุบัน ได้ผ่อนคลายความเข้มงวดเกี่ยวกับการขอรับสิทธิบัตรในสัตว์ลง เช่น กฎหมายสหรัฐฯ และสหภาพยุโรป ได้คุ้มครองการประดิษฐ์ที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ และในกรณีของมนุษย์ แม้ในปัจจุบันยังไม่มีกฎหมายของประเทศใดที่คุ้มครองสิทธิบัตรในมนุษย์โดยตรง (เนื่องจากยังไม่เคยมีการขอรับสิทธิบัตรในมนุษย์) แต่กฎหมายของประเทศที่พัฒนาแล้ว ก็ได้ให้การคุ้มครองการประดิษฐ์ที่ได้มาจากร่างกายของมนุษย์ ดังปรากฏในตัวอย่างต่อไปนี้

- คำขอรับสิทธิบัตรในแกะชื่อ “เทรซี่” (Tracy) ซึ่งเป็นแกะที่เกิดจากการตัดแต่งพันธุกรรม โดยมีการนำเอาหน่วยยีนของมนุษย์ใส่เข้าไปในโครโมโซมของแกะ ซึ่งจะทำให้แกะเทรซี่ผลิตโปรตีนชนิดเดียวกันกับโปรตีนของมนุษย์ ซึ่งด้วยวิธีการเช่นนี้จะสามารถผลิตโปรตีนต่างๆ ของมนุษย์ที่เป็นประโยชน์ในทางการแพทย์ เช่น อินซูลิน (human insulin) พลาสมิโนเจน และแอคติเวเตอร์ (plasminogen activators) เป็นต้น
- คำขอรับสิทธิบัตรที่เกี่ยวข้องกับสารสกัดจากร่างกายของมนุษย์ เรียกว่าคำขอ “Relaxin Application” โดยคำขอดังกล่าวเกี่ยวกับยีนมนุษย์ที่สกัดออกมาเพื่อนำไปใช้ในการผลิตยา รีแลกซิน (Relaxin) นั้นเป็นฮอร์โมนที่ร่างกายของสตรีหลั่งออกมาจากรังไข่เพื่อผ่อนคลายกล้ามเนื้อในระหว่างคลอดบุตร เฉพาะแต่ในช่วงเวลาใกล้คลอดเท่า

นั้นที่ร่างกายของสตรีจึงจะหลังฮอร์โมนชนิดนี้ออกมา ผู้ประดิษฐ์ได้สกัดยีนออกจากเซลล์รังไข่ และนำไปใส่ไว้ในจีโนมของแบคทีเรียชนิดหนึ่ง ซึ่งเมื่อนำไปเพาะเลี้ยงในห้องทดลอง จะทำให้แบคทีเรียที่มีฮอร์โมนรีแลคซินมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ทำให้สามารถผลิตฮอร์โมนดังกล่าวในระดับอุตสาหกรรม เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรมยาได้

การคุ้มครองสิทธิบัตรในมนุษย์ หรือในการประดิษฐ์ที่ได้จากร่างกายของมนุษย์ อาจก่อให้เกิดผลกระทบและปัญหาหลายประการดังนี้

สิทธิบัตรอาจทำให้ผู้ทรงสิทธิมีสิทธิเหนือบุคคลอื่นหรือร่างกายของบุคคลอื่น อันมีลักษณะเดียวกับการเอาคนลงเป็นทาส (slavery) ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ได้กำหนดห้ามมิให้มีการเอามนุษย์ลงเป็นทาส (Universal Declaration on Human Rights, Art.4) สำนักงานสิทธิบัตรสหรัฐฯ ได้เคยออกคำประกาศว่า การประดิษฐ์ที่เกี่ยวกับมนุษย์เป็นสิ่งที่ต้องห้ามมิให้มีการขอรับสิทธิบัตร เพราะขัดกับบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญที่ห้ามการค้าทาส²³ นอกจากนี้ กฎหมายของประเทศตะวันตกยังไม่อนุญาตให้มีการค้าอวัยวะของมนุษย์ เช่น ไต ตับ เลือด ดวงตา ฯลฯ อีกด้วย

ผู้ที่คัดค้านระบบสิทธิบัตรมองว่า สิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาในสิ่งมีชีวิตมีค่าเท่ากับให้มีสิทธิในความเป็นเจ้าของในชีวิต (owning life) สิทธิเด็ดขาด

²³ Merges, R.P., "Intellectual Property in Higher Life Forms: The Patent System and Controversial Technologies", *Maryland Law Review*, Vol.47, p.1058.

ตามกฎหมายสิทธิบัตรจะทำให้ผู้ทรงสิทธิกลายเป็นเจ้าของมีสิทธิเหนือสายพันธุ์ของชีวิตนั้น ตัวอย่างเช่น หากมีการออกสิทธิบัตรให้แก่ผู้ที่ตัดต่อนำยีนของสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งใส่เข้าไปในโครโมโซมของสัตว์อีกชนิดหนึ่ง ก็จะทำให้ผู้ประดิษฐ์นั้นกลายเป็นเจ้าของสัตว์ที่ได้รับการตกแต่งพันธุกรรมนั้น และหากนำยีนใส่เข้าไปในร่างกายมนุษย์ สิทธิบัตรจะทำให้ผู้ทรงสิทธิมีสิทธิเหนือบุคคลดังกล่าว และในกรณีของการโคลน หากการขอรับสิทธิบัตรเป็นการกระทำเหนือตัวบุคคล ผู้ที่ถูกโคลนขึ้นมา ก็จะมีผลเท่ากับเป็นการให้สิทธิทางกฎหมายเหนือมนุษย์ ซึ่งการกระทำดังกล่าวจะเป็นการทำลายต่อบรรทัดฐานทางจริยธรรมและต่อศีลธรรมในสังคมเป็นอย่างมาก

ผู้เขียนเห็นว่า การคุ้มครองสิทธิบัตรที่เกี่ยวกับร่างกายของมนุษย์มิใช่สิ่งที่ถูกต้อง เพราะบุคคลไม่ควรอาศัยร่างกายของบุคคลอื่นเป็นเครื่องมือแสวงหาผลกำไรให้แก่ตน ไม่มีกฎหมายของประเทศใดถือว่าร่างกายของมนุษย์เป็นทรัพย์สินที่อาจอ้างสิทธิเป็นเจ้าของ หรืออาจนำไปซื้อขายแลกเปลี่ยนกันได้ หากมีการให้สิทธิบัตรในมนุษย์หรือส่วนหนึ่งส่วนใดของร่างกายมนุษย์ ก็เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้มีการอ้างสิทธิเป็นเจ้าของมนุษย์ได้ และอาจนำไปสู่การแสวงหาประโยชน์ในเชิงพาณิชย์จากร่างกายของมนุษย์ในที่สุด

บทสรุป

สิ่งมีชีวิตต่างๆ ล้วนแต่มีศักดิ์ศรีของสายพันธุ์ (species integrity) สิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดต่างมีสิทธิที่จะดำรงเผ่าพันธุ์ของตนตามธรรมชาติ การดัดแปลงพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิต หรือการทำให้สิ่งมีชีวิตดำรงอยู่หรือสืบสานเผ่าพันธุ์โดยวิธีที่ผิดธรรมชาติ ย่อมมิใช่การกระทำที่ถูกต้อง ตั้งแต่อดีตกาล มนุษย์มีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ ธรรมชาติมีบทบาทสำคัญใน

การควบคุมวิถีชีวิตของมนุษย์มาโดยตลอด แต่ด้วยกรรมวิธีทางเทคนิคที่พัฒนา
ขึ้นในปัจจุบัน มนุษย์ก็กลับกลายเป็นฝ่ายควบคุมธรรมชาติ การโคลนมนุษย์นับ
ว่าเป็นการกระทำที่ผิดธรรมชาติเป็นอย่างมาก ซึ่งการกระทำดังกล่าว นอก
จากจะเปลี่ยนแปลงความเชื่อและความศรัทธาในสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติของ
ผู้คนแล้ว ก็ยังอาจมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของมนุษยชาติในระยะยาวอีกด้วย

สิ่งมีชีวิตในโลกไม่ว่าจะเป็นสัตว์หรือมนุษย์ ย่อมมีคุณค่าโดยธรรมชาติ
(intrinsic value) ซึ่งคุณค่าโดยธรรมชาตินี้แตกต่างไปจากคุณค่าในเชิงพาณิชย์
หรือคุณค่าในการใช้สอย คุณค่าโดยธรรมชาติถือเป็นคุณสมบัติที่ติดตัวของสิ่ง
มีชีวิตทั้งหมด และเป็นปัจจัยสำคัญในการที่สิ่งมีชีวิตนั้นจะประสานความ
สัมพันธ์กับสิ่งมีชีวิตอื่น ความพยายามที่จะโคลนมนุษย์ ย่อมเป็นการกระทำ
ที่ทำลายคุณค่าโดยธรรมชาติของมนุษย์ และจะมีผลให้มนุษย์มีคุณค่าเป็นเพียง
สิ่งของ (things) ที่แตกต่างไปจากสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย

การเกษตรกรไทย ยิ่งใหญ่และไพศาล
ขยายเหมืองและแรงงาน สร้างอาหารให้สังคม
กลับเป็นสำคัญถูกตราหน้า ทำลายป่าดินฟ้าฝน
เป็นการละเมิดสังคม สร้างผลิตผล ไม่เท่าอุตสาหกรรม
สิทธิคนจนๆ ก้มหน้าทน รับแต่กรรม
โครงการของรัฐทำ ความเสียหาย ให้เท่าไร
อีกสิทธิอันซ้ำซ้อน บ้างแต่ก่อน เคยอาศัย
รัฐกีดกันห้ามเข้าไป ใครทำลาย ใครดูแล

[illegible][illegible]

ԼՔՆԼԵԿ

នាម័យនិយា អ្នកស្រាវជ្រាវ ប្រែកម្រង
នៃក្រុម ៤២

[illegible]

[illegible]

၁၀၅၂၀၂၄၆၇၈၉၀

[illegible]

ระดับราคา เกษตรกรจึงยังคงประสบปัญหาเช่นเดิม

ประเด็นที่ควรพิจารณาคือ นอกจากที่กล่าวมาข้างต้น ปัญหาเกษตรกรในประเทศไทยยังเกี่ยวเนื่องกับปัญหาด้านสิทธิอย่างสำคัญ เพราะภายใต้การขยายตัวของเกษตรแผนใหม่เกษตรกรถูกกลืน/ละเมิดสิทธิในหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นสิทธิในที่ทำกิน สิทธิในการกำหนดระบบการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือสิทธิในการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมที่เหมาะสม ซึ่งเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไข/ปัจจัยในหลายระดับ ขณะเดียวกันเกษตรกรและพันธมิตรได้เคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในระดับสากลและภายในประเทศ ภายใต้รูปแบบ/วิธีการที่หลากหลาย ทั้งในรูปของการจัดตั้งกลุ่ม/องค์กร/เครือข่าย เรียกร้องสิทธิการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ป่าไม้ ป่าพรุ หรือทะเล โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการเคลื่อนไหวในรูปของการพัฒนาระบบเกษตรกรรมที่เหมาะสมทั้งในเชิงเศรษฐกิจ นิเวศวิทยา สังคม และวัฒนธรรม ดังแสดงให้เห็นเป็นลำดับ

การละเมิดสิทธิเกษตรกร:

ลักษณะ/กระบวนการและเงื่อนไข/กลไกการละเมิด

กระบวนการละเมิดสิทธิเกษตรกรในประเทศไทย เกิดขึ้นในหลายลักษณะ ลักษณะแรกคือการละเมิดสิทธิในการเรียนรู้และพัฒนาระบบการผลิต เพราะการส่งเสริมเกษตรแผนใหม่ละเลยหรือไม่ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะเห็นว่าเป็นความเชื่อที่ล้าสมัย ไม่เป็น “วิทยาศาสตร์” และไม่มีประสิทธิภาพ ต้องเปลี่ยนมาใช้ตามหลักวิชาการเกษตรแผนใหม่เท่านั้น การพัฒนาและการแก้ไขปัญหการเกษตรถูกยกให้เป็นบทบาทของผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรจากหน่วยงานรัฐ สถาบันการศึกษา รวมทั้งบริษัทธุรกิจเอกชน ขณะที่เกษตรกรผู้คุ้นเคย

กับสภาพแวดล้อมในไร่นามีฐานะเป็นเพียงผู้รับบริการหรือเป็นส่วนหนึ่งของการทดลองด้านการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกษตรกรที่เข้าร่วมระบบเกษตรแบบพันธะสัญญาถูกละเมิดสิทธิในการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมอย่างสิ้นเชิง เพราะการทำการเกษตรภายใต้ระบบดังกล่าวอาศัยความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอกอย่างเบ็ดเสร็จ นอกจากนี้ ในการส่งเสริมเกษตรแผนใหม่เจ้าหน้าที่มักให้ข้อมูลเฉพาะด้านกำไรเพียงด้านเดียว แต่ไม่ให้ข้อมูลด้านปัญหาและผลกระทบ นอกจากส่งผลให้เกษตรกรเสี่ยงต่อการประสบปัญหาด้านต่างๆ แล้ว การส่งเสริมการเกษตรในลักษณะเช่นนี้ไม่เอื้อต่อการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรที่เหมาะสมของเกษตรกร ทั้งนี้ยังไม่นับรวมกรณีที่เจ้าหน้าที่/หน่วยงานรัฐไม่เพียงแต่ไม่สนับสนุนการคิดค้นเทคนิควิธีการทำการเกษตรใหม่ๆ ของเกษตรกร หากแต่ยังเปิดโอกาสให้บริษัทข้ามชาติละเมิดและฉกฉวยภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือ “ทรัพย์สินทางปัญญา” ของเกษตรกรไทย ไม่ว่าจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

การละเมิดสิทธิเกษตรกรลักษณะที่สองคือ การละเมิดสิทธิในการกำหนดระบบการผลิต เพราะภายใต้การปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมแผนใหม่ เกษตรกรถูกกำหนดให้ใช้วิธีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์แบบใหม่ตาม “หลักวิชาการ” หรือเป็น “วิทยาศาสตร์” ซึ่งมักเป็นการจัดการเชิงเดี่ยวและใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกอย่างเข้มข้น เพื่อเพิ่มผลผลิตต่อหน่วยสนองความต้องการของตลาดเป็นหลัก เกษตรกรแทบไม่มีโอกาสกำหนดระบบการผลิตของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรที่เข้าร่วมระบบเกษตรครบวงจรหรือระบบเกษตรแบบพันธะสัญญา สูญเสียโอกาสในการกำหนดระบบการผลิตอย่างสิ้นเชิง เพราะบริษัทควบคุมกระบวนการผลิตทุกขั้นตอน นับตั้งแต่ปัจจัยการผลิต การผลิต การแปรรูป รวมทั้งการตลาด ส่งผลให้เกษตรกรมีฐานะเป็นเพียง

แรงงานรับจ้างหรือเป็น “ผู้ดูแลฟาร์ม” ตามคำแนะนำของบริษัท

ส่วนการละเมิดสิทธิเกษตรกรอีกลักษณะคือการละเมิดสิทธิในการใช้ประโยชน์และเข้าถึงทรัพยากรสาธารณะ นับตั้งแต่การที่รัฐได้ประกาศ “เขต” ต่างๆ ทั้งที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของเกษตรกร ไม่ว่าจะเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ เขตป่าสงวน เขตปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ ฯลฯ ซึ่งส่งผลให้เกษตรกรและชุมชนมีสภาพเป็นผู้ถูกรุกทั้งๆ ที่หลายกรณีเกษตรกรและชุมชนเหล่านี้อาศัยและทำกินในพื้นที่ดังกล่าวมาก่อนเป็นเวลานาน ขณะเดียวกันรัฐได้ดำเนินโครงการพัฒนาต่างๆ เช่น เชื้อน ฝาย คลองส่งน้ำ เพื่อขยายพื้นที่เกษตรแผนใหม่ แต่กลับส่งผลให้บางพื้นที่ประสบปัญหาปริมาณน้ำในแม่น้ำลดลง ไม่ไหลหลากเหมือนเก่า หรือที่บางพื้นที่ถูกน้ำท่วมจนไม่สามารถทำการเกษตรต่อได้ นอกจากนี้ นโยบายส่งเสริมภาคอุตสาหกรรมของรัฐยังก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิเกษตรกรด้านทรัพยากรโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นการนำที่ดินการเกษตรไปใช้ในการอุตสาหกรรม มลภาวะจากอุตสาหกรรม หรือการส่งเสริมอุตสาหกรรมประมงทะเลที่ส่งผลให้ชาวประมงขนาดเล็กไม่สามารถจับหาสัตว์น้ำได้เช่นเดิม ประการสำคัญ ปัจจุบันสิทธิเกษตรกรด้านทรัพยากรพันธุกรรมกำลังถูกละเมิดจากบริษัทข้ามชาติในหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นการอาศัยกลไกสถาบันวิจัยนานาชาติ การดำเนินการวิจัยร่วมกับนักวิชาการหรือสถาบันวิชาการ หรือการอำพรางในรูปอื่น เพราะประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางทรัพยากรชีวภาพสูง นอกจากนี้ หากขยายขอบเขตความหมายของ “ทรัพยากรสาธารณะ” ให้กว้างขวางครอบคลุม การกำหนดเงื่อนไข/เกณฑ์การได้รับการจัดสรรสินเชื่อการเกษตรของสถาบันการเงินของรัฐที่กีดกันเกษตรกรรายย่อยที่ยากจน เป็นรูปแบบหนึ่งของการละเมิดสิทธิเกษตรกรในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรสาธารณะเช่นกัน

ทั้งนี้ เจื่อนไซ/กลไกที่เอื้ออำนวยให้การละเมิดสิทธิเกษตรกรในด้านต่างๆ ดังกล่าวเกิดขึ้นหรือเป็นไปได้มีหลายประการ ประการแรกเป็นเงื่อนไขระดับนโยบายและกฎหมายด้านการเกษตรและทรัพยากร โดยในด้านการเกษตร รัฐบาลได้กำหนดนโยบายและมาตรการต่างๆ เพื่อส่งเสริมสนับสนุนการขยายตัวของเกษตรแผนใหม่สนองตอบตลาดโลกผ่านการดำเนินโครงการต่างๆ เช่น การสร้างถนนเพื่ออำนวยให้การขนถ่ายผลผลิตทางการเกษตรสู่ตลาดเป็นไปได้โดยสะดวกและรวดเร็ว การสร้างเขื่อนและฝายเก็บน้ำเพื่อขยายพื้นที่การเกษตร การเร่งรัดการผลิตและเพิ่มจำนวนชนิดพืชไร่เพื่อส่งออกและเป็นวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมผลิตอาหารสัตว์ รวมทั้งการส่งเสริมกลไกกรรมแปลงใหญ่ อุตสาหกรรมเกษตรเพื่อการส่งออก โดยเฉพาะเกษตรพันธะสัญญาหรือเกษตรครบวงจร ซึ่งนอกจากจะดำเนินนโยบายประสานความร่วมมือกับภาคเอกชน รัฐบาลยังได้ปรับปรุงมาตรการต่างๆ และออกกฎหมายเร่งรัดเป็นการเฉพาะ ในรูปพระราชบัญญัติสภาการเกษตรแห่งชาติ ซึ่งถูกคัดค้านจากกลุ่มเกษตรกร จนชะงักไป ขณะที่ในด้านการจัดการทรัพยากร เช่น ทรัพยากรป่าไม้ รัฐได้ตรากฎหมายฉบับต่างๆ เพื่ออ้างสิทธิยึดครองและแย่งสิทธิการใช้สอยและควบคุมดูแลไปจากชุมชน เช่นเดียวกับทรัพยากรน้ำที่แม้มีฐานะเป็นทรัพยากรสาธารณะ ทว่ารัฐได้พยายามเข้ามาผูกขาดการจัดการ/ควบคุมเรื่อยมา โดยนโยบายและกฎหมายเหล่านี้เน้นการจัดการและพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อสนองตอบความต้องการในการใช้น้ำที่เพิ่มมากขึ้น มากกว่าการอนุรักษ์แหล่งน้ำและการวางแผนจัดการใช้น้ำอย่างเป็นระบบ ขณะที่ในส่วนทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง นอกจากปัญหาการบังคับใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้อง ชาวประมงพื้นบ้านประสบปัญหาการที่หน่วยงานรัฐประกาศเขตอนุรักษ์ต่างๆ ทับพื้นที่ทำประมง

เจื่อนไซ/กลไกการละเมิดประการที่สองคือระบบส่งเสริมการเกษตร

เพราะแม้โดยทฤษฎี/หลักการระบบส่งเสริมการเกษตรเป็นสิ่งที่ดีและมีประโยชน์ต่อเกษตรกร เพราะเป็นการนำผลการศึกษาทดลองหรือเทคโนโลยีการเกษตรไปเผยแพร่แก่เกษตรกรเพื่อให้เกิดการเพิ่มผลผลิตสูงสุด แต่ในทางปฏิบัติระบบส่งเสริมการเกษตรเป็นกลไกและกระบวนการละเมิดสิทธิเกษตรกรอย่างสำคัญ เช่น ระบบฝึกรบมและเยี่ยมเยียน นอกจากเป็นระบบส่งเสริมการเกษตรที่เกษตรกรไม่มีโอกาสในการร่วมคําคว้และพัฒนา ระบบเกษตรกรรมที่เหมาะสม รวมทั้งเป็นระบบส่งเสริมการเกษตรที่เกษตรกรมีฐานะเป็นเพียง “หนูทดลอง” ของระบบเกษตรกรรมแผนใหม่เพื่อตอบสนองตลาด ขณะเดียวกันเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรยังทำหน้าที่เป็นผู้แจกจ่ายปัจจัยการผลิตการเกษตรแผนใหม่โดยเฉพาะเมล็ดพันธุ์แก่เกษตรกรด้วยตนเอง เช่นเดียวกับโครงการสนับสนุนแผนการผลิตของเกษตรกรซึ่งพยายามเปิดโอกาสให้เกษตรกรทำแผนการผลิตของตัวเองในระดับไร่นา โดยเจ้าหน้าที่เป็นผู้กำหนดทางเลือกทางการเกษตรให้แก่เกษตรกร ทว่าเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรและเกษตรกรด้าบลยังคงติดอยู่ในกรอบความคิดเดิมๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แม้จะมีการปรับเปลี่ยนบทบาทนักวิชาการเกษตรในส่วนกลางใหม่ ให้ทำหน้าที่ศึกษาวิจัยและส่งเสริมเกษตรกร ทว่านักวิชาการเกษตรส่วนใหญ่ต่างทำงานเพื่อเลื่อนตำแหน่งของตนมากกว่าทำการศึกษาวิจัยด้านการเกษตรและส่งเสริมเกษตรกรในชุมชนอย่างจริงจัง นอกจากนี้ การส่งเสริมการเกษตรส่วนใหญ่มุ่งถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านการผลิต มีเพียงส่วนน้อยที่เน้นด้านตลาดและการจัดการผลผลิต ปริมาณผลผลิตที่เพิ่มขึ้นจึงประสบปัญหาด้านราคาและตลาดมาโดยตลอด

ส่วนเงื่อนไข/กลไกการละเมิดสิทธิเกษตรกรประการที่สามคือระบบการบริหารราชการแผ่นดินหรือกลไกการปกครอง ทั้งนี้ก็เพราะว่านอกจากระบบ

ส่งเสริมการเกษตรข้างต้น เจ้าหน้าที่/หน่วยงานฝ่ายปกครองเป็นช่องทางสำคัญของการส่งเสริมเกษตรแผนใหม่ เพราะเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรมักดำเนินการสนับสนุนด้านวิชาการ เทคนิคการเกษตร รวมทั้งปัจจัยการผลิตจำพวกเมล็ดพันธุ์แก่เกษตรกร ร่วมกับหรือผ่านกลไกการปกครองส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการประชุมประจำเดือนของกำนันผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเกษตรอำเภอจะให้คำแนะนำเกี่ยวกับเกษตรแผนใหม่แก่กำนันผู้ใหญ่บ้าน จากนั้นกำนันผู้ใหญ่บ้านจะนำข้อมูลดังกล่าวไปกระจายในชุมชนอีกทอดหนึ่ง หรือบางกรณีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรหรือเกษตรตำบลจะนำปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชมอบให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้แจกจ่ายแก่ลูกบ้าน ขณะที่กำนันผู้ใหญ่บ้านรายที่มีฐานะบางรายประกอบอาชีพเป็นตัวแทนจำหน่ายปัจจัยการผลิตการเกษตรแผนใหม่ เหล่านี้ล้วนเร่งให้กระบวนการละเมิดสิทธิเกษตรกรภายใต้การขยายตัวของเกษตรแผนใหม่เกิดขึ้นรวดเร็วและกว้างขวางครอบคลุมยิ่งขึ้น

เงื่อนไข/กลไกการละเมิดสิทธิเกษตรกรประการที่สี่คือระบบการสนับสนุนสินเชื่อและปัจจัยการผลิตด้านการเกษตรของรัฐ โดยเฉพาะที่ผ่านทางธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เพราะนอกจากเป็นการสร้างเงื่อนไขและแรงจูงใจต่างๆ ให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนสู่เกษตรแผนใหม่หรือเข้าร่วมโครงการด้านการเกษตรต่างๆ อย่างไม่มีความระมัดระวังเพียงพอรบบการสนับสนุนสินเชื่อและปัจจัยการผลิตที่ว่ามีแนวโน้มที่จะเอาเปรียบเกษตรกรหรือผลกระทบความเสี่ยงไว้ที่เกษตรกรเพียงลำพัง รวมทั้งไม่เอื้อต่อการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตหรือปรับเปลี่ยนระบบการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือกีดกันเกษตรกรยากจนจากการเข้าถึงสินเชื่ออัตราดอกเบี้ยต่ำ กล่าวคือ ธกส. เน้นการให้สินเชื่อระยะสั้น ขณะที่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในภาค

เกษตรส่งผลให้ความต้องการเงินทุนในการลงทุนระยะยาวมีมากขึ้น ฉะนั้น นอกจากไม่สามารถตอบสนองความต้องการสินเชื่อของเกษตรกรท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่กำลังเกิดขึ้นได้ โดยเฉพาะการลงทุนระยะยาวเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต สินเชื่อระยะสั้นของ ธกส. ไม่อาจสนับสนุนเกษตรกรให้สามารถปรับเปลี่ยนระบบการผลิตไปสู่ระบบเกษตรที่ยั่งยืนและเหมาะสมได้ ส่วนสินเชื่อระยะยาว ธกส. ได้กำหนดเงื่อนไขจนส่งผลให้เกษตรกรไม่สามารถขอรับการสนับสนุนได้ อีกทั้งระเบียบการให้สินเชื่อของ ธกส. ส่งผลให้ต้นทุนการกู้ยืมของสินเชื่อระยะยาวสูงเกินไป นอกจากนี้ ธกส. กำหนดเกณฑ์ในการให้สินเชื่อว่าต้องทำการเกษตรและมีผลผลิตส่วนเหลือเพื่อขาย คราวเรือนยากจนจึงอาจไม่ผ่านเกณฑ์ หรืออาจกู้ได้เพียงเล็กน้อย ขณะเดียวกันเกษตรกรที่กู้เงิน ธกส. มีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้สูญกันไปเรื่อยๆ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากระบบการให้สินเชื่อของ ธกส. นอกจากนี้ เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการต่างๆ ที่ได้รับสนับสนุนสินเชื่อและปัจจัยการผลิตจาก ธกส. นอกจากจะเสี่ยงต่อความล้มเหลวและขาดทุน ยังประสบกับปัญหาการเพิ่มอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของ ธกส. อย่างไม่เป็นธรรมอีกด้วย เหล่านี้เป็นต้น

นอกจากนี้ ระบบการศึกษาและวิจัยด้านการเกษตรเป็นเงื่อนไข/กลไกการละเมิดสิทธิเกษตรกรที่สำคัญเช่นกัน เพราะเป็นระบบการศึกษาและวิจัยซึ่งลอกเลียนความรู้เกษตรแผนใหม่จากประเทศตะวันตก แต่ละเลยการพัฒนาความรู้และภูมิปัญญาในการทำเกษตรที่สั่งสมจากประสบการณ์หลายชั่วอายุคน โดยการศึกษาด้านเกษตรของไทยนอกจากจะเริ่มต้นด้วยการว่าจ้าง “ผู้เชี่ยวชาญ” ต่างประเทศเป็นผู้สอนและฝึกอบรม ต่อมายังได้มีการคัดเลือกนักเรียนที่สำเร็จการศึกษาไปศึกษาวิชาด้านการเกษตรในต่างประเทศ เพื่อนำความรู้วิชาการเกษตรสมัยใหม่เข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทย ประกอบกับประเทศ

สหรัฐอเมริกาเป็นผู้ให้การสนับสนุนการพัฒนาทางการศึกษาและวิจัยการเกษตรในประเทศไทยในหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนทุนพัฒนาอาจารย์และการเรียนการสอน การสนับสนุนทุนค้นคว้าวิจัยในบางสาขา การให้ความช่วยเหลือด้านเครื่องมือในการวิจัย ฯลฯ ส่งผลให้หลักสูตรการเรียนการสอนวิชาการเกษตรทั้งในระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษาเป็นการลอกเลียนปรัชญา เป้าหมาย และแนวทางการเกษตรของประเทศสหรัฐฯ ที่เน้นการเกษตรแผนใหม่หรือแบบ “ปฏิวัติเขียว” ซึ่งเหมาะสำหรับการทำฟาร์มขนาดใหญ่ แต่ไม่สอดคล้องกับปัญหาการเกษตรในประเทศไทยที่มีเกษตรกรรายย่อยเป็นองค์ประกอบสำคัญ นอกจากนี้ การศึกษาการเกษตรยังแยกสาขาวิชาออกเป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น พืช สัตว์ ประมง ป่าไม้ เศรษฐศาสตร์ การเกษตร ฯลฯ และในแต่ละด้านยังแยกย่อยออกไปเป็นสาขาต่างๆ อีกจำนวนมาก ส่งผลให้นักศึกษาด้านการเกษตรส่วนใหญ่ไม่สามารถประกอบกิจการการเกษตรได้หลังสำเร็จการศึกษา นอกจากเป็นลูกจ้างหรือพนักงานของบริษัทการเกษตร หรือเป็นอาจารย์ทำหน้าที่ถ่ายทอดวิทยาการเกษตรแผนใหม่ที่มีลักษณะแยกส่วนเช่นเดิม

ขณะที่ในด้านการวิจัยประเทศไทยได้เข้าร่วมกับเครือข่ายการวิจัยการเกษตรนานาชาติ ซึ่งรวมตัวกันภายใต้ชื่อ กลุ่มที่ปรึกษาการวิจัยเกษตรระหว่างประเทศ ดำเนินการสนับสนุนการใช้เทคโนโลยีการผลิตแผนใหม่ในการปลูกข้าวในภาคกลาง การปลูกพืชไร่ในภาคเหนือและภาคอีสาน การเลี้ยงสัตว์ในภาคอีสาน และการปลูกยางพาราในภาคใต้ ส่งผลให้การวิจัยการเกษตรของประเทศไทยในปัจจุบันประมาณร้อยละ 90 เน้นการวิจัยเฉพาะด้าน เช่น วิจัยข้าว วิจัยพืชไร่ วิจัยพืชสวน วิจัยยาง วิจัยการอารักขาพืช วิจัยการปรับปรุงพันธุ์ ฯลฯ ขณะที่การวิจัยลักษณะองค์รวมเชิงระบบนิเวศและระบบการทำ

ฟาร์มมีน้อยมาก ซึ่งไม่สามารถตอบสนองการพัฒนาการเกษตรยั่งยืนที่ต้องการความเข้าใจการเกษตรเชิงระบบและเป็นองค์รวม ขณะเดียวกันการให้ความช่วยเหลือทางวิชาการของต่างประเทศและบริษัทข้ามชาติมักจำกัดหรือเน้นเฉพาะสาขาที่ประเทศหรือบริษัทข้ามชาตินั้นๆ ได้ประโยชน์มากกว่าจะเป็นเกษตรกรส่วนใหญ่ในประเทศไทย ทั้งนี้ยังไม่นับรวมกรณีที่ผลการวิจัยส่วนใหญ่ถูกใช้เป็นฐานความรู้ในการส่งเสริมให้เกษตรกรละทิ้งการทำเกษตรแบบดั้งเดิม

ส่วนเงื่อนไข/กลไกการละเมิดสิทธิเกษตรกรที่สำคัญอีกประการคือระบบทุน/ตลาด นับตั้งแต่การที่บริษัทตัวแทนจำหน่ายเทคโนโลยีการเกษตรและสารเคมีการเกษตรชนิดต่างๆ ครอบงำส่งเสริมให้เกษตรกรใช้ผลิตภัณฑ์ของบริษัทโดยสร้างแรงจูงใจและให้ผลตอบแทนในลักษณะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการจัดอบรมให้ความรู้ด้านการใช้สารเคมี หรือการจัดทำแปลงประกวดรวมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งนอกจากบริษัทจะเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายทั้งหมด หากสามารถทำยอดขายได้เจ้าหน้าที่จะได้รับส่วนแบ่งหรือผลประโยชน์ตามยอดขายนั้นๆ นอกจากนี้ บริษัทยังเสนอเงื่อนไขและข้อแลกเปลี่ยนต่างๆ แก่เกษตรกร เช่น การให้เปล่าปุ๋ยภายใต้เงื่อนไขที่เกษตรกรต้องเปลี่ยนวิธีการผลิตตามที่บริษัทกำหนด ขณะที่พ่อค้าคนกลางก็มีส่วนกระตุ้นและสนับสนุนให้เกษตรกรหันมาใช้สารเคมีในการทำเกษตร เนื่องจากหากเกษตรกรขาดแคลนเงินทุนในการซื้อหาปัจจัยการผลิต พ่อค้าคนกลางจะจัดหาปัจจัยการผลิตต่างๆ ให้กับเกษตรกรก่อน โดยมีข้อแม้ว่าเกษตรกรต้องจำหน่ายผลผลิตให้แก่พ่อค้าคนกลางรายนี้รายเดียวเท่านั้น ส่วนค่าปัจจัยการผลิตต่างๆ จะหักจากราคาผลผลิตที่เกษตรกรนำไปจำหน่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมการเกษตรแบบครบวงจรและการเกษตรแบบพันธะสัญญาของบริษัทธุรกิจการเกษตรเป็นกลไกละเมิดสิทธิเกษตรกรของระบบทุน/ตลาดที่เด่น

ชุดที่สุด เนื่องจากเป็นรูปแบบการทำเกษตรที่เกษตรกรขาดอิสระในการเรียนรู้ พัฒนา และกำหนดระบบการผลิตของตนอย่างสิ้นเชิง เพราะการทำเกษตรในระบบดังกล่าวอาศัยความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอกที่บริษัทจัดหาให้ อย่างเบ็ดเสร็จ ขณะเดียวกันรัฐบาลก็มีนโยบายถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีการเกษตรจากบริษัทสู่เกษตรกร เป็นการผูกมัดเกษตรกรเข้ากับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งเกษตรกรไม่สามารถเป็นเจ้าของและไม่มีศักยภาพในการพัฒนาความรู้และเทคโนโลยีของตน เหล่านี้เป็นต้น

การเคลื่อนไหวด้านสิทธิเกษตรกร: กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

ถึงแม้จะถูกละเมิดสิทธิอย่างรอบด้านภายใต้เงื่อนไข/กลไกต่างๆ ข้างต้น แต่เกษตรกรไม่ได้ตกเป็นฝ่ายตั้งรับหรือยอมจำนนต่อการถูกละเมิดหรือละเมิดสิทธิเพียงฝ่ายเดียว หากได้ต่อสู้ดิ้นรนในรูปแบบแตกต่างกันไป มาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในระดับสากลและภายในประเทศ กล่าวในระดับสากล การเคลื่อนไหวด้านสิทธิเกษตรกรก่อตัวขึ้นในบริบทของการเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชน โดยการประชุมสามัญสภาสิทธิมนุษยชนแห่งภูมิภาคเอเชียที่ประเทศอินโดนีเซียในปี พ.ศ.2526 ที่ประชุมได้รับรองปฏิญญาว่าด้วยหน้าที่ขั้นพื้นฐานของประชาชน และรัฐบาลแห่งภูมิภาคอาเซียน ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นข้อเรียกร้อง/ข้อตกลงให้รัฐบาลประเทศภาคีสมาชิกตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรบนฐานของสิทธิในการใช้ทรัพยากรที่ดินและน้ำ เพื่อให้สามารถทำการผลิตได้อย่างมีศักยภาพและมีความยั่งยืนทั้งภาคเกษตรกรรมและทรัพยากรธรรมชาติ ขณะที่ต่อมาปี พ.ศ. 2532 คณะทำงานนานาชาติด้านทรัพยากรชีวภาพพืชได้เสนอคำว่า “สิทธิเกษตรกร” ต่อองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ เป็นนัยว่า

เกษตรกรควรมีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรพันธุกรรมพืช ทว่ายังไม่ครอบคลุมเท่าที่ควรและยังไม่ได้รับการรับรองเป็นทางการหรือถูกบรรจุในข้อตกลงระหว่างประเทศ องค์การพัฒนาเอกชน องค์การเกษตรกร และชนพื้นเมืองจากกว่า 50 ประเทศจึงประชุมร่วมกันที่เมือง Leipzig ประเทศสาธารณรัฐเยอรมันนี้เมื่อเดือนมิถุนายน 2539 พร้อมกับร่าง “แผนปฏิบัติการของประชาชนว่าด้วยการเกษตร ความมั่นคงทางอาหาร และสิทธิเกษตรกร” ซึ่งเนื้อหาส่วนที่ว่าด้วยสิทธิเกษตรกรมีขอบเขตกว้างขวางกว่าขององค์การอาหารและเกษตร ขณะเดียวกันแต่ละประเทศก็กำหนดความหมายและขอบเขตของสิทธิเกษตรกรเป็นของตน อาทิ ร่างกฎบัตรสิทธิเกษตรกรของสหพันธ์เกษตรกรอินเดียมีเนื้อหาว่าด้วยสิทธิเกษตรกรในการเลือกวิถีชีวิตและระบบเกษตรกรรม สิทธิในทรัพยากร ภูมิปัญญา และผลงาน สิทธิในการได้รับการคุ้มครองจากการครอบงำของรัฐหรือบริษัทในการเลือกวิถีการผลิต สิทธิเกษตรกรในฐานะที่เป็นสิทธิร่วมและสิทธิชุมชน ฯลฯ ขณะที่ประเทศไทย อินเดีย และฟิลิปปินส์ ได้ร่วมกันร่างกฎหมายคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบต่างๆ และได้พัฒนาระบบกฎหมายที่ให้การรับรองสิทธิภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นและเกษตรกรโดยตรง อาทิ กฎหมายเกี่ยวกับสิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่น กฎหมายสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพ ซึ่งได้ขยายขอบเขตออกครอบคลุมสิทธิหลายด้าน เช่น สิทธิในการได้รับการชดเชยเมื่อมีการนำทรัพยากรชีวภาพของชุมชนไปใช้ประโยชน์เพื่อการพาณิชย์ สิทธิในการอนุรักษ์พัฒนา และใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชโดยไม่ถูกจำกัดโดยระบบการให้สิทธิผูกขาด การมีส่วนร่วมในนโยบายและกิจกรรมใดๆ ที่เกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพเป็นอาทิ

ขณะที่การเคลื่อนไหวด้านสิทธิเกษตรกรภายในประเทศเกิดขึ้นหลัง

จากที่รัฐได้นำระบบกรรมสิทธิ์แบบตะวันตกที่จำกัดเฉพาะกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล และกรรมสิทธิ์ของรัฐมาใช้ ผ่านการจัดตั้งหน่วยงานและการตรากฎหมายฉบับต่างๆ ซึ่งเป็นการละเลยและละเมิดระบบกรรมสิทธิ์ตามประเพณี โดยเฉพาะที่อยู่ในรูปสิทธิชุมชน โดยเกษตรกรและชุมชนแสดงปฏิกิริยาหรือเคลื่อนไหวเรียกร้องต่อการถูกละเมิดสิทธิเหล่านี้มาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่การก่อกบฏและการประท้วงในเขตชนบท การเดินทางมาเรียกร้องความเป็นธรรมที่กรุงเทพฯ การจัดรูปองค์กรการเคลื่อนไหวในรูปสหพันธ์ชาวไร่ชาวนาแห่งประเทศไทย ดำเนินการเรียกร้องสิทธิในที่ดินทำกิน ค่าเช่า และราคาผลผลิต โดยเฉพาะตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาการต่อสู้เคลื่อนไหวด้านสิทธิชุมชนทวีความซับซ้อนมากขึ้น เกิดกลุ่ม/องค์กร เครือข่าย และขบวนการทางสังคมด้านต่างๆ จำนวนมาก ดำเนินการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เช่น ในสวนทรัพยากรป่าเกิดการจัดตั้งคณะกรรมการรักษาป่าชุมชน ดำเนินกิจกรรมดูแลรักษาป่าในลักษณะต่างๆ เช่นเดียวกับทรัพยากรป่าพรุซึ่งเกิดการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าพรุ ดำเนินการผลักดันนักธุรกิจที่กว้านซื้อที่ดินบริเวณป่าพรุเพื่อปลูกปาล์มออกนอกพื้นที่ พร้อมกับกำหนดกฎเกณฑ์การจัดการและการใช้ประโยชน์ป่าพรุ ขณะที่ทรัพยากรชายฝั่งได้เกิดกลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่ต่างๆ ดำเนินการแก้ปัญหาสัตว์น้ำลดลงและเครื่องมือประมงเสียหายจากการรुक้าเข้ามากวาดจับสัตว์น้ำของเรือประมงอวนลากอวนรุน ทั้งด้วยการเจรจาต่อรอง การจัดทำแนวเขตอนุรักษ์ การปลูกป่าชายเลน รวมทั้งการลาดตระเวนตรวจจับ ซึ่งหลายครั้งเกิดการปะทะกันด้วยอาวุธ เหล่านี้เป็นต้น

ประเด็นที่ควรพิจารณาคือ นอกจากการจัดรูปองค์กรเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรในลักษณะต่างๆ ดังกล่าว การเคลื่อนไหวด้าน

สิทธิเกษตรกรในประเทศไทยยังเกิดขึ้นในแง่ของกระบวนการปรับเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนากระบวนการบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น และศักยภาพของเกษตรกร ซึ่งในช่วงแรกเกิดขึ้นในหลายลักษณะ ลักษณะแรกคือการสืบทอดและพัฒนากระบวนการดั้งเดิมของชุมชน/บรรพบุรุษ ซึ่งเกิดขึ้นในภาคใต้เป็นส่วนใหญ่ เพราะระบบเกษตรกรรมดั้งเดิมภาคใต้มีลักษณะเป็นระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในตัว ไม่ว่าจะเป็นในรูปของสวนสมรม สวนพืชมงคล หรือว่าสวนดู่ขง ขณะที่เกษตรกรบางรายได้ประยุกต์หลักการและความรู้ทางศาสนา เข้ากับความรู้ด้านการแพทย์แผนโบราณในการพัฒนาระบบสวนดั้งเดิมขึ้นเป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง หรือกรณีภาคกลางซึ่งระบบเกษตรกรรมดั้งเดิมของภาคเช่นระบบสวนยกร่องจัดเป็นระบบเกษตรกรรมยั่งยืนรูปแบบหนึ่ง โดยเกษตรกรภาคอีสานบางรายได้นำรูปแบบระบบสวนยกร่องไปปรับเปลี่ยนที่นาในภาคอีสานในรูปของการเกษตรผสมผสานจนประสบผลสำเร็จเป็นที่เลื่องลือไปทั่ว

การเรียนรู้และพัฒนากระบวนการเกษตรกรรมลักษณะที่สองคือการจำลองระบบเกษตรกรรมตามสภาพป่าตามธรรมชาติในรูปแบบที่เรียกว่าวนเกษตร เพราะเห็นว่าภายใต้สภาพป่าธรรมชาติสิ่งมีชีวิตต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพืชหรือสัตว์ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลโดยไม่จำเป็นต้องดูแลรักษา ระบบเกษตรประเภทนี้จึงมักเป็นการปลูกพืช ไม้ผล และไม้ยืนต้นนานาพันธุ์ โดยเฉพาะพันธุ์ที่ขึ้นตามธรรมชาติ คละเคล้าปะปนกันไปในลักษณะคล้ายคลึงกับป่าธรรมชาติ

ส่วนกระบวนการเรียนรู้และพัฒนากระบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนลักษณะที่สามคือการสร้างสรรค์รูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนบนความคิดความเข้าใจของเกษตรกร ดังกรณีพุทธเกษตรซึ่งเป็นการนำปรัชญาและคำสอนของพุทธศาสนามาอธิบายรูปแบบ/วิธีการทำการเกษตร เป็นการยกระดับการทำเกษตรขึ้นจาก

การเป็นเพียงรูปแบบหรือเทคนิคการทำเกษตรเป็นปรัชญาหรือระบบคิดที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างระบบเกษตรกรรมกับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม มีเป้าหมายที่การสร้างระบบเกษตรกรรมและการดำเนินชีวิตที่เอื้ออำนวยให้มนุษย์พัฒนาตนเองไปสู่อุดมคติ เริ่มต้นจากมนุษย์สมบัติ ก่อนจะพัฒนาสู่สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติตามลำดับ

นอกจากนี้ การคิดค้นทดลองเทคนิคการเกษตรประเภทต่างๆ จัดเป็นกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนอีกลักษณะเช่นกัน โดยเกษตรกรบางรายทดลองใช้สมุนไพรทดแทนสารเคมี ด้วยการนำสะเดา ชำ และตะไคร้หอมมาบดรวมกันแล้วแช่น้ำ ก่อนนำไปฉีดพ่น ผลไม้ และนาข้าวที่ถูกแมลงรบกวน ขณะที่บางรายทดลองปรับปรุงดินโดยอินทรีย์สาร ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก หรือปุ๋ยพืชสด นอกจากนี้ เกษตรกรบางรายได้พัฒนาวิธีการปรับปรุงพันธุ์พืชและไม้ผลจนได้พันธุ์ที่มีคุณภาพสูง หรือบางรายเรียนรู้ที่จะขยายพันธุ์พืชและไม้ผลด้วยวิธีการต่างๆ จนประสบความสำเร็จ เหล่านี้เป็นต้น

ทั้งนี้ ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 เป็นต้นมากระบวนการเรียนรู้และพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศไทยได้ขยายตัวอย่างกว้างขวาง โดยรูปแบบการเรียนรู้ช่วงนี้ส่วนใหญ่เป็นในรูปของการเรียนรู้จากเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ เพราะนอกจากสนับสนุนเงินทุน เครื่องมือ ความรู้และเทคโนโลยีการผลิตผ่านการอบรมสัมมนา องค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนมักจัดหาเกษตรกรไปศึกษาดูงานเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ เช่นเดียวกับหน่วยงานรัฐที่นอกจากจัดงานอบรมสัมมนาและศึกษาดูงานเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนประสบความสำเร็จให้กับเจ้าหน้าที่ ยังมักจัดหาเกษตรกรไปศึกษาดูงานเกษตรกรต้นแบบหรือชุมชนที่มีการทำเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อเป็นแหล่งความรู้และแรงบันดาลใจให้กับเกษตรกรที่ต้องการปรับเปลี่ยนระบบ

เกษตรกรรมยั่งยืน ส่งผลให้ช่วงปลายทศวรรษ 2520 ถึงต้นทศวรรษ 2530 เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่นาข้าวเป็นแปลงไม้ผล บ่อเลี้ยงปลา เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ หรือที่เรียกว่าการเกษตรแบบผสมผสานอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในเขตภาคอีสานและภาคเหนือ

กระบวนการเรียนรู้ และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่โดดเด่นรูปแบบที่สองในช่วงนี้คือการคิดค้นทดลองเทคนิคและรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งมีทั้งที่เป็นการดำเนินการร่วมกันระหว่างเกษตรกรกับองค์กรพัฒนาเอกชน ไม่ว่าจะเป็นการทดลองใช้สมุนไพรทดแทนสารเคมี การปลูกพืชร่วมยาง การปลูกพืชแนวระดับ หรือเทคนิคการบำรุงดินชนิดต่างๆ รวมทั้งกรณีที่เป็นการค้าเนินการร่วมกันระหว่างเกษตรกรกับหน่วยงานรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการทดลองระบบการปลูกพืช การเลี้ยงปลาในนาข้าว การเกษตรแบบผสมผสาน การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ หรือพืชตระกูลถั่ว ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาหน่วยงานรัฐได้ประสานความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนในการศึกษาทดลองเพื่อค้นหาเกษตรกรรมยั่งยืนที่เหมาะสม ขณะที่เกษตรกรจำนวนมากได้ทดลองทำเกษตรธรรมชาติแนวทางฟูกูโอกะในรูปแบบที่เรียกว่ากสิกรรมธรรมชาติ หลังจากทีเรื่องราวเกี่ยวกับเกษตรธรรมชาติได้รับการเผยแพร่ผ่านทางสื่อต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่ฟูกูโอกะเดินทางมาเยือนประเทศไทย

นอกจากนี้ การพัฒนากลุ่มและเครือข่ายจัดเป็นกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่โดดเด่นอีกรูปแบบในช่วงนี้เช่นกัน โดยเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้รวมตัวเป็นกลุ่มผู้ผลิต กลุ่มแปรรูป และกลุ่มผู้จำหน่ายจำนวนมาก พร้อมกับได้ประสานเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกระดับต่างๆ ทั้งระดับจังหวัด ระดับภาค โดยเฉพาะอย่าง

ยิ่งคือระดับประเทศ ดำเนินกิจกรรมรณรงค์เคลื่อนไหวในระดับนโยบาย โดยเฉพาะตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ได้ให้ความสำคัญกับการรณรงค์เคลื่อนไหวระดับนโยบายมากขึ้น โดยได้เข้าร่วมกับสมาชิคนานาชาติในช่วงต้นปี พ.ศ.2540 เรียกร้องรัฐบาลให้ปรับแผนปฏิบัติการเกษตรแห่งชาติของกระทรวงเกษตรฯ ให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ซึ่งเครือข่ายฯ มีส่วนร่วมในการร่าง รวมทั้งเสนอให้มีการดำเนินโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย โดยให้อำนาจองค์กรเกษตรกรบริหารจัดการงบประมาณโดยอิสระ

ทั้งนี้ กระบวนการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศ ไทยทวีความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้นตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา เนื่องจากเป็นช่วงเวลาทั้งรัฐ สถาบันกษัตริย์ ภาคธุรกิจเอกชน รวมทั้งสื่อมวลชนเริ่มให้ความสำคัญกับการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม โดยรัฐได้กำหนดให้มีแผนงานด้านการวิจัยเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืน พร้อมกับแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาการเกษตรยั่งยืนชุดต่างๆ ทำหน้าที่กำหนดนโยบายและแนวทางการพัฒนาการเกษตรยั่งยืน ทั้งด้านการวิจัย พัฒนา และส่งเสริมการร่วมมือกับภาคเอกชน รวมทั้งแหล่งงบประมาณและความร่วมมือจากต่างประเทศ ขณะเดียวกันรัฐได้กำหนดให้มีแผนงานและมาตรการสนับสนุนเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นการเฉพาะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร ซึ่งเน้นการพัฒนาการเกษตรที่เกษตรกรเป็นผู้ริเริ่มและกำหนดแผนการผลิตเอง เจ้าหน้าที่เกษตรทำหน้าที่ให้ความรู้ และให้การสนับสนุนตามที่จำเป็น โดยระยะแรกเน้นการปรับเปลี่ยนพืชที่มีปัญหา ส่วนระยะที่ 2 เน้นการสนับสนุนการเกษตรแบบผสมผสาน ขณะที่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ได้กำหนดพื้นที่เป้าหมายสำหรับการปรับโครงสร้าง

การเกษตรเป็นระบบเกษตรกรรมยั่งยืนไม่ต่ำกว่าร้อยละ 20 ของพื้นที่การเกษตร
ทั้งประเทศหรือประมาณ 25 ล้านไร่ โดยนอกจากสนับสนุนเกษตรกรในด้าน
ต่างๆ อาทิ แหล่งน้ำ ปัจจัยการผลิต สินเชื่อระยะยาว ตลาด แผนพัฒนาฯ
ฉบับนี้ยังกำหนดให้ปรับระบบการส่งเสริมเกษตรของรัฐจากการเป็นผู้ส่งเสริม
หลักมาเป็นผู้ประสานงานระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่นเดียวกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่
9 ที่ส่งเสริมกระบวนการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนโดยให้เกษตรกรเรียนรู้
จากประสบการณ์ของเกษตรกรและกลุ่มเกษตรกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบาย
ของรัฐบาลชุดปัจจุบันส่งเสริมการทำเกษตรผสมผสาน เกษตรทางเลือก และ
เกษตรอินทรีย์ รวมทั้งส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แก่เกษตรกร

ขณะที่สถาบันเกษตรกรดำเนินการพัฒนา และส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน
ใน 2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือการวิจัยและส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนภายใต้
ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งมีจำนวนมาก เฉพาะใน
ส่วนที่เกี่ยวกับการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติมีจำนวน
กว่า 1,000 โครงการ และมีเกษตรกรเข้าร่วมจำนวนมาก โดยเฉพาะชาวเขา
เผ่าต่างๆ ซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่สูง ส่วนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนอีกลักษณะ
คือโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ ซึ่งเป็นเป็นแนวทางการบริหารงานพัฒนาการ
เกษตรที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริขึ้น เพื่อแก้ไขปัญหา
การเกษตรไม่ได้ผลในเขตพื้นที่ขาดแคลนน้ำ มีลักษณะเป็นระบบการเกษตร
ที่เน้นการจัดการทรัพยากรน้ำในไร่นาในรูปแบบของสระน้ำในไร่นา ในพื้นที่
ขนาดเล็กประมาณ 10-15 ไร่และอยู่นอกเขตชลประทานที่สมบูรณ์ โดยหลัง
จากรัฐดำเนินการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับนโยบาย โครงการเกษตร
ทฤษฎีใหม่ได้รับการดำเนินการโดยหน่วยงานรัฐทั้งที่เกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้อง
จำนวนมาก โดยเฉพาะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ได้กำหนดแผนงานส่งเสริม

โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริเป็นการเฉพาะ ซึ่งมีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการฯ จำนวนมาก

เช่นเดียวกับในส่วนของภาคธุรกิจเอกชน บริษัทเอกชนบางบริษัทดำเนินการส่งเสริมการปลูกพืชผักปลอดสารพิษด้วยการเป็นผู้รับซื้อผลผลิตทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อตลาดพืชผักปลอดสารพิษขยายตัว บริษัทเอกชนเหล่านี้ได้ร่วมกับหน่วยงานรัฐดำเนินการส่งเสริมการผลิตผักอนามัยให้แก่เกษตรกร โดยหน่วยงานรัฐมีหน้าที่เป็นผู้รับประกันคุณภาพผลผลิตด้วยการติดสติ๊กเกอร์หรือบรรจุถุงที่มีตรารับรองว่าเป็นผักอนามัยหรือผักปลอดสารพิษ ส่วนบริษัทเอกชนรับผิดชอบด้านการตลาด ซึ่งมีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการจำนวนหนึ่ง ขณะที่ในส่วนของสื่อมวลชน สื่อแขนงต่างๆ ได้จัดให้มีรายการเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืนจำนวนมาก มีทั้งรายการเกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้ด้านเทคนิค เกษตรกรรมยั่งยืนของสถาบันวิชาการต่างๆ รายการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ฯลฯ ส่งผลให้เกษตรกรหันมาทำเกษตรแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนจำนวนมาก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การรับรู้ผ่านทางสื่อมวลชนเป็นรูปแบบการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่โดดเด่นอย่างมากตั้งแต่กลางทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา

ประเด็นที่ควรพิจารณาคือ ถึงแม้จะมีฝ่ายต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นจำนวนมาก แต่ฝ่ายต่างๆ เหล่านี้มีเป้าหมาย หลักการ และแนวทางการเรียนรู้ ส่งเสริม และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนต่างกัน ซึ่งส่งผลให้ประสิทธิภาพและประสิทธิผลของกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของแต่ละฝ่ายต่างกันอย่างสำคัญ ดังจะได้กล่าวถึงในส่วนต่อไป

นัยทางเศรษฐกิจและการเมืองของกระบวนการเรียนรู้และพัฒนา ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทย

การเรียนรู้และพัฒนา ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของฝ่ายต่างๆ ในสังคมไทยมีเป้าหมายต่างกัน เกษตรกรโดยเฉพาะรายที่ปรับเปลี่ยนระบบการผลิตรายแรกๆ มีเป้าหมายเพื่อการพึ่งตนเองเป็นหลักทั้งในส่วนการผลิตและการบริโภค คือ เน้นการใช้ปัจจัยการผลิตในไร่นาหรือในท้องถิ่นและเน้นการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภค เหลือจึงขาย ซึ่งเป้าหมายเช่นนี้คล้ายคลึงกับการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนขององค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งส่งเสริมให้เกษตรกรทำการเกษตรโดยใช้ปัจจัยการผลิตในไร่นาหรือท้องถิ่น ลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก โดยเฉพาะปัจจัยการผลิตจำพวกสารเคมี การเกษตร ขณะเดียวกันก็ส่งเสริมให้เกษตรกรทำการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก เป้าหมายด้านการตลาดมีความสำคัญรองลงมา ซึ่งรูปแบบการเกษตรดังกล่าวนี้ นอกจากจะช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจให้แก่เกษตรกร ยังเป็นการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพแวดล้อม รวมทั้งช่วยให้เกษตรกรและผู้บริโภคปลอดภัยจากพิษภัยของสารเคมีในเวลาเดียวกัน

เปรียบเทียบกับเป้าหมายการพัฒนาและส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของรัฐพบว่าต่างกัน เพราะการที่รัฐหันมาส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนส่วนหนึ่งเป็นเพราะการดำเนินการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่ผ่านมาประสบปัญหาด้านการตลาด ไร่นาสวนผสมที่รัฐดำเนินการส่งเสริมมีเป้าหมายเพื่อลดความเสี่ยงจากภาวะราคาผลผลิตผันผวน มากกว่าต้องการให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้เป็นลำดับแรก โดยเฉพาะนโยบายของรัฐบาลชุดปัจจุบัน เน้นการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์เชิงเดี่ยวเพื่อการส่งออก เป็นการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของภาคการเกษตรไทยในตลาดโลก ทั้งนี้ยังไม่นับรวม

กรณีที่มีนโยบายด้านการพัฒนาการเกษตรของประเทศไทยยังคงสนับสนุนการขยายตัวของเกษตรแผนใหม่ โดยเฉพาะธุรกิจและอุตสาหกรรมการเกษตร และนโยบายการพัฒนาประเทศไทยยังคงต้องการรักษาอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม เพื่อให้การเจริญเติบโตเป็นไปอย่างต่อเนื่องและมีเสถียรภาพ โดยการเกษตรมีฐานะเป็นสาขาการผลิตหนึ่งที่จะช่วยให้เป้าหมายดังกล่าวบรรลุได้ ฉะนั้น รัฐบาลจึงยังคงสนับสนุนการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกไต้หวัน เช่น ปุ๋ยเคมี และสารเคมีกำจัดศัตรูพืชอย่างต่อเนื่อง ขณะที่การส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนดำเนินการในพื้นที่เกษตรกรรมล้าหลังเสียเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งยังคงส่งเสริมการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชควบคู่ไปด้วย ซึ่งขัดแย้งกับเป้าหมายการพึ่งตนเองด้านการผลิตของเกษตรกรอย่างสำคัญ ซึ่งการส่งเสริมการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนเช่นที่วุ้นนี้เกิดขึ้นในส่วนของการเกษตรทฤษฎีใหม่เช่นกัน

ขณะที่การส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของบริษัทเอกชนไม่เพียงแต่จะมีระบบตลาดเป็นตัวนำ หากแต่ยังเป็นการส่งเสริมที่คำนึงถึงผลตอบแทนทางธุรกิจของบริษัท มากกว่าคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและสิ่งแวดล้อม เป็นการเพิ่มช่องทางประกอบธุรกิจของบริษัทธุรกิจและอุตสาหกรรมการเกษตร และเป็นการนำเกษตรกรรมยั่งยืนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดอย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งขัดแย้งกับหลักการพึ่งตนเองของเกษตรกรรมยั่งยืน นอกจากนี้ บริษัทที่ผลิตปัจจัยการผลิตจำพวกปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ หัวเชื้อน้ำหมักชีวภาพ ฯลฯ ส่วนหนึ่งเป็นบริษัทที่เดิมผลิตปัจจัยการผลิตจำพวกสารเคมีชนิดต่างๆ และปัจจุบันยังคงผลิตอยู่ ฉะนั้น การหันมาผลิตปัจจัยการผลิตสำหรับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของบริษัทเหล่านี้จึงเป็นเพียงการเพิ่มสินค้าตัวใหม่หรือเพิ่มช่องทางการตลาดของบริษัท ท่ามกลางแรงกดดันต่อสินค้าจำพวกสารเคมีการเกษตรที่ทวีความ

เข้มข้นขึ้นเรื่อยๆ

นอกจากนี้ เป้าหมายการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรไม่ได้จำกัดเฉพาะในส่วนของการผลิต การแปรรูป และตลาด หากยังหมายรวมถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยรวม ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของไร่นาวนเกษตร สวนชุมชน ประมงพื้นบ้าน ฯลฯ นอกจากนี้ การทำเกษตรกรรมยั่งยืนโดยเฉพาะที่เป็นรูปแบบดั้งเดิมไม่ได้เป็นกิจกรรมการผลิตเพียงโดดๆ หากแต่ยังสัมพันธ์กับมิติทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ดังกรณีไร่นาวนเกษตรซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกในชุมชนในการจัดการและดูแลรักษา โดยเฉพาะในส่วนของการเผาไร่หรือการจัดการไฟ ซึ่งการให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรเช่นนี้เกิดขึ้นในกรณีการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนขององค์กรพัฒนาเอกชนเช่นกัน โดยองค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนหนึ่งได้อาศัยเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น ไร่นาวนเกษตร ไร่นาสวนผสม การปลูกพืชแนวระดับ เป็นยุทธศาสตร์ในการอ้างสิทธิและความชอบธรรมของชุมชนดั้งเดิมในการอยู่อาศัยและทำกินในเขตป่า เป็นการประยุกต์ใช้เกษตรกรรมยั่งยืนในการแก้ไขปัญหากระบวนการสิทธิในที่ทำกินในเขตป่า

เปรียบเทียบกับเป้าหมายการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของหน่วยงานรัฐพบว่ามีความแตกต่างกัน เนื่องจากการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของรัฐจำกัดเฉพาะการแก้ปัญหาด้านการผลิต แต่ไม่ได้เชื่อมโยงกับปัญหาการจัดการทรัพยากร ดังกรณีการส่งเสริมวนเกษตรของรัฐกับองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีเป้าหมายต่างกัน เพราะการส่งเสริมวนเกษตรของรัฐที่เริ่มต้นมาตั้งแต่ทศวรรษ 2480 มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาความยากจนของเกษตรกรในพื้นที่ป่าและทิวคันดาร์ เป็นการให้ที่ดินในป่าเสื่อม

โทรมแก่เกษตรกรที่อาศัยอยู่โดยรอบทำการเกษตร แต่ไม่ได้มอบกรรมสิทธิ์ให้ หรือไม่สนใจปัญหากรรมสิทธิ์ที่เกษตรกรเหล่านี้เผชิญอยู่ เช่นเดียวกับการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่และการส่งเสริมการปลูกผักปลอดสารเคมีของภาคธุรกิจเอกชนที่ไม่ได้เชื่อมโยงกับปัญหาสิทธิในที่ดินทำกินของเกษตรกรแต่อย่างใด

นอกจากในส่วนของการเป้าหมาย หรือเหตุผลเบื้องหลังในการส่งเสริมและพัฒนากระบวนการเกษตรกรรมยั่งยืน ฝ่ายต่างๆ เหล่านี้มีความเข้าใจเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืนต่างกัน นับตั้งแต่ในส่วนจากรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งองค์กรพัฒนาเอกชนเห็นว่าไร้ความสัมพันธ์ที่หน่วยงานรัฐดำเนินการส่งเสริมไม่จัดว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของเกษตรกรรมยั่งยืน เพราะเป็นเพียงการทำเกษตรที่มีกิจกรรมการผลิตหลายอย่างในไร่นาเพื่อลดความเสี่ยงจากภาวะราคาผลผลิตผันผวนเป็นหลัก แต่ไม่ได้จัดการให้กิจกรรมการผลิตผสมผสานเกื้อกูลกันเพื่อลดต้นทุนการผลิตและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างสูงสุดเหมือนเกษตรผสมผสาน เช่นเดียวกับเกษตรทฤษฎีใหม่ที่ไม่อาจนับเป็นเกษตรกรรมยั่งยืน เพราะนอกจากยังส่งเสริมการใช้สารเคมีการเกษตร กิจกรรมการผลิตในฟาร์มยังไม่ผสมผสานเชื่อมโยงกันเท่าที่ควร หรือกรณีสารเคมีการเกษตร ซึ่งองค์กรพัฒนาเอกชนเห็นว่าขึ้นสูงสุดแล้วเกษตรกรรมยั่งยืนไม่ใช่สารเคมีการเกษตร ทว่านักวิชาการด้านการเกษตรทั้งในสถาบันการศึกษาและหน่วยงานรัฐ โดยเฉพาะรายที่เป็นที่ปรึกษาหรือทำการวิจัยให้กับบริษัทผลิตและจำหน่ายสารเคมีการเกษตร เห็นว่าสามารถใช้ได้ เพราะเห็นว่าสารเคมีเหล่านี้ไม่ใช่สารพิษ อีกทั้งยังมีประโยชน์ต่อพืชและดินเมื่อใช้ตามคำแนะนำ อันตรายหรือผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสิ่งแวดล้อมและเกษตรกรส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการที่เกษตรกรไม่ปฏิบัติตามคำแนะนำ ฉะนั้น จึงยังคงแนะนำให้ส่งเสริมการใช้สารเคมีการเกษตรในการทำเกษตรยั่งยืนดังที่กล่าวแล้วก่อนหน้านี้

นอกจากนี้ รูปแบบ/วิธีการเรียนรู้ ส่งเสริม และพัฒนาระบบเกษตรกรรม ยั่งยืนของฝ่ายต่างๆ เหล่านี้มีความต่างกัน โดยรูปแบบ/วิธีการเรียนรู้ของ เกษตรกรส่วนใหญ่เกิดขึ้นขณะทำการเกษตร ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการเรียนรู้และ ทดลองขณะทำการเกษตร ขณะที่บางส่วนเป็นการเรียนรู้จากบิดามารดา โดย เฉพาะอย่างยิ่งในหลายกรณีการเรียนรู้เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขและบริบททาง สังคมและวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นงานประเพณีทางศาสนา งานสงกรานต์ งานลอยกระทง งานบวช งานแต่งงาน งานศพ ฯลฯ นอกจากนี้เปิดโอกาสให้มีการ แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์อย่างรอบด้าน ความรู้ที่เกิดขึ้นยังไหล เวียนไปทั่วชุมชนและดำรงอยู่อย่างยาวนาน ซึ่งการเรียนรู้ผ่านการแลกเปลี่ยน ความรู้และประสบการณ์ระหว่างกันเช่นนี้เป็นรูปแบบที่องค์กรพัฒนาเอกชน นิยมใช้เช่นกัน เพราะนอกจากทดลองรูปแบบและเทคนิคการเกษตรร่วมกับ เกษตรกร องค์กรพัฒนาเอกชนยังเน้นการศึกษาประสบการณ์การทำเกษตรของ เกษตรกรและชุมชน เป็นการให้ความสำคัญกับความรู้ที่ก่อตัวขึ้นบนฐานของ สังคมและวัฒนธรรม และเป็นการปรับเปลี่ยนสถานะของเกษตรกรจากผู้รับ ผลการศึกษาหรือวัตถุแห่งการศึกษาเป็นผู้ศึกษาร่วมและแหล่งที่มาของความรู้ จึงเป็นการหนุนเสริมกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรอย่างสำคัญ

ทว่าการพัฒนา และส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของหน่วยงานรัฐเน้นการ ถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีการเกษตรสำเร็จรูปแก่เกษตรกร มากกว่าจะ เปิดโอกาสให้เกษตรกรเรียนรู้และพัฒนาระบบการเกษตรด้วยตนเอง นอกจากนี้ การส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของหน่วยงานรัฐเป็นการนำนโยบายจากส่วน กลางลงมาปฏิบัติในพื้นที่ และเป็นการดำเนินการภายใต้งานประจำของกรม ต่างๆ ตามระบบการจัดสรรงบประมาณ แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับปัญหาและ ความต้องการของเกษตรกรในพื้นที่ เจ้าหน้าที่มักเน้นความรู้ที่ต้องการให้และ

เน้นการสนับสนุนปัจจัยการผลิตหรือเงินทุน เพื่อให้เกิดกิจกรรมตามแผนงาน หรือสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรรวมตัวเพื่อรับการสนับสนุน แต่ไม่เน้นการสร้าง กระบวนการเรียนรู้หรือการพัฒนากระบวนการกลุ่ม ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการเรียนรู้และพัฒนาในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน นอกจากนี้ รัฐมักให้ความสำคัญ กับผลสำเร็จเชิงปริมาณ มากกว่าการพัฒนาในเชิงคุณภาพ กระบวนการเรียนรู้หรือปรับเปลี่ยนแนวคิดจึงเกิดขึ้นค่อนข้างน้อย

ทั้งนี้ เพราะเหตุที่ฝ่ายต่างๆ มีเป้าหมาย ความเข้าใจ และแนวทางการเรียนรู้ พัฒนา และส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนต่างกันดังกล่าว ส่งผลให้ ประสิทธิภาพที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเหล่านี้แตกต่างกันอย่างสำคัญ เกษตรกร ที่ปรับเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนาในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนด้วยตนเองในช่วงแรกๆ มักประสบความสำเร็จและได้กลายเป็นต้นแบบให้เกษตรกรรายอื่นๆ ได้ไปศึกษาดูงาน ขณะที่การพัฒนาและส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนขององค์กรพัฒนา เอกชนประสบความสำเร็จระดับหนึ่ง เพราะสามารถคิดค้นและพัฒนา ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่เหมาะสมได้หลายรูปแบบ ก่อให้เกิดเกษตรกรต้นแบบ กระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ รวมทั้งก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของ เกษตรกรในระดับและลักษณะต่างๆ เพื่อร่วมกันเรียนรู้และพัฒนา ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือสามารถผลักดันให้เกษตรกรกรรมยั่งยืนได้รับการบรรจุไว้ในระดับนโยบาย แม้ในทางปฏิบัติจะมีข้อจำกัดรวมทั้งปัญหาและอุปสรรคอยู่ระดับหนึ่ง

ส่วนการดำเนินกิจกรรมส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของรัฐ แม้จะประสบความสำเร็จในเชิงปริมาณทั้งในแง่พื้นที่การเกษตรและครัวเรือนเกษตรกร รวมถึงช่วยให้เกษตรกรบางรายมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่มีข้อจำกัดหลายประการ เช่น เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของหน่วยงานรัฐยังมีแนว

คิดที่มีตลาดเป็นตัวนำหรือต้องการผลตอบแทนด้านรายได้เป็นหลัก ซึ่งขัดกับหลักการพึ่งตนเองของเกษตรกรรมยั่งยืน ขณะเดียวกันส่วนใหญ่ยังคงใช้สารเคมี การเกษตรในการทำการเกษตรยั่งยืนเพราะเชื่อว่ามีประสิทธิภาพกว่าสารอินทรีย์หรือชีววิธี เป็นคล้ายๆ การทำเกษตรเคมีเชิงเดี่ยวแปลงเล็กหลายๆ แปลงแล้วนำมารวมในพื้นที่เกษตรกร 1 ราย ซึ่งไม่อาจจัดเป็นเกษตรกรรมยั่งยืนที่แท้จริงได้ นอกจากนี้ การส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของหน่วยงานรัฐ ถูกเกษตรกรปฏิเสธในบางครั้ง เพราะเป็นการให้เทคโนโลยีแบบสูตรสำเร็จโดยไม่ได้อธิบายองค์ประกอบที่เป็นตัวเกษตรกร สภาพพื้นที่ และการปฏิบัติแบบดั้งเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แม้หน่วยงานรัฐและสถาบันวิชาการจะหันมาให้ความสำคัญกับการวิจัยด้านเกษตรกรรมยั่งยืนจำนวนมาก ทว่างานวิจัยเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยเฉพาะด้านและเป็นการวิจัยแบบแยกส่วน มิได้ใช้กรอบการวิจัยแบบองค์รวม เมื่อนำมาส่งเสริมจึงไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะกิจกรรมต่างๆ ในระบบการเกษตรมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันทั้งบวกและลบ นอกจากนี้ ผู้วิจัยมิได้มองถึงโครงสร้างปัญหาการเกษตรที่เกษตรกรรายย่อยเป็นผู้เสียเปรียบ และอยู่ภายใต้การครอบงำของบรรษัทยักษ์ใหญ่ทางการเกษตร

เช่นเดียวกับโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ ที่แม้ประสบความสำเร็จในเชิงปริมาณแต่ยังมีข้อจำกัดอยู่มาก เนื่องจากเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่ต้องการเพียงการได้รับการสนับสนุนแหล่งน้ำและปัจจัยการผลิต และมีเป้าหมายที่ผลตอบแทนเชิงเศรษฐกิจมากกว่าการพึ่งตนเอง นอกจากนี้ เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการจำนวนมากมีแนวโน้มที่จะไม่สามารถทำการเกษตรทฤษฎีใหม่ต่อไปได้ หรือถึงสามารถทำต่อไปได้ก็ขัดกับหลักการของโครงการ ขณะที่หน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการระดับจังหวัดและหน่วยงานที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ไม่สามารถประสานงานกันได้ เพราะปัญหาระเบียบราชการ ส่วนเจ้าหน้าที่

ระดับปฏิบัติการส่วนใหญ่ขาดความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการ ทำให้ไม่สามารถถ่ายทอดแก่เกษตรกรได้ชัดเจน และทำให้ขั้นตอนการคัดเลือกเกษตรกรเข้าร่วมโครงการขาดประสิทธิภาพและการมีส่วนร่วมของเกษตรกร ประกอบกับการดำเนินงานเน้นเป้าหมายเชิงปริมาณเป็นหลัก เจ้าหน้าที่จึงเพียงแต่สอบถามความสนใจ หากเกษตรกรรายใดสนใจและมีความพร้อมเจ้าหน้าที่จะดำเนินการสนับสนุนโดยไม่พิจารณาคุณสมบัติข้ออื่นๆ อีก นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่มักสอบถามความสนใจจากเกษตรกรรายเดิมๆ การสนับสนุนจึงซ้ำซากทั้งพื้นที่และเกษตรกร

ความสั่ท้าย

การเรียนรู้และพัฒนากระบบเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นการเคลื่อนไหวด้านสิทธิเกษตรกรอย่างรอบด้าน เพราะภายใต้กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดระบบเกษตรกรรมที่มีความยั่งยืนทั้งในแง่นิเวศวิทยา เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม อีกทั้งยังก่อให้เกิดกลุ่ม/เครือข่ายที่นอกจากจะเป็นช่องทางและเงื่อนไขการเรียนรู้ที่สำคัญ กลุ่ม/เครือข่ายดังกล่าวยังเป็นพลังในการเคลื่อนไหวเรียกร้องในระดับต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนไม่ได้หมายความว่าเพียงรูปแบบหรือเทคนิคการเกษตรภายในแปลง หากยังหมายรวมถึงแบบแผนและสิทธิในการจัดการทรัพยากรอย่างสำคัญ ฉะนั้น การเรียนรู้และพัฒนากระบบเกษตรกรรมยั่งยืนจึงเป็นการพัฒนาและปกป้องสิทธิเกษตรกรไปในเวลาเดียวกัน

ทั้งนี้ ประสบการณ์การเรียนรู้และพัฒนากระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศไทยในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมาชี้ให้เห็นว่า 1) รูปแบบและเนื้อหาการเรียนรู้และพัฒนากระบบเกษตรกรรมยั่งยืนไม่มีแบบแผนใดแบบแผนหนึ่ง

ตายตัว การส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนจึงจำเป็นต้องคิดถึงรูปแบบและ
เนื้อหาที่ยืดหยุ่นต่อความแตกต่างหลากหลายเหล่านี้ 2) การส่งเสริมระบบ
เกษตรกรรมยั่งยืนแก่เกษตรกรภายใต้ระบบการบริหารราชการแผ่นดินไม่เอื้อต่อ
การเรียนรู้ของเกษตรกร เพราะระบบดังกล่าวแข็งตัวเกินไป จำเป็นต้องสร้าง
รูปแบบหรือระบบการส่งเสริมที่เป็นอิสระและยืดหยุ่น 3) การส่งเสริมการเรียนรู้
และพัฒนาาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนแก่เกษตรกรควรให้ความสำคัญกับความ
ริเริ่มสร้างสรรค์ของเกษตรกรควบคู่ไปกับกระบวนการกลุ่ม ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญ
ของการเรียนรู้ และ 4) ความสำเร็จของการเรียนรู้และพัฒนาาระบบเกษตรกรรม
ยั่งยืนไม่ได้จำกัดเฉพาะกิจกรรมในแปลง หากแต่ที่สำคัญกว่าคือความคิดใน
การพึ่งตนเองของเกษตรกร

ดอวมทลายทลายทางจิตภาพ ทรัพย์สินกรรรมชาติอันล้ำค่า
ผนวกภูมิปัญญาอัน ท้องถิ่นนั้นสร้างรักษา
เป็นฐานการผลิต บัณฑิตต่างชีวิตตลอดมา
เป็นเล่ห์อันทรงค่า อย่าให้ใครมา เอาไปครอง

สิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรใน ทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ
และคณะ

สิทธิของเกษตรกร และชุมชนในทรัพยากรชีวภาพเป็นเรื่องใหม่ในบริบทของสังคมไทย ประเด็นเหล่านี้ได้รับการพูดถึงเมื่อไม่นานมานี้เอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกระแสการเข้ามาแย่งชิงสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาของท้องถิ่นผ่านระบบทรัพย์สินทางปัญญาแบบตะวันตกได้รับการกล่าวถึงในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา

การถกเถียงเพื่อทำความเข้าใจในเรื่องนี้เปิดกว้างมากยิ่งขึ้น เมื่อเกิดกรณีข้อถกเถียงในสังคมไทยเกี่ยวกับการให้สัตยาบันในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ เมื่อกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อมซึ่งในขณะนั้นเป็นผู้ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลให้เป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวเห็นว่าควรให้สัตยาบันในพิธีสาร แต่องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการบางส่วน และกระทรวงสาธารณสุขเห็นว่าไม่ควรเร่งให้สัตยาบันจนกว่าจะมีการพิจารณาข้อดีข้อเสียตลอดจนต้องมีการเตรียมความพร้อมเสียก่อน โดยประเด็น

เกี่ยวกับอธิปไตยของประเทศและสิทธิของชุมชนเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพและ
ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้กลายเป็นหัวใจของการถกเถียงทางความคิดในกรณีดังกล่าว
ในรอบสิบปีที่ผ่านมา นอกเหนือจากข้อถกเถียงภายใต้บริบทของเรื่องความหลากหลาย
ทางชีวภาพแล้ว สังคมไทยและสังคมโลกยังเผชิญกับความขัดแย้งเกี่ยวกับ
เทคโนโลยีพันธุวิศวกรรม และความขัดแย้งเกี่ยวกับการให้สิทธิผูกขาด
ทรัพย์สินทางปัญญาในสิ่งมีชีวิตไปพร้อมๆ กันด้วย

ท่ามกลางบริบทดังกล่าวได้ทำให้ความรู้ และความเข้าใจเกี่ยวกับ
ประเด็นสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพค่อยๆ ก่อรูปขึ้น โดย
ถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของแนวความคิดว่าด้วยสิทธิชุมชนซึ่งเริ่มต้นขึ้นก่อน
หน้านั้นไม่นาน

โดยในช่วงหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา มีความเคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้องกับ
ประเด็นสิทธิของเกษตรกรและชุมชน ที่อาจจำแนกได้ 3 กระแสสำคัญ คือ

1. การเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ/

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Bioprospecting)

โดยเหตุที่วัตถุดิบทางชีวภาพนั้นกระจุกตัวอยู่ในภูมิภาคเขตร้อน ทำให้
อุตสาหกรรมชีวภาพจำเป็นต้องเข้ามาค้นหาทรัพยากรชีวภาพในรูปแบบต่างๆ
โดยในกรณีของประเทศไทยนั้นนับตั้งแต่เริ่มต้นอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลาย
ทางชีวภาพเป็นต้นมามีเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นหลายครั้ง ดังนี้

1) กรณีการแย่งชิงเชื้อรา 200 สายพันธุ์โดยมหาวิทยาลัย พอร์ตสมัท

เรื่องนี้ได้รับการเปิดเผยเมื่อปี 2541 โดยนักวิทยาศาสตร์ชาวอังกฤษชื่อ

ดร.นิเกล ไฮเวลโจนส์ (Dr Nigel Hywel-Jones) ซึ่งพบว่านักวิทยาศาสตร์ชาติเดียวกันชื่อ ดร.กาเรธ โจนส์ (Dr. Gareth Jones) จากมหาวิทยาลัยพอร์ตสมัธได้เข้ามาเก็บตัวอย่างเชื้อราในประเทศไทยประมาณ 200 สายพันธุ์ระหว่างปี 2536-39 แต่ไม่ยอมส่งคืนตามที่ได้ตกลงกันได้

ดร.นิเกลซึ่งทำงานร่วมกับศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ (Biotech) ของไทยเชื่อว่า เชื้อราจากประเทศไทยดังกล่าวจะมีสารสำคัญที่อาจใช้เป็นยารักษาโรคหลายชนิด เช่น เอชส์และมะเร็ง ซึ่งหากเป็นจริงก็หมายความว่าเชื้อราเหล่านั้นจะมีคุณค่ามหาศาลทางการแพทย์ และเป็นไปได้ว่ามหาวิทยาลัยพอร์ตสมัธซึ่งเป็นสถาบันชั้นนำของโลกที่ศึกษาเชื้อราจากทะเลได้ขายเชื้อราดังกล่าวแล้วให้กับบริษัทขนาดใหญ่ จึงไม่ยอมส่งคืนเชื้อราดังกล่าวกลับประเทศไทย

การวิจัยและเก็บตัวอย่างเชื้อราในทะเลเกิดขึ้นในช่วงปี 2536-2539 โดย ดร.กาเรธ โจนส์ที่ได้ลาออกจากมหาวิทยาลัยพอร์ตสมัธก่อนกำหนดเกษียณอายุเล็กน้อย และมารับทำงานร่วมกับศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติของไทยด้วยสัญญาช่วงสั้นๆ ครอบคลุมเก็บเชื้อราในบริเวณป่าชายเลนและชายฝั่งทะเลอันดามันในบริเวณจังหวัดพังงา กระบี่ และฝั่งทะเลอ่าวไทยที่จังหวัดสงขลา

อย่างไรก็ตามระหว่างช่วงเวลาดังกล่าวประเทศไทยยังไม่มีธนาคารที่ดีพอสำหรับการเก็บรวบรวมจุลินทรีย์แต่อย่างใด ตัวอย่างเชื้อราจำนวน 200 สายพันธุ์จึงถูกส่งไปเก็บไว้ที่มหาวิทยาลัยพอร์ตสมัธในประเทศอังกฤษ ทั้งนี้โดยเข้าใจร่วมกันแต่ต้นว่าเมื่อใดที่ธนาคารเก็บรวบรวมพันธุ์จุลินทรีย์ของไทยแล้วเสร็จและมีความพร้อมพอ มหาวิทยาลัยพอร์ตสมัธจะต้องแบ่งตัวอย่างเชื้อราดังกล่าวมาเก็บไว้ในประเทศไทยด้วย ทั้งนี้โดยเป็นไปตามขอบปฏิบัติทั่วไปเกี่ยว

กับความร่วมมือทางวิชาการในขณะนั้น ซึ่งมีได้มีข้อตกลงเกี่ยวกับการย้ายโอน
พันธกรรม (Material Transfer Agreement) แต่อย่างไร

ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ ได้ทำหนังสือร้องขอ
คืนสายพันธุ์เชื้อราดังกล่าวแต่ได้รับการปฏิเสธจากผู้บริหารของมหาวิทยาลัย
พอร์ตสมัธ โดย มร.คีธ ไวท์ลอร์ (Mr.Keith Whitelaw) ผู้อำนวยการฝ่าย
พัฒนาธุรกิจของมหาวิทยาลัยพอร์ตสมัธให้เหตุผลแบบน้ำขุ่นๆ เพื่อขุดสายพันธุ์
เชื้อราทั้งหมดที่เก็บได้จากประเทศไทยว่า “เชื้อราที่เก็บไว้ที่มหาวิทยาลัยของ
เรานั้นเป็นตัวอย่างเชื้อราที่เก็บมาจากสถานที่ต่างๆ ทั่วโลก ซึ่งรวมถึงจาก
ประเทศไทยด้วย และเก็บโดยคณะนักวิจัยของมหาวิทยาลัย ดังนั้นมหาวิทยาลัย
พอร์ตสมัธจึงมีสิทธิตามกฎหมายและเป็นเจ้าของตัวอย่างเชื้อราทุกชนิดที่เก็บ
รักษาไว้ในมหาวิทยาลัย”

และยังกล่าวอ้างอีกด้วยว่า “มหาวิทยาลัยได้ปรึกษาข้อกำหนดแล้ว และ
เชื่อว่าการอ้างสิทธิดังกล่าวมิได้ขัดแย้งกับเจตนารมณ์ของข้อตกลงที่ ริโอ เดอ
จาเนโร ว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ดังนั้นจึงไม่มีคำถามใดๆ ที่จะ
แย้งได้ว่าส่วนหนึ่งของเชื้อราที่เก็บไว้ไม่ได้เป็นของมหาวิทยาลัย”

อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวของดร.นิเกล ไฮเวลโจนส์ ที่นำเรื่องนี้ออก
เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ลอนดอนไทม์ที่อังกฤษ และการเคลื่อนไหวขององค์กร
พัฒนาเอกชนในประเทศไทยเพื่อสนับสนุนการทำงานของดร.นิเกล ทำให้มหา
วิทยาลัยพอร์ตสมัธถูกกดดันอย่างหนักจนยอมส่งคืนสายพันธุ์ดังกล่าวกลับ
ประเทศไทยในที่สุด

2) กรณีนักวิจัยสหรัฐปรับปรุงพันธุ์ข้าวหอมมะลิเพื่อแข่งขันกับ ชาวนาไทย

รายงานข่าวของสำนักข่าวรอยเตอร์เมื่อ 27 กันยายน 2544 ซึ่งเปิดเผยโครงการวิจัยพันธุ์ข้าวหอมมะลิของนักวิจัยชาวอเมริกันทำให้เกิดกระแสความไม่พอใจในหมู่ชาวนาและประชาชนไทยขึ้นอย่างกว้างขวาง กรณีศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้กลายเป็นประเด็นการแย่งชิงทรัพยากรชีวภาพที่รู้จักไปทั่วโลก และถูกนำไปใช้เป็นบทเรียนสำหรับทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเข้าถึง และการจัดการทรัพยากรชีวภาพโดยองค์กรต่างๆ

โครงการปรับปรุงข้าวหอมมะลิไทยให้ปลูกได้ในสหรัฐอเมริกาเป็นโครงการที่ดำเนินการโดยกระทรวงเกษตรของสหรัฐอเมริกา ใช้ชื่อโครงการว่า “Stepwise Program for Improvement of Jasmine Rice for the United States” ทั้งนี้เพื่อพัฒนาข้าวหอมมะลิให้ปลูกในสหรัฐและแข่งขันได้กับข้าวหอมมะลิจากประเทศไทย โครงการนี้โดยมี ดร.เจ. นีล รุทเกอร์ (Dr.J. Neil Rutger) ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยพันธุ์ข้าวแห่งชาติเดลล์เบอรัลล์ของสหรัฐเป็นหัวเรือใหญ่ ศูนย์วิจัยแห่งนี้ตั้งอยู่ที่รัฐอาร์คันซอซึ่งเป็นรัฐที่ปลูกข้าวมากที่สุดในสหรัฐอเมริกา ร้อยละ 48 ของข้าวสหรัฐปลูกจากอาร์คันซอส์นี่เอง ทั้งนี้โดยมีสถาบันวิจัยอีก 2 แห่งเข้าร่วมในโครงการ คือศูนย์วิจัยและการศึกษาเอฟเวอร์เกตต์ มหาวิทยาลัยฟลอริดา มี ดร.คริส เตเรน เป็นผู้ดำเนินงาน และศูนย์วิจัยและส่งเสริมพันธุ์ข้าว มหาวิทยาลัยอาร์คันซอส์ ที่มี ดร.เจมส์ กิบบอนส์ เป็นผู้รับผิดชอบ

วิธีการปรับปรุงพันธุ์ข้าวของสหรัฐอเมริกาดำเนินการโดยเทคนิควิธีสองประการคือ วิธีแรก นำข้าวขาวดอกมะลิ 105 มาฉายรังสีเพื่อให้เกิดการกลายพันธุ์ เป็นพันธุ์ข้าวหอมมะลิที่มีคุณสมบัติตามที่ต้องการ คือ เป็นพันธุ์

ข้าวไม่ไวแสง และมีต้นเตี้ย อันจะสามารถเพาะปลูกได้ในสภาพภูมิอากาศของ
ประเทศสหรัฐ โดยยังคงคุณสมบัติของข้าวหอมมะลิเอาไว้เช่นเดิม และวิธีที่
สองเป็นการนำข้าวขาวดอกมะลิ 105 มาผสมกับข้าวพันธุ์จัสมิน 85 (เป็นพันธุ์
ข้าวที่เกิดจากการผสมระหว่างพันธุ์ IR262 กับพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 เมื่อ
หลายสิบปีก่อน โดย ดร.เบน แจคสัน แต่ไม่ค่อยได้รับความนิยมนักในอเมริกา
เพราะคุณภาพยังไม่เทียบเท่าข้าวหอมมะลิ)

ผลกระทบจากโครงการนี้ของสหรัฐจะเกิดขึ้นอย่างน้อย 2 ประการสำคัญ
คือ 1) การแย่งชิงตลาดข้าวหอมมะลิจากประเทศไทย อเมริกาจะสามารถปลูก
ข้าวหอมมะลิไทยที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกับข้าวหอมมะลิได้เป็นครั้งแรก ตลาด
ข้าวหอมมะลิของไทยจะถูกแย่งชิงไปไม่เฉพาะแต่ในตลาดสหรัฐเท่านั้นแต่เป็น
ตลาดข้าวทั่วโลกด้วย และ 2) ผลกระทบจากการจดสิทธิบัตรพันธุ์พืชที่ได้ปรับ
ปรุงพันธุ์ขึ้นใหม่ โดยถ้านักวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการดังกล่าวมีการขอ
รับสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา ไม่ว่าจะเป็นการจดสิทธิบัตรพันธุ์พืช (plant
patent) หรือสิทธิตามกฎหมายคุ้มครองนักปรับปรุงพันธุ์ (plant breeder's
right) พันธุ์ข้าวหอมมะลิที่ปรับปรุงขึ้นใหม่นั้นจะกลายเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล
ของนักวิจัยหรือสถาบันวิจัย ซึ่งจะทำให้ผู้ทรงสิทธิสามารถผูกขาดการปลูก
การจำหน่าย การนำเข้า การส่งออกพันธุ์ดังกล่าว

จากการค้นคว้าสืบสวนในเรื่องดังกล่าวพบว่า พันธุ์ข้าวที่นักวิจัยเหล่านั้น
ได้ไปนั้นมิได้ผ่านการขออนุญาตอย่างถูกต้องจากสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ อีกทั้ง
ทั้งสถาบันดังกล่าวก็ได้แสดงบทบาทที่เหมาะสม ทำให้ความไม่พอใจในหมู่
ชาวนาไทยและคนไทยขยายวงกว้างออกไป มีการชุมนุมของชาวนาในภาคอีสาน
และพันธมิตรหลายครั้ง โดยมีชาวนาที่ออกมาเคลื่อนไหวในกรณีนี้กว่า 10,000
คน รวมทั้งการชุมนุมครั้งสำคัญที่หน้าสถานทูตสหรัฐอเมริกาที่กรุงเทพฯ เมื่อวันที่

9 พฤศจิกายน 2544

รัฐบาลได้รับแรงกดดันจากชาวนา สือมวลชน และประชาชนไทยโดยทั่วไปให้นำเรื่องนี้ไปเจรจากับผู้นำสหรัฐอเมริกา โดยในระหว่างการเยือนสหรัฐของนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร ในเดือนมกราคม 2545 นายกรัฐมนตรีของไทยได้ยื่นบันทึกช่วยจำเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวต่อประธานาธิบดีของสหรัฐ ต่อมากระทรวงพาณิชย์ของสหรัฐได้ประสานกับกลุ่มนักวิจัยของตน ให้ทำหนังสือยืนยันถึงรัฐบาลไทยและสถาบันวิจัยชาวนานาชาติว่าจะไม่ขอรับสิทธิบัตรพันธุ์ข้าวที่จะปรับปรุงขึ้น ท่าทีของรัฐบาลสหรัฐที่ตอบสนองต่อความวิตกกังวลต่อปัญหาข้าวหอมมะลิไทยระดับหนึ่ง และสามารถลดปัญหาผลกระทบไปได้เพียงส่วนหนึ่ง แต่ในระยะยาวเมื่อมีการนำพันธุ์ข้าวที่ได้ไปปลูกในเชิงพาณิชย์ เชื่อว่าจะเกิดผลกระทบต่อตลาดข้าวหอมมะลิของไทยไม่มากนัก

3) กรณีกองทุนป่าเขตร้อนของสหรัฐ

กรณีนี้เกิดขึ้นเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2545 เมื่อข่าวคราวการเตรียมการลงนามเพื่อจัดตั้งกองทุนป่าเขตร้อนซึ่งถูกผลักดันโดยสหรัฐได้ถูกเผยแพร่ออกไปสู่สาธารณะ โดยรายละเอียดของสัญญาจัดตั้งกองทุนดังกล่าวได้ซ่อนเงื่อนไหลายประการที่ทำให้สหรัฐเข้ามามีบทบาทในการบริหารป่าไม้รวมทั้งการวิจัยทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทยด้วย

การจัดตั้งกองทุนป่าเขตร้อนดำเนินการโดยอาศัยกฎหมายว่าด้วยการอนุรักษ์ป่าเขตร้อน (Tropical Forest Conservation Act: TFCA) ซึ่งผ่านสภาองเกรสเมื่อปี 2544 โดยสหรัฐจะเสนอให้แปลงหนี้สินที่รัฐบาลไทยกู้ยืมจากสหรัฐ โดยจะโอนเงินกู้มูลค่า 1.2 ล้านดอลลาร์สหรัฐ รวมกับแปลงดอกเบี้ยเงินกู้จำนวน 9.5 ล้านดอลลาร์สหรัฐ และเงินให้เปล่าอีก 1.9 ล้านดอลลาร์สหรัฐ

เพื่อจัดตั้งกองทุนป่าไม้เขตร้อนขึ้น โดยเร่งรัดให้มีการลงนามในข้อตกลงให้แล้วเสร็จ ภายในวันที่ 1 มีนาคม 2545 หลังจากที่ได้มีการลงนามขึ้นต้นแล้วเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2544 ระหว่างนายสมคิด จาตุศรีพิทักษ์ รัฐมนตรีกระทรวงการคลัง กับนายริชาร์ด เฮกลินเกอร์ เอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทยในขณะนั้น โดยหากประเทศไทยตัดสินใจลงนาม ประเทศไทยก็จะเป็นประเทศที่ 4 ของโลกต่อจากบังกลาเทศ เอลซัลวาดอร์ และเบลีซ ซึ่งได้ลงนามไปก่อนหน้านี้แล้ว

จากการวิเคราะห์สัญญาการจัดตั้งกองทุนดังกล่าวพบว่าฝ่ายสหรัฐได้ซ่อนเร้นประเด็นสำคัญ 2 ประเด็นที่เป็นการเปิดโอกาสให้สหรัฐเข้ามามีอำนาจในการบริหารทรัพยากรป่าไม้ และเข้ามาแสวงหาประโยชน์จากการวิจัยทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย กล่าวคือ 1) ให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารกองทุนทั้งหมด 9 คน ประกอบไปด้วยฝ่ายตัวแทนรัฐบาลไทย 2 คน ฝ่ายสหรัฐอเมริกา 2 คน และอีก 5 คนจากองค์กรภาคประชาสังคม (NGO, องค์กรชุมชนท้องถิ่น, นักวิชาการ, องค์กรการศึกษา หรือ องค์กรด้านป่าไม้) โดยการแต่งตั้งทั้ง 5 คนนี้ต้องได้รับความยินยอมจากสหรัฐ นั่นหมายความว่าคณะกรรมการบริหารกองทุนจะถูกครอบงำโดยรัฐบาลสหรัฐ 2) รายละเอียดของกิจกรรมครอบคลุมการจัดทำบัญชีรายการเกี่ยวกับป่าไม้ การวิจัยเกี่ยวกับคุณสมบัติทางยาของพืชพันธุ์ในป่าเขตร้อน โดยหากมีการค้นพบความรู้ใดๆ ก็สามารถขอรับการคุ้มครองตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา และ 3) กองทุนนี้อาจสามารถให้การสนับสนุนแก่ภาคเอกชนใดก็ได้ นอกเหนือจากองค์กรภาคประชาสังคม

การจัดตั้งกองทุนป่าเขตร้อนนี้จึงเท่ากับการเปิดเขตป่าไม้ของไทยให้กับนักวิจัยรวมทั้งภาคธุรกิจเอกชนที่ได้รับความเห็นชอบจากสหรัฐให้เข้ามา

บริหารและแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพของไทยในราคาถูกๆ กระแสต่อต้านกองทุนดังกล่าวทั้งที่เกิดจากสื่อมวลชน นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และกรรมาธิการต่างประเทศ วุฒิสภา ทำให้รัฐบาลทบทวนสัญญาดังกล่าว มีการแต่งตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจเพื่อศึกษาข้อมูลไปพิจารณาการทำสัญญา (TFCA) จำนวน 9 คน โดย 4 คนมาจากนักวิชาการอิสระและองค์กรพัฒนาเอกชน

ในที่สุดการลงนามในสัญญาเพื่อจัดตั้งกองทุนดังกล่าวก็มีอันระงับไป และยากที่สหรัฐจะผลักดันให้ฝ่ายไทยลงนามเห็นชอบได้ง่ายๆ โดยปราศจากการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดในสัญญาจนเป็นที่พอใจของภาคสังคมในประเทศไทย

2. การผลักดันสิ่งมีชีวิตและผลิตภัณฑ์ดัดแปลงพันธุกรรมเข้ามาในประเทศไทย

เมื่ออุตสาหกรรมชีวภาพสามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์ต่างๆ ซึ่งได้จากวัตถุดิบชีวภาพแล้ว ผลิตภัณฑ์ซึ่งอยู่ในรูปของเมล็ดพันธุ์ ธัญพืช นม อาหารสัตว์ ฯลฯ ก็จะถูกส่งออกไปขายในขอบเขตทั่วโลก และประเทศกำลังพัฒนายังเป็นเป้าหมายทางการตลาดที่สำคัญของอุตสาหกรรมดังกล่าว การผลักดันเรื่องสิ่งมีชีวิตดัดแปลงพันธุกรรม และอาหารดัดแปลงพันธุกรรม (GMOs & GE Foods) ในปัจจุบันจึงกลายเป็นความขัดแย้งสำคัญทั้งระหว่างประเทศสหรัฐอเมริกากับประชาคมยุโรป ระหว่างประเทศกำลังพัฒนายกับประเทศอุตสาหกรรม ระหว่างเกษตรกรและผู้บริโภคในประเทศโลกที่สามกับบริษัทข้ามชาติ

ในกรณีประเทศไทยบริษัทข้ามชาติ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้พยายามผลักดันให้มีการปลูกพืชจีเอ็มโอสำคัญ 3 ชนิด โดยมีรายละเอียดดังนี้คือ

1) กรณีการระบาดของฝ้ายบีทีออกนอกแปลงทดลองของ บริษัทมอนซานโต้

เมื่อปี 2538 บริษัทมอนซานโต้ ประเทศไทย ได้นำฝ้ายตัดต่อยีนที่รู้จักกันภายใต้ชื่อ “ฝ้ายบีที” หรือ “ฝ้ายบอลการ์ด” เข้ามาปลูกทดสอบในประเทศไทย ทั้งนี้เนื่องจากประเทศไทยมีกฎหมายกักพืชปี 2507 และประกาศของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2537 “ให้พืช GMOs จำนวน 40 รายการ จากทุกแหล่ง (ยกเว้นอาหารสำเร็จรูป) เป็นสิ่งต้องห้ามในการนำเข้าสู่ประเทศ ยกเว้นการเข้ามาเพื่อทดลองวิจัยเท่านั้น” โดยมีเงื่อนไขในท้ายประกาศว่า “ต้องกระทำตามวิธีปฏิบัติทางวิชาการที่อธิบดีกรมวิชาการเกษตรเห็นสมควร”¹ เนื่องจาก “ตระหนักถึงความกังวลใจในหมู่สาธารณชนนักวิจัย ในเรื่องความปลอดภัยในการควบคุมภัยอันตรายที่อาจเกิดขึ้นจาก GMOs ที่นำมาเผยแพร่หรือเพาะปลูกในประเทศไทย”

กระทรวงเกษตรฯ ได้แต่งตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่งขึ้นมาเพื่อทดสอบฝ้ายบีที อย่างไรก็ตามคณะกรรมการชุดนี้ถูกโต้แย้งจากสาธารณะว่ามีความไม่โปร่งใส เนื่องจากมีตัวแทนของบริษัทมอนซานโต้ซึ่งมีส่วนได้เสียกับการทดสอบและส่งเสริมการปลูกฝ้ายอยู่ในคณะกรรมการชุดดังกล่าวถึง 3 คนจากคณะกรรมการทั้งหมดรวม 16 คน โดยบทบาทของคณะกรรมการชุดดังกล่าวนอกเหนือจากมีหน้าที่ในการทดสอบความปลอดภัยทางชีวภาพแล้วยังมีหน้าที่ในการกำหนดการส่งเสริมการปลูกฝ้ายด้วย การดำเนินการดังกล่าวนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์

¹ กรมวิชาการเกษตร อนันต์ ดาโลดม เอกสารประกอบการสัมมนาการประชุมระดมข้อคิดเห็นนโยบาย GMOs ในประเทศไทย 27 กันยายน 2542

จากสาธารณะว่าเกิดขึ้นจากอิทธิพลของบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ที่สร้างสายสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ระดับสูงในกรมวิชาการเกษตร เพื่อผลักดันให้ฝ่ายบีทีได้รับการอนุมัติให้มีการปลูกเพื่อการค้า และอาจเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์มหาศาล จนในที่สุด นายเนวิน ชิดชอบรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ขณะนั้น จึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการทดสอบฝ่ายบีทีชุดใหม่เข้ามาดำเนินการ แต่ประธานคณะกรรมการยังคงเป็นบุคคลกลุ่มเดิมที่ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ทำให้ผลการทดสอบฝ่ายจีเอ็มโอไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม

ในระหว่างที่มีการทดสอบความปลอดภัยทางชีวภาพ ซึ่งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การความปลอดภัยทางชีวภาพแห่งชาติบางคนได้ยืนยันว่าการทดสอบดังกล่าวได้ดำเนินการไปอย่างรอบคอบรัดกุมนั้น กลับพบว่าฝ่ายบีทีดังกล่าวได้หลุดรอดออกไปปลูกในพื้นที่เกษตรกรรม โดยหลุดออกไปปลูกในพื้นที่เล็กๆ ในจังหวัดนครสวรรค์ และเพชรบูรณ์ก่อนในปี 2540 และค่อยๆ ขยายออกไปสู่จังหวัดอื่นๆ เช่น เลย เพชรบุรี เป็นต้น

องค์กรพัฒนาเอกชนได้เรียกร้องให้มีการตรวจสอบเรื่องดังกล่าว ผลการตรวจสอบโดยคณะกรรมการที่แต่งตั้งขึ้นโดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์พบว่ามีการหลุดรอดของฝ่ายบีทีไปปลูกในแปลงเกษตรกรรมจริง แต่บริษัทมอนซานโต้และกรมวิชาการเกษตรต่างปฏิเสธความรับผิดชอบการหลุดรอดออกไปปลูกฝ่ายบีทีโดยผิดกฎหมายดังกล่าว และจนถึงขณะนี้ยังไม่สามารถหาผู้กระทำการบกพร่องและผู้กระทำผิดดังกล่าวมาลงโทษได้

การหลุดรอดออกไปปลูกนอกพื้นที่ทดลองของฝ่ายบีที ฟ้องประจานว่ามาตรการเกี่ยวกับความปลอดภัยทางชีวภาพนั้นไร้ประสิทธิภาพ และเครือข่ายของเกษตรกรและองค์กรพัฒนาเอกชนได้ใช้บทเรียนความล้มเหลวในเรื่องนี้ เรียกร้องให้รัฐบาลยุติการทดสอบความปลอดภัยทางชีวภาพเอาไว้ชั่วคราว

จนกว่าจะมีมาตรการทางกฎหมายที่สามารถควบคุมการทดลองให้เป็นไปอย่างปลอดภัยและด้วยความรับผิดชอบมากกว่าที่เคยเป็น

มติของคณะรัฐมนตรีที่เห็นชอบให้มีการยุติการทดสอบพืชจีเอ็มโอในระดับไร่นาไว้ชั่วคราว เมื่อวันที่ 3 เมษายน 2544 ถือว่าเป็นความสำเร็จของการผลักดันทางนโยบายขององค์กรภาคประชาชนในประเทศไทยที่เคลื่อนไหวเกี่ยวกับพืชจีเอ็มโอ ทั้งนี้เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเอเชียอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นอินเดีย จีน อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ ซึ่งขณะนี้ได้อนุญาตให้มีการปลูกพืชจีเอ็มโอเป็นการค้าบ้างแล้ว

2) การวิจัยข้าวจีเอ็มโอโดยกรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

โครงการวิจัยข้าวจีเอ็มโอในประเทศไทยดำเนินการโดยสถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร โดยร่วมกับห้องปฏิบัติการนานาชาติเพื่อเทคโนโลยีชีวภาพเกษตรเซตรอน (ILTAB) ภายใต้การสนับสนุนของมูลนิธิรีออคกีเฟลเลอร์ ทั้งนี้โดยทีมนักวิชาการของไทยได้นำข้าวขาวดอกมะลิไปที่ห้องปฏิบัติการ ILTAB ตั้งแต่ปี 2537 เพื่อยิงยีน Xa21 ใส่เข้าไปเนื้อเยื่อของข้าว และเนื้อเยื่อดังกล่าวได้ถูกนำเข้าประเทศเพื่อนำมาทดสอบในประเทศอีกครั้งในปี 2538 ขณะนั้นเมล็ดพันธุ์ข้าวซึ่งพัฒนามาจากเนื้อเยื่อข้าวตัดต่อพันธุกรรมถูกนำไปปลูกแล้วในระดับโรงเรือนทดลอง โดยเก็บเกี่ยวเมล็ดข้าวได้ทั้งหมด 123 เมล็ด ทั้งหมดถูกเก็บไว้ในศูนย์วิจัยข้าว จ.ปทุมธานี

การทดลองดังกล่าวได้รับการคัดค้านจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกและองค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งมีข้อสงสัยจากประชาคมนักวิทยาศาสตร์ภายในประเทศเองอย่างน้อย 3 ประเด็นสำคัญคือ 1) ประเด็นเรื่องสิทธิบัตร

และการผูกขาดครอบงำจากต่างชาติ เนื่องจาก “ยีน Xa21 เป็นของบริษัทที่
ตั้งขึ้นโดยมหาวิทยาลัยแห่งแคลิฟอร์เนีย ดร.สงกรานต์ จิตรากร จากสถาบัน
วิจัยข้าวก็เป็นหนึ่งในประเด็นดังกล่าวเช่นเดียวกัน เขากล่าวว่า “แม้ข้าวหอม
มะลิจะเป็นข้าวของไทยแต่ ถ้าข้าวหอมมะลิที่มียีน Xa21 อยู่ อาจจะมีปัญหา
เกี่ยวกับสิทธิในข้าวพันธุ์ดังกล่าว ผมไม่แน่ใจว่าใครเป็นเจ้าของข้าวพันธุ์ใหม่
ดังกล่าว สิทธิในข้าวพันธุ์ใหม่ที่ผ่านการดัดแปลงพันธุกรรมอาจต้องแบ่งกัน
ระหว่างสถาบันวิจัยข้าวกับสหรัฐอเมริกา ซึ่งผมเห็นว่ามันไม่เป็นธรรม เพราะ
พันธุ์ข้าวมียีนประกอบอยู่มากกว่า 30,000 ยีน แต่มียีนที่บริษัทอเมริกาเป็น
เจ้าของแค่เพียงยีนเดียว ที่จริงแล้วการแบ่งปันประโยชน์ควรจะคำนึงถึงสัดส่วน
จำนวนของยีนมากกว่า” 2) ปัญหาความไม่แน่ใจเกี่ยวกับผลกระทบที่จะมีต่อ
สุขภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการติดต่อพันธุกรรมในข้าวที่ต้องใช้ยีนเครื่องหมาย
ที่เป็นยีนต้านทานยาปฏิชีวนะ ซึ่งเป็นข้อกังวลสำคัญที่สุดในหลายๆ ข้อกังวล
เกี่ยวกับพืชแปลงพันธุกรรม และ 3) ปัญหาเรื่องการตลาด เนื่องจากความ
เป็นจริงที่ว่าผู้บริโภคต่างประเทศนั้นส่วนใหญ่ไม่ยอมรับผลิตภัณฑ์จีเอ็มโอ ดังที่
สมาคมโรงสีข้าวยุโรปได้ส่งสัญญาณเตือนมายังรัฐบาลไทยเมื่อต้นปี 2543 ว่า
จะไม่รับซื้อข้าวจากประเทศไทยหากพบว่าเป็นข้าวจีเอ็มโอหรือมีการปนเปื้อน
ของจีเอ็มโอ

จนถึงบัดนี้ข้าวจีเอ็มโอที่ได้จากการทดลองยังคงถูกปิดผนึกเก็บเอาไว้
ในศูนย์วิจัยข้าวที่ จ.ปทุมธานี แต่สถานการณ์นี้อาจเปลี่ยนไปหากมีคำอธิบาย
ที่หักล้างข้อจำกัดสองประการข้างต้นได้

3) การวิจัยเรื่องมะละกอตัดต่อพันธุกรรมกับการปิดบังข้อสัญญา เรื่องสิทธิบัตรในการวิจัย

หากจะนับพืชจีเอ็มโอพืชใดว่าจะเป็นพันธุ์พืชที่ใกล้เคียงที่สุดที่จะได้รับการอนุมัติให้มีการปลูกในแปลงเกษตรกร มะละกอจีเอ็มโอถือว่ามีศักยภาพมากที่สุด โดยการวิจัยเกี่ยวกับมะละกอจีเอ็มโอให้ด้านทานโรคใบด่างจุดวงแหวนนั้น ดำเนินการโดยสถาบันวิจัยในประเทศ 3 สถาบัน ได้แก่ สถาบันวิจัยพืชสวน กรมวิชาการเกษตร, หน่วยปฏิบัติการพันธุวิศวกรรมด้านพืช ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ และสถาบันอนุชีววิทยาและพันธุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ขณะนั้นสถาบันที่วิจัยมะละกอจีเอ็มโอสองสถาบันแรกข้างต้น ต่างอ้างว่าประสบความสำเร็จและพร้อมที่นำไปปลูกในเชิงพาณิชย์ได้ทันทีหากได้รับอนุญาตจากรัฐบาล แต่สถาบันทั้งสามยังไม่สามารถตอบคำถามของสาธารณะและองค์กรประชาชนที่ติดตามเรื่องนี้ได้ว่ามะละกอที่วิจัยและพัฒนาขึ้นเกี่ยวข้องกับสิทธิบัตรใดๆ หรือไม่ มีความปลอดภัยแค่ไหน และผู้ใดจะประกันผลกระทบที่จะมีต่อตลาดเหมือนกับที่มะละกอจีเอ็มโอในฮาวายต้องประสบกับปัญหามาก่อนหน้านี้

ในกรณีเกี่ยวกับข้อสัญญาเรื่องสิทธิบัตรนั้น นายวรินทร์ เทียมจรัส ในฐานะตัวแทนจากองค์กรประชาชนที่ติดตามเรื่องดังกล่าวได้ยื่นหนังสือถึงรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ นายเนวิน ชิดชอบ เพื่อให้มีการเปิดเผยข้อมูล เมื่อเดือนมีนาคม 2546 โดยเนื้อหาในจดหมายดังกล่าวระบุว่า

“การอนุญาตให้มีการปลูกทดสอบพืชจีเอ็มโอดังกล่าว มีความเสี่ยงเป็นอย่างมากที่พืชจีเอ็มโอจะหลุดลอดออกไปปนเปื้อนกับพืชทั่วไปซึ่งปลูกอยู่นอก

สถานที่ทดสอบ ไม่ว่าจะเกิดจากการปลิวไปของเกสรพืชจีเอ็มโอไปผสมกับพืชทั่วไป หรือการหลุดลอยออกไปจากฝีมือของมนุษย์ ดังที่มีการหลุดลอยออกไปของฝ้ายจีเอ็มโอออกไปนอกสถานที่ทดลองอย่างผิดกฎหมายเมื่อปี 2541 เป็นต้น การหลุดลอยออกไปของพืชจีเอ็มโอซึ่งยังไม่ผ่านการทดสอบไปปนเปื้อนกับพันธุ์พืชพื้นเมืองที่เกษตรกรปลูก นอกจากจะทำให้เกษตรกร ผู้บริโภค และประชาชนทั่วไปได้รับผลกระทบเนื่องจากอาจเกิดปัญหาต่อสิ่งแวดล้อม เกิดปัญหาต่อสุขภาพแล้ว ยังอาจทำให้เกษตรกรและประชาชนที่ปลูกพืชดังกล่าวได้รับความเสียหาย ถูกฟ้องร้องดำเนินคดีให้ต้องจ่ายค่าเสียหายหรือค่าตอบแทนได้”

อย่างไรก็ตาม จนกระทั่งบัดนี้ผู้ที่เกี่ยวข้องยังคงป้ายเปี่ยงที่จะเปิดเผยข้อมูลดังกล่าว โดยเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังเป็นเพราะการวิจัยดังกล่าวถึงแม้จะร่วมมือกับมหาวิทยาลัยในต่างประเทศ แต่ผู้ที่ถือครองสิทธิบัตรไว้กลับเป็นบริษัทข้ามชาติบริษัทเดียวกับที่พยายามผลักดันเรื่องฝ้ายจีเอ็มโอนั่นเอง

3. การผลักดันระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาเพื่อประโยชน์ของอุตสาหกรรมชีวภาพ

พร้อมๆ กับการเติบโตของอุตสาหกรรมชีวภาพ บริษัทข้ามชาติได้ผลักดันระบบกฎหมายซึ่งตอบสนองต่อผลประโยชน์ของตนเข้าไปในการเจรจาระหว่างประเทศด้วย โดยภายหลังจาก 1 มกราคม 2538 ความตกลงว่าด้วยสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับการค้า (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights: TRIPs) ภายใต้องค์การการค้าโลกได้มีผลบังคับใช้ โดยได้ครอบคลุมถึงทรัพย์สินทางปัญญาเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิตและทรัพยากรชีวภาพด้วย เพื่อที่จะปฏิบัติตามข้อตกลงภายใต้องค์การการค้าโลก กรมทรัพย์สิน

ทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ และกรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้ร่างกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชกันคนละฉบับ (เนื่องจากทั้งสองกระทรวงตกลงกันไม่ได้ในการบริหารกฎหมาย ต่างฝ่ายเห็นว่าตนควรเป็นผู้ดูแลกฎหมายฉบับนี้) โดยที่เนื้อหาของกฎหมายนั้นยึดรูปแบบการให้การคุ้มครองตามแบบของสหภาพเพื่อคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่(UPOV) ซึ่งเป็นการให้สิทธิผูกขาดในพันธุ์พืชใหม่แก่บริษัทเมล็ดพันธุ์และนักปรับปรุงพันธุ์พืช

เครือข่ายของเกษตรกร องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ ได้แสดงความวิตกกังวลถึงการผลักดันของกฎหมายฉบับดังกล่าวหลายครั้งในช่วงเวลาดังกล่าว แต่ก็ได้รับการสนองตอบเท่าที่ควร จนในที่สุด เมื่อมีการชุมนุมเรียกร้องของสมาชิกรวมประมาณ 30,000 คน ที่หน้าทำเนียบรัฐบาลเมื่อเดือนเมษายน 2540 กลุ่มเครือข่ายเกษตรกรกรมทางเลือก ซึ่งเข้าร่วมในการชุมนุมในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกรวมคนขณะนั้น เรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขปรับปรุงกฎหมายฉบับดังกล่าว รัฐบาลของพลเอกชวลิต ยงใจยุทธจึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการระดับชาติขึ้นมาคณะหนึ่ง เพื่อยกร่างกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชขึ้นใหม่ ทั้งนี้โดยมีตัวแทนของกระทรวงพาณิชย์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ องค์กรพัฒนาเอกชน ตัวแทนชาวบ้าน และนักวิชาการ เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการยกร่างกฎหมาย

กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชของไทย จึงมีลักษณะที่ผนวกสิทธิในทรัพยากรชีวภาพ 2 เรื่องที่แตกต่างกันอย่างมากเข้าไว้ด้วยกัน กล่าวคือในด้านหนึ่งเป็นการให้สิทธิผูกขาดแก่อุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็พยายามคุ้มครองสิทธิของเกษตรกรเพิ่มเข้าไปด้วยเท่าที่จะเป็นไปได้ โดยในขั้นแรกนั้น นักวิชาการและองค์กรภาคประชาสังคมได้เสนอร่างของกฎหมายพันธุ์พืชให้มีความยืดหยุ่นสิทธิเกษตรกรขึ้นมาโดยเฉพาะหมวดหนึ่ง โดยรวมสิทธิขั้นพื้นฐาน

ของเกษตรกรเกี่ยวกับพันธุ์พืชทั้งหมดเข้ามาไว้ในหมวดนี้ แต่หมวดนี้ถูกตัดออก
ในขั้นการพิจารณาของกฤษฎีกา

เมื่อกฎหมายนี้ผ่านออกมาบังคับใช้ในช่วงปลายปี 2542 ความขัดแย้ง
ระหว่างการบังคับใช้สิทธิของเกษตรกรและสิทธิของอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์เริ่ม
แสดงให้เห็นชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อหน่วยงานราชการซึ่งเป็นผู้ดูแล
กฎหมายนี้โน้มเอียงที่จะนำกฎหมายไปปกป้องผลประโยชน์ของอุตสาหกรรม
เมล็ดพันธุ์ยิ่งกว่าผลประโยชน์ของเกษตรกร ดังจะเห็นได้จากการร่างระเบียบ
ที่ออกตาม พ.ร.บ. คุ้มครองพันธุ์พืชในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองพันธุ์พืช
ท้องถิ่นยังไม่แล้วเสร็จ แต่ในส่วนของการคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่ซึ่งผู้ได้รับ
ประโยชน์เป็นบริษัทเมล็ดพันธุ์ขนาดใหญ่กลับดำเนินไปอย่างรวดเร็ว

เมื่อมีการประกาศรายชื่อพันธุ์พืชใหม่ชุดแรกซึ่งประกอบไปด้วย ข้าว
มะม่วง อ้อย และกล้วยไม้สกุลหวายเมื่อปี 2545 เครือข่ายเกษตรกรได้ยื่น
หนังสือร้องเรียนคัดค้านและให้มีการทบทวนต่อผู้ที่เกี่ยวข้องในกระทรวงเกษตร
และสหกรณ์กินระยะเวลากว่า 1 ปีเต็ม แต่ก็หาได้มีการดำเนินการใดๆ ไม่
แต่เมื่อกลุ่มธุรกิจเมล็ดพันธุ์เสนอให้มีการประกาศพันธุ์พืชใหม่ที่กลุ่มของตนได้
ประโยชน์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์กลับสนองตอบเรื่องดังกล่าวอย่าง
รีบเร่งภายในระยะเวลาเพียง 2 เดือน โดยกระบวนการพิจารณาในเรื่องดัง
กล่าวยังเป็นไปโดยไม่โปร่งใส มีผู้มีส่วนได้เสียเข้าไปร่วมในการพิจารณาโน้ม
น้ำหนักคณะกรรมการคุ้มครองพันธุ์พืชโดยได้รับการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ

เครือข่ายเกษตรกรที่ได้มีส่วนร่วมร่างกฎหมายและติดตามการบังคับ
ใช้กฎหมายนี้ ได้เคลื่อนไหวคัดค้านการดำเนินการดังกล่าวของกระทรวงเกษตรฯ
อย่างต่อเนื่อง อาทิเช่น เครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือกจาก 4 ภาค ที่ อ.
สะเมิง จ.เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 27-28 พฤษภาคม 2546 ที่ผ่านมา โดยมีตัวแทน

เกษตรกรจากทุกภาคของประเทศเข้าร่วมประชุมกว่า 200 คน ที่ประชุมลงมติว่าจะเคลื่อนไหวต่อต้านการเข้ามาครอบงำผูกขาดของบริษัทเมล็ดพันธุ์ยักษ์ใหญ่ หลังจากนั้นในวันที่ 2 มิถุนายน 2546 มีการชุมนุมที่หน้าศาลากลาง จ.ยโสธร และการเดินขบวนในตัวจังหวัดโดยเกษตรกรกว่า 800 คน และล่าสุด เมื่อวันที่ 18 มิถุนายน 2546 เครือข่ายเกษตรกรหลายเครือข่ายมากกว่า 500 คนได้จัดชุมนุมกันที่บริเวณศาลากลางจังหวัดขอนแก่น เพื่อยื่นหนังสือคัดค้านผ่านผู้ว่าราชการจังหวัดไปยังนายกรัฐมนตรี

โดยในหนังสือฉบับดังกล่าวได้เรียกร้องสิทธิขั้นพื้นฐานของเกษตรกรในเรื่องพันธุกรรม ว่า

“นับตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา บรรพบุรุษของเราได้รักษา สืบทอด พันธุ์พืชต่างๆ มาอย่างต่อเนื่อง พันธุ์ข้าว พันธุ์ไม้ผล และพืชผักทั้งหลายถูกคัดเลือกและปรับปรุงมาโดยเกษตรกรรุ่นแล้วรุ่นเล่า จนบังเกิดพันธุ์พืชต่างๆ หลากหลายกระจัดกระจายไปตามชุมชนเกษตรกรรมต่างๆ ทั่วประเทศ พันธุ์พืชบางพันธุ์มีชื่อเสียงแพร่หลายจนได้รับการยกย่องจากคนทั่วโลก ดังเช่น ข้าวหอมมะลิ หูเรียนหมอนทอง ส้มโอ และมะขามหวานสายพันธุ์ต่างๆ เป็นต้น

หัวใจสำคัญที่อยู่เบื้องหลังการอนุรักษ์ ใช้ประโยชน์ และพัฒนาสายพันธุ์ต่างๆ ให้หลากหลายนั้น มีรากฐานจากวัฒนธรรมสองประการของเกษตรกร คือ การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์จากไร่นาของตนในฤดูปลูกปัจจุบันเพื่อเอาไปปลูกในฤดูถัดไปหนึ่ง และการแลกเปลี่ยนแจกจ่ายเมล็ดพันธุ์ระหว่างครอบครัว และระหว่างชุมชนอีกหนึ่ง วัฒนธรรมเหล่านี้ฝังรากลึกมาเนิ่นนานนับตั้งแต่เริ่มต้น การทำการเกษตรของชุมชนต่างๆ ในภาคอีสาน ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้

- การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์จากแปลงของตนไปปลูกต่อในฤดูการผลิตต่อไป

เปิดโอกาสทำให้เกษตรกรได้คัดเลือกพันธุ์พืชที่ตนเองต้องการและได้สายพันธุ์พืชที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ทุกครั้งที่มีการเก็บรักษาพันธุ์พืชเอาไปปลูกต่อจึงทำให้เกิดพันธุ์พืชใหม่ๆ พันธุ์พืชที่มีคุณสมบัติที่ดีและตรงกับความต้องการไม่ได้เกิดขึ้นจากแปลงเกษตรหนึ่งแปลงหรือสองแปลง แต่เป็นแปลงเกษตรนับล้านๆ แปลงทั่วประเทศ

- การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ระหว่างเกษตรกรกับเกษตรกร และระหว่างชุมชนเกษตรกรรมหนึ่งกับชุมชนอื่น คือหลักประกันที่ทำให้สายพันธุ์พืชได้รับการสืบทอดและพัฒนาอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ไม่สามารถถูกทำลายได้ง่ายๆ แม้เมื่อเกิดฝนแล้ง น้ำท่วม ศัตรูพืชระบาดในแปลงเกษตรแปลงใดแปลงหนึ่ง หรือในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง แต่เราก็จะได้รับเอื้อเฟื้อจากพี่น้องเกษตรกรอื่นทั้งจากในชุมชนและนอกชุมชน วัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนและแจกจ่ายเมล็ดพันธุ์ระหว่างกันคือการรับประกันความเสียหายพังทลายของพันธุกรรมที่ดีที่สุดยิ่งกว่าการจัดตั้งธนาคารพันธุ์พืชขนาดใหญ่ใด..."

การส่งเสริมสิทธินักปรับปรุงพันธุ์โดยทำลายวัฒนธรรม และสิทธิขั้นพื้นฐานของเกษตรกรเช่นนี้ เป็นเรื่องที่รับได้ยาก โดยเชื่อว่าแรงต่อต้านจากเกษตรกรจะรุนแรงยิ่งขึ้นเป็นลำดับหากมาตรการทางกฎหมายที่รัฐบาลประกาศมีผลบังคับใช้ในอนาคตอันใกล้

4. บทเรียนของการต่อสู้เพื่อสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพ

จากการเคลื่อนไหวซึ่งแสดงให้เห็นการตอบโต้กันระหว่างวิถี และแนวคิดของอุตสาหกรรมชีวภาพในเรื่องทรัพยากรชีวภาพกับทรัพย์สินทางปัญญาฝ่ายหนึ่ง กับวิถีการเรียกร้องสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในสังคมไทย ได้สร้างบท

เรียนหลายๆ บทในการสถาปนาสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพขึ้น ดังจะกล่าวเป็นลำดับไปดังนี้

4.1. การสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชนให้สามารถรักษานูรัรักษ์พัฒนา และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพให้ได้อย่างยั่งยืน

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของการผลิตทางการเกษตร และการพัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพสมัยใหม่ยิ่งทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพในโลกนี้มีแนวโน้มลดลงเป็นลำดับ กลไกต่างๆ ที่สร้างขึ้นโดยวิธีคิดแบบอุตสาหกรรมเกษตรหรืออุตสาหกรรมชีวภาพในการอนุรักษ์พันธุกรรม เช่นการจัดตั้งธนาคารเชื้อพันธุ์ที่แช่แข็งตัวอย่างทางชีวภาพไว้ในห้องเย็น โดยไม่สนใจการอนุรักษ์ทรัพยากรชีวภาพเหล่านี้ไว้ในแปลงเกษตร หรือในระบบนิเวศตามธรรมชาติทำให้บทบาทของชุมชนที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้มีความสำคัญต่อโลกนี้มากยิ่งขึ้นทุกที

การทำหน้าที่ในการรักษาและใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้เพื่อประโยชน์เฉพาะหน้าและประโยชน์ในอนาคต เพื่อตัวเองและคนรุ่นลูกหลานของเรา เป็นจุดแข็งของชุมชนที่วิถีแบบอุตสาหกรรมชีวภาพมีข้อจำกัดที่ไม่สามารถแสดงให้เห็นว่าจะทำให้เกิดขึ้นได้

นอกเหนือจากเหตุผลดังกล่าวแล้ว ในสถานการณ์ที่ระบบทุนนิยมโลกและบริษัทอุตสาหกรรมชีวภาพข้ามชาติแผ่ขยายบทบาทออกไปเช่นนี้ กลไกของสถาบันวิจัยการเกษตรภายในประเทศ หรือแม้แต่ระหว่างประเทศต่างก็ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของวิธิดังกล่าว การแสดงออกของสถาบันวิจัยการเกษตรทั้งในประเทศและต่างประเทศที่เห็นดีเห็นชอบไปกับโครงสร้างของระบบการวิจัยการเกษตร และการเข้ามามีบทบาทของอุตสาหกรรมชีวภาพเหนือการวิจัย

ต่างๆ ของสาธารณะ ดังกรณีการวิจัยข้าวหอมมะลิที่ยกเป็นตัวอย่างข้างต้น คือภาพสะท้อนของความอ่อนแอของสถาบันเหล่านั้นที่ไม่สามารถแสดงออกเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของเกษตรกรและของสังคมไทยโดยรวมได้อีกต่อไป

ในสถานการณ์เช่นนี้ การสนับสนุนให้เกษตรกรและชุมชนพื้นศักยภาพของตนในการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพเป็นความจำเป็นพื้นฐานของการรักษาอสิรภาพทั้งของชุมชนท้องถิ่นและของสังคมไทยโดยรวมไปพร้อมๆ กัน

ในทางปฏิบัติ มาตรการการส่งเสริมบทบาทชุมชนควรมีดังต่อไปนี้

- ชุมชนชาติพันธุ์ต่างๆ ต้องรักษาระบบเกษตรกรรมพื้นบ้านตามประเพณีปฏิบัติของพวกเขาให้ดำเนินต่อไป ตัวอย่างเช่น ระบบเกษตรกรรมแบบไร่หมุนเวียนของชาวปะกาเกอญอ ไร่หมุนเวียนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีวัฒนธรรมของพวกเขา เป็นตัวอย่างของระบบเกษตรกรรมที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพไว้ได้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ อีกทั้งเป็นที่มาของภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาหารและการแพทย์พื้นบ้าน
- นอกเหนือจากนั้น ขณะนี้ยังคงมีระบบเกษตรกรรมแบบพื้นบ้านรูปแบบต่างๆ ที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้เป็นจำนวนมากในภูมิภาคต่างๆ ตัวอย่างเช่นสวนไม้ผลแบบพื้นบ้าน สวนรอบบ้าน(Home Garden) เป็นต้น
- การสนับสนุนระบบเกษตรกรรมเพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ควรขยายให้ครอบคลุมถึงการสนับสนุนระบบเกษตรกรรมทางเลือกรูปแบบต่างๆ ที่พัฒนาขึ้นในภายหลัง เช่น เกษตรกรรม

- อินทรี เกษตรกรรมแบบผสมผสาน วนเกษตร เกษตรกรรม
ธรรมชาติ เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากระบบเกษตรกรรมเช่นนี้ตั้งอยู่บน
แนวความคิดของการปลูกพืชหลากหลายชนิดผสมผสานกัน
- ชุมชนท้องถิ่นต้องมีความเข้มแข็งในการพัฒนาภูมิปัญญาจาก
ท้องถิ่น เพื่อพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่น โดย
เฉพาะอย่างยิ่งในด้านเกษตรกรรมอาหาร และยา

4.2. การมีส่วนร่วมของภาคประชาชนเพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลง ทางนโยบายที่ผลักดันมาจากประเทศอุตสาหกรรมและกลุ่มอุตสาหกรรม ชีวภาพข้ามชาติ

บทเรียนจากการอนุวัติการข้อตกลงระหว่างประเทศในเรื่องทรัพย์สิน
ทางปัญญาของประเทศไทย สะท้อนปัญหาพื้นฐานที่สำคัญคือ การที่ประชาชน
ส่วนใหญ่ โดยเฉพาะเกษตรกรและองค์กรภาคประชาสังคมไม่ได้มีส่วนร่วม
เท่าที่ควรในกระบวนการติดตามและการเข้าไปเกี่ยวข้องกับกระบวนการเจรจา
การค้าระหว่างประเทศ

แรงผลักดันของอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์และประเทศอุตสาหกรรมที่
กระทำต่อรัฐบาลและภาคราชการของไทย ทำให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการ
พัฒนากฎหมายภายใน เพื่อให้เป็นไปตามข้อตกลงในทิศทางที่ไม่ปกป้อง
ผลประโยชน์ของประเทศเท่าที่ควร และเดินตามรูปแบบกฎหมายของประเทศ
อุตสาหกรรมมากเกินไป บทเรียนของการร่างกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช และ
การร่างกฎหมายคุ้มครองสิ่งมีชีวิตทางภูมิศาสตร์ของกรมทรัพย์สินทางปัญญาเป็น
ตัวอย่างที่ดีในเรื่องนี้

บทเรียนของการเร่งผลักดันกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชโดยไม่ทำให้เกิด

บรรยากาศการถกเถียงอย่างกว้างขวางทำให้รูปแบบของกฎหมายคุ้มครอง
พันธุ์พืชไม่สามารถคุ้มครองสิทธิเกษตรกรได้เท่าที่ควรจะเป็น เกษตรกรต้อง
แลกสิทธิขั้นพื้นฐานของตนในการเก็บรักษา และแลกเปลี่ยนพันธุ์ระหว่างกัน
กับข้อตกลงการแบ่งปันผลประโยชน์ซึ่งอาจมีค่าเทียบไม่ได้กับสิ่งที่เกษตรกรและ
ชุมชนต้องสูญเสีย

กรณีนี้แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงเมื่อเปรียบเทียบกับกรณีการพิจารณา
ให้สัตยาบันในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งสังคมไทยมี
เวลามากกว่า 10 ปีในการตัดสินใจ โดยระหว่างการถกเถียงในเรื่องนี้ได้เปิดโอกาส
ให้สังคมทั้งหมดได้เข้ามาทำความเข้าใจเกี่ยวสาระและการเตรียมมาตรการ
ต่างๆ มารองรับผลที่จะเกิดขึ้น

การชะลอการอนุวัติการในข้อตกลงระหว่างประเทศที่เราเห็นว่าประ-
เทศไทยจะสูญเสียออกไป จะเป็นการเปิดช่องทางให้ประเทศสามารถรับมือกับ
ผลกระทบในแง่ลบที่เกิดขึ้น บทเรียนเกี่ยวกับการอนุวัติข้อตกลงทรัพย์สิน
ทางปัญญาคือว่าเป็นความผิดพลาดของคนไทยทั้งประเทศ ไม่ว่าจะเป็นหน่วย
งานราชการ และองค์กรพัฒนาเอกชนที่ติดตามเรื่องนี้ ดังที่เราพบในเวลาต่อ
มาว่า ไม่มีความจำเป็นใดๆ ที่เราจะเร่งการอนุวัติการแม้ว่าเส้นตายของข้อตกลง
ในองค์การการค้าโลกที่กำหนดให้วันที่ 1 มกราคม 2543 ให้ประเทศกำลังพัฒนา
ต้องมีกฎหมายภายใน ทั้งนี้เพราะเหตุว่ามีเพียงประเทศกำลังพัฒนาเพียงร้อย
ละ 20 เท่านั้นที่สามารถอนุวัติการตามระยะเวลาที่กำหนดดังกล่าว

การเตรียมความพร้อมในการเจรจาการค้าและข้อตกลงระหว่างประ-
เทศ จะทำให้สังคมไทยไม่ต้องตกอยู่ในสภาพที่ตกเป็นฝ่ายรับแต่ฝ่ายเดียวแต่
สามารถเป็นฝ่ายรุกได้ด้วย และในหลายกรณีข้อตกลงระหว่างประเทศก็สามารถ
ผลักดันให้มีการแก้ไขเพื่อป้องกันหรือลดผลกระทบต่อประเทศกำลังพัฒนาได้

ด้วย ดังตัวอย่างที่แรงผลักดันของประเทศกำลังพัฒนาที่จะให้ยกเลิกการให้สิทธิบัตรยาในยาที่มีความจำเป็น หรืออย่างน้อยต้องมีข้อยกเว้นการใช้สิทธิที่มีหลักประกันให้ผู้ป่วยในประเทศกำลังพัฒนาสามารถเข้าถึงยา กำลังได้รับการสนับสนุนมากขึ้นเป็นลำดับ ในการเจรจาเรื่องทรัพย์สินทางปัญญาในองค์การการค้าโลก

4.3. การสื่อสารกับสาธารณะ การเชื่อมโยงข้อมูลและความรู้ไปสู่ชุมชนท้องถิ่น และการส่งต่อข้อมูลให้เข้าถึงกระบวนการตัดสินใจของฝ่ายบริหารและรัฐสภา เป็นหัวใจของความสำเร็จในการผลักดันประเด็นสิทธิเกษตรกรและชุมชน

การนำประเด็นต่างๆ ที่ซับซ้อนซึ่งเกิดขึ้นจากการผลักดันของประเทศอุตสาหกรรมและบรรดาอุตสาหกรรมชีวภาพข้ามชาติ เพื่อให้เกษตรกรและชุมชนทำความเข้าใจได้และเป็นเรื่องใกล้ตัวของเขาเป็นกุญแจดอกแรกของความสำเร็จในการผลักดันเรื่องสิทธิชุมชน ในขณะเดียวกันกับการสร้างกระบวนการสื่อสารกับสาธารณะให้เข้าใจ และมีส่วนร่วมเกี่ยวกับปัญหาที่ชุมชนกำลังประสบเป็นกุญแจดอกที่สองของความสำเร็จในการผลักดันประเด็นสิทธิเกษตรกรและชุมชน

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่สร้างช่องว่างระหว่างวิถีของชุมชนกับวิถีของคนชั้นกลางซึ่งกำลังเกิดขึ้นขณะนี้ การสื่อสารกับสาธารณะให้เข้าใจความจำเป็นในการสร้างฐานคิดเกี่ยวกับสิทธิเกษตรกรและชุมชนมีความจำเป็นอย่างยิ่ง

การเคลื่อนไหวในกรณีข้าวหอมมะลิของชาวนาและภาคประชาสังคมเป็นตัวอย่างหนึ่ง ที่ให้บทเรียนในเชิงบวกเกี่ยวกับการสื่อสารกับสาธารณะและ

การเชื่อมโยงข้อมูลและความรู้ลงไปสู่ระดับชุมชน ผลที่เกิดขึ้นสามารถทำให้สังคมมีความรู้ความเข้าใจมากขึ้นเกี่ยวกับกติการะหว่างประเทศในการจัดการทรัพยากรชีวภาพ ปัญหาเกี่ยวกับสิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิต ความเชื่อมโยงกับประเด็นในองค์การค่าโลกอื่นๆ เช่น กรณีสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์ ฯลฯ อาจถูกนำมาใช้เป็นบทเรียนของชุมชนและสังคมในการพัฒนานโยบายและกฎหมาย รวมถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการเผชิญหน้ากับข้อตกลงในการเจรจา ระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นและกำลังจะเกิดขึ้นในอนาคต

บทเรียนการเคลื่อนไหวขององค์กรภาคประชาชน ในกรณีการให้สัตยาบันในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ และกรณีการเปลี่ยนแปลงกฎหมายคุ้มครองสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์ ให้คุ้มครองผลประโยชน์ของชุมชน โดยสามารถนำข้อมูลและความรู้ให้เข้าไปสู่กระบวนการตัดสินใจของฝ่ายบริหารและการตรวจสอบทางนโยบายของรัฐสภาเป็นกฎเกณฑ์ที่ออกมาของความสำเร็จทางนโยบาย

ในสองกรณีหลังนี้้องค์กรภาคประชาชน นักวิชาการ และองค์กรอิสระได้เข้าไปมีบทบาทในการให้ข้อมูลทั้งต่อฝ่ายบริหาร ต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ทั้งฝ่ายค้านและฝ่ายรัฐบาล รวมทั้งสมาชิกวุฒิสภา จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางนโยบายที่เป็นไปในทิศทางที่ตอบสนองต่อการคุ้มครองผลประโยชน์ของชุมชนในที่สุด

4.4. เครือข่ายระดับโลกเพื่อสิทธิชุมชน

ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้น พร้อมๆ กับการแผ่ขยายของระบบทุน เทคโนโลยีชีวภาพ และเทคโนโลยีสารสนเทศดังที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้ว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ทำให้้องค์ภาคประชาชน และชุมชนท้องถิ่นต่างๆ

ถูกดึงดูดให้เข้ามาใกล้กันมากขึ้น ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ทำให้เกิดเครือข่าย
การแลกเปลี่ยนความรู้ระดับโลก และเป็นเครื่องมืออันสำคัญที่จะช่วยสนับสนุน
การต่อสู้ในทางนโยบายหรือแม้แต่การแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาอย่าง
ยั่งยืน

การต่อสู้ทางนโยบายในหลายเรื่องที่ชุมชนท้องถิ่นไทยกำลังดำเนินอยู่
ได้เคยเกิดขึ้นมาแล้วในอินเดีย และฟิลิปปินส์ ในขณะเดียวกันกับสิ่งที่เป็ผล
สำเร็จจากการต่อสู้ทางนโยบายของเราก็ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของความรู้เพื่อ
สนับสนุนการต่อสู้ของชุมชนในแอฟริกาและลาตินอเมริกาด้วย

ความร่วมมือกันระหว่างองค์กรประชาชนในท้องถิ่นตลอดจนการผนึก
ประสานกับการสนับสนุนจากประชาชนในประเทศโลก ที่ต้องการแสวงหา
การพัฒนาที่ยั่งยืนมีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายครั้งในการ
ประชุมระดับโลกว่าด้วยทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความล้มเหลวของประเทศอุตสาหกรรมในการผลักดันระบบกฎหมาย
สิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิตในการประชุมที่ซีแอตเติล, โตเกียว และแคนคูน เป็นผลสืบ
เนื่องมาจากการสนับสนุนและการเชื่อมโยงของเครือข่ายความรู้ระดับโลกดัง
กล่าวไม่มากนัก

ในขณะที่ชุมชนท้องถิ่น องค์กรภาคประชาชน และประเทศกำลังพัฒนา
ได้ผลักดันแนวคิดสิทธิเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพเพื่อตอบโต้กับ
กระแสการผลักดันข้อตกลงพหุภาคีของบรรดาบริษัทด้านอุตสาหกรรมชีวภาพ
ประเทศอุตสาหกรรมและยักษ์ใหญ่ข้ามชาติก็ได้ปรับตัวเพื่อผลักดันระบบการ
จัดการทรัพยากรชีวภาพและทรัพย์สินทางปัญญาตามแบบแผนของตนใน
ช่องทางอื่นๆ ไปพร้อมๆ กันด้วย

การสรุปบทเรียนการเคลื่อนไหวจากการตอบโต้ระหว่างสิทธิเกษตรกร/

สิทธิชุมชนกับระบบทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและการจัดการทรัพยากรชีวภาพแบบ
อุตสาหกรรมในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา จะเป็นฐานสำคัญของชุมชนและสังคมไทย
ในการแสวงหาทางออกและต่อสู้ทางนโยบายในอนาคตที่กำลังจะมาถึง

ประเทศไทย รวมเลือดเนื้อชาติเชื้อต่าง
ต่างชาติ ต่างถิ่นฐาน มาตั้งบ้านเป็นกลุ่มชน
มีจารีตประเพณี ตามวิถีวัฒนธรรม
เป็นสิทธิของชุมชน ที่จะดำรงจารีตเดิม

สิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณี

สู่สถานการณ์ปัจจุบัน:

การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบาย
สิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย

ศาสตราจารย์(พิเศษ) ดร.ชลธิรา สัตยาวัดมโนและคณะ

“สิทธิชุมชน” มีบัญญัติใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช 2540 แต่ทั้งนักกฎหมาย นักการเมือง ผู้บริหารราชการแผ่นดิน รวมทั้งประชาชนโดยทั่วไป ดูเหมือนจะยังไม่เข้าใจนัยยะที่คณะแห่ง “สิทธิ” นี้ เพราะผลจากการครอบงำทางการเมืองจากส่วนกลาง โดยที่เจ้าหน้าที่ของรัฐในส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น ซึ่งเป็นฝ่ายปฏิบัติ ก็ขาดภูมิหลังด้านประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาท้องถิ่น

ยิ่งเมื่อกล่าวในแง่ของ “สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” ซึ่งเป็นคำที่มีใช้ใน มาตรา 46 ใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับพุทธศักราช 2540 นั้น แม้เจ้าหน้าที่บริหารของรัฐระดับ นายตำรวจ นายทหาร พนักงานกรมป่าไม้ ศาล “ผู้พิพากษา” อัยการ ส่วนใหญ่ก็ยังไม่มีความเข้าใจต่อ จารีตประเพณีดั้งเดิม หรือ ฮีตบ้าน-คลองเมือง (Customary Law) ที่คนท้องถิ่นได้ใช้บริหารความคิดและกำหนดแนวปฏิบัติ จัดการกับความรู้และภูมิปัญญา

ท้องถิ่น อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่แนบ
เนื่องกับแนวคิดเรื่อง “สิทธิชุมชน” ในวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านและชุมชน
เองสืบเนื่องกันมายาวนานนับร้อยนับพันปี

โครงการวิจัย “สิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์
ปัจจุบัน: การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย” ใน **ชุดโครงการสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล** ได้ดำเนินการ
วิจัยโดยจัดตั้ง **ผู้ประสานงานเครือข่าย** ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้รับผิดชอบโครงการ
ในฐานะ “หัวหน้าโครงการวิจัย” ของโครงการย่อยต่างๆ รวม 7 โครงการ
โดยดำเนินการในขอบข่ายทั่วประเทศพร้อมกันระหว่างปี 2542-2545 ใช้เวลา
วิจัยรวม 3 ปีเต็ม และขยายเวลาอีก 1 ปี (พ.ศ.2546) เพื่อการติดตามตรวจสอบ
ข้อมูล ผลการวิจัย สังเคราะห์ฐานคิดทางทฤษฎี และประมวลข้อเสนอ
เชิงนโยบาย รวมทั้งการจัดทำบรรณานุกรมกิจ เพื่อการจัดพิมพ์เผยแพร่เป็น
รูปเล่มหนังสือ เพื่อขยายผลการวิจัยสู่วงวิชาการและสาธารณชน

องค์ประกอบของคณะวิจัยโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ

ในระยะเริ่มงาน หัวหน้าโครงการ “สิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ” ได้พิจารณา
เสนอชื่อและทาบทามบุคคลากรนักวิจัยที่เหมาะสมกับลักษณะและทิศทางของ
โครงการ มีทั้งส่วนที่เป็นนักวิชาการ และ นักปฏิบัติการทางสังคม นักเคลื่อนไหว
สังคม ที่สนใจปัญหาสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชนให้เข้าร่วมโครงการตั้งแต่
กลางปี 2542 (โปรดดูรายละเอียดในตารางโครงการวิจัยย่อยและรายชื่อนัก
วิจัยที่เข้าร่วมแต่ละโครงการ)

คณะนักวิจัยของโครงการที่ผ่านการเลือกสรร ล้วนเป็นผู้ที่มีความเข้าใจ
ปัญหาท้องถิ่นและปัญหาสิทธิชุมชนอย่างยิ่ง ที่สำคัญก็คือ หัวหน้าโครงการ

ย่อยทุกท่านมีพื้นฐานความเข้าใจด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่าง
ดียิ่ง มีทั้งที่เป็นนักกฎหมาย และผู้รู้กฎหมายโดยไม่จำเป็นต้องเป็นนักกฎหมาย
โดยตรง โดยประกอบส่วนให้ภายในคณะวิจัยโครงการหนึ่งๆ มีผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญ
ด้านจารีตและกฎหมายโบราณบ้าง หรือไม่ก็เป็นนักกฎหมายโดยตรง ทั้งที่อยู่
ในฐานะเป็นผู้สอนผู้บรรยาย และที่เป็นทนายความต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนมาโดย
ตรงบ้าง นักวิชาการ นักกฎหมาย ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญท้องถิ่น และนักปฏิบัติการ
นักเคลื่อนไหวทางสังคม ได้เข้าร่วมโครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ อย่างเอา
การเอางาน รับผิดชอบ ด้วยรูปแบบวิธีการและเงื่อนไขการทำงานที่เหมาะสม
กับสภาพของตน

ในแง่องค์ประกอบ แต่ละโครงการย่อย ซึ่งมีเครือข่ายทั่วประเทศ
ประกอบด้วย นักวิจัยหลัก ของทั้งภาคเหนือ กลาง อีสาน และใต้ โดยการคัด
สรรและจัดสัดส่วน ให้คณะวิจัยมีองค์ประกอบของทีมงาน ที่สามารถวิจัยทั้ง
เอกสารโบราณ และ วิจัยสนาม ในจำนวนนี้จึงมี นักวิชาการท้องถิ่น ที่เชี่ยวชาญ
ทางด้านวัฒนธรรมพื้นเมือง ประวัติศาสตร์ของภูมิภาค นักเคลื่อนไหวทางสังคม
ที่เข้าใจปัญหาความอ่อนไหวทางการเมืองของท้องถิ่น และในทุกโครงการจะ
มีนักวิจัยที่มีความสามารถพิเศษ คือ ผู้ที่สามารถอ่านบันทึกเอกสารโบราณของ
ภูมิภาคนั้นๆ ได้ด้วยตนเอง โดยได้ศึกษาสั่งสมความชัดเจนในการอ่านและการ
ตีความหมายมาเป็นระยะเวลายาวนาน ส่วนนักปฏิบัติการทางสังคม ที่เข้าร่วม
ทำหน้าที่เป็น นักวิจัยสนาม ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีระดับในการวิเคราะห์และ
สังเคราะห์ มีฐานความคิดทางทฤษฎีที่สอดคล้องกับทิศทางและนโยบายของ
ชุดโครงการวิจัย โดยเฉพาะผู้ที่เป็นหัวหน้าโครงการย่อยทุกโครงการนั้น
สามารถใช้สหวิทยาการในการศึกษาวิจัย และสังเคราะห์ผลการวิจัยให้เป็นแบบ
บูรณาการได้

ในแต่ละโครงการย่อย ยังมี ผู้ร่วมวิจัย โดยกำหนดให้มีผู้ร่วมวิจัยภาคละอย่างน้อย 2 คน หรือมากกว่านั้น ทั้งเพื่อทำงานวิจัยสนามและงานด้านรวบรวม วิเคราะห์ ตีความ บันทึกเอกสารโบราณ ร่วมกับ นักวิจัยหลัก ทั้งนี้ได้ใช้แนวทางสรรหาผู้ร่วมวิจัย จากผู้ที่มีประสบการณ์การเคลื่อนไหวทางสังคมด้วยเป็นสำคัญ

สำหรับในโครงการประสานงานส่วนกลางนั้น ได้จัดให้มี ผู้ช่วยวิจัย และเจ้าหน้าที่โครงการ ที่ทำงานเต็มเวลา เพื่อทำงานด้านเอกสารและช่วยประสานงานงานภาคสนาม

ในทางปฏิบัติ ตลอดช่วงของการดำเนินการวิจัยในแต่ละพื้นที่วิจัยสนามและกรณีศึกษาของแต่ละโครงการ ยังจัดให้มี นักวิจัยสมทบ ของชุมชนที่เป็นชาวบ้าน ชาวเขา คนพื้นถิ่น เข้าร่วมด้วยอย่างเอาการเอางาน ดังนั้นแต่ละโครงการจึงมีนักวิจัยภาคละอย่างน้อย 4 คน ผู้ช่วยวิจัยหรือเจ้าหน้าที่โครงการ 1 คน รวมทั้งนักวิจัยสมทบจากพื้นที่อีกหลายคน

โครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ จึงประกอบส่วนเป็นคณะนักวิจัยรวมทั้งสิ้น 42 คน ในจำนวนนี้มีนักวิจัยชาวต่างประเทศที่เป็นนักวิจัยหลัก 3 คน เป็นนักวัฒนธรรมชาวเยอรมัน 2 คนจาก Southeast Asian Communication Center (SEACOM, Berlin) และนักมานุษยวิทยาชาวญี่ปุ่นจาก Tokyo University อีก 1 คน (โปรดดูรายชื่อนักวิจัยในส่วนของโครงการย่อย)

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ

1. เป็นการวิจัยเพื่อประมวล และประเมินสถานการณ์การละเมิดสิทธิชุมชนในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย เพื่อปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของผู้คนในสังคมและผู้บริหารของรัฐในระดับต่างๆ ในการทำความเข้าใจปัญหาสิทธิ

ชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้

2. เพื่อสำรวจ รวบรวม และคัดสรร บันทึกเอกสารโบราณของภาคต่างๆ ในประเทศไทยที่ให้ภาพความคิดความเข้าใจเรื่อง “สิทธิ” และ “สิทธิชุมชน” และมีบทบัญญัติเรื่องสิทธิชุมชน มาแต่โบราณกาล เพื่อการอนุรักษ์และจัดพิมพ์ไว้เป็นชุด รักษาหลักฐานอันสำคัญนี้ไว้ เพื่อการศึกษาวิจัย พัฒนา และสืบทอด “รากร่วมวัฒนธรรม” เรื่อง “สิทธิ” ของสังคมไทยและเอเชียไว้ให้ยืนยาว

3. เพื่อแสวงหาแนวทางและเสนอนโยบายทางออกเรื่อง “สิทธิชุมชน” ให้กับรัฐ ซึ่งกำลังประสบปัญหาวิกฤต ด้านการจัดการเรื่อง “สิทธิชุมชน”

4. เพื่อร่วมส่วนในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทย เรื่อง “สิทธิชุมชน” อย่างสร้างสรรค์ โดยมุ่งหมายที่จะเสนอผลการศึกษาวิจัยที่สามารถคิด “นอกกรอบ” ของแนวคิดเดิมๆ หรือกระบวนทัศน์ชุดเก่า ซึ่งกำลังประสบทางตัน

ระเบียบวิธีวิจัย

1. วิเคราะห์เอกสารโบราณของท้องถิ่น เพื่อสำรวจสถานภาพความรับรู้เรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่น ตามที่มีบทบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

2. วิจัยสนามในพื้นที่และกรณีศึกษาที่กำหนด ในขอบข่ายทั่วประเทศ เพื่อสำรวจความเข้าใจและแนวทางปฏิบัติของชาวบ้านตามที่ได้สืบทอดกันเป็นจารีตประเพณีของสังคมมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน

3. นอกเหนือจากการพูดคุยอย่างเป็นกันเองกับชาวบ้าน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลและความคิดเรื่อง “สิทธิ” ตามความรับรู้ของชาวบ้านเอง บางโครงการได้มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับชาวบ้านด้วย เพื่อสร้างกระบวนการ

การเรียนรู้และแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนด้วยกัน โดยผ่านการปฏิบัติ และแสวงหาประสบการณ์ร่วม เป็นกรณีศึกษา เพื่อตรวจสอบและยืนยัน สมมติฐานการวิจัย

4. เพิ่มการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่เน้นการสำรวจ วิเคราะห์ รวบรวม และ คัดสรร บันทึกเอกสารโบราณ โดยเฉพาะของท้องถิ่นทุกภาค เช่น ใบลาน สมุดข่อย สมุดไท หลาเงิน ศิลาจารึก (ที่ปรปรุแล้ว) โดยสังเคราะห์ขึ้น เป็นองค์ความรู้ใหม่จากรากฐานวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทย และเชื่อมโยงกับแนวคิดสิทธิชุมชนของกลุ่มวัฒนธรรมเพื่อนบ้านพี่น้องในอุษาคเนย์

ระยะเวลาวิจัย

ในระดับภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ คณะวิจัยได้ใช้เวลาสำรวจเอกสาร และวิจัยสนามภูมิภาคละ 12 เดือน เริ่มตั้งแต่ปลายปีพุทธศักราช 2542-2544 และได้ใช้เวลาอีกประมาณ 6 เดือน และ 1 ปี (สำหรับบางโครงการ) ในปี พ.ศ.2544-2545 ดำเนินการวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เห็นภาพรวมของ สถานการณ์สิทธิชุมชนทั่วทั้งประเทศ โดยทางโครงการวิจัยซึ่งบริหารจัดการ และนำพาการวิจัยส่วนกลางได้ใช้เวลาอีก 1 ปีเต็ม ในปี พ.ศ.2545-2546 ในการติดตามสถานการณ์สิทธิชุมชนทั้งในประเทศและในทางสากล เพื่อ สังเคราะห์ภาพรวมทั้งในส่วนของสถานภาพองค์ความรู้และสถานการณ์สิทธิ ชุมชน เพื่อหลีกเลี่ยงการไม่ด่วนสรุป และเพื่อให้สามารถนำผลการวิจัยเชิง สถานการณ์และองค์ความรู้ใหม่ ไปสู่การขบคิดใคร่ครวญที่ตอกผลึกอย่างสร้างสรรค์ ในการแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศ เพื่อหา ทางออกเชิงนโยบายให้กับรัฐอย่างสร้างสรรค์และรับผิดชอบ สรุปรวมระยะเวลา การวิจัย 4 ปี คือ ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2542 ถึงปลายปี พ.ศ.2546

แผนการดำเนินงาน

การดำเนินการวิจัย สามารถดำเนินไปได้ตามแผนและกำหนดเวลาวิจัย โดยทาง **ชุดโครงการสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล** และโครงการประสานงานส่วนกลางของ **โครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่น** ได้จัดให้มีการสัมมนาแลกเปลี่ยนทัศนะระหว่างนักวิจัยในเครือข่ายของชุดโครงการฯ และโครงการวิจัยย่อยต่างๆ เพื่อช่วยเหลือและเกื้อกูลข้อมูล แง่คิด ความเห็น ทฤษฎีและมุมมอง รวมทั้งการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างกระบวนการวิจัย ซึ่งเน้นการ “ปรับกระบวนการทัศน์เรื่องสิทธิชุมชน” ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ ทั้งนี้ ในระยะปีแรกของการวิจัย ทางโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่น ได้จัดให้มีการประชุมพบปะกันอย่างน้อยทุก 2 เดือนอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งโครงการวิจัยลุล่วงโดยพื้นฐาน

ตลอดกระบวนการวิจัยได้มีการจัด “เวทีสาธารณะ เปิดศักราชสิทธิชุมชน” เป็นช่วงๆ เพื่อรับฟังความคิดเห็นจากชุมชนท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสะท้อนปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนและร่วมกันประเมินสถานการณ์สิทธิชุมชน

ทั้งนี้ การสัมมนาใหญ่เพื่อการประเมินโครงการและรับฟังความคิดเห็นจากชุมชนวิชาการ สื่อมวลชน และผู้สนใจทั่วไป ได้จัดให้ขึ้นต่อแนวทางการทำงานและจังหวะก้าวการเคลื่อนไหวของ “ชุดโครงการสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” ที่มีท่านศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก เป็นผู้ประสานงานโครงการ เพื่อความเป็นเอกภาพทางความคิดและจังหวะก้าวของความเคลื่อนไหว

ผลงานวิจัยที่จัดส่งสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายความสัมพันธ์ข้ามชาติและทางเลือกในการพัฒนา

1. เอกสารโบราณคดีสรรว่าด้วยเรื่องสิทธิและสิทธิชุมชน ฉบับที่ศึกษาวิจัยเรียบเรียงคัดสรรแล้ว ในส่วนที่ว่าด้วยจารีตประเพณี บทบัญญัติเรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่น และเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้อง ของแต่ละภูมิภาค (ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้ และคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของมอญ) พร้อมเพื่อการจัดพิมพ์รวมเล่มเป็นชุด เพื่อการอนุรักษ์และเผยแพร่ต่อไป

2. บทสังเคราะห์เป็นรายงานผลการวิจัยภาพรวม ในลักษณะเป็น “ข้อเสนอแนะเชิงแนวทางนโยบาย” ที่เข้มข้น เพื่อเสนอทางออกเชิงนโยบายสิทธิชุมชนให้กับรัฐ และฝ่ายต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งมีการจัดพิมพ์แยกเล่มเฉพาะโดยศูนย์ไทย-เอเชียศึกษา มหาวิทยาลัยรังสิต ร่วมกับสำนักพิมพ์นิติธรรม

3. รายงานผลการวิจัยกรณีศึกษาจากภาคสนามว่าด้วยสถานการณ์สิทธิชุมชน รวม 7 โครงการย่อย ที่เน้นการวิเคราะห์ที่มาของปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชน และการสังเคราะห์ให้เห็นภาพรวมของสถานการณ์สิทธิชุมชนในแต่ละภาคทั่วประเทศ รวมทั้งสถานการณ์สิทธิชุมชนชาวเขาและสิทธิชุมชนมอญ ในจำนวนนี้มีทั้งกรณีศึกษาที่น่าสนใจเกี่ยวกับความขัดแย้งเรื่องสิทธิชุมชน มีทั้งส่วนที่พบทางออกแล้วในระดับหนึ่ง เช่น กรณีชุมชนบ้านควัวกับทางด่วน และกรณีพิพาทที่ยังคงตึงเครียด เรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งสัมพันธ์กับปัญหาสิทธิชุมชน เช่น กรณีการสร้างท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย ที่ได้ขยายตัวเป็นความขัดแย้งรุนแรง ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน และยังไม่มีความชัดเจนว่าจะยุติลงได้ง่ายนัก

การเผยแพร่และขยายผลการวิจัย

1. คณะนักวิจัยในโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ ได้ให้ข้อมูล ให้การศึกษา และ สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งทางตรงและทางอ้อม ให้มีความตระหนักรู้ในเรื่อง “สิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย” ตามเจตนารมณ์ของ **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับพุทธศักราช 2540** โดยผ่านกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในบางโครงการ ผ่านกระบวนการทางการพิจารณาคดีในศาลเป็นบางโครงการ และโดยการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชนแขนงต่างๆ อย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลาวิจัย 4 ปี

2. ในส่วนของการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชน ได้ให้ทัศนะ เสนอความเห็นเชิงนโยบาย และสร้างกระบวนการปรับกระบวนการทัศน์ รวมทั้งเสนอแนะแนวทางนโยบายที่เหมาะสมต่อรัฐ ในกรณีขัดแย้งหรือพิพาทระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับคู่กรณี และแม้กระทั่งกับรัฐ ผ่านสื่อรูปแบบต่างๆ เช่น การให้สัมภาษณ์ทางวิทยุคลื่นต่างๆ การเสนอผลการวิจัยและสร้างเวทีสาธารณะผ่านรายการโทรทัศน์ที่มีชื่อเสียง เช่น รายการเวทีชาวบ้าน (ช่อง 9 อสมท.) รายการย้อนรอย และ รายการถอดรหัส (ไอทีวี) การนำเสนอข่าวต่อสาธารณชนทางหน้าหนังสือพิมพ์ ได้รับความร่วมมืออย่างยิ่งจากนักข่าวนักหนังสือพิมพ์ของบางกอกโพสต์ เดอะเนชั่น มติชน ข่าวสด ฯลฯ

3. ทางโครงการประสานงานส่วนกลาง ได้สร้างโฮมเพจของโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ ไว้เพื่อการสื่อสารอีกช่องทางหนึ่ง ผ่านเว็บเพจของสถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต โดยได้จัดทำเว็บลิงค์เชื่อมโยงกับโฮมเพจของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และ สถาบันการศึกษารวมทั้งองค์กรที่มี “ไทยศึกษา” ทุกแห่งทั่วประเทศ และ ต่างประเทศ (โปรดดู www.rsu.ac.th/

risced หรือ <http://thaistudies.rsu.ac.th>)

4. หัวหน้าโครงการวิจัย ได้รับเชิญให้เป็นผู้ประสานงานและดำเนินรายการ ในงานประชุมวิชาการนานาชาติด้านไทยศึกษา ในหัวข้อ Community Rights in Thailand and Southeast Asia ใน 7th International Conference on Thai Studies, Amsterdam, 4–8 July 1999.

5. โครงการประสานงานส่วนกลาง ได้จัดทำ **วารสารวิชาการไทยศึกษา ฉบับพิเศษ** โดยเน้นแนวเรื่อง “เปิดศักราชสิทธิชุมชน” ร่วมกับ โครงการไทยศึกษา ศูนย์ไทย-เอเชียศึกษา สถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต (2544)

6. โครงการประสานงานส่วนกลาง ได้ร่วมจัดทำ วารสารวิชาการด้านไทศึกษาภาษาอังกฤษ ฉบับพิเศษ **TAI CULTURE: International Review on Tai Cultural Studies**, Vol.V, No.2, December 2000, Special Issue on “Community Rights in Thailand and Southeast Asia” โดยได้รับเชิญจาก Southeast Asian Communication Center [SEACOM, Berlin] ที่ประเทศเยอรมันนี ให้เป็นบรรณาธิการร่วมกับ Mr.Oliver Raendchen

7. หัวหน้าโครงการวิจัย ได้รับเชิญให้เป็นผู้ดำเนินรายการและผู้วิจารณ์ ในการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 1 “คนมองคน นานาชาติในกระแสการเปลี่ยนแปลง” เมื่อวันที่ 27–28 มีนาคม 2545 เป็นผลให้ได้เป็นบรรณาธิการหนังสือรวมบทความวิจัย ด้านสิทธิชุมชน และได้นำเสนอผลงานเชิงสังเคราะห์เรื่อง “สิทธิชุมชนท้องถิ่น” อย่างเป็นระบบ ในบทนำเสนอที่เขียนโดยบรรณาธิการ [โปรดอ่าน ชลธิรา ลัดยาควัฒนา (บรรณาธิการ). “บทนำเสนอ”, **พลวัตสิทธิชุมชน: กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา**. เอกสารวิชาการ ลำดับที่ 31 จัดพิมพ์โดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) 2546] ในงานประชุมดังกล่าว นักวิจัยในโครงการได้ร่วมนำเสนอผลงานวิจัยด้วยบาง

โครงการ ได้แก่ สมบัติ บุญคำเอื้อง, “คนบ้านป่า: สิทธิในวิถีปฏิบัติ และสิทธิทางวัฒนธรรม” และ ดร.เลิศชาย ศิริชัย, “สิทธิชุมชนและปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคใต้”

๘. โครงการประสานงานส่วนกลาง มุ่งขยายผล เผยแพร่ผลงานวิจัย เพื่อเสนอแนะแนวทางนโยบายในการพิทักษ์รักษา สืบทอดและพัฒนาสิทธิชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืนต่อไป โดยได้รับความร่วมมือสนับสนุนการจัดพิมพ์ผลงานวิจัยรวม 10 เล่มในรูปแบบพ็อกเก็ตบุ๊ค จากสำนักพิมพ์นิติธรรม โดยจัดพิมพ์ในชุด *Human Rights Law Series* ในปี พ.ศ.2546-2547 โดยได้รับอนุญาตและสนับสนุนการจัดทำบรรณธิการกิจจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ประโยชน์ของโครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ

งานวิจัย โครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ เป็นงานวิจัยที่ลงลึกถึงฐานรากของชุมชน และผ่านการสำรวจอย่างรอบด้าน ทั้งในส่วนของความเป็นจริงของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา และในส่วนของจารีตประเพณีบ้านเมือง วัฒนธรรมชุมชน และ กฎหมายสูงสุดของชาติ เพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์สิทธิชุมชนในปัจจุบันที่กำลังเผชิญกับภาวะปัญหาหนักหน่วงและตึงเครียด ที่มีความเสี่ยงต่อการทำลาย การเผชิญหน้า การปะทะด้วยกำลัง และความรุนแรงทุกรูปแบบในทศวรรษนี้

เป้าหมายสูงสุดของงานวิจัยนี้ คือ การวิจัยเชิงนโยบาย เพื่อเสนอปัญหาและแนวทางนโยบายในการแก้ปัญหาสิทธิชุมชนให้กับทั้งรัฐ ชุมชน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยนี้จึงจะยังประโยชน์สูงสุด หากภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง จะได้

นำไปศึกษา ใช้ประโยชน์ทั้งเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันทั่วทั้งสังคม และเพื่อการตัดสินใจเชิงนโยบายระดับชาติต่อไป กล่าวคือ

1. งานวิจัยนี้ ให้ประโยชน์โดยตรงต่อ ชุมชนท้องถิ่นในภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เป็นกรณีศึกษา ทำให้ชุมชนได้มีองค์ความรู้ของตนเองเกี่ยวกับชุมชนและสิทธิชุมชนของตนเองขึ้นมาชุดหนึ่ง โดยชุมชนได้รับการศึกษาด้านกฎหมายเรื่องสิทธิชุมชนที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและบทบัญญัติด้านสิทธิชุมชนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ ตามนโยบายแห่งเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช 2540 อย่างถูกต้อง
2. รัฐบาล สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นักการเมือง พรรคการเมือง ผู้บริหารราชการแผ่นดิน เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น ตำรวจ ทหาร ข้าราชการกรมป่าไม้ กรมประมง กรมทรัพยากรทางปัญญา ศาล อัยการ ทนายความ และผู้พิพากษา สามารถศึกษา “องค์ความรู้” ที่ได้จากการวิจัยของโครงการนี้ และนำผลการวิจัยไปปรับใช้กับวิชาชีพของตน และการตัดสินใจเชิงนโยบายระดับชาติ เพื่อความถูกต้องชอบและเพื่อ ความสงบสุขสันติ ของชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศ และเพื่อ ประโยชน์สุขแห่งวิถีดำเนินชีวิต ของอาณาประชาราษฎร์ของประเทศไทยโดยส่วนรวม
3. สำนักงาน หน่วยราชการ สถาบันการศึกษา ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนเมืองและชนบท มีความแจ่มชัดระดับนโยบาย และสามารถกำหนดมาตรการบูรณาการด้วยความมั่นใจ ในอันที่จะพัฒนาทั้งชุมชนเมืองและชนบทอย่างยั่งยืน มีทิศทางที่ถูกต้อง มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอน และด้วยความสนับสนุนและความเข้าใจที่ตรงกันของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง
4. กรณีศึกษาสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทยอันหลากหลายในโครงการวิจัย

นี่ อาจเป็น “ตัวแบบ” หนึ่งที่น่าสนใจของ “วิถีเอเชีย” ในอันที่จะได้กระแสโลกาภิวัตน์ ด้านทานปัญหาการพัฒนาเศรษฐกิจบนความทุกข์ยากเดือดร้อนของประชาชน ที่สวนทางกับพหุลักษณะของสังคม และรากฐานวัฒนธรรมที่หลากหลายของสังคมประชาชาติไทย วัฒนธรรมสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชนที่ยังรากลึกมายาวนานก่อนระบบโลกาภิวัตน์ โดยเน้นการพัฒนาองค์กรชุมชนและชาวบ้านให้เข้าใจ “สิทธิและหน้าที่” ของตน สามารถยืนหยัดสร้าง “เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง” ได้ด้วยความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน และด้วยความแน่นเหนียวทางวัฒนธรรมอันหลากหลายของชาวบ้านในชุมชนพหุสังคม ด้วยความตระหนักรับรู้ถึงคุณค่าของความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

5. การเสนอทางออกเชิงนโยบายให้กับรัฐ ด้วยการยึดแนวทางสันติวิธีในการทำ ประชาพิจารณ์ การเจรจาต่อรอง การไต่สวนสาธารณะ และเสนอให้องค์กรอิสระของรัฐร่วมกับรัฐบาล ริเริ่มสร้างกระบวนการและออกกฎหมาย การใช้สิทธิอดีตวินิจัย เพื่อกำหนด “วิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน โดยชุมชน” อย่างสร้างสรรค์ จะสามารถสร้าง “ดุลยภาพระหว่างสิทธิชุมชนกับสาธารณประโยชน์” ของประเทศชาติ ที่ได้ผ่าน “การมีส่วนร่วม” ของ “ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย” อย่างรอบคอบและเป็นธรรม

รายงานการวิจัยฉบับย่อของโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ รวม 7 โครงการ

โครงการที่ สิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา: ศึกษากรณีชุมชนลัวะ ยวน ลื้อ ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) ในเขตจังหวัดน่าน แพร่ และเชียงใหม่
ผู้รับผิดชอบโครงการ: อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ

งานวิจัยเรื่อง “สิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา: ศึกษากรณีชุมชนลัวะ ยวน ลื้อ ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) ในเขตจังหวัดน่าน แพร่ และเชียงใหม่” ดำเนินการวิจัยโดย อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (หัวหน้าโครงการ) คณะผู้ร่วมวิจัยในโครงการนี้ประกอบด้วย ดร.ชลธิรา สัตยาวัฒนา ผศ.ไพสิฐ พาณิชย์กุล อาจารย์สมบัติ คำบุญเรือง โดยมี ผศ.ลมูล จันทน์หอม นางสาวเนตรดาว แพทย์กุล และ นาย.. เป็นผู้ช่วยวิจัย

โครงการนี้ เป็นงานศึกษาที่มุ่งหาคำอธิบายให้กับพัฒนาการความคิดเรื่องสิทธิจากมุมมองของกลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิม (Aboriginal Community) ที่มีอยู่ในล้านนา ได้แก่ ชุมชนลัวะ ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร เป็นการเฉพาะ ตามมาด้วย ชุมชนยวน และ ชุมชนลื้อ สองกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลไท ซึ่งจัดได้ว่าเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม (Local Traditional Communities) ที่ได้โยกย้ายมาลงหลักปักฐานในระยะต่อมาตามลำดับเวลาในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และอีกหนึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลธิเบต-พม่า คือ ปกาเกอญอ ซึ่งก็จัดว่าเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมอีกกลุ่มหนึ่งด้วย

นับตั้งแต่อดีตอันไกลโพ้นระยะต้นพุทธกาลจนถึงสถานการณ์ปัจจุบัน ดินแดนทางตอนเหนือของประเทศไทยในระยะประมาณ 800 ปีที่ผ่านมา มีชื่อเรียกว่ากว้างๆ ว่าล้านนา ประกอบด้วยรัฐใหญ่-น้อยของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ

ดังกล่าวมาข้างต้น ชุมชนพื้นเมืองและชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมเหล่านี้ แม้จะได้อยู่
แยกกันเป็นชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีอัตลักษณ์เฉพาะของตนเอง แต่ก็ได้มีการ
ผสมผสานกลมกลืนทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมอย่างหลากหลายในกระแส
ประวัติ ศาสตร์อันยาวนาน จนกระทั่งกลายมาเป็นกลุ่มชนที่ได้ชื่อว่าเป็น
พลเมืองไทย แต่ก็ยังคงถูกดูถูกเหยียดหยามทางเชื้อชาติเผ่าพันธุ์มากบ้างน้อย
บ้างต่างๆ กันตามแต่กรณีในปัจจุบัน

คณะวิจัยได้ศึกษา แนวคิด-มุมมอง ว่าด้วย “สิทธิชุมชน” ซึ่งครอบคลุม
ถึง โลกทัศน์ (World View) และ จักรวาลทัศน์ (Cosmology) ของชุมชน
พื้นเมืองดั้งเดิมและชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมเหล่านี้ เป็นการเฉพาะ เท่าที่พอจะ
หาหลักฐานร่องรอยที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน ด้วยการทำการวิจัยสนามอย่าง
เข้มข้นและต่อเนื่องหลายปี (สำหรับบางชุมชน-เช่นกรณีศึกษาชุมชนลัวะ)
ในทุกกรณีศึกษาและทุกกลุ่มชาติพันธุ์ ได้ศึกษาผ่านปัญหาความขัดแย้งในเรื่อง
การควบคุมและจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เขา ซึ่งเป็นปัญหาการใช้ประโยชน์
จากฐานทรัพยากรระหว่างรัฐส่วนกลางกับท้องถิ่นที่สวนทางกัน หรือระหว่าง
ชุมชนท้องถิ่นกับกลุ่มอิทธิพลจากภายนอกที่มีผลประโยชน์ขัดแย้งกัน หรือ
กระทั่งระหว่างชุมชนต่างชาติพันธุ์ที่ใช้ทรัพยากรร่วมกันแล้วมีปัญหาขัดแย้งกัน
นับว่าเป็นสถานการณ์ที่มีการละเมิดสิทธิในหลายลักษณะ เป็นผลให้การ
แสดงออกของระบบคิดว่าด้วยเรื่องสิทธิในสังคมล้านนามีแตกต่างหลากหลาย
ในเงื่อนไขที่มีการโต้แย้งกันในเรื่องสิทธิเหนือทรัพยากร นอกจากนี้งานวิจัยนี้
ยังได้แสดงให้เห็นถึงสาเหตุที่ทำให้ความคิดว่าด้วยเรื่องสิทธิและสิทธิชุมชนใน
ล้านนา เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีพลวัตในสถานการณ์ปัจจุบันอีกด้วย

ในการศึกษาปัญหาดังกล่าว ซึ่งแยกไม่ออกจากบริบททางประวัติศาสตร์
และสภาพความเป็นจริงของระบบเศรษฐกิจ แบบวิถีการผลิต และการผลิต

ข้าทางวัฒนธรรม งานวิจัยนี้ได้ทำการศึกษาความคิดเรื่องสิทธิ สิทธิชุมชน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า เขา จากเอกสารคัมภีร์โบราณของล้านนาที่ปริวรรตไว้แล้ว จากหลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์นิพนธ์ และตำนาน นอกจากนี้ยังศึกษาหลักจารีตประเพณีเดิม (Customary Law) ที่ยังมีอิทธิพลต่อความคิดและส่งผลถึงการปฏิบัติของชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้อยู่ในปัจจุบัน

งานวิจัยชิ้นนี้ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงของแนวคิดด้วยเรื่องสิทธิ จากมุมมองของชุมชนท้องถิ่นที่มีอยู่ในล้านนา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อที่จะหนุนเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ในการจัดการและร่วมดูแลรักษาทรัพยากรของส่วนรวมตามเจตนารมณ์แห่งรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน และเพื่อเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจปัญหาความขัดแย้งในเรื่องการใช้ทรัพยากรระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในสังคม ที่กำลังทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกขณะในปัจจุบัน ทั้งนี้ผลการวิจัยได้เสนอแนะทางออกเชิงนโยบายให้รัฐแก้ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติโดยสันติวิธี ให้ยุติการละเมิดสิทธิชุมชนโดยรัฐและกลไกรัฐ ซึ่งเป็นสิทธิอันชอบธรรมของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมเหล่านี้ตามเจตนารมณ์ของ **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช 2540** ซึ่งมีบทบัญญัติไว้ใน มาตรา 46 มาตรา 56 และอีกบางมาตราที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างสรรค์ความมั่นคงของสังคมล้านนาควบคู่ไปกับความยั่งยืนของธรรมชาติอย่างพร้อมเพรียงกัน

ในการนำเสนอผลงานวิจัยโครงการสิทธิชุมชนล้านนา อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ผู้เชี่ยวชาญการปริวรรตวรรณกรรมโบราณล้านนา ได้ทำการคัดสรรวรรณกรรมล้านนา ในส่วนที่ว่าด้วยสิทธิและกฎหมายจารีตประเพณีล้านนาว่าด้วยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีมาแต่โบราณ แยกไว้เป็นเล่มต่างหากเพื่อให้เป็นเอกสารสืบค้นและอ้างอิงสำหรับผู้สนใจศึกษาอย่างลุ่มลึกต่อไป

โครงการที่ 2 “สิทธิชุมชนท้องถิ่น: กรณีศึกษาปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่น ชาวเขา”

ผู้รับผิดชอบโครงการ: ดร.รัตนพร เศรษฐกุล และคณะ

งานวิจัยนี้บริหารจัดการโครงการโดย ดร.รัตนพร เศรษฐกุล ผู้ร่วมวิจัยหลักซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้วิจัยสนามด้วย ได้แก่ นายพิริยะ สีหะกุล ซึ่งมีส่วนเป็นทนายความ ว่าความให้กับชาวเขาอยู่เป็นประจำ จึงเป็นผู้ที่รู้เรื่องปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนชาวเขาอย่างดียิ่งผู้หนึ่งในแง่ของการต่อสู้ทางกฎหมาย นักวิจัยสนามอีกผู้หนึ่ง คือ นายอุทิศ ชำนิบรรณการ นักหนังสือพิมพ์อาวุโส แห่งหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น สื่อเมืองจอด นายอุทิศ เป็นที่เคารพนับถือและพึ่งพาของชาวม้งและชาวกะเหรี่ยงในพื้นที่วิจัยสนามอำเภอพบพระ จังหวัดตาก นอกจากนี้ โครงการยังมีนักวิจัยสมทบเป็นเยาวชนชาวเขาเกือบทุกกลุ่มชาติพันธุ์ นับเป็นโครงการวิจัยที่มีนักวิจัยสมทบมากที่สุดในโครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ และมีประสบการณ์วิจัยสนามที่โหดที่สุดในแต่ละพื้นที่ เนื่องจากเป็นถิ่นตรูกันดาร เข้าออกในแต่ละชุมชนค่อนข้างยาก ต้องมีนักวิจัยสนามเป็นผู้นำทางและจัดเจนในพื้นที่ รู้จักทั้งหลุมบ่อ หุบเหว และภัยอันตรายรูปแบบต่างๆ ที่ร้ายล่อม เมื่อเสร็จสิ้นโครงการ นักวิจัยทุกคนยังคงปลอดภัย แต่มีนักวิจัยสมทบเป็นชาวเขาผู้หนึ่งเสียชีวิตระหว่างการทำหน้าที่นักวิจัยสมทบให้กับโครงการ ด้วยอาการเจ็บป่วยกะทันหัน

สิทธิชุมชนชาวเขาในอดีตเป็นที่ยอมรับของชุมชนบนพื้นที่สูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ปรากฏอยู่ในจารีตประเพณีที่แสดงออกโดยพิธีกรรมและข้อห้ามข้อปฏิบัติต่างๆ ของชุมชน ทำให้ชุมชนเหล่านั้นดำรงอยู่อย่างเข้มแข็ง มีความเป็นบึกแผ่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและ

สามารถพึ่งพาอาศัยกันได้ สิทธิชุมชนชาวเขาถูกล่วงละเมิดเมื่อรัฐเริ่มเข้าไปจัดการพัฒนาชุมชนชาวเขาให้มีความเจริญดูเดียวกับชุมชนเมือง เข้าไปปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตของชาวเขาเพราะเห็นว่าล้าหลังและทำให้เกิดผลเสียแก่ระบบนิเวศ เป็นการทำลายป่าและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ บนพื้นที่สูง ชาวเขาถูกกล่าวหาว่าเป็นพวกบ่อนทำลายชาติบ้านเมือง เป็นตัวปัญหา เป็นคนต่างชาติ จนถึงขั้นถูกจับกุมในข้อหาตัดไม้ทำลายป่าต่างๆ ที่ทำไร่อยู่ในที่ดินเดิมของตนเองที่ถูกประกาศให้เป็นเขตป่าสงวนหวงห้าม การพัฒนาของรัฐและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของประเทศโดยรวมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในชุมชนชาวเขา วัฒนธรรมชุมชนถูกบั่นทอนโดยระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและระบบปัจจัยชนที่ขยายไปถึงชุมชนชาวเขาอย่างรวดเร็ว

แม้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน จะกำหนดให้ชาวเขาสามารถดำรงรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเอง แต่ชาวเขากลับถูกบีบให้เลือกที่จะปรับเปลี่ยนเพื่อความอยู่รอด เพื่อชีวิตที่ดีกว่าทางวัตถุ เพื่อสิทธิที่จะเป็นพลเมืองไทยอย่างสมบูรณ์ ความเป็นชาวเขากลายเป็นสิ่งที่น่าอับอาย เป็นสิ่งที่ต้องซ่อนเร้น ชาวเขาที่มีทางเลือกจะดิ้นรนออกจากภาวะความเป็นชาวเขาโดยการเข้ามาอยู่ในเมืองและทำตัวเป็นคนเมือง คนที่ไม่มีทางเลือกซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ยังต้องอยู่ในชุมชนชาวเขาและเผชิญกับปัญหาใหม่ๆ ซึ่งไม่สามารถ จะแก้ไขได้ภายในชุมชน ปัญหาที่ต้องแก้ไขเร่งด่วนในชุมชนชาวเขา คือ การคืนสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นที่สูงให้แก่ชุมชนชาวเขา เพื่อที่ชาวเขาจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีและสามารถรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเองไว้ นอกจากนี้สมาชิกของชุมชนชาวเขาที่มีสิทธิในการเป็นพลเมืองไทยนั้นจะต้องได้รับสัญชาติไทยเพื่อจะสามารถได้รับสิทธิทางกฎหมายตามที่คนไทยอื่นๆ ได้รับ และสามารถทำหน้าที่ของพลเมืองไทยอย่างสมบูรณ์

ควรอย่างยิ่งที่คนไทยทั่วไปและชาวพื้นราบจะทำความเข้าใจว่า ชาวเขาเป็นกลุ่มคนบนพื้นที่สูงที่มีวิถีการดำรงชีวิตที่แตกต่างจากคนไทยบนพื้นราบ เนื่องจากที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และภูมิหลังทางประวัติศาสตร์เฉพาะของแต่ละกลุ่ม นอกจากนี้ชาวเขายังมีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มของตนเอง และยังสามารถรักษาไว้ได้ค่อนข้างแน่นเหนียวและเข้มข้น

การวิจัยโครงการนี้ใช้วิธีการวิจัยทั้งจากเอกสารและสนาม มีการเข้าไปร่วมประชุมกับชาวบ้าน ร่วมอภิปรายและฟังความคิดเห็นจากชาวบ้านในปัญหาต่างๆ ร่วมในเหตุการณ์การประท้วงและร่วมในกระบวนการทางการเมือง ทាំងนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งชัดเจน ไม่ใช่ข้อมูลด้านใดด้านหนึ่งที่จะนำไปสู่อคติ เพื่อจะสามารถนำไปสู่การวิเคราะห์และสังเคราะห์อย่างเป็นระบบ เพื่อจะสามารถเข้าใจปัญหาของชาวเขาที่เรื้อรังและกำลังจะร้ายแรงขึ้นหากไม่มีการแก้ไขอย่างถูกต้อง

ข้อสรุปและเสนอแนะในบทสุดท้ายของงานวิจัย เป็นงานสังเคราะห์ที่นำเสนอเพื่อกำหนดนโยบายเกี่ยวกับสิทธิชุมชนชาวเขาอย่างเป็นทางการ เพื่อเสนอต่อรัฐให้แปรผลเป็นการปฏิบัติต่อไป

โครงการที่ 3 สิทธิชุมชนบ้านคร้ว

ผู้รับผิดชอบโครงการ: ดร.ชลธิรา สัตยารัตนา และคณะ

โครงการวิจัยนี้ ประกอบคณะวิจัยขึ้นจากนักวิชาการมหาวิทยาลัยรังสิต ซึ่งได้บุกเบิกการทำงานวิจัยสนามในชุมชนนี้มาตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2534 โดยได้ดำเนินการวิจัยแบบเกาะติดสนาม รู้ร้อนรู้หนาวร่วมกับชุมชน จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2542 ดร.ชลธิรา สัตยารัตนา ในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัย ก็ได้พัฒนาข้อเสนอโครงการวิจัยขึ้นอย่างเป็นระบบ โดยยังคงใช้นักวิจัยจากมหาวิทยาลัย

รังสิตเป็นนักวิจัยหลัก และใช้ผลงานวิจัยเดิมเป็นโครงการวิจัยนำร่อง นักวิจัยหลักกลุ่มบุกเบิกเหล่านี้ ได้แก่ ดร.ชลธิรา สัตยาวัฒนา อาจารย์ชลาศัย กันจันทร์ อาจารย์อำพร พัวประดิษฐ์ อาจารย์อัญชลี แยมพยนต์ ผศ.นิรมล สุธรรมกิจ โดยในระยะต่อมามี ผศ.แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย เข้าร่วมด้วย ที่สำคัญคือ หัวหน้าโครงการได้เชิญให้ผู้นำชุมชนบ้านครัว เข้าร่วมการวิจัยโดยเป็นนักวิจัยหลักอย่างเป็นทางการ ได้แก่ นายสาโรจน์ ผ่องสำลี และ นายอุ่มร์ คำวิห์เลิศ และพร้อมกันนั้นก็ได้ออกโอกาสนักวิจัยรุ่นใหม่ มหาวิทยาลัยมหิดลทางสังคมวิทยา และมานุษยวิทยาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นางสาวชุลีรัตน์ เจริญพร เข้าร่วมโครงการในฐานะเป็นนักวิจัยหลักเช่นกัน นักวิจัยสนาม และนักวิจัยสมทบ เป็นทั้งผู้นำชุมชนระดับหมู่บ้าน ซึ่งเป็นผู้บอกข้อมูล แม่บ้าน และเยาวชนบ้านครัว

ผลการวิจัยสามารถสร้างผลสะท้อนทางสังคมเรื่องสิทธิชุมชนอย่างต่อเนื่องตลอดกระบวนการวิจัย ผ่านสื่อมวลชนรูปแบบต่างๆ เป็นงานวิจัยที่ผสมผสานทั้งสร้างองค์ความรู้พื้นฐาน ทั้งวิจัยแนวปฏิบัติการทางสังคมอย่างเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน และขยายเครือข่ายถึงชุมชนในละแวกใกล้เคียงที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาการสร้างทางด่วนร่วมกัน ผลของการเคลื่อนไหวแนวสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้ชุมชนในด้านประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Basic Knowledge) แนวการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) และสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน (Community Empowerment) นำไปสู่ความรับรู้ใน “สิทธิชุมชนบ้านครัว” อย่างเป็นเอกภาพ ทั้งในหมู่ชาวบ้านชุมชนบ้านครัวเอง ชุมชนชาววังเกษมสันต์ ชุมชนสะพานหัวช้าง และที่สำคัญก็คือ การตัดสินใจที่เป็นเอกภาพเชิงนโยบายของบอร์ดการทางพิเศษ ที่มีมติยกเลิกการสร้างทางด่วนสายตัดทับชุมชนบ้านครัว หลังจากที่เคยมีความยึดถือ

เรื้อรังมายาวนานถึงสิบห้าปี ตั้งแต่ยังไม่มีความ “สิทธิชุมชน” ในรัฐธรรมนูญ จนกระทั่งสามารถใช้ มาตรา 46 ว่าด้วย “สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” ใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช ๒๕๕๐ มาพิทักษ์ปกป้อง ชุมชนบ้านครัว จากโครงสร้างอำนาจนิยม ผลประโยชน์ของทุนและพรรคการเมืองที่เกี่ยวข้อง และระบบโลกาภิวัตน์ ได้สำเร็จ

กรณีพิพาทระหว่างรัฐกับชุมชน เรื่องการสร้างทางด่วนสายตัดผ่านบ้าน ครัว ชุมชนที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานคู่กับการก่อเกิดของกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของความขัดแย้งระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ ลัทธิบริโภคนิยม ระบบโลกาภิวัตน์ กับการให้ความสำคัญกับผู้คนกับใจคน จิตสำนึกของ ชุมชนและสิทธิชุมชน เป็นเพราะรัฐมิได้ให้ความสำคัญและความเคารพในสิทธิ ชุมชนท้องถิ่นเลย จึงได้กำหนดนโยบายและมีมติคณะรัฐมนตรีที่ออกมาใน ลักษณะที่จะละเมิดสิทธิชุมชนและสิทธิมนุษยชนของชาวบ้านครัวอย่างแข็งขัน แต่อาจจะเป็นเพราะชุมชนบ้านครัวมีลักษณะพิเศษบางประการ คือ เป็นชุมชน ที่มีอดีต รู้จักอดีต และรู้ค่าของอดีต เนื่องจากบรรพชนของชุมชนเคยเป็นกอง อาสาจาก สู้รบทางเรือ ปกป้องอธิปไตยของแผ่นดินอยุธยาต่อเนื่องมาจนถึง รัตนโกสินทร์ จัดเป็นด่านหน้าในการพิทักษ์แผ่นดินสยามมาแล้วอย่างห้าวหาญ จิตวิญญาณที่มี “สำนึกประวัติศาสตร์” ส่วนนี้ จึงสืบทอดมากลายเป็นผลึกของ จิตสำนึกชุมชน ที่ยืนหยัดพิทักษ์บ้านครัว มิให้ “ทางด่วน” มาเล่นทับ

บ้านครัวถูกรัฐและกลไกรัฐ ละเมิดสิทธิชุมชนโดยนิตินัย มากกว่าสิบปี แล้ว

ณ วันนี้ ชุมชนบ้านครัวยังคงสามารถพิทักษ์สิทธิชุมชนของตนได้ด้วย พุทธิณัย

ทางด่วนยังมีอาจเล่นทับ (แม้ว่าจะมีมติครม.คำขออยู่ก็ตาม)

สิบกว่าปีมาแล้ว ที่ชุมชนบ้านครัวร่วมจิตร่วมใจกันอย่างเหนียวแน่น สู้กับ “การทางพิเศษ”

ตลอดหลายปีที่ผ่านมา ทีมติครม.ยังคงคำคอ ยืนยันการใช้อำนาจของรัฐที่จะละเมิดสิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม อย่างชุมชนบ้านครัว ไม่อาจมีใครล่วงรู้หรือคาดการณ์ได้ล่วงหน้าว่าอะไรจะเกิดกับชุมชนบ้านครัว แต่ที่เห็นประจักษ์ชัดก็คือ ชาวบ้านครัวได้ใช้ความพยายามพิทักษ์สิทธิชุมชนของตนอย่างสงบสันติมาโดยตลอด ด้วยวิถีทางที่ถูกต้อง คือ ยืนหยัดหลักการและวัตรปฏิบัติทางศาสนาอิสลาม พร้อมกันนั้นก็ใช้รัฐสภาและวิธีการทางการเมืองแก้ไขปัญหา

โครงการที่ 4 โครงการ “สิทธิชุมชนมอญ: กรณีการสร้างท่อก๊าซที่มีผลกระทบต่อชุมชนมอญพื้นเมืองและชุมชนมอญอพยพที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี

ผู้รับผิดชอบโครงการ: อาจารย์ปภัสสร เขียรปัญญา และคณะ

งานวิจัยเรื่อง “สิทธิชุมชนมอญ : กรณีการสร้างท่อก๊าซที่มีผลกระทบต่อชุมชนมอญพื้นเมืองและชุมชนมอญอพยพที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี” ดำเนินการวิจัยโดย อาจารย์ปภัสสร เขียรปัญญา (หัวหน้าโครงการ) มี อาจารย์ประเสริฐ หลวงทิพย์ อาจารย์บุษบา ประภาสพงศ์ นายสุนทร ศรีปานเงิน และ นางประภาศรี คำสะอาด ร่วมคณะวิจัย ทั้งหมดนี้เป็น นักวิชาการด้านมนุษยศึกษา มีผลงานวิจัยเกี่ยวกับมอญศึกษามาแล้วจำนวนหนึ่ง เฉพาะอาจารย์ประเสริฐ หลวงทิพย์ เป็นผู้เชี่ยวชาญอาวุโสด้านภาษามอญโดยตรง และนายสุนทร ศรีปานเงิน เป็นมอญโดยกำเนิดและเป็นคนหนุ่มที่ทำการต่อสู้เพื่อสิทธิการเมืองของชาวมอญมาอย่างต่อเนื่อง

คณะวิจัยได้สำรวจประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์มอญตั้งแต่ยุคก่อนประวัติ

ศาสตร์ถึงปัจจุบัน จากรัฐทวารวดีและศรีอยุธยาในประเทศไทย ถึงอาณาจักร
ละโว้ ละโว้ และหงสาวดี ในประเทศพม่า จนกระทั่งล่มสลายลงใน
พ.ศ.2300 งานวิจัยได้ให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการอพยพเข้ามาและการตั้ง
ถิ่นฐานของชาวมอญในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์
ตอนต้น โดยได้ให้องค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตชาวมอญ
ในประเทศไทย บทบาทของชนชาติมอญในประวัติศาสตร์ไทย และอิทธิพล
ของวัฒนธรรมมอญต่อไทย เพื่อสังเคราะห์เป็นแนวคิดสิทธิชุมชนของมอญ
ประกอบกับข้อมูลจากกฎหมายโบราณของมอญ วรรณกรรมมอญ และการ
สัมภาษณ์ชาวมอญในชุมชน

ผลการวิจัยพบว่า สิทธิชุมชนของมอญมีพื้นฐานความคิดจากความเชื่อ
เรื่องผีและพุทธศาสนา ความเป็นชุมชนของมอญตั้งอยู่บนสำนึกในอัตลักษณ์
ที่เด่นชัดของชาวมอญ กล่าวคือโครงสร้างอุดมการณ์อำนาจและความสัมพันธ์
ของชุมชนตั้งแต่ระดับครอบครัว มีผีเรือน สำหรับในสายตระกูลมีผีบรรพชน
ในหมู่บ้านมีผีศาลเจ้า ในกลุ่มหมู่บ้านหรือถิ่นต่างๆ มีวัด

ความคิดเรื่อง “สิทธิ” ที่พบจากการวิจัยสนาม ที่เด่นชัดที่สุดได้แก่ สิทธิ
ในการใช้ภาษาซึ่งได้รับความคุ้มครองจากชุมชน สิทธิในการนับถือศาสนา ใน
การตั้งชุมชน ในการเลือกผู้นำชุมชน ในการได้รับความยุติธรรม และสิทธิของ
ผู้มาก่อน ของผู้ทำประโยชน์ตามความจำเป็น ในการจัดการทรัพยากร
สาธารณะ

คณะวิจัยยังได้สำรวจการเคลื่อนไหวทางการเมือง เพื่อเรียกร้องสิทธิใน
การปกครองตนเองของชาวมอญในพม่า ซึ่งเป็นพื้นฐานความเป็นมาของชุมชน
มอญที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี อันเป็นกรณีศึกษาของโครงการวิจัยนี้
รวมทั้งความเป็นมาและผลกระทบของโครงการวางท่อก๊าซธรรมชาติไทย-พม่า

ต่อชุมชนมอญท้องถิ่น ซึ่งเป็นสาเหตุของการละเมิดสิทธิของชุมชนมอญในเรื่อง การไม่ได้สัญชาติไทย และชาวมอญอพยพในเรื่องการเลือกปฏิบัติ เป็นผลให้ มีการเรียกร้องสิทธิการเป็นพลเมืองไทยและสิทธิเพื่อที่จะได้รับการปฏิบัติอย่าง ผู้ลี้ภัย สรุปรด้วยข้อเสนอแนะแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนมอญในประเทศไทย และสิทธิมนุษยชนต่อชาวมอญอพยพบริเวณชายแดนไทย-พม่า ซึ่งเป็นประเด็น ปัญหาสำคัญและละเอียดอ่อน อันสัมพันธ์กับปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ ความสัมพันธ์ไทย-พม่า และปัญหาแรงงานต่างด้าวชาวมอญที่ทะลักเข้าเมือง ไทยอย่างผิดกฎหมายด้วย

โครงการวิจัยสิทธิชุมชนมอญ ให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการศึกษาสืบ ค้น อัตลักษณ์ของความเป็นมอญ

ชาวมอญมีอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ตนเองที่ชัดเจน เริ่มจากชื่อของ ชาติพันธุ์ว่า rmei (รเมญ) ซึ่งเริ่มปรากฏในจารึกตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 ใกล้เคียงกับคำที่ชาวภาคเหนือเรียกชาวมอญว่า เม็ง แสดงว่าติดต่อสัมพันธ์ กันมาเป็นเวลานานมากแล้ว และที่ชาวภาคกลางเรียกชาวมอญว่า รามัญ มาจากคำภาษาบาลีที่เรียกประเทศมอญโบราณว่า รามัญญเทศะ ต่อมาใน พุทธศตวรรษที่ 21 ได้กร่อนมาเหลือ man (มน) (ออกเสียงว่า โมน) ไทยใช้ ว่า มอญ คำเรียกชื่อชาติพันธุ์ว่า รเมญ หรือ มอญ นี้ ยังไม่พบการอธิบาย ความหมายว่าแปลว่าอะไร ความหมายในภาษามอญหมายถึง คนมอญ เพียง ความหมายเดียว

คนไทยโดยทั่วไป จะรู้จักชาวมอญจากประเพณีวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ มอญ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์ ที่มีความโดดเด่นมากเป็นพิเศษ เพราะมีการจัดงานฉลองกันอย่างใหญ่โต ครึกครื้น และมีกิจกรรมต่างๆ ตามประเพณีมากมาย เช่น การแต่งกายแบบมอญ การแห่ปลา การแห่ธง

ตะขาบ การละเล่นสะบ้า การทำข้าวแช่ เป็นต้น และจากระบบการศึกษา
ในโรงเรียนที่ได้เรียนบทเรียนวิชาภาษาไทยที่ตัดตอนมาจากเรื่องราชาธิราช ซึ่ง
ถูกนำเรื่องราวมาประพันธ์เป็นเพลงและการแสดงมากมาย

ในความรู้สึกและความเข้าใจของคนมอญ สิ่งที่แสดงตัวตนของความเป็น
มอญแต่เดิมที่สำคัญมีอยู่สองอย่างคือ ภาษามอญ กับ การนับถือผี แต่สภาพ
การณ์ในปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วและการศึกษา
สมัยใหม่ ทำให้การจัดการเกี่ยวกับเรื่องการนับถือผีเปลี่ยนไป หลายชุมชนไม่
ได้จัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการนับถือผีเพราะไม่สะดวก สิ้นเปลืองมาก บางชุมชน
มีการแทรกแซงจากพระสงฆ์ ไม่ให้ทำพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนับถือผี
เพราะนับถือศาสนาพุทธ

ดังนั้น โดยวัฒนธรรมดั้งเดิมของมอญแล้ว การจะนับว่าใครเป็นคนมอญ
คนจากภายนอกจะดูได้จากการพูดภาษามอญและการนับถือผีบรรพบุรุษ แต่
ในปัจจุบันหากจะนับว่าใครเป็นคนมอญ จะเหลืออยู่เพียงว่า ใครนับว่าตนเอง
เป็นมอญ คนนั้นก็เป็นคนมอญ เพราะสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มีการแต่ง
งานกับคนในชาติพันธุ์อื่นมากขึ้น การใช้ภาษาไทยในครอบครัวมากขึ้นจากการ
ศึกษาในโรงเรียน และการมองไม่เห็นประโยชน์ในการเรียนภาษามอญ ที่จะ
ใช้ในสภาพชีวิตสังคมปัจจุบันได้ ทำให้คนมอญพูดภาษามอญได้น้อยลง
การนับถือผีบรรพบุรุษก็น้อยลงจากการแต่งงานแล้วแยกออกไปอยู่ไกลนอก
ชุมชนดั้งเดิมของตระกูลของตน ทำให้ไม่สะดวกในการเดินทางมาเข้าร่วมพิธี
จึงมีการแยกผีบรรพบุรุษออกมาเลี้ยงเอง หรือเลิกนับถือผีบรรพบุรุษไปเลย

ชาวมอญที่สังขละบุรีตอบคำถามถึงความเป็นมอญว่าอยู่ที่ (1) ภาษา
(2) หนังสือ (3) วัฒนธรรม ได้แก่ การแต่งกาย ศิลปะต่างๆ (4) ประเพณี
ได้แก่ การไหว้บรรพบุรุษ พิธีกรรมทางศาสนาและสังคม ชาวมอญที่สังขละ

การแสดงออกที่ชัดแจ้งที่สุดของ สิทธิชุมชนมอญ ปรากฏในรูปของ สิทธิ ในการใช้ภาษามอญ

ชาวมอญมีความภาคภูมิใจในมรดกทางภาษามอญของตนเองมาก เพราะมีความเป็นมาที่ยาวนาน และได้เจริญงอกงามอยู่ในระดับสูง แต่ได้ตกต่ำลงไปเพราะไม่มีประเทศเป็นของตนเอง ไม่มีอำนาจทางการเมืองที่จะจัดการ สรรค์สร้างสิ่งใหม่ให้กับวรรณกรรมของชาติตนเองอีก ดังนั้น ประเด็นสำคัญ ที่ชาวมอญรู้สึกถูกพม่ารุกรานอย่างมากคือเรื่องภาษา พม่าห้ามไม่ให้มีการเรียน การสอนภาษามอญในประเทศพม่า รวมทั้งการพิมพ์หนังสือภาษามอญ ยก เว้นเป็นเรื่องศาสนาและจะต้องพิมพ์แจกเป็นธรรมทานเท่านั้น เงื่อนไขข้อหนึ่ง ในการเจรจากับฝ่ายพม่าตลอดมาคือ อีสรภาพในการสอนภาษามอญ และการ จัดงานตามประเพณีของมอญต่างๆ ที่พม่าไม่เคยอนุญาตให้จัดเลย

สิทธิของชุมชนมอญที่สำคัญยิ่ง คือ สิทธิในการตั้งถิ่นฐานชุมชน

เมื่อชาวมอญจะสร้างหมู่บ้าน จะเลือกสถานที่ที่เหมาะสมกับการทำมา หากิน ซึ่งก็คือการทำนา ชาวมอญจะหาที่ราบลุ่มอยู่ริมน้ำหรือชายฝั่ง เพื่อความ สะดวกในการเดินทางติดต่อและอาศัยน้ำในการเพาะปลูก เมื่อหาสถานที่ตั้ง หมู่บ้านได้แล้ว อันดับแรกจะหาสถานที่สร้างวัดก่อน จะอยู่ที่หัวหมู่บ้าน แล้ว แบ่งที่สร้างบ้าน ต่อมาดูที่สร้างศาลเจ้า ซึ่งส่วนมากจะอยู่ท้ายหมู่บ้าน ที่ฝั่ง ศพ หัวหมู่บ้านและที่ฝั่งศพจะหันไปทางทิศเหนือจะได้ไม่มีลมพัดกลิ่นเข้ามา ในหมู่บ้าน การตั้งหมู่บ้านไม่มีเสาบ้าน แต่ถ้าเป็นการตั้งเมืองจะมีเสาเมือง

ภายในอาณาเขตของหมู่บ้าน ชาวบ้านจะปลูกบ้านอยู่รวมกันเป็น “หมู่” นั่นคือหมู่เครือญาติเดียวกันของแต่ละตระกูล ไม่มีการกันรั้วบ้านแต่ละหลัง แต่ จะมีถนนหรือลำคลองกันแบ่งอาณาเขตแต่ละตระกูลเป็นระยะๆ ไปตลอดทั้ง หมู่บ้าน ทุกครอบครัวจะทราบว่าเป็นหมู่เครือญาติของตนมีกี่ครอบครัวและที่

“หมู่บ้าน” รวมเป็นหนึ่งหมู่บ้านตามความหมายในแง่การปกครอง ดังนั้นในหมู่บ้านจึงมีชุมชนเล็กๆ ที่เรียกว่า “หมู่บ้าน” เป็นจำนวนมาก

จากการมีสิทธิในการตั้งชุมชน นำไปสู่ สิทธิในการเลือกผู้นำชุมชน

ส่วนใหญ่ในอดีตชาวบ้านจะเลือกผู้นำชุมชนเอง โดยมักเลือกผู้ที่มีฐานะมั่นคง เสียสละ และกล้าต่อสู้ เช่นที่บ้านน้ำเก็ก บริเวณชายแดนด้านตะวันตก ซึ่งเคยเป็นเขตปลดปล่อยของพรรคคอมมิวนิสต์ ใช้การเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านทุกปี

ใน คัมภีร์พระธรรมศาสตร์มอญ ก็ระบุไว้ว่า ผู้คนทะเลาะวิวาทเนื่องจากการเพาะปลูกข้าว จึงต้องเลือกคนหนึ่งขึ้นมาเป็นใหญ่เพื่อตัดสินเรื่องราวต่างๆ เป็นสมมุติราช ผู้นำชุมชนจึงเกิดจากการตกลงร่วมกันของชุมชนเลือกผู้นำของตนเอง เพื่อระงับข้อขัดแย้งระหว่างสมาชิกของชุมชน ผู้นำจึงเป็นผู้เป็นใหญ่ที่ถูกสมมุติขึ้นมาโดยชุมชน แนวความคิดนี้ของมอญมีที่มาจาก อัคคัณฐสูตร ที่ชนิกาย สุตตันตปิฎก

ลักษณะผู้ปกครองที่คนมอญยกย่อง จะต้องมีความสมบัติทั้งในทางโลกและทางธรรม เป็นธรรมราชาที่สามารถพิสูจน์ให้เห็นได้ คือ

- (1) ต้องมีคุณธรรม ทศพิธราชธรรม
- (2) มีอุดมคติทางพุทธศาสนา มีใจใฝ่การบำรุงพุทธศาสนา มุ่งหวังนิพพาน
- (3) ต้องมีสติปัญญา ความสามารถ

การสืบทอดราชสมบัติไม่จำเป็นที่จะต้องสืบตามสายเลือดเสมอไป สามารถเลือกเอาผู้ที่มีความเหมาะสมเฉพาะในเรื่องของการจัดการเรื่องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้น ชาวมอญมีประเพณีปฏิบัติที่ให้โอกาสแก่ทุกคน และให้สิทธิแก่ทุกคนตามความจำเป็น ไม่มีผู้ใดมีกรรมสิทธิ์แต่เพียงผู้เดียว ทรัพยากร ธรรมชาติทุกอย่างเป็นส่วนรวมหมด

ที่น่าสนใจอย่างยิ่งก็คือ ชาวมอญเคารพใน สิทธิของผู้มาก่อน

การกำหนดพื้นที่ทำกินของหมู่บ้านชาวมอญ ใครถางได้เท่าไรได้เท่านั้น ถ้ายังไม่ได้มาทำกิน ใช้ไม้ปักเป็นสัญลักษณ์ว่าจองไว้ ปักไว้ได้อย่างมาก 3 ปี และยังให้ สิทธิของผู้ทำประโยชน์ตามความจำเป็น

แต่ถ้าจองที่ดินไว้แล้วไม่ทำอะไร คนอื่นก็มาทำกินได้ เมื่อเจ้าของที่ตาย กรรมสิทธิ์ตกอยู่กับลูก ถ้าตายไม่มีลูก หัวหน้าหมู่บ้านจะแบ่งให้คนอื่น ถ้ามีลูกมากมีที่ทำกินไม่พอ จะให้ที่ดินที่ไม่มีเจ้าของสืบทอดเพิ่ม ปัจจุบันในเขตที่ พรรคมอญใหม่ปกครองจะแบ่งกันครอบครัวละ 15 ไร่

อัตลักษณ์ของชุมชนมอญ ยังสะท้อนออกที่ สิทธิในการจัดการทรัพยากร สาธารณะ

รอบๆ หมู่บ้านชาวมอญจะแบ่งพื้นที่สาธารณะไว้เพื่อ (1) เลี้ยงวัว (2) เป็นป่าประจำหมู่บ้าน (3) พื้นที่สนามไว้จัดพิธีกรรมต่างๆ และ (4) ที่สำรองไว้ขยายหมู่บ้าน ถ้ายังไม่ได้ใช้ให้ปลูกพืชถั่ว ชาวมอญจะตกลงร่วมกันในชุมชนว่าจะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนทำอะไร ชุมชนจะใช้ทรัพยากรตามความจำเป็นของชุมชน และคิดถึงอนาคตไว้ด้วย

โครงการที่ 5 โครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่น : กรณีศึกษาปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคอีสาน

ผู้รับผิดชอบโครงการ: ผศ.دنุพล ไชยสินธุ์ และคณะ

งานวิจัยนี้ดำเนินการวิจัยโดย ผศ.دنุพล ไชยสินธุ์ (หัวหน้าโครงการ) ร่วมคณะวิจัยโดย ผศ.รพีพร ไชยสินธุ์ ดร.บุญชู แก้วส่อง อาจารย์พยุพพร นันทวิศรุต และนางสาวธีรดา นามไธ

เช่นเดียวกับ โครงการสิทธิชุมชนล้านนา โครงการวิจัยนี้ศึกษาความคิด

เรื่องสิทธิ สิทธิชุมชน และสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ด้วยการทำความเข้าใจและประเมินบทบาทของชุมชนในการพิทักษ์คุ้มครองสิทธิชุมชนของตนจากการศึกษา คือ กรณีศึกษาย่านบ้านหัวฝักหนาม ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดขอนแก่น กรณีศึกษาย่านบ้านแสงภา ตำบลแสงภา อำเภอนาแก จังหวัดเลย และ กรณีศึกษาหมู่บ้านห้วยปลาตุก ตำบลนาดอกคำ อำเภอนาด้วง จังหวัดเลย เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ในการทำความเข้าใจ และพัฒนาสิทธิชุมชน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้ทั้งวิธีการวิจัยสนามอย่างเข้มข้น และการวิจัยเอกสารอย่างลึกซึ้งควบคู่กันไป

ผลการวิจัยพบว่า สิทธิชุมชนอีสาน มีรากฐานจากจารีตประเพณี เป็นระบบศีลธรรมแห่งสิทธิในการให้คุณค่าแก่ธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ ผนวกกับความเชื่อทางพุทธศาสนาในการจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่างคน ชุมชนและนิเวศ ให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติ

ข้อค้นพบที่มีนัยยะสำคัญของงานวิจัยนี้ คือ สิทธิชุมชน เป็น สิทธิส่วนรวม ของผู้คนในชุมชนอีสาน ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ น้ำ ป่า ที่แยกไม่ออกจาก จิตสำนึกร่วมในชาติพันธุ์ไทย-ลาว ที่ทุกคนมีส่วนร่วมในการรับรู้ ใช้ประโยชน์จากภาษาวัฒนธรรม ความเชื่อ พิธีกรรม อันแสดงอัตลักษณ์ของชุมชนอีสาน

นอกจากนี้ ยังได้พบว่า อำนาจในการจัดการทรัพยากร และการดำรงอัตลักษณ์ของชุมชนอีสาน มีที่มาจากสิ่งเหนือธรรมชาติ และประสบการณ์ในชุมชน โดยได้มีการสืบทอดปลูกฝังอุดมการณ์สิทธิชุมชน ผ่านสถาบันครอบครัว สถาบันผู้นำโส สถาบันเครือญาติ สถาบันศาสนา และความเชื่อ

ปัญหาสิทธิชุมชนอีสานจากการศึกษา เป็นผลจากการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยที่รัฐไทยใช้กฎหมายโดยไม่คำนึงถึงจารีตประเพณีและ

วัฒนธรรมชุมชน อันเห็นได้ชัดจากกรณีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาคอีสาน เช่นการประกาศเขตวนอุทยานทับที่ดินทำกิน การให้สัมปทานป่าแก่กลุ่มอิทธิพลที่เป็นบุคคลภายนอกชุมชน ด้วยการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ และการพัฒนาอุตสาหกรรม

ในการนี้ ชุมชนอีสานแสดงศักยภาพในการตอบโต้พิทักษ์สิทธิชุมชน และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและการแก้ไขปัญหา ทั้งในรูปแบบของการปรับปรุงทางวัฒนธรรม การต่อสู้แย่ง การอพยพโยกย้ายถิ่นฐาน การหาอำนาจด้านและสนับสนุนการต่อสู้ของตน ตลอดจนการเผชิญหน้ากับอำนาจรัฐที่เหนือกว่าด้วยรูปแบบวิธีการต่างๆ

คณะวิจัยได้เสนอแนวทางนโยบายการพัฒนาสิทธิชุมชน โดยเห็นควรให้ชุมชนมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยตนเอง ใช้สิทธิอัตตวินัจฉัยหรือสิทธิในการกำหนดใจตนเองโดยชุมชน เพื่อชุมชน เพื่อรักษาอัตลักษณ์ของชุมชนอีสาน ทั้งนี้รัฐควรดำเนินนโยบายในการจัดการพัฒนาชุมชนและทรัพยากรควบคู่กันไป มิใช่ทำอย่างแยกส่วนตัดตอนออกจากกัน การพัฒนาในลักษณะคู่ขนานดังกล่าวให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต จารีตประเพณีและเคารพสิทธิชุมชนท้องถิ่น ดูเหมือนจะเป็นทางออกที่เหมาะสมและเป็นไปได้ทางเดียวสำหรับรัฐในการแก้ปัญหาความขัดแย้งเรื่องการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นอีสานซึ่งยืดเยื้อเรื้อรังมายาวนาน

จาริตประเพณี และเอกสารโบราณอีสานในรูปตำนานความเชื่อพิธีกรรม ศิลจารึก ฮีตคอง คำสอน กฎหมาย ให้ภาพความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีคิดเรื่องสิทธิชุมชนอีสาน ดังต่อไปนี้

ว่าด้วย สิทธิที่ได้รับจากธรรมชาติ

เป็นสิทธิที่สะท้อนจักรวาลทัศน์ของชุมชนลาวทางอีสาน ในเรื่องกำเนิด

จักรวาล กำเนิดโลก กำเนิดทวีป กำเนิดมนุษย์และสรรพสิ่งในโลก ปรากฏอยู่ในเอกสารโบราณหลายเรื่อง เช่น เรื่องปฐมกัป ได้กล่าวถึงการกำเนิดธาตุสี่ ลม น้ำ ดินไฟ และมนุษย์คู่แรกที่น่าจะเป็นบรรพชนไท-ลาวชื่อ ปู่สังคะสา ย่าสังคะสี ที่สืบสานมาเป็นปู่เยอ ย่าเยอ ของชาวล้านช้างในเวลาต่อมา

ธาตุกำเนิดก่อน คือ อากาศธาตุ หรือ วาโยธาตุ แล้วกำเนิดน้ำ (อาโป) กำเนิดดิน หิน ที่มีปลาอานนท์คอยหนุนแผ่นดินไว้ จากนั้นจึงกำเนิดเป็นผืนแผ่นดินสองแผ่นที่มีชายเป็นเจ้าแผ่นดิน และหญิงเป็นเจ้าแผ่นดิน กำเนิดจันทร์ ห้าในมนุษย์จึงพูดได้ มีสติปัญญา ปลูกต้นไม้ หญ้า บัณเฑาะว์นานา จากนั้นทั้งสองมาเป็นคู่กันช่วย “แบ่งปันคนเป็นร้อย” เอาเข้า (ข้าว) ปลาบ่อน ทำให้เกิดกำลังแข็งแรงจนปัจจุบัน

วรรณกรรมอีสานสะท้อนความเข้าใจเรื่อง สิทธิทำกินของชุมชน ที่เด่นคือการทำนาของชาวนา

สิทธิอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญามีส่วนสำคัญ ทำให้จารีต ประเพณี วัฒนธรรม หลงเหลือมรดกทางวัฒนธรรม สืบทอด สืบสาน มาจนถึงทุกวันนี้

สิทธิอนุรักษ์ภูมิปัญญา เป็นสิทธิแห่งการเรียนรู้และความเฉลียวฉลาด วรรณกรรมอีสานเรื่อง **พระยาคำทองสอนไพร่** ได้กล่าวถึง การงานและหน้าที่ของชายในฐานะเป็นผู้นำของครัวเรือน งานแรกสุดคือ การสร้างบ้านแปงเรือนที่อยู่อาศัย ทำเล้า (ยุ้ง) นอกจากนี้เป็นงานเกี่ยวกับการทำนา ทำมาหากิน และงานฝีมือ เป็นงานที่เกี่ยวกับการก่อสร้าง การทำไร่ ทำนา สวน เข้าตงดอน เพื่อหักร้างทางพงเพื่อทำสวนไร่ เมื่ออยู่บ้านต้องสานแห สวิง อวน นาง และนำวัว ควาย เกวียนไถลากสิ่งของ ต้องเรียนรู้วิธีการแต่งแปงแก้ไขซ่อมเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น รู้จักสานครุ ตะกร้า จ่อ ดั่ง เบียน ทอ (กระทง)

ฮีน (พ้อม) หลา ไน อัว เพียด ตีมัด ขวาน พร้า ดาว หอก หลาวไม้ ไม้ให้
อดอยากเครื่องใช้ไม้สอย จึงจะทำให้ประสบผลสำเร็จและเป็นที่ยอมรับของ
ครอบครัวและชุมชน และผู้ชายต้องแสดงความกล้าหาญ ในการเดินทางเข้า
ป่าดงพงไพร ต้องมีสติปัญญาเก่งกล้า รอบรู้ เพราะผู้ชายมีหน้าที่ให้ความคุ้ม
ครองและให้ความอบอุ่นแก่ครอบครัว

จากที่ได้ศึกษาจารีตประเพณีและเอกสารโบราณบางส่วนของภูมิภาค
อีสานที่ในอดีตมีความอุดมพร้อมพรั่ง และมีสีสันและความสำคัญต่อชีวิตผู้คน
ในสังคม ฮัตคองคำสอน เป็นเสมือนคัมภีร์ให้บุคคลในชุมชนได้ศึกษาเรียนรู้เป็น
แนวทางการดำเนินชีวิต ปฏิบัติตามจารีตประเพณีของสังคม

มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลและสมาชิกของชุมชน ต่างเรียนรู้และรับ
รอง “ระบบความคิด” ใน ฮัตคองคำสอน เป็นแนวทางพฤติกรรมทางสังคม
และวิถีชีวิต และใช้แก่งัดคำสอนจาก ฮัตคองคำสอน เชื่อมโยงความสัมพันธ์
ในชุมชนและสัมพันธ์ภาพกับชุมชนอื่นๆ เกิดเป็น “จิตสำนึกรวมหมู่”
(Communal spirit) ที่ผูกพันผู้คนและชุมชนไว้ด้วยกัน พึ่งพาอาศัยกัน มีระเบียบ
ในการจัดสรร แบ่งปันและเข้าถึงทรัพยากรร่วมกันอย่างเป็นธรรม

แบบแผนทางวัฒนธรรมที่ชุมชนสืบทอดปฏิบัติกลายเป็นสิ่งที่เรียกว่า
ธรรมเนียมของชุมชน มีระบบศีลธรรม เคารพเกื้อกูลกันและกันตามสถานภาพ
และบทบาทในชุมชน เป็น ระบบศีลธรรมแห่งสิทธิ ที่สัมพันธ์กับความคิด
ความเชื่อ และการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างยั่งยืน

ชุมชนอีสาน ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นกลุ่มดั้งเดิมและอพยพ
เคลื่อนย้ายมาหลายยุคสมัย จึงมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์มีทั้งไทย ลาว
ผู้ไท ไทดำ ไทเลย ฉ้อ กูย (ส่วย) ไย้ แส็ก เยอ โส้ เวียดนาม มอญ และ
ญัฮกุร (ชาวนน) ประชากรในเขต 19 จังหวัด ใช้ภาษาถิ่นอีสานหรือภาษา

ลาวถึง 71% (สุวิไล เปรมศรีรัตน์ 2541)

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนอีสานที่ต่อเนื่องยาวนานมาตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 20 ได้สร้างจารีตประเพณีทั้งประเพณีพิธีกรรมที่สะท้อนความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน และประเพณีที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา เช่น บุญบั้งไฟ การบายศรีสู่ขวัญ บุญเลี้ยงบ้าน ฯลฯ กลุ่มชาติพันธุ์ต่างมีอัตลักษณ์ (Identity) ของตนเอง และเคารพในสิทธิของกลุ่มอื่น มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มดั้งเดิมและกลุ่มที่อพยพโยกย้ายเข้ามาในสมัยหลัง เช่น ชาวเวียดนาม ชาวจีน

ระบบความคิดเรื่อง “สิทธิ” ในชุมชนอีสานจึงอยู่บนฐานของจารีตประเพณี คำสอน ญา ทั้งที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร และสืบทอดปฏิบัติด้วยวาจา พิธีกรรม การสืบค้นระบบความคิดเรื่องสิทธิชุมชนอีสาน จึงสามารถศึกษาจากเอกสารโบราณซึ่งสืบทอดวัฒนธรรมไทย-ลาว จากล้านช้าง และวัฒนธรรมชุมชนในพื้นที่สนาม เพื่อให้เห็นภาพ “สิทธิ” ได้ชัดเจนขึ้น

ความเป็นชุมชนมิได้มีความหมายตายตัว และมีได้มีความหมายในตัวเอง แต่เป็นการอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคม และการจัดระบบความสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอกชุมชน “ชุมชนในสังคมไทยจึงต้องมองจากการรวมตัวทางสังคมและวัฒนธรรมจากภายใน” (ศรีศักร วัลลิโภดม: 2543) นอกเหนือจากการมีพื้นที่สร้างที่อยู่อาศัย ไร่นา และพื้นที่สาธารณะที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ในขณะเดียวกันความเป็นชุมชนก็หมายถึง อุดมการณ์ อำนาจและความสัมพันธ์ที่มีทั้งกลมกลืนและขัดแย้ง เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงและผลิตใหม่ได้มีขอบเขตหลายระดับ ตั้งแต่ครอบครัว หมู่บ้าน ท้องถิ่นและเครือข่ายกว้างขวางที่ซ้อนทับกันอยู่ และมีใช่เป็นหน่วยอิสระโดดเดี่ยว หากแต่มีความสัมพันธ์กับรัฐและตลาด (อานันท์ กาญจนพันธ์ 253 : 58-59)

ชุมชนอีสานมีหลายระดับ ระดับครอบครัว ผู้อยู่อาศัย เป็นเครือญาติ ที่อพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมกัน กลุ่มบ้านหนึ่งเรียกว่า “คุ้มบ้าน” ผู้อาวุโส ในตระกูลหลักเป็นผู้นำที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือเรียกว่า เจ้าโคตร ซึ่งมักเป็นตระกูลแรกๆ ที่ตั้งบ้านเรือนสืบลูกหลาน ความสัมพันธ์ระบบเครือญาติ และเครือข่ายชุมชนตระกูล มีความเชื่อและพิธีกรรมร่วมกันเกี่ยวกับ “ผีปู่ตา” ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษ คุ้มครองดูแลชาวบ้าน มีการสร้างศาลปู่ตาขึ้นในหมู่บ้าน เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ การนับถือ “ผีปู่ตา” ร่วมกันแสดงว่า นับญาติกัน แม้จะมีเชื้อสายโลหิตสืบตระกูลเดียวกันก็ตาม

สิทธิที่ได้รับจากผีปู่ตาก็คือ การคุ้มครองจากผีบรรพบุรุษทั้งในเรื่องของการเดินทาง ความเจ็บป่วย และขจัดภัยอันตรายต่างๆ ไปจากชุมชนด้วยการร้องขอ (บ๋า, บะบน) จากสมาชิกในชุมชน ถือเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องช่วยกันดูแลรักษา “ป่าปู่ตา” ซึ่งเป็นที่ตั้งของศาลปู่ตา

สิ่งยึดโยงความเป็นคนคุ้มเดียวกันนอกจาก “ศาลปู่ตา” ก็คือ “วัด” ซึ่งเป็นศูนย์กลางการจัดกิจกรรมตามประเพณีในรอบปีที่เรียกว่า ฮีตสิบสอง เช่น บุญคูณลานหรือบุญกุ่มข้าวในเดื่อนยี่ บุญบั้งไฟในเดือนหก กิจกรรมในลักษณะนี้ทำให้เกิดการเรียกขานว่า “คุ้มวัด , คุ้มบ้านเหนือ , คุ้มบ้านใต้ ฯลฯ” โดยคำนึงถึงสภาพพื้นที่ในทางภูมิศาสตร์เพิ่มเติมจากความสัมพันธ์แบบเดิม

ชุมชนเครือญาติที่เกิดจากประเพณีและพิธีกรรมอีกรูปแบบหนึ่งคือการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคน 2 คน ที่มีได้เป็นเครือญาติ อาจอยู่หมู่บ้านเดียวกันหรือต่าง หมู่บ้าน ให้กลายเป็นคนบ้านเดียวกัน นับถือเป็นลูกหลานญาติมิตร มีการช่วยเหลือ เกื้อกูลและพึ่งพากันคือ “การผูกเสี่ยว” ซึ่งผู้อาวุโสจะเป็นผู้ผูกเสี่ยวให้ โดยพิจารณาจากหน้าตา อุปนิสัย อายุและบุคลิกภาพที่คล้ายคลึงกัน พิธีผูกเสี่ยวอาจมีทั้งแบบเรียบง่ายและมีขั้นตอน มีเครื่องประกอบ

พิธี ขึ้นอยู่กับผู้ประกอบพิธีและชุมชนจะเลือกใช้

สิทธิของ “เสี้ยว” ก็คือ ได้รับการรับรองเข้าเป็นสมาชิกของชุมชนคุ้มบ้าน เป็นเสมือนคนในครอบครัวและเครือญาติ สามารถเข้าถึงและใช้ทรัพยากรร่วมกัน ทั้งใน ชุมชน และระหว่าง ชุมชนกับชุมชน “เสี้ยว” ต่างก็มีหน้าที่ในการดูแลทุกข์สุข ช่วยเหลือ เกื้อกูลกันและกัน เป็นลักษณะพิเศษในการจัดความสัมพันธ์ด้านสังคมและเศรษฐกิจ ยึดโยงเกาะเกี่ยวชุมชนระดับเครือญาติและตระกูล ในชุมชนอีสานมาจนถึงปัจจุบัน

การรวมกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรม อีกลักษณะหนึ่งคือ “กลุ่มทำบุญ” หรือ “กลุ่มผู้อาวุโส” เป็นการรวมกลุ่มจากสมาชิกทุกครัวเรือน มีผู้อาวุโส เรียกว่า “พ่อออก แม่ออก” เป็นหลัก มีการบริหารจัดการทั้งในเรื่องความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีของชุมชน เป็นผู้ที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือ มีหน้าที่หลักในการเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมให้คำปรึกษา ให้แนวทางในการปฏิบัติ กิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องความเชื่อและศาสนา

ชุมชนหมู่บ้านบางแห่งที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวัฒนธรรมล้านนา เช่น หมู่บ้านแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย มีชุมชนใน ระบบเหมืองฝาย จึงมีสมาชิกคือ ผู้ใช้น้ำตลอดลำน้ำภาและลำน้ำแพร่ แยกเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำถึง 6 กลุ่มตามพื้นที่การใช้น้ำ แต่ละกลุ่มมีอำนาจในการบริหารจัดการน้ำอย่างเป็นอิสระ มีกฎระเบียบในการใช้น้ำ การดูแลรักษาซ่อมแซมร่วมกัน สิทธิที่ได้รับคือ ใช้น้ำในการทำนา ทำสวน สมาชิกมีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎระเบียบ โดยมีผู้นำคือ “นายเหมือง” เป็นผู้ควบคุมร่วมกับสมาชิกทุกคน

ในสถานการณ์ปัจจุบันความหมาย และขอบเขตของชุมชนอีสานในบริบทของการบริหารราชการแผ่นดิน เป็นหมู่บ้าน อำเภอ จังหวัด ภาคหรือการรวมกลุ่มเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และสังคม เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่ม

ป่าชุมชน กลุ่มสหกรณ์ เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนให้กว้างขวางขึ้น เป้าหมายหลักยังมีความคล้ายคลึงกันคือ เพื่อ สิทธิชุมชนร่วม (Community Rights) มากกว่าจะเป็น สิทธิปัจเจก และในขณะเดียวกันเครือข่ายชุมชน คุ่มบ้าน คุ่มวัด เสี่ยวหรือระบบเหมืองฝาย ก็ยังดำรงอยู่โดยมีการปรับเปลี่ยนและผลิตใหม่ เช่น ใช้เครือข่ายคุ่มบ้านเพื่อจัดกิจกรรมงานประจำปีของจังหวัด ส่งเสริมการท่องเที่ยว ระบบเหมืองฝายถูกนำไปใช้ตอบสนองวิถีการผลิตเพื่อการขาย ระบบศีลธรรมแห่งสิทธิยังปรากฏอยู่ แต่ชุมชนเริ่มเกิดความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ และป่าไม้ซึ่งมีอยู่อย่างจำกัด การพัฒนาประเทศทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตแบบแผนในการดำเนินชีวิต และระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ซึ่งแตกต่างไปจากระบบความคิดและแบบแผนวัฒนธรรมดั้งเดิม การต่อสู้เรียกร้อง การปรับตัวของชุมชนในบริบทสังคมและธรรมชาติแวดล้อมที่เปลี่ยนไป จึงเป็นประเด็นที่ทุกฝ่ายสนใจศึกษา แสวงหาทางเลือกเพื่อดำรงไว้ซึ่ง สิทธิชุมชนอีสาน

ระบบการจัดการเหมืองฝาย เป็นการใช้สิทธิร่วมกันของสมาชิกกลุ่มในการคิดระบบการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติที่สอดคล้องกับภูมิศาสตร์ป่า เขา ทำให้เกิดการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของคนกับคนอย่างถาวร มีการแบ่งปันผลประโยชน์การใช้น้ำ ช่วยกันดูแลขุดลอกเหมืองฝายและซ่อมแซมอย่างสม่ำเสมอ เป็นสิ่งที่สั่งสมสืบทอดมานานหลายร้อยปี ประเพณีการลงแขกร่วมแรงดูแลรักษาเหมืองฝาย และป่าต้นน้ำ ยังสืบทอดมาถึงปัจจุบันสร้างความเสมอภาคภายใต้กฎระเบียบที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างขึ้น แม้จะมีเหมืองฝายคอนกรีตเพิ่มขึ้นในปัจจุบัน แต่ชุมชนเห็นว่าประสิทธิภาพเหมืองฝายดั้งเดิมมีมากกว่า และมีความยั่งยืน รักษาสภาพความชุ่มชื้นของผืนดินได้ดีเท่าเทียมกับการรักษาสัมพันธภาพในชุมชน

สิทธิชุมชน และการยอมรับสิทธิชุมชนอีสาน ไม่ได้อยู่ในสภาพหยุดนิ่ง แต่แปรเปลี่ยนและปรับตัวไปตามสภาวะการเปลี่ยนแปลงและบริบททางสังคม ระบบความคิดที่สะท้อนผ่านความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อทางศาสนา จิตสำนึกเชิงศีลธรรมของชุมชนซึ่งมองผ่านกลุ่มผู้นำทางศีลธรรม และแง่มุมของการจัดการระบบนิเวศ ยังดำรงสาระสำคัญของความคิดมาถึงปัจจุบันคือ มองธรรมชาติอย่างอ่อนน้อม ในฐานะผู้มีพระคุณ เป็นแหล่งกำเนิดและหล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ เป็นวิถีคิดที่เป็นระบบผ่านการตรวจสอบในชีวิตจริงมายาวนาน มีหลักเหตุผลด้านภูมิปัญญา สืบทอดและผลิตซ้ำผ่านนิทาน ตำนานและพิธีกรรม ตลอดจนจารีตประเพณีของชุมชน

ความเชื่อเรื่องผี เป็นวิถีคิดที่สะท้อนอุดมการณ์อำนาจซึ่งเป็นพื้นฐานระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และคนกับคน ส่งผลต่อการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าอย่างยั่งยืน

การมีส่วนร่วมประกอบประเพณีพิธีกรรม โดยองค์กรชุมชนบนพื้นฐานความคิด ความเชื่อร่วมกัน จึงเป็นพลังภายในชุมชน (สังคม) ที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของสิทธิชุมชน

ปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ ระบบการศึกษา ระบบเศรษฐกิจ นโยบายของรัฐเพื่อพัฒนา องค์กรและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยมของบุคคลในชุมชน มีส่วนสำคัญต่อการดำรงสิทธิชุมชนดั้งเดิมให้ปรับเปลี่ยนไปในสภาวะปัจจุบัน ปัญหาการเข้าถึงและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของชุมชนอีสานได้เกิดขึ้นมากมาย ชุมชนเรียนรู้และแก้ปัญหาโดยการประสานความร่วมมือ สร้างเครือข่ายและบริหารจัดการเพื่อเรียกร้อง ปกป้องสิทธิชุมชนให้ดำรงอยู่

การแสวงหาความเข้าใจในวิถีชีวิตและสังคมวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งเป็น

องค์ความรู้ท้องถิ่น ที่ชุมชนได้ร่วมกันพัฒนาขึ้นตามบริบททางกายภาพและวัฒนธรรมต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน และการยอมรับใน “ระบบความคิด” ที่เป็น “กระบวนทัศน์” ชุดเดียวกัน คือ ความผูกพันกับธรรมชาติแวดล้อม เป็นพื้นฐานในการพัฒนาชุมชนโดยไม่ล่งละเมิด “สิทธิชุมชน” จะดำเนินไปได้อีกยาวนานเพียงใด เป็นเรื่องที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องคงต้องแสวงหาแนวทางและประสานความร่วมมือกันต่อไป

โครงการที่ 6 โครงการสิทธิชุมชนภาคใต้

ผู้รับผิดชอบโครงการ: ดร.เลิศชาย ศิริชัย และคณะ

งานวิจัย “สิทธิชุมชนภาคใต้” ดำเนินการวิจัยโดย ดร.เลิศชาย ศิริชัย (หัวหน้าโครงการ) มีนักวิจัยร่วมคณะ ได้แก่ รศ.ดร.อุดม หนูทอง รศ.ดร. สืบพงษ์ ธรรมชาติ อาจารย์สมเจตนา มุณีโมไนย์ และอาจารย์นพดล กิตติ-กุล ทุกท่านล้วนทำงานเป็นนักวิชาการท้องถิ่นภาคใต้ และเป็นหลักแกนที่สำคัญทั้งทางด้านวิชาการและทางการเคลื่อนไหวทางสังคม และการต่อสู้ทางการเมืองเพื่อสิทธิทางวัฒนธรรมและสิทธิชุมชน ของชาวทักษิณ

งานวิจัยนี้ศึกษาความหมายของ “สิทธิชุมชน” ที่ปรากฏในสถานการณ์จริงของชุมชนท้องถิ่นภาคใต้ การดำรงอยู่ และการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของสิทธิชุมชน ปัญหาของชุมชนอันเนื่องมาจากการถูกรุกรานสิทธิชุมชนจากการพัฒนาประเทศ และการตอบสนองของชุมชนต่อผลกระทบที่เกิดขึ้น โดยศึกษาจากชุมชนหมู่บ้าน 5 แห่ง คือ ชุมชนกรุงชิง กิ่งอำเภอเทพา จังหวัดนครศรีธรรมราช, ชุมชนบ้านเล อำเภอลังหนคร จังหวัดสงขลา, ชุมชนบ้านโคกสัก อำเภอดงลิ้น จังหวัดสงขลา, ชุมชนบ้านเจ้าไหม อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง และชุมชนบ้านหาดราไวย์ อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต

ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนท้องถิ่นภาคใต้มีฐานทรัพยากรหลายอย่างที่เป็
พื้นฐานสำคัญสำหรับการก่อเกิด การดำรงอยู่ และการพัฒนาชุมชนต่างๆ ทั้ง
ฐานทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นทะเล ภูเขา ป่า ที่ราบลุ่มแม่น้ำ เป็นเหตุให้
เกิดชุมชนมากมายโดยอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากรเหล่านี้

ชุมชนหมู่บ้านอยู่กับฐานทรัพยากรธรรมชาติ โดยการจัดความสัมพันธ์
ในลักษณะที่ถือได้ว่าเป็น “สิทธิชุมชน” ที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่โบราณ ซึ่ง
เป็นกระบวนการที่สัมพันธ์กันขององค์ประกอบด้านภูมิปัญญาในการเข้าถึงและ
การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนไปถึงองค์ประกอบด้าน
อำนาจของชุมชนในการจัดการดูแลเรื่องการใช้ทรัพยากรดังกล่าว

ในด้านการใช้ภูมิปัญญา คณะวิจัยพบว่าชุมชนหมู่บ้านสามารถนำ
ทรัพยากรมาใช้ประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการของชีวิตอย่างเพียงพอ
และทั่วถึง ในขณะที่ยังสามารถรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ
ไว้ได้

ในด้านอำนาจของชุมชน พบว่าชุมชนสามารถจัดระเบียบความสัมพันธ์
ในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะที่สำคัญ 3 ประการ

ประการแรก	ให้ความสำคัญกับ “สิทธิของผู้มาก่อน”
ประการที่สอง	ให้ความสำคัญกับการครอบครอง เพื่อใช้ประโยชน์
ประการที่สาม	ให้ความสำคัญกับการครอบครองทรัพยากรใน จำนวนจำกัดเฉพาะที่ใช้ประโยชน์
ประการที่สี่	ให้ความสำคัญกับการได้มาซึ่งสิทธิ โดยไม่สร้าง ความเดือดร้อน หรือละเมิดสิทธิผู้อื่น

ทั้งนี้หลักสิทธิดังกล่าวมีความสลับซับซ้อนหรือมีความยืดหยุ่น เช่น สิทธิ
บางอย่างผู้ใช้ประโยชน์จะใช้ได้เพียงระยะสั้นๆ ในขณะที่สิทธิบางอย่างผู้ใช้

ประโยชน์สามารถครอบครองได้นานและค่อนข้างมีความถาวร และสามารถสืบทอดสิทธิโดยลูกหลานได้ สิทธิบางอย่างคนอื่นสามารถมาร่วมใช้ได้ เป็นต้น

โดยการจัดความสัมพันธ์เช่นนี้ หลักสิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคใต้จะสัมพันธ์กับระบบคุณค่าที่คนมีต่อทรัพยากร ซึ่งพบว่าไม่ว่าจะเป็นกรณีของป่า ทะเล หรือทรัพยากรอื่นๆ คนจะไม่มองว่าทรัพยากรเป็นเพียงวัตถุหรือเป็นแหล่งที่จะใช้ประโยชน์เท่านั้น แต่มองว่าเป็นที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือเป็นสมบัติของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระเจ้า เทพยดา เจ้าป่า เจ้าเขา ทวด ผีทะเล เป็นต้น

การให้คุณค่าดังกล่าวได้กลายเป็นกฎเกณฑ์ หรือ จารีต ในการกำหนดความสัมพันธ์ที่สำคัญระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติ คือ การไม่ทำลายทรัพยากรดังกล่าว เนื่องจากเป็นการละเมิดสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งการละเมิดดังกล่าวชุมชนท้องถิ่นภาคใต้เชื่อว่า ไม่เพียงจะถูกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ลงโทษเท่านั้น แต่หมายถึงกำลังละเมิดกฎเกณฑ์ของสังคมด้วย ซึ่งจะตามมาด้วยการถูกแทรกแซงทางสังคมด้วยรูปแบบวิธีการต่างๆ จากชุมชน

ภายใต้ระบบคุณค่าและระบบอำนาจดังกล่าว หลักสิทธิชุมชน ได้สร้างผลึกอุดมการณ์ที่สำคัญให้แก่สมาชิกของชุมชน 2 ประการ คือ อุดมการณ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติ และ อุดมการณ์ชุมชนท้องถิ่น

ลักษณะที่กล่าวนี้ทำให้ชุมชนท้องถิ่นภาคใต้ สามารถใช้ประโยชน์และรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติมาได้โดยตลอด และสามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชนได้

ฐานคิดสิทธิชุมชนภาคใต้ จึงเป็นกระบวนการที่ชุมชนใช้ภูมิปัญญาและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่เป็นฐานความอยู่รอดของชุมชน คือ ภูมิปัญญาในการเข้าใจและใช้ประโยชน์ทรัพยากร ธรรมชาติ และการใช้อำนาจจัดความสัมพันธ์ให้การใช้ทรัพยากรดังกล่าวมีความยั่งยืน และคนสามารถใช้

ประโยชน์ได้เท่าเทียมกัน

อย่างไรก็ตามชุมชนหมู่บ้านหนึ่งๆ ไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว แต่ว่าเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับหมู่บ้านอื่นด้วยความเป็นจริงว่า ฐานทรัพยากรที่กว้างใหญ่ เช่น ป่าทะเล ไม่ใช่สิ่งที่ชุมชนใดชุมชนหนึ่งจะได้ใช้เพียงชุมชนเดียว แต่ว่าเกิดชุมชนอื่นๆ ในเขตที่ห่างออกไปอยู่และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นเช่นกัน ชุมชนหนึ่งๆ มักจะขาดปัจจัยในการดำรงชีวิตดังกล่าว เช่น ชุมชนริมทะเลจะขาดพืชผักผลไม้ ชุมชนในเขตที่สูงก็จะขาดอาหารทะเล คนต่างชุมชนจึงติดต่อกันข้ามชุมชนเพื่อจะแลกเปลี่ยนในสิ่งที่แต่ละฝ่ายขาดแคลนคนทะเลจึงผูกมิตรกับคนที่อยู่ในเขตภูเขา เป็นต้น ทำให้ชุมชนต่างๆ มาเชื่อมต่อสัมพันธ์เป็นท้องถิ่น บนพื้นฐานประสบการณ์ที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์เป็นแบบเดียวกันคือ การรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและการอยู่แบบช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

การที่ชุมชนต่างๆ มีความสัมพันธ์ในรูปสิทธิชุมชน และการรักษาความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่ได้เกิดเพราะพลังการผลิตต่ำ หรือเทคโนโลยีไม่ก้าวหน้าเท่านั้น แต่เพราะว่าพวกเขาพอใจที่จะเป็นเช่นนั้นด้วย ดังจะเห็นจากอุดมการณ์ของชุมชนที่ถูกผลิตสร้างขึ้นหรือรับเข้ามาใช้ในชุมชนล้วนสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าชุมชนต้องการผลิตซ้ำ “สิทธิชุมชน” ให้มีความถาวร อุดมการณ์ดังกล่าวปรากฏให้เห็นทั้งคำบอกเล่า คำสั่งสอน เช่น พ่อแม่สอนลูกให้ทำมาหากินในทะเลโดยไม่ทำลายทะเล ให้อู้อกเก็บของป่าโดยไม่ทำลายพันธุ์พืชผักในป่า ให้อู้อกตัดไม้ในป่ามาใช้เท่าที่จำเป็นและไม่ตัดไม้ที่เป็นรากฐานของป่า สอนให้อู้อกเคารพคนอื่นเหมือนญาติพี่น้อง สอนให้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ฯลฯ

อุดมการณ์ดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นจากความเชื่อ เช่น ความเชื่อเรื่องผีทำให้คนไม่ทำลายทะเล ไม่ทำลายป่า ความเชื่อเรื่องทวดทำให้คนต่างชุมชน

มาร้อยรัดผูกพันเป็นท้องถิ่น เกิดความสำนึกท้องถิ่น ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ทำให้คนเกิดความกลมเกลียวแน่นแฟ้นและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความเชื่อทางศาสนาโดยเฉพาะศาสนาอิสลามช่วยทั้งให้คนรักษาธรรมชาติเพราะถือว่าเป็นสมบัติของพระเจ้า และให้คนตระหนักว่ามุสลิมทั้งหมดล้วนเป็นพี่น้องกัน

นอกจากนี้ชนบทรวมนิยมประเพณี จำนวนมากของชุมชนต่างๆ ก็ยังสะท้อนให้เห็นอุดมการณ์เช่นกัน เช่น พิธีสวดละหมาดอ้ายดก่อนนำเรือลำใหม่ลงทะเลของชาวมุสลิม การประพรมน้ำมนต์ก่อนนำเรือลำใหม่ลงทะเลของชาวเล ประเพณีเลี้ยงน้ำชา การผูกเกลอ ฯลฯ ก็ล้วนสะท้อนให้เห็นความเข้มแข็งในเชิงอุดมการณ์ของชุมชนหมู่บ้านทั้งสิ้น

อุดมการณ์ที่กล่าวถึงนี้โดยสรุปคือ อุดมการณ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและ อุดมการณ์ชุมชนท้องถิ่น

การที่ชุมชนสามารถรักษาไว้ได้ทั้งความเป็นจริงทางภววิสัยและอุดมการณ์ เพราะชุมชนมีสถาบันของสังคมทำหน้าที่ผลิตซ้ำทั้งสองอย่างนี้ โดยการปลูกฝังและควบคุม ให้คนมีทั้งอุดมการณ์และพฤติกรรมที่พึงประสงค์ สถาบันที่สำคัญได้แก่ สถาบันความเชื่อ สถาบันครอบครัว สถาบันเครือญาติ สถาบันผู้อาวุโส และ สถาบันเกลอ

การทำหน้าที่ของอุดมการณ์และสถาบันสังคม ทำให้ชุมชนมีพลังหรืออำนาจที่จะขัดเกลาควบคุม แทรกแซงให้คนปฏิบัติตัวอยู่ในกฎเกณฑ์ของชุมชน เพียงแต่ว่าระเบียบกฎเกณฑ์ดังกล่าวไม่มีบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์หรือหมวดหมู่แน่ชัดและไม่ซับซ้อน คนทั่วไปจะถูกปลูกฝังตั้งแต่เด็กสมาชิกของสังคมจึงไม่ค่อยทำอะไรผิด แต่ถ้าเกิดทำผิดขึ้นมาจะถูกแทรกแซงอย่างเบาบางจากสังคมแต่ว่าได้ผลเช่น ผู้อาวุโสในชุมชนกล่าวตำหนิ คนในชุมชนนินทา ไม่มีใครพูดคุ้ยด้วยและถ้าร้ายแรงผู้นำศาสนาจะไม่ประกอบพิธีศพให้เมื่อเสียชีวิต

ด้วยความเป็นจริง ยุคสมัย และ กลไกของสังคม ดังกล่าวมาทั้งหมด ทำให้ชุมชนหมู่บ้านสามารถรักษาระเบียบควบสัมพันธ์แบบ “สิทธิชุมชน” มาได้นับร้อยๆ ปี โดยเกือบจะไม่มีการเปลี่ยนแปลงในสาระ

สิ่งที่น่าสนใจสำหรับกระบวนการตอบโต้ของชุมชน คือ

ประการแรก แต่เดิมชุมชนจะเน้นสื่อกับสังคมวงกว้างในเรื่องผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ แต่ปัจจุบันได้หันมาสื่อในเรื่องอัตลักษณ์ชุมชนมากขึ้นเพื่อให้สังคมได้เข้าใจถึงความสำคัญของอัตลักษณ์ชุมชน เช่น ความเชื่อนับถวายเป็นประเพณีและให้สังคมเข้าใจถึงการอยู่ร่วมกันของสังคมใหญ่ที่มีความหลากหลายในอัตลักษณ์ชุมชนมากขึ้น

ประการที่สอง ระบบอำนาจของชุมชนที่มีความยืดหยุ่นยอมรับระบบอำนาจอื่นให้อยู่ร่วมกับในชุมชนได้ ดังจะเห็นได้ชัดเจน ว่าชุมชนไม่ได้รังเกียจอำนาจของรัฐ รัฐจะมากควบคุมชุมชนในเรื่องทรัพยากรอย่างไรก็ได้ ชุมชนยินดีปฏิบัติตาม เพียงแต่รัฐต้องยอมรับในเรื่องสิทธิชุมชนด้วยซึ่งสามารถเห็นได้ทั้งกรณีชุมชนประมงพื้นบ้านและชุมชนในป่า ที่ยอมรับให้รัฐเข้ามาควบคุมป่าและทะเลได้ เพียงแต่รัฐต้องไม่ให้ประมงพาณิชย์เข้ามารุกรานสิทธิชุมชนประมงพื้นบ้าน และให้ชุมชนอยู่กับป่า ดูแลรักษาป่า ใช้ประโยชน์จากป่าได้เช่นเดิมในทางกลับกัน อำนาจจากรัฐ กลับไม่มีความยืดหยุ่นเพราะคิดแต่จะใช้อำนาจในแบบของตนเพียงฝ่ายเดียว ไม่ยอมรับอำนาจของชุมชน

สรุปก็คือ...

เช่นเดียวกับโครงการอื่นๆ ในเครือข่ายโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ โครงการสิทธิชุมชนภาคใต้ซึ่งมีกรณีศึกษาที่กำลังแหลมคมเข้มข้นที่สุด คือ กรณีการสร้างท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย ได้เสนอแนวทางนโยบายแก้ปัญหาสิทธิชุมชนภาคใต้ ด้วยการเสนอให้รัฐบาล ให้สิทธิแก่ชุมชนภาคใต้ในการกำหนดเขตจำแนก

ตนเอง โดยได้ชี้ให้เห็นเป็นประเด็นความคิดที่ชัดเจนว่า

“ปัญหาเกี่ยวกับกลุ่มคนที่มีอำนาจเหยียบย่ำผู้อื่นมากกว่า ประหนึ่งคนเหล่านี้มีสถานะและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ต่ำต่อยกกว่ากลุ่มตน ได้ถูกหยิบยกมาพูดอย่างจริงจังในองค์การ สหประชาชาติ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ด้วยมโนทัศน์เรื่อง “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง (self-determination) โดยในระยะนั้นได้ให้ความสำคัญต่อประเทศอาณานิคมที่ควรจะได้รับอิสระในการปกครองตนเอง ต่อมาในระยะหลังๆ ปรากฏการณ์การเหยียบย่ำความเป็นมนุษย์ การกีดกันคนที่อ่อนแอกว่าออกไปจากการมีส่วนร่วมในการแบ่งปันทรัพยากรของประเทศอย่างเท่าเทียมกัน ได้กลายเป็นปรากฏการณ์ภายในแต่ละประเทศชัดเจนมากขึ้น และรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ ดังจะเห็นจากปรากฏการณ์การเช่นฆ่า การถูกพลักดันออกไปเป็นคนชายขอบสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ ศาสนา คนพื้นเมือง คนยากจน เป็นต้น

มโนทัศน์เรื่อง “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง” จึงได้รับการขยายขอบเขตมาถึงสิทธิที่คนกลุ่มต่างๆ ในแต่ละประเทศจะสามารถกำหนดชะตากรรมของตนเองได้ ดังสาระในคำประกาศเรื่อง “สิทธิของประชาชนท้องถิ่น” ว่า

“คนในท้องถิ่นมีสิทธิที่จะกำหนดเจตจำนงตนเอง โดยมีสิทธิอย่างอิสระในการกำหนดสถานะทางการเมือง และการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของพวกเขา

คนในท้องถิ่นมีสิทธิที่จะดำเนินการอย่างเต็มที่จากความแตกต่างกันทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และลักษณะทางสังคมวัฒนธรรม และเขาสามารถจะใช้ระบบระเบียบกฎเกณฑ์ของพวกเขา ในการรักษาสหิทธิการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในชีวิตทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของรัฐ

คนในท้องถิ่นมีสิทธิอย่างอิสระในการปกครองตนเอง ในเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับกิจการทั้งของท้องถิ่นและของภายในประเทศ ซึ่งรวมถึงวัฒนธรรม ศาสนา การศึกษา ข่าวสารข้อมูล สื่อ สุขภาพ ที่อยู่อาศัย การจ้างงาน สวัสดิการ สังคม กิจกรรมทางเศรษฐกิจ การจัดการที่ดินและทรัพยากรอื่นๆ สิ่งแวดล้อม...”¹

ใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ก็ได้บัญญัติหลักการเดียวกันไว้ในหลายมาตรา โดยเฉพาะใน มาตราที่ 46 ที่บัญญัติให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิที่จะรักษาทรัพยากร ธรรมชาติ และวัฒนธรรมของท้องถิ่นไว้เพื่อประโยชน์ของท้องถิ่นเอง

ข้อถกเถียงถึงปัญหา สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง ในองค์การสหประชาชาติ เท่ากับเป็นการยอมรับว่าการพัฒนาในโลกนี้มีอิทธิพลเชื่อมโยงติดต่อกันเป็นปืดเดียวกันนั้นก่อให้เกิดการเหยียบย่ำความเป็นมนุษย์ขึ้น โดยทั่วไปการกำหนดหลักการ มาตรา 46 ไว้ในรัฐธรรมนูญของไทย ก็เท่ากับการเป็นการยอมรับอย่างชัดเจนว่าประเทศไทยก็มีปัญหาดังกล่าวข้างต้นด้วย

ข้อถกเถียงทั้งคู่นี้ เห็นความสำคัญและถึงเวลาที่จะต้องแก้ปัญหาอย่างจริงจัง เพื่อผ่อนคลายความตึงเครียด และหลีกเลี่ยง “ความรุนแรง” ด้วยหลักการ “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง (self-determination)”

ผลการวิจัยโครงการสิทธิชุมชนภาคใต้ ได้เสนอให้เห็นชัดเจนว่า แต่เดิมชุมชนหมู่บ้านในท้องถิ่นมีสิทธิในการกำหนดตัวเองอย่างมาก โดยมีสิทธิในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นรากฐานสำคัญ ที่จะเชื่อมโยงไปสู่สิทธิอื่นๆ โดยเฉพาะสิทธิในเรื่องการรักษาวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ของท้องถิ่น ตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ชุมชนหมู่บ้านแต่เดิมจึงมีอิสระมาก และไม่อ่อนแอเช่นทุกวันนี้

และจะเห็นได้ชัดเจนเช่นกันว่า การทำลายสิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเองของชุมชน ซึ่งนำมาสู่ปัญหาต่างๆ มากมายในปัจจุบันนั้น เกิดจากการกระทำของรัฐด้วยสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนา สิทธิที่เคยเป็นของชุมชน ได้ถูกทำให้ไขว่เขวและถูกดึงไปเป็น สิทธิของรัฐ และ สิทธิของเอกชน ซึ่งปรากฏชัดแล้วว่าผู้ได้เปรียบในสังคมเท่านั้นที่จะมีสิทธิในส่วนนี้อย่างจริงจัง

โครงการที่ 7: สิทธิชุมชนวิถีเอเชีย : การศึกษาเปรียบเทียบ

ผู้รับผิดชอบโครงการ: ดร.ชลธิรา สัตยารัตนา และคณะ

โครงการวิจัยนี้ ประกอบทีมนักวิจัยโดยเน้นความหลากหลายทางความคิด ฐานคิดเชิงทฤษฎี ประสบการณ์วิจัยสนาม และความแตกต่างทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ของคณะนักวิจัยด้วยกันเอง เพื่อที่จะสำรวจตรวจสอบความคิดเรื่อง “สิทธิ” “สิทธิมนุษยชน” และ “สิทธิชุมชน” จากมุมมองของคนต่างกลุ่มต่างชาติให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้

นักวิจัยในโครงการ ประกอบด้วย นักวิจัยหลัก เป็นนักมานุษยวิทยาชาวไทยภาคกลาง คือ ดร.ชลธิรา สัตยารัตนา นักประวัติศาสตร์ชาวไทยภาคเหนือ ดร.รัตนพร เศรษฐกุล นักวัฒนธรรมชาวเยอรมัน คือ Mr.Oliver and Mrs.Jana Raendchen และนักมานุษยวิทยาชาวญี่ปุ่น คือ Dr.Yoko Hayami

นอกจากนี้ ระหว่างดำเนินการวิจัย ยังได้ขยายวงของผู้ร่วมวิจัยเพิ่มเข้ามาอีกสองคนสองชนชาติ คือ นายสุนทร ศรีปานเงิน นักเคลื่อนไหวกอบกู้ชาติมอญ ซึ่งมีเชื้อสายมอญโดยกำเนิด และ Mr.Matthew McDaniel ผู้ก่อตั้งมูลนิธิอาฮา (Akha Foundation) ชาวอเมริกันที่อยู่กินกับชาวอาข่าบนดอยสูงในจังหวัดเชียงราย

ผลงานวิจัยของโครงการสิทธิชุมชนวิถีเอเชียในเชิงเปรียบเทียบนี้ สะท้อน

ให้เห็นภาพของชุมชนพหุชาติพันธุ์ในอุ้งอารยธรรมไท-ยูนนาน ที่ได้สั่งสมรกร่วมทางวัฒนธรรมขึ้นมาสายหนึ่ง คือ รากร่วมวัฒนธรรมไปเยว่ หรือ รากร่วมเชื้อสายของชนร้อยเผ่า ทางตอนใต้และตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจีน ที่ได้สั่งสมอารยธรรมอันมีเอกลักษณ์บนความหลากหลายร่วมกันมายาวนานเกินกว่าสองพันปี บนอัตลักษณ์ที่หลากหลายของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ฐานคิดเชิงปรัชญาที่สะท้อนออกทางระบบความเชื่อที่มีอยู่ตรงกัน คือ ความเชื่อในเรื่องผีสงเทวดา นางฟ้า เจ้าป่าเจ้าเขา นางไม้และรุกขเทวดา นำไปสู่ “จักรวาลทัศน์” อันกว้างใหญ่ไพศาลของชุมชนพหุชาติพันธุ์ในปริมนทลไท-ยูนนาน ที่มีอยู่ร่วมกันและตรงกัน คือ ความนอบน้อมคารวะต่อ “ธรรมชาติ” ป่าเขาลำเนาไพร ในฐานะเป็นทั้ง “ผู้สร้าง” และ “ผู้ให้” ธรรมชาติหรือเจ้าป่าเจ้าเขาจึงทรง “ความศักดิ์สิทธิ์” ที่ผู้ใดจะล่วงละเมิดมิได้ ธรรมชาติจึงเป็น “ผู้ทรงสิทธิ์” และ เป็น “ผู้มอบสิทธิ์” ให้ผู้มาอยู่ก่อน ได้ใช้สิทธิจากธรรมชาติอย่างระมัดระวัง สร้างสรรค์ นอบน้อมคารวะ

ความคิดเรื่อง “สิทธิ” ของชุมชนพหุชาติพันธุ์ไปเยว่ ได้พัฒนามาเป็นลำดับขั้น และแตกแขนงเป็น “ฮิตบ้าน คองเมือง” (Customary Law) ของชุมชนพหุชาติพันธุ์ต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และต่อมาเมื่อศาสนาฮินดู และศาสนาพุทธ เข้ามามีอิทธิพลในอาณาบริเวณนี้ “ฮิตบ้าน คองเมือง” ก็ได้พัฒนาไปในเชิงผสมผสาน ไม่แตกหักกับจักรวาลทัศน์ดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมไปเยว่ นับมาซึ่งการผสมผสานกลมกลืนทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม เกิดเป็นอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมที่ผสมผสานอย่างใหม่โดยยังคงสามารถรักษาอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมได้อย่างไม่ขาดตอน

ความต่อเนื่องของภาวะที่ชุมชนพหุชาติพันธุ์ สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข สันติ บนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจชุมชนแบบพอเพียงและพึ่งตนเอง

สร้างความสืบเนื่องให้กับจักรวาลทัศน์ที่อบอุ่นต่อธรรมชาติมาจนถึงทุกวันนี้

แต่เนื่องจากพัฒนาการของสังคมทุนนิยม ซึ่งใช้ประโยชน์จาก “ธรรมชาติ” อย่างละโมภและหิวกระหาย ประกอบกับผลกระทบจากระบบโลกาภิวัตน์ นำเข้ามาซึ่งระบบทุนนิยมเสรีข้ามชาติ ที่สร้างเครือข่ายผลประโยชน์ร่วมกับนายทุนท้องถิ่น นายทุนชาติ รัฐบาล นักการเมือง และพรรคการเมือง จึงทำให้ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชนพหุชาติพันธุ์ท้องถิ่นดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงไป จากการเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างสมถะและวิถีชีวิตที่สมดุล กลายเป็นผู้ตกเป็นฝ่ายถูกกระทำ ขบไล่ ไล่ร้าย ป้ายสี เบียดขับออกจากวิถีชีวิตเอเชียแบบพึ่งพาธรรมชาติ เข้าสู่เมืองใหญ่ กลายเป็นผู้ร้าย คนเร่ร่อน คนขายขอบ ของสังคมเมือง

อำนาจรัฐ และ กลไกรัฐ ไม่อาจเป็นทางออกหรือเป็นที่พึ่งพาที่ไว้ใจได้ของชุมชนพหุชาติพันธุ์ท้องถิ่นดั้งเดิมของเอเชียได้อีกต่อไป

สังคมเอเชียถึงจุดวิกฤติที่จะต้องมีการจัดระเบียบสังคมใหม่ ที่ด้านหนึ่งไม่อาจปฏิเสธ “ระบบโลกใหม่” ได้ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็อยู่ในกระบวนการดิ้นรนต่อสู้เพื่อพิทักษ์ “สิทธิของผู้มาอยู่ก่อน” อย่างเอาการเอางาน และบางแห่งก็ต้องถึงกับเอาชีวิตเป็นเดิมพัน โดยที่บางรัฐประชาชาติได้เอื้อโอกาสให้สร้าง “เขตปกครองตนเอง” (Self Autonomous Region) ชนชาติต่างๆ ขึ้น และกำลังอยู่ในกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ใหม่และแสวงหาจุดลงตัวที่จะผสมผสานจารีตประเพณีดั้งเดิมเกี่ยวกับ “สิทธิชุมชน” กับระเบียบสังคมใหม่ ในระบบสังคมนิยมที่มีความเข้าใจและยอมรับใน “กรรมสิทธิ์ร่วม” หรือ “กรรมสิทธิ์ร่วมหมู่” เป็นพื้นฐาน กระบวนการสืบสานและพัฒนาอัตลักษณ์บนฐานคตินิติชุมชน ดูเหมือนจะมีความเป็นไปได้มากกว่าชุมชนพหุชาติพันธุ์ท้องถิ่นดั้งเดิมที่อยู่ภายใต้การล้อมกรอบของโครงสร้างอำนาจรัฐที่เกาะกลุ่มและกีดกันโดย

นักการเมืองและพรรคการเมืองที่กุมอำนาจรัฐ โดยปราศจากความเข้าใจต่อ
ฐานคิดสิทธิชุมชนดั้งเดิมของวิถีเอเชีย โดยเฉพาะชุมชนที่ถูกล้อมกรอบด้วยผล
ประโยชน์ที่มีลักษณะเป็นโลกาภิวัตน์ทุนนิยมเสรีข้ามชาติด้วยแล้ว ดูเหมือนว่า
อยู่ในสภาพที่ไร้ทางออก นอกจากสู้ตายเพื่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เพื่อ
สิทธิทางเศรษฐกิจที่จะมีชีวิตรอดและพัฒนาตนเองต่อไปได้

ทางเลือกที่ปราศจาก “ความรุนแรง” ในเชิงโครงสร้าง ดูเหมือนจะเหลือน้อยเต็มที

ผลการวิจัยสิทธิชุมชนวิถีเอเชียเปรียบเทียบ ได้ชี้แนะทางออกเชิงนโยบาย
อย่างสร้างสรรค์ คือ การหวนกลับไปหาอดีต ใช้ฐานคิดสิทธิชุมชนของวัฒนธรรม
เอเชียดั้งเดิมอย่างรู้คุณค่าและเต็มความหมาย โดยสร้างกระบวนการเรียนรู้ รับ
รู้ร่วมกันทั้งสังคม และคืน “สิทธิ” นั้นให้กับชุมชน เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม
ของเอเชียสามารถพัฒนาวิถีชีวิตเอเชียต่อไปได้อย่างเสมอภาค สร้างสรรค์ ทั้ง
ในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ในระเบียบโลกใหม่ที่อารยะกว่าเดิม

ข้อสรุปจากโครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ 7 โครงการ

ปัญหาความขัดแย้งที่สำคัญของสังคมไทยที่เป็นมา และเป็นอยู่ในปัจจุบัน
คือปัญหาช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท ระหว่างคนจนกับคนรวย ฐาน
สำคัญของปัญหาก็คือ ชุมชนไม่มีสิทธิที่จะกำหนดชะตากรรมของตนเอง

หากรัฐบาลต้องการแก้ปัญหาอย่างจริงจัง วิธีการเดียวที่จะสามารถ
แก้ปัญหาได้โดยรากฐานคือการคืนสิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเองให้แก่ชุม
ชนท้องถิ่น

ขณะเดียวกันนั้น ภาคประชาชน ชุมชนท้องถิ่น และประชาสังคม ที่
เคลื่อนไหวแก้ปัญหาในท้องถิ่น ที่ประทุกลายเป็นปัญหาความขัดแย้งระดับชาติ

ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ก็ต้องมุ่งไปสู่การผลักดันให้เกิด “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง” ของชุมชนท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม โดยมีการกำหนดขั้นตอนและจังหวะก้าวที่เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่แท้จริงของแต่ละชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ

จากผลการวิจัย ชี้ชัดว่า “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง” โดยพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่น แท้ที่จริงก็คือ สิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งขัดแย้งกับแนวทางนโยบายของรัฐบาล โดยเฉพาะที่เป็นโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ ความขัดแย้งก็ขยายตัวรุนแรงและกว้างขวาง ระหว่างรัฐบาล ซึ่งมีนายทุนทั้งต่างชาติและในชาติสนับสนุน กับประชาชนและชุมชนท้องถิ่น ในเรื่องการแย่งชิงฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ป่า เขา น้ำ ทะเล ทรัพยากรประมง และทรัพยากรอื่นๆ โดยที่ความขัดแย้งนี้ไม่มีทีท่าว่าจะยุติได้ และยิ่งจะบานปลายขยายตัวไปเรื่อยๆ โดยที่รัฐบาลยังไม่มีนโยบายระดับชาติที่สอดคล้องกับกติกาสากลระหว่างประเทศเพื่อที่จะแก้ปัญหาในระดับมหภาคดังกล่าว เหตุเพราะรัฐบาลมองปัญหานี้ผิดมาแต่ต้น คือยังเชื่อมั่นใน สิทธิการกำหนดนโยบายการพัฒนาของรัฐ แต่เพียงฝ่ายเดียว (Top Down Policy and Decision-making) โดยเชื่อว่าจะชี้แจงให้ประชาชนเข้าใจและยอมรับได้ หรือนำวิธีการบางอย่างมาใช้เพื่อปิดเบี่ยงประเด็นปัญหา เช่น การทำประชาพิจารณ์ แบบลูปหน้าปะจมูก ทั้งที่แท้จริงแล้วปัญหาอยู่ที่การไม่ยอมรับสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยชุมชนนั่นเอง

ปัญหาที่จะเกิดขึ้นต่อไปตามความคาดการณ์ของคณะวิจัย ก็คือ หากรัฐบาลยังไม่ยอมรับรอง “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเองของชุมชนท้องถิ่น” โดยเฉพาะ “ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” และ “ชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม” ด้วยแล้ว ในด้านหนึ่ง รัฐบาลจะแก้ไขปัญหาอะไรไม่ได้เลย นโยบายยาหอมของรัฐประเภท

ให้กองทุนหมู่บ้านฯ ละล้าน พักชำระหนี้เกษตรกร จะไม่มีประโยชน์อย่างยั่งยืน เพราะไม่ใช่ต้นตอของการแก้ปัญหา แต่เป็นเพียงการซื้อเวลาประวิงเวลาของการ “ไม่ยอมหวนกลับ” มาฟังเสียงของประชาชน

ในอีกด้านหนึ่ง การรุดขึ้นมาประท้วง คัดค้าน ต่อสู้ ของประชาชน จะรุนแรงยิ่งขึ้นเป็นลำดับ เพราะรากฐานปัญหายังคงอยู่ และการถูกรุกรานจากภาคธุรกิจอุตสาหกรรมโดยมีรัฐเป็นฝ่ายสนับสนุนก็ยังมีอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่วิกฤติเศรษฐกิจยังคงดำรงอยู่และยังไม่ส่อเค้าว่าจะกระเตื้องขึ้นได้จริง ความทุกข์ยากแร้นแค้นเดือดร้อนทางเศรษฐกิจของภาคประชาชนและกลุ่มทุนต่างๆ ที่ดำรงอยู่และกำลังขยายตัวอย่างไม่หยุดยั้ง ไม่อาจเสนอทางเลือกให้รัฐบาลซื้อเวลาได้อีกต่อไป

ทางเลือกของ “รัฐบาลของประชาชน” ที่แท้จริง ที่กล้าคิดใหม่ ทำใหม่ และที่กล้าคิด “นอกกรอบ” ตามที่ได้เสนอต่อประชาชน จึงไม่มีทางอื่นใดนอกจาก “คตินิติธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง” ให้แก่ชุมชนท้องถิ่น โดยเริ่มจาก “สิทธิในการจัดการเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ” อันเป็นฐานชีวิตของพวกเขา

ทั้งนี้ ข้อเสนอที่เป็นแนวทางเดียวกันทั้งหมด บนฐานคิดและกระบวนการ “สิทธิชุมชน” ของโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ หาใช่เป็นสิ่งแปลกใหม่ หรือแปลกแยกกับสังคมแต่อย่างใดไม่ กล่าวให้ถึงที่สุด ก็เป็นไปตามแนวทางที่สอดคล้องกับการเคลื่อนไหวสังคมในทางสากล เพื่อปลดปล่อยประชาชนและชุมชนท้องถิ่นให้เสรีจากการครอบงำของรัฐ ทุน และโลกาภิวัตน์ และร่วมกันสร้างวัฒนธรรมสิทธิมนุษยชน ในยุค “สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน” กล่าวคือ ถึงเวลาที่รัฐไทยจะต้องปฏิบัติตามกติการะหว่างประเทศขององค์การสหประชาชาติ ว่าด้วย “สิทธิพลเมือง สิทธิทางการเมือง สิทธิทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม” ซึ่งรัฐบาลไทยได้ให้สัตยาบันไว้แล้วกับองค์การสหประชาชาติ

มาตรการและกลไกการจัดการ “สิทธิการกำหนดเจตจำนงตนเอง”

ขบวนการเคลื่อนไหว “สิทธิชุมชน” ในฐานะเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ ไม่ได้เริ่มจากชุดความคิดที่แปลกแยกกับชุมชนท้องถิ่น หากเริ่มจากรากฐานเดิม คือ จักรวาลทัศน์และระบบภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น จากฐานคิดที่มั่นคงนี้ นำไปสู่ความเข้าใจและความเคารพในสิทธิชุมชนอันมีจารีตประเพณีรองรับของชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศ ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม ชุมชนท้องถิ่นทั้งหลายได้พัฒนา “อุดมการณ์สิทธิชุมชน” ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมยุคใหม่ ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยอิทธิพลจากภายนอกและระบบโลกาภิวัตน์ เพื่อนำพาขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชนด้วยรูปแบบที่หลากหลาย พลิกแพลง และปรับเปลี่ยนอย่างเป็นพลวัต นำความเข้มแข็งมาสู่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม นับเป็นการเปิดศักราชการต่อสู้เพื่อ “สิทธิชุมชน” ในสังคมไทย เพื่อร่วมส่วนในการปฏิรูปการเมือง โดยใช้ “สิทธิการกำหนดเจตจำนงตนเอง” เป็นธงชัยของการเคลื่อนไหวที่ชอบธรรม สมควรสมานสามัคคี และสอดคล้องกับแนวทางการเคลื่อนไหวในทางสากล

โครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ ประสงค์ที่จะนำเสนอมาตรการและกลไก ที่จะนำไปสู่ความตระหนักและการจัดการให้เกิดกระบวนการ “สิทธิการกำหนดเจตจำนงตนเอง” (Right to self-determination) ของชุมชนท้องถิ่นที่สร้างสรรค์ ซึ่งมีใช้ภาพและกระบวนการ “แบ่งแยกดินแดน” ที่มักจะถูกทำให้เข้าใจผิด โดยมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายว่า:

ข้อที่หนึ่ง เสนอให้องค์กรกลางที่เป็นอิสระของรัฐ ซึ่งรับผิดชอบด้านสิทธิมนุษยชน กล่าวสำหรับกรณีของประเทศไทย คือ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ซึ่งจัดตั้งขึ้นตามกฎหมาย คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช 2540 เสนอต่อรัฐบาลให้จัดตั้ง “คณะกรรมการสิทธิการ

กำหนดเจตจำนงชุมชน” ระดับชาติ ประกอบด้วยผู้แทนจากชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศที่กำลังมีการนิพิพาทหรือขัดแย้งเรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญา และศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น โดยให้ผู้แทนจากนานาประเทศซึ่งเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ เข้าร่วมเป็นที่ปรึกษาและเป็นสักขีพยานในการดำเนินการได้สวนสาธารณะเพื่อหาข้อยุติร่วมกันอย่างสร้างสรรค์;

ข้อที่สอง เสนอให้มีการจัดตั้ง “สำนักงานคณะกรรมการสิทธิการกำหนดเจตจำนงชุมชน” ระดับชาติ ที่มีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยบัญญัติ โดยมีการรับรองสถานภาพและอำนาจหน้าที่ โดยรัฐบาลไทย ร่วมกับองค์การสหประชาชาติ;

ข้อที่สาม เสนอให้คณะกรรมการระดับชาติ แต่งตั้ง “คณะกรรมการสิทธิการกำหนดเจตจำนงชุมชน” ระดับท้องถิ่น อันประกอบด้วย คณะผู้เชี่ยวชาญด้านสิทธิชุมชนและการใช้ “สิทธิการกำหนดเจตจำนงชุมชน” ของชุมชนท้องถิ่นเป็นการเฉพาะ เพื่อทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการกลางที่เป็นอิสระของท้องถิ่น เพื่อแก้ไขปัญหาของชาติในส่วนที่เป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น ให้ “คณะกรรมการฯ” ระดับท้องถิ่น มีหน้าที่ศึกษาวิเคราะห์ ให้ข่าวสารและทิศทางที่ถูกต้อง ทั้งต่อรัฐและต่อชุมชนท้องถิ่น เพื่อผ่อนคลายความรุนแรง ลดความตึงเครียดทางสังคม และยุติความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ระหว่างผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องกับกรณีพิพาท โดยเฉพาะต่อโครงการระดับใหญ่ของรัฐที่ละเมิดสิทธิชุมชนโดยมิได้ผ่านกลไกและกระบวนการประชาธิปไตยที่ถูกต้องชอบธรรม ในเงื่อนไขเวลาและสถานการณ์ที่เหมาะสม

สิทธิชุมชนกับศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

ปีคริสต์ศักราช 1999 เป็นปีครบรอบห้าสิบปีของการรับรอง **ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน** ปฏิญญาดังกล่าวนั้นมีเจตนาที่จะเชื่อมโยงกับกฎบัตรของสหประชาชาติ ด้วยจุดมุ่งหมายและความเฝ้านเดียวกัน คือ การยอมรับศักดิ์ศรีโดยกำเนิดของสมาชิกทั้งมวลในครอบครัวใหญ่แห่งมนุษยชาติ รวมทั้งความเสมอภาค เสรีภาพ ความเป็นธรรม และสันติภาพในโลก

ปฏิญญาสากลประกาศอย่างชัดเจนว่า สิทธิมนุษยชนมีอยู่ในตัวมนุษย์ และในศักดิ์ศรีมนุษย์แต่โดยกำเนิด ผู้ใดก็ตามจะทำการละเมิดสิทธิมนุษยชนไม่ได้ เพราะการกระทำดังกล่าวจะก่อความรุนแรงต่อธรรมชาติของบุคคลผู้นั้น มนุษย์ทุกผู้ทุกนาม โดยไม่ยกเว้นใคร ฐานันดรใด มีศักดิ์ศรีที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน

ด้วยเหตุผลเดียวกันนี้ สิทธิมนุษยชน จึงมีอยู่ในทุกจังหวะของชีวิต ทุกท่วงท่าของชีวิตดำเนินแห่งชีวิต และในทุกสถานการณ์ทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม สิทธิมนุษยชนประสานรวมเป็นหนึ่งเดียว ที่มุ่งส่งเสริมความดีงามทุกมิติของมนุษย์ แต่ละบุคคล และในแต่ละสังคม โดยไม่มีข้อยกเว้น

การส่งเสริมความดีงามของมนุษย์แต่ละคน จึงเท่ากับเป็นการส่งเสริมความดีงามของส่วนรวม ของสังคม ของรัฐ ของประเทศชาติ ซึ่งเป็นจุดที่ “สิทธิ” และ “หน้าที่” ประสานกลมกลืนกันและเสริมสร้างซึ่งกันและกัน

การส่งเสริมความเป็นเลิศของเผ่าพันธุ์ ลัทธิชาตินิยมที่คับแคบ และการกีดกันทางเชื้อชาติ และที่ร้ายกาจไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันแม้ว่าจะไม่ชัดแจ้งเสมอไป คือ ผลกระทบของลัทธิบริโภคนิยมทางวัตถุ การยกย่องตัวบุคคล และการทำตามความปรารถนาของมนุษย์อย่างเห็นแก่ตัว ให้กลายเป็นเป้าหมายสูงสุด

ของชีวิต โดยไม่คำนึงถึงผลด้านลบต่อผู้อื่น เหล่านี้ล้วนเป็นการละเมิดศักดิ์ศรี
ของมนุษย์ ซึ่งไม่อาจถูกมองข้ามได้ ไม่ว่าจะมาจากแหล่งใด รูปแบบใด และ
เกิดขึ้น ณ ที่ใด

สิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานที่สุด คือ สิทธิที่จะมีชีวิต

ชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ไม่อาจล่วงละเมิดได้ นับแต่ปฏิสนธิ
จนถึงวาระสุดท้ายตามธรรมชาติ

การตัดสินใจโดยเจตนาที่จะลิดรอนชีวิตของมนุษย์ผู้บริสุทธิ์ ถือเป็นความ
ผิดทางศีลธรรม

วัฒนธรรมแห่งชีวิตที่แท้จริง คือการพัฒนาสิทธิในการมีชีวิตในทุก
สถานการณ์

คือ การให้หลักประกันสำหรับการส่งเสริมศักดิ์ศรีมนุษย์ในทุก
สถานการณ์

วัฒนธรรมสิทธิมนุษยชนที่แท้จริง รวมความถึงการปฏิเสธความรุนแรง
ที่สืบเนื่องมาจากความยากจนหิวโหย ซึ่งสร้างความทุกข์ทรมานให้แก่มนุษย์
จำนวนมาก และความรุนแรงจากการทำลายสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติอย่าง
ไม่ยั้งคิด

ในทุกสถานการณ์ ทุกชุมชนท้องถิ่น

สิทธิในการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ พึงได้รับการส่งเสริม
และคุ้มครองอย่างยั่งยืน ด้วยหลักประกันทางกฎหมาย ทางการเมือง
ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

บทผนวก

สิทธิมนุษยชน ต้องเป็นธงชาติไทย
เป็นกรอบ เป็นธรรม เป็นความสำคัญยิ่งใหญ่
เป็นแสงนำ กลุ่มอำนาจและการเมืองไทย
ใช้ตามด้วย ห้อยท้าย เช่นในปัจจุบัน

บทผนวกที่ 1

ฐานความคิดและ
วัตถุประสงค์ของการวิจัย
เสนอ จามริก

เหตุผลและหลักความเข้าใจเบื้องต้น

แทบทุกครั้งที่เราพูดถึงประเด็นปัญหาเรื่องสิทธิมนุษยชน สิ่งแรกที่เราจะนึกถึงและใช้อ้างอิงกันจนเรียกได้ว่าเป็นธรรมเนียมนิยม ก็คือ “ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน” (The Universal Declaration of Human Rights) ซึ่งองค์การสหประชาชาติมีมติรับเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม ค.ศ. 1948 และกำลังจะมีการเฉลิมฉลองครบวาระ 50 ปี กันในปี ค.ศ. 1998 นี้ คำว่า “สากล” ที่ใช้กำกับชื่อปฏิญญา ประกอบกับความนิยมขึ้นในพลานุภาพของอารยธรรมตะวันตกอันแผ่ไพศาลออกไปทั่วโลก ชวนให้สื่อความหมายไปถึงสถานะความเป็นสังขธรรมและความเป็นจริงอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด และดังนั้น จึงย่อมมีความชอบธรรมยิ่งถือเป็นเกณฑ์คุณค่าและมาตรฐานนานาชาติโดยสมบูรณ์ ยิ่งไปกว่านั้น ความเชื่อศรัทธาในความเป็นสากลและชอบธรรมยังได้รับแรงเสริมส่งจากบรรดาทศกัณฐะระหว่างประเทศและปฏิญญาย่อยอื่นๆ ที่

ทยอยตามกันออกมาโดยลำดับ ยังผลให้สิทธิมนุษยชนมีสถานะเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายระหว่างประเทศ ทั้งในส่วนที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติ และในส่วนที่มีผลใช้บังคับโดยนัยของกฎหมาย¹

โครงการวิจัยเรื่อง “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” ที่นำเสนอไม่ได้ปฏิเสธ หรือว่าได้แย้ง “ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน” รวมทั้งข้อบัญญัติระหว่างประเทศอื่นๆ หากแต่ตระหนักเห็นถึงความสำคัญและจำเป็นที่จะต้องตั้งข้อสงสัยไม่เห็นด้วยกับกระแสความคิดและปฏิบัติในแบบที่สรุปรวบยอดยึดถือเอา “ปฏิญญาสากลฯ” และข้อบัญญัติระหว่างประเทศเหล่านี้เป็นเกณฑ์คุณค่าและมาตรฐานสูงสุดและสุดท้ายโดยปราศจากเงื่อนไข ทั้งนี้โดยคำนึงถึงพื้นฐานสภาพความเป็นจริงเกี่ยวกับเรื่องของสิทธิมนุษยชน อันเห็นสมควรกล่าวถึงไว้ในที่น้อยอย่างน้อย 3 ประการซึ่งเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน คือ ในประการแรก เป็นประเด็นความเข้าใจเกี่ยวกับสถานะความเป็นสากลของสิทธิ

¹ ในบรรดาข้อบัญญัติระหว่างประเทศเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่เป็นหลักๆ ก็ได้แก่:

- กติกาสิทธิระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิราษฎรและสิทธิทางการเมือง
- กติกาสิทธิระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม
- พิธีสารฉบับที่หนึ่ง แห่งกติกาสิทธิระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิราษฎรและสิทธิทางการเมือง
- อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิทางการเมืองของสตรี
- อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก
- อนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติเชื้อชาติทุกรูปแบบ
- ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิในการพัฒนา

มนุษย์ชน ความจริงก็คือว่า สิทธิมนุษยชนเป็นคุณลักษณะอันติดแน่นเนื่องอยู่ในธรรมชาติของมนุษย์เราโดยพื้นฐาน ดังที่จะได้ขยายความต่อไปในตอนหลัง ภายใต้หัวข้อ “ธรรมชาติมนุษย์ในฐานะเกณฑ์คุณค่าสากล” สำหรับในส่วนของการประกาศหรือข้อบัญญัติสิทธิต่างๆ ที่พยายามกระทำกันมานั้น ถึงบัดนี้ ได้เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่า เกณฑ์คุณค่าและมาตรฐานสิทธิที่มุ่งพยายามให้ครอบคลุมอย่างเบ็ดเสร็จเป็นสากลดังเช่น “ปฏิญญาสากลฯ” นั้น โดยแท้จริง เป็นแต่เพียงหลักการที่อิงอยู่โดยพื้นฐานกับวัฒนธรรมปัจเจกเสรีนิยม และประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ของโลกตะวันตก และขาดความสัมพันธ์เชื่อมโยงต่อสภาพความเป็นจริงทางเศรษฐกิจการเมือง บริบทวัฒนธรรม และประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ของสังคมโลกภายนอกตะวันตก ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายกันออกไป ในท่ามกลางการตื่นตัวเรียกร้องสิทธิความชอบธรรมจากแหล่งวัฒนธรรมอันหลากหลายของสังคมโลกยุคปัจจุบันเช่นนี้ ความหมายและหลักการของสิทธิมนุษยชนจึงอาจดูเป็นปัญหาซับซ้อน ขาดความแน่ชัดเหมือนดังเช่นที่เคยพากันยึดถือเอาเกณฑ์มาตรฐานแบบหนึ่งเดียวจากแหล่งวัฒนธรรมตะวันตกเป็นสรณะ แต่ทว่าทั้งหมดนี้ ก็ไม่ได้หมายความว่าคุณค่าและความยึดมั่นต่อหลักการสิทธิมนุษยชนจะต้องถูกบั่นทอนถดถอยลงไป ในทางตรงกันข้าม พลังความเป็นพลวัตของสิทธิมนุษยชนน่าจะกลับยิ่งกล้าแข็งขึ้น ด้วยเหตุที่สามารถปลดปล่อยตัวเองให้เป็นอิสระเสรีจากที่เคยถูกครอบงำภายใต้เอกอภิปลวัตวัฒนธรรมตะวันตก และในประการสำคัญ ยังจะเป็นการเปิดช่องทางให้ได้มีปฏิสัมพันธ์ประสานความพยายามคิดค้นแสวงหาความหมายและขอบข่ายของสิทธิมนุษยชนอย่างกว้างขวางและเป็นพลวัตสืบเนื่องไปโดยลำดับ โดยนัยนี้ แนวการมองประเด็นปัญหาเรื่องสิทธิมนุษยชน ก็จะพัฒนาไปในแนวทางของการประสานร่วมกัน “ระหว่างต่างอารยธรรม” (Inter-

civilizational approach) อันหลากหลายในทำนองที่ศาสตราจารย์โอนูมะ ยาสึอากิ แห่งคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยโตเกียวเสนอ² แทนที่จะเป็นไปในรูปของ “สากลนิยม” แบบตะวันตกแต่ฝ่ายเดียว

เจตนารมณ์ของโครงการวิจัยเรื่อง “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” ก็คือมุ่งตอบสนองพลวัตของการคิดค้นแสวงหาที่ว่านี้ การใช้คำว่า “สิทธิมนุษยชนไทย” ในที่นี้ ไม่ได้หมายถึงไปถึงว่า ต้องการจะทำให้เรื่องราวของสิทธิมนุษยชนกลายเป็นเพียงเรื่องของไทยๆ หรือแบบไทยๆ ไป หรือว่าเพียงเพื่อหลีกเลี่ยงไม่เกี่ยวข้องสัมพันธ์หรือให้การรับรู้รับรองถึงหลักคิดหลักปฏิบัติต่างๆ ของโลกภายนอก หามิได้เลย แต่ “สิทธิมนุษยชนไทย” มีความมุ่งหมายในเชิงบวก ในความพยายามคิดค้นแสวงหาจากภายในวัฒนธรรมและประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ของตนเองซึ่งต้องถูกละเลยมองข้ามกันมาช้านาน ทั้งนี้ เพื่อว่าจะได้มีส่วนร่วมในเวทีกระบวนการอันเปิดกว้างเป็นสากลของการเสริมสร้างความหมาย หลักการ และขอบข่ายของสิทธิมนุษยชนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นไปตามความเป็นจริง

² Onuma Yasuaki, “The Need for an Intercivilizational Approach to Evaluating Human Rights”, *Human Rights Dialogue*, Volume 10 , September, 1997 หน้า 4-6.

Joseph A. Camilleri, “Human Rights, Cultural Diversity and Conflict Resolution: The Asia Pacific Context” , *Pacific Review*, Vol 6, No. 2, 1994 หน้า 18-21.

ประการที่สอง เป็นปัญหาแบ่งแยกระหว่างสิทธิราษฎรและสิทธิทางการเมืองด้านหนึ่ง กับในอีกด้านหนึ่ง สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เป็นความจริงที่ว่า “ปัญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน” ได้ครอบคลุมรวมสิทธิทั้งสองด้านเข้าไว้ด้วยกัน แต่ก็ดังเป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า การรวมครอบคลุมเช่นนี้ เป็นผลสืบเนื่องจากการประนีประนอมระหว่างมหาอำนาจฝ่ายตะวันตกกับมหาอำนาจฝ่ายสังคมนิยมในฐานะผู้ร่วมชัยชนะสงครามโลกครั้งที่สองด้วยกัน โดยฝ่ายแรก มีแนวโน้มโน้มเอียงไปทางด้านสิทธิราษฎรและสิทธิทางการเมือง ส่วนฝ่ายหลังโน้มเอียงไปทางด้านสิทธิเศรษฐกิจและสังคม^๓ ดังนั้น จึงไม่เป็นที่น่าประหลาดใจนักที่ในภาคปฏิบัติจริงๆ แล้ว มหาอำนาจฝ่ายตะวันตกผู้ได้ชื่อว่าเป็นผู้นำและเป็นแรงบันดาลใจในเรื่องสิทธิมนุษยชน คงให้ความสำคัญแต่เฉพาะในด้านสิทธิราษฎรและสิทธิทางการเมือง โดยยึดมั่นถือมั่นเอาว่าเป็นสิทธิมนุษยชนเดียวที่แท้จริงในโลก และเพราะฉะนั้น จึงเป็นสากลเบ็ดเสร็จเด็ดขาดดังกล่าวมาข้างต้น โดยนัยนี้ เรื่องของสิทธิมนุษยชนจึงถูกนิยามอย่างคับแคบ จำกัดความหมายและขอบข่ายอยู่เฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล สิทธิในทรัพย์สินและหลักนิติธรรม หรืออีกนัยหนึ่ง เรื่องที่จะพึงมีผลใช้บังคับโดยกลไกทางกฎหมายและศาลได้ แต่ในขณะเดียวกันเรื่องปัญหาเศรษฐกิจสังคม ซึ่งกำลังขยายตัวและทวีความรุนแรงยิ่งๆ ขึ้นโดยลำดับ

^๓ เสน่ห์ จามริก: “คำชี้แจงโครงการวิจัย ‘พัฒนาการสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย’” ใน การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ.2529 หน้า (5)–(6).

อย่างเช่น ปัญหาช่องว่างระหว่างคนมีเงินจน ความยากจน ทุพโภชนาการ การไร้ที่อยู่อาศัย ไร้การศึกษา ฯลฯ เหล่านี้กลับต้องถูกละเลยหรือมองข้ามไปในสายตาของนักสิทธิมนุษยชนตะวันตก แม้ในขณะนี้ จะได้เริ่มมีการกล่าวขวัญถึงเรื่องสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมกันบ้างประปราย แต่ก็ยังเป็นไปอย่างแผ่วเบาเต็มที่ ไม่มีที่ท่าว่าจะจริงจังอะไรในทางปฏิบัติ⁴

ไม่ว่าเท่านั้น แม้กระทั่งรายการสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมตามที่บัญญัติขึ้นไว้ในปฏิญญาสากล และกติกาสัญญาระหว่างประเทศ ซึ่งมักเหมาะสมกับง่าย ๆ ว่าสอดคล้อง หรือตอบสนองกับสภาวะปัญหาและความต้องการทางเศรษฐกิจ และบริบทสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาติด้อยพัฒนา หรือกำลังพัฒนา แต่โดยแท้ที่จริง เมื่อพิจารณาห้กันโดยถ่องแท้แล้ว ก็จะได้เห็นว่า เป็นเพียงข้อบัญญัติที่สะท้อนออกมาจากบริบทวัฒนธรรมและประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์สังคมนิยมของอดีตสหภาพโซเวียต ในฐานะผู้ร่วมชัยชนะสงครามโลกครั้งที่สองดังกล่าวแล้ว และถึงแม้ว่าจะขัดแย้งกับฝ่ายทุนเสรีนิยมตะวันตก หากแต่โดยรากฐานจริงๆ แล้วต่างก็ร่วมอยู่ในกระแสลัทธิอุตสาหกรรมนิยมด้วยกัน⁵ ซึ่งเป็นต้นตอสำคัญของปรากฏการณ์บ้านทอนทำลายสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมส่วนที่ถูกแบ่งแยกและแปลกแยกออกไปเป็นภาคเกษตรและชนบท ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจการกดขี่ขูดรีด เพื่อเสริมสร้างความเจริญเติบโตของภาคเมืองและอุตสาหกรรม ในบริบทสังคมวัฒนธรรมเช่นนั้น สิทธิทางเศรษฐกิจสังคมตามที่ยึดถือปฏิบัติกันมาอย่างดีก็ให้

⁴ Onuma Yasuaki อ้างแล้ว และ Chris Jochnick, "Human Rights for the Next Century", *Human Rights Dialogue*, อ้างฉบับเดียวกัน หน้า 6-7.

⁵ Alvin Toffler, *The Third Wave*, Bantam Book, 1981 หน้า 99-102.

ความหมายเป็นแต่เพียงสิทธิตามที่และเท่าที่จะอำนวยให้ภายใต้ระบบรัฐสวัสดิการเท่านั้น ไม่ใช่สิทธิในเชิงบวกที่บุคคลหรือกลุ่มชนขอระบบอย่างเช่น ชาวไร่ ชาวนาจะพึงสร้างสรรค์แสวงหาของตนเองได้อย่างอิสระเสรี

รวมความแล้ว ไม่ว่าจะมองไปที่กลุ่มสิทธิราษฎรและสิทธิทางการเมืองด้วยความยึดมั่นถือมั่นว่ามีความเป็นสากลเบ็ดเสร็จเด็ดขาดแบบตะวันตกก็ดี หรือว่าจะมุ่งไปทางกลุ่มสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมเพื่อสนองตอบปัญหาเศรษฐกิจสังคมในแบบฉบับของรัฐสวัสดิการ จึงไม่ใช่คำตอบทั้งหมดสำหรับสังคมไทย ซึ่งโดยพื้นฐานเป็นสังคมเกษตรกรรมและชนบท ดังที่เป็นที่ทราบๆ กันดีอยู่ เราได้ใช้นโยบายและยุทธศาสตร์โหมสร้างอุตสาหกรรมกันมาถึงเกือบสี่ทศวรรษ ภายใต้กระแสความเชื่อของผู้นำที่ว่า การทำให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าได้นั้น จะต้องลดอัตราส่วนประชากรภาคเกษตรให้เหลือเพียงร้อยละ 10-15 เยี่ยงบรรดาประเทศอุตสาหกรรมอื่นๆ ทั้งหมด แต่จนถึงบัดนี้จำนวนประชากรภาคเกษตรและชนบทก็ยังคงประกอบเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศถึงราวร้อยละ 60 วิฤตความชะงักถดถอยทางเศรษฐกิจในช่วงตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2530 แสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งถึงขีดจำกัดในอันที่จะเดินไปในแนวทางของทุนนิยมอุตสาหกรรม โดยแบ่งแยกแบ่งภาคกันระหว่างอุตสาหกรรมกับเกษตรกรรม เมืองกับชนบท อย่างเช่นที่เป็นอยู่ ซึ่งเป็นการบั่นทอนทำลายโอกาสช่องทางของการพัฒนาเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและการพัฒนาอย่างยั่งยืน อันเป็นภูมิปัญญาแบบเนื่องอยู่ในสังคมวัฒนธรรมไทยมาเป็นเวลานาน มองจากแง่มุมของสิทธิมนุษยชน สิทธิของเกษตรกรจึงจัดอยู่ในประเภทสิทธิของเสรีชนโดยแท้ และแตกต่างห่างไกลจากสิทธิทางเศรษฐกิจสังคมสำหรับกลุ่มชนในสังคมอุตสาหกรรม ซึ่งขึ้นอยู่กับตลาดจ้างงานไม่ว่าจะเป็นโดยเอกชนหรือรัฐก็ตาม

สุดท้ายประการที่สาม เป็นเรื่องของกาลเวลาโดยมองประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชนจากแง่มุมของวิกฤตการเปลี่ยนแปลง ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นถึงธรรมชาติความเป็นพลวัตและปฏิสัมพันธ์ ในความหมายและขอบข่ายของสิทธิมนุษยชน ประเด็นก็คือว่า พลวัตและปฏิสัมพันธ์ที่วุ่นวายจะอุบัติขึ้นเรื่อยๆ หากแต่เป็นผลสะท้อนจากพัฒนาการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ และทั้งเป็นแรงกระตุ้นความสำนึกและการเรียนรู้แสวงหา ด้วยเหตุฉะนั้น ความหมายและขอบข่ายของสิทธิมนุษยชน จึงไม่อาจเป็นที่เข้าใจได้ในแง่เป็นกฎเกณฑ์มาตรฐานที่หยุดนิ่งหรือเป็นภาพนิ่ง หากแต่มีความหมายในแง่ของ **กระบวนการปฏิสัมพันธ์อันเป็นพลวัต** ดังที่ Jacques Maritain ได้ตั้งเป็นข้อสังเกตไว้อย่างแหลมคมว่า:⁶

ไม่มีปัญญา หรือคำประกาศสิทธิมนุษยชนใดจะเป็นที่สิ้นสุดหรือสุดท้าย แต่ (ปัญญาสิทธิมนุษยชน) จะควบคู่กันไปด้วยกันเสมอกับสภาวะของจิตสำนึกและอารยธรรมตรงช่วงขณะหนึ่งในประวัติศาสตร์

ประเด็นก็คือว่า สังคมไทยได้ก้าวมาถึงจุดหนึ่งในประวัติศาสตร์ ซึ่งความหมายและขอบข่ายของสิทธิมนุษยชนจำเป็นต้องได้รับการทบทวนและประเมินโดยคำนึงถึงสภาวะการณ์ที่ได้เปลี่ยนแปลงไป และผลกระทบต่อสัมพันธ์ภาพทางอำนาจกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม พิจารณาดูในแง่ที่ อาจสรุปได้ว่า สังคมการเมืองไทยได้ผ่านวิกฤตการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง 2 ยุค

⁶ อ้างใน Joseph A. Camilleri อ้างแล้ว หน้า 20.

หลักๆ ด้วยกัน กล่าวคือ ยุคแรกเริ่มด้วยพลังกดดันของจักรวรรดินิยมตะวันตก ให้เศรษฐกิจการเมืองไทยต้องตกอยู่ภายใต้การะจำยอมถูกจำกัดอธิปไตยบางส่วนด้วยสนธิสัญญาเบาริ่ง เมื่อปี พ.ศ.2398 ควบคู่ไปกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย ต่อจากนั้น เราได้เห็นปรากฏการณ์เรียกร้องสิทธิเสียงทางการเมืองและการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจภายในแวดวงของกลุ่มชนชั้นนำภาคราชการ ตลอดจนจนถึงรัฐประหารสถาปนา “ระบอบปฏิวัติ” ของกลุ่มจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์-ประภาส ในปี พ.ศ.2501 จากนั้น ประวัติศาสตร์สังคมการเมืองไทยก็อย่างก้าวเข้าสู่ยุคที่ 2 ถึงปัจจุบัน เริ่มต้นด้วยการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางของธนาคารโลก เพื่อผลักดันให้เศรษฐกิจไทยเข้าสู่ระบบทุนอุตสาหกรรมนิยม และตลาดโลกอย่างเต็มตัว ในช่วงเผด็จการทหารสฤษดิ์-ธนะรัชต์-ประภาส ซึ่งจบลงด้วยการปฏิวัติมวลชน 14 ตุลาคม 2516 ประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชนยังคงวนเวียนอยู่ในเรื่องของสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลและทางการเมือง ซึ่งก็เป็นที่น่าสนใจได้ แต่ถึงกระนั้นก็เริ่มมีเสียงประท้วงเรียกร้องถึงปัญหาความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจและสังคม หากแต่ว่าปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคมต้องถูกกลบเกลื่อนเจือจางไปด้วยประเด็นปัญหาขัดแย้งเชิงอุดมการณ์ระหว่างค่ายเสรีนิยม และค่ายสังคมนิยม เพิ่งมาในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาเมื่อที่เศรษฐกิจ “เปิดเสรีทางการเงิน” ของไทยเฟื่องฟูถึงขีดสูงสุด แล้วกลับแตกสลายต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจกำกับควบคุมจากภายนอก ประเด็นปัญหาสิทธิทางด้านเศรษฐกิจและสังคมค่อยๆ เป็นที่แจ่มชัดขึ้นตามลำดับ พร้อมๆ กับตัวละครที่เกี่ยวข้องก็ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป ในสภาวะการณ์ที่แปรเปลี่ยนไปเช่นนี้ โจทย์สำหรับการศึกษาวิจัยเรื่องสิทธิมนุษยชน จึงย่อมจะต้องเริ่มต้นกันที่การทำความเข้าใจกับสิ่งที่โครงการวิจัยนี้ตั้งชื่อประกอบไว้ว่า “สถานการณ์สากล”

ภูมิหลังสถานการณ์

พิเคราะห์จากแง่ของวิกฤตการเปลี่ยนแปลงอันส่งผลกระทบไปถึงสถานะความหมาย และขอบข่ายของสิทธิมนุษยชนแล้ว ทศวรรษ พ.ศ.2530 ถือได้ว่าเป็นหลักหมุดสำคัญบ่งบอกถึงทิศทางของเศรษฐกิจการเมืองโลกที่จะเป็นไปเมื่ออย่างเข้าสู่คริสต์ศตวรรษใหม่ เป็นพัฒนาการเปลี่ยนแปลงที่คู่ขนานกันไประหว่างเศรษฐกิจการเมืองระดับโลก และจากระดับโลกสู่การเปลี่ยนแปลงภายในของไทย ในด้านการเมือง โลกได้ประจักษ์เห็นการพังทลายของกำแพงเบอร์ลินและการแตกสลายของจักรวรรดิคอมมิวนิสต์ จากพลังกระแสสิทธิมนุษยชนภายในอดีตสหภาพโซเวียตเอง เป็นการจบฉากสงครามเย็นนับแต่ช่วงชิงอำนาจและอุดมการณ์หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ในด้านเศรษฐกิจกระแสโลกาภิวัตน์กระชับความแข็งแกร่งของระบบทุนนิยมขึ้นด้วยการผนวกและรวมศูนย์อำนาจเศรษฐกิจโลกภายใต้อำนาจควบคุมของกลุ่มบริษัทข้ามชาติ ภายใต้ระบบรวมศูนย์อำนาจใหม่นี้ ระบบการผลิตอาจกระจายออกไปตามประเทศด้อยและกำลังพัฒนาต่างๆ เพื่อลดต้นทุนการผลิตและการตลาด แต่อำนาจการเงินคงรวมศูนย์อยู่ที่บริษัทข้ามชาติไม่กี่แห่ง และด้วยระบบรวมศูนย์อำนาจการเงิน พร้อมทั้งพลังปฏิวัติทางเทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และข่าวสารข้อมูลนั่นเอง ที่ทั้งบริษัทข้ามชาติและสถาบันการเงินการธนาคารเข้ามามีบทบาท และอิทธิพลอย่างสูงส่ง ต่อการเคลื่อนย้ายและกำกับควบคุมการหมุนเวียนไหลเข้าไหลออกของเงินทุนและเงินตราระหว่างประเทศ

จุดเปลี่ยนที่ส่งผลกระทบอย่างสำคัญ ก็คือนโยบายจูงใจปล่อยเสรีทางการเงินให้ปลอดจากการควบคุมของรัฐบาล ด้วยการยกเลิกอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราที่กำหนดไว้หรืออีกนัยหนึ่ง ปล่อยค่าของเงินตราให้ลอยตัวไปตามสภาวะของตลาด ทั้งนี้โดยเริ่มมาจากสหรัฐฯ และกลุ่มประเทศมหาอำนาจอุตสาหกรรม

หกรมตั้งแต่ช่วงคริสต์ทศวรรษ 1970 จากนั้นมา เศรษฐกิจการเมืองโลกก็เข้าสู่ยุคเศรษฐกิจตลาดเสรีอย่างเต็มภาคภูมิ หากแต่อยู่ภายใต้การครอบงำและกำกับของศูนย์อำนาจดังกล่าว พร้อมด้วยคาถานโยบาย 3 ประการ อันได้แก่ การยกเลิกการควบคุมของรัฐ (Deregulation) การปล่อยเสรีทางการค้า (Liberalization) และการแปรรูปรัฐวิสาหกิจให้เป็นของเอกชน (Privatization)⁷ เป้าหมายหลัก ก็คือ การเปิดและควบคุมแหล่งตลาดและแหล่งทรัพยากรธรรมชาติทั่วโลก ด้วยนโยบายและวิธีการทางเศรษฐกิจการเงิน

ภายในกรอบของพัฒนาการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจการเมืองโลก ดังกล่าวมาโดยสังเขปนี้เอง ที่เศรษฐกิจการเมืองของไทยดำเนินมาโดยตลอดภายหลังยุค “โชติช่วงชัชวาล” ของรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ และยุคการเมืองเงินตราสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เริ่มต้นด้วยยุคนโยบายเปิดเสรีทางการค้าของรัฐบาลอานันท์ ปันยารชุน และตามมาด้วยยุคนโยบายเปิดเสรีทางการเงิน หรือวิเทศธนกิจ ของรัฐบาลชวน หลีกภัย ผ่านมาจนถึงยุควิกฤตทางเศรษฐกิจการเงินในปัจจุบันที่ต้องเข้าอยู่ภายใต้การระงับของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ หรือ ไอเอ็มเอฟ ซึ่งโดยแท้จริง ก็คืออาวุธเครื่องมือทางเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศของกลุ่มมหาอำนาจอุตสาหกรรมทั้ง 7

⁷ Noam Chomsky, *Year 501: The Conquest Continues*, Boston, South End Press, 1993 หน้า 50-52.

Hans-Peter Martin & Harald Schumann, *The Global Trap: Globalization & the Assault on Democracy & Prosperity*, translated by Patrick Camiller, London & New York, Zed Books Ltd., 1997 หน้า 8 และ 47-48.

นั่นเอง^๘ ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น ในกระแสเศรษฐกิจการเมืองภายในเอง ผลที่ตามมากับกระแส “ปฏิรูปการเมือง” และระบอบรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2540 ก็คือ ระบบและเครือข่ายชนชั้นปกครองใหม่ อันประกอบด้วยกลุ่มทุนที่เรียกว่า “ทุนชาติที่เป็นพันธมิตรกับทุนนานาชาติ” พร้อมทั้งกลุ่ม “นักบริหารอาชีพ” หรือที่ใช้เรียกขานกันทั่วไปว่า “มืออาชีพ” ซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่กับกลุ่มผลประโยชน์ทางธุรกิจและการเงินระหว่างประเทศ และทั้งหมดมีแนวโน้มที่จะถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งในเครือข่ายของระบบอำนาจและผลประโยชน์ เศรษฐกิจการเมืองโลกที่กำลังผันแปรไปสู่การรวมศูนย์อำนาจ ภายใต้กระแสทุนนานาชาติดังกล่าวแล้ว^๙

^๘ Hans-Peter Martin & Hanaid Schumann แหล่งอ้างอิงเดียวกัน กลุ่ม G7 เปลี่ยนเพิ่มเป็น G8 โดยรัสเซียได้เข้าร่วมสมทบด้วยเมื่อไม่นานมานี้

Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and The Remaking of World Order*, New York, Touchstone Book, 1998 หน้า 183-184.

เกี่ยวกับประเด็นเรื่องกระแสครอบงำโลกของมหาอำนาจตะวันตก โปรดดูเพิ่มเติม Jeremy Corbyn, “Political Domination of Northern Domination and Its Consequences for The Rights of Five-Sixths of Humanity” และ Martin Khor, “Northern Domination of The Global Economy and Some Human Rights implication” ใน *Human Wrongs: Reflections on Western Global Dominance and its Impact on Human Rights*, Just World Trust (JUST), 1996 หน้า 46-58 และ 59-78 ตามลำดับ.

^๙ รามบุตรี 516: ผู้จัดการรายวัน 29 สิงหาคม 2539,

เสน่ห์ จามริก: “ปัจจัยลึกลับด้วย ‘ปฏิรูปการเมือง’” ใน *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ มุสลิชิ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่สอง 2540* หน้า 400-407.

ยิ่งไปกว่านั้น นอกเหนือไปจากการครอบงำควบคุมทางการเมืองและการเงินแล้ว การคิดค้นก้าวหน้าทางเทคโนโลยีใหม่ๆ โดยเฉพาะทางด้านชีวภาพ รวมทั้งระบบสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา ยังถูกใช้เป็นเครื่องมือในความพยายามช่วงชิงควบคุมทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ อันมีอยู่อุดมสมบูรณ์ตามท้องที่ชนบทไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของป่าเขตร้อนของโลก และเป็นแหล่งผลิตปัจจัยจำเป็นต่อการดำรงชีวิต โดยเฉพาะทางด้านอาหารกับยา สำหรับผู้คนในชุมชนท้องถิ่น พฤติการณ์เช่นนี้ ย่อมไม่อาจปฏิเสธได้ว่าเป็นช่องทางทำให้เกิดการกระทำล่วงละเมิดและคุกคามสิทธิในชีวิตของมนุษย์อย่างชัดเจน¹⁰

ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ในบริบทและสภาพบรรยากาศทางเศรษฐกิจการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ ผลกระทบและประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชนก็ย่อมจะต้องปรับเปลี่ยนไปตามสภาพความเป็นจริง ณ จุดนั้นในประวัติศาสตร์ แต่ทั้งนี้ ก็จำเป็นต้องมีการพิจารณาถึงผลกระทบจากการดำเนินงาน ให้ถ่วงแท้ตามสมควร อย่างเช่นอาจมีทางมองกันไปได้ว่า เนื่องจากสงครามเย็นและความขัดแย้งเชิงอุดมการณ์การเมืองได้ปิดฉากลงแล้ว เรื่องของเผด็จการและนักโทษการเมืองก็ย่อมจะลดน้อยถอยลงไป สิทธิส่วนบุคคลและสิทธิทางการเมืองขยายตัวขึ้น ในสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นนั้น ประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชนจริงๆ ก็คงจะเป็นเรื่องของสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นสำคัญ กล่าวคือ โดยคำนึงถึงปัญหาอย่างเช่น ช่องว่างระหว่างคนมีเงินจน ความยากจน ความอด

Noam Chomsky อ้างแล้ว หน้า 61, 73 และ 80,

Winin Pereira, *Inhuman Rights*, Penang, Third World Network, 1997 หน้า 5-6 และ 63-67.

¹⁰ Noam Chomsky อ้างแล้ว หน้า 112-117.

อยากขาดแคลน ฯลฯ ซึ่งนับวันจะแผ่ขยายกว้างขวางขึ้นโดยลำดับ”¹

แนวการมองปัญหาทำนองดังกล่าว มีจุดอ่อนตรงที่เป็นการแบ่งกลุ่มแบ่งประเภทสิทธิมนุษยชนตามอคติทางอุดมการณ์และวิชาการที่เป็นอยู่ ความจริงแล้ว สิทธิมนุษยชนทั้งหลายทั้งปวงเป็นเรื่องเดียวกัน และเกี่ยวข้องเชื่อมโยงเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน นั่นก็คือว่า ปัญหาขัดแย้งเรื่องสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม อาจเป็นสาเหตุนำไปสู่กรณีปัญหาทางด้านสิทธิส่วนบุคคลและสิทธิทางการเมืองก็ได้ และในทางกลับกัน รวมความแล้ว แม้ในสถานการณ์ที่แปรเปลี่ยนไปและโดยพื้นฐานของโครงสร้างสัมพันธภาพทางอำนาจที่เกิดขึ้นใหม่ จากกลุ่มพลังทุนนานาชาติลงไปสู่กลุ่มทุนและกลุ่มสังคมต่างๆ ภายในชาติดังกล่าว ประเด็นปัญหาอาจจะโน้มเอียงไปในเรื่องของสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า จะละเลยหรือลดความใส่ใจในเรื่องของสิทธิส่วนบุคคลและสิทธิทางการเมืองลงไป จะอย่างไรก็ตาม สำหรับโครงการวิจัยเรื่อง “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” นี้ มิได้มองความหมายของสิทธิมนุษยชนในลักษณะแยกส่วน แยกประเภท หากแต่เป็นไปในลักษณะองค์รวม ดังที่จะขยายความในตอนต่อไป

บนพื้นฐานของสถานการณ์และความเข้าใจที่ว่ามานี้ ประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ยุคเปิดเสรีทางเศรษฐกิจการเงิน อาจพิจารณาได้ในมิติ หรือกลุ่มปัญหาใหญ่ๆ ดังนี้

(1) กระแสบรรษัทข้ามชาติและสถาบันเศรษฐกิจการเงินระหว่างประเทศ เหนืออธิปไตยแห่งชาติ และกระบวนการประชาธิปไตย

¹ Chris Jochnick อ้างแล้ว หน้า 6.

(2) โครงสร้างและกระบวนการประชาธิปไตย และรัฐธรรมนูญภายใต้กระแสเศรษฐกิจตลาดเสรี (รัฐธรรมนูญ 2540 มาตรา 87)

(3) เทคโนโลยี โดยเฉพาะทางด้านชีวภาพและด้านข้อมูลข่าวสาร รวมถึงปัญหาสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา

(4) ชุมชนท้องถิ่น รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นและสิทธิเกษตรกรในการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองและยั่งยืน

(5) ทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาสภาพแวดล้อม รวมถึงความหลากหลายทางชีวภาพ

(6) กลุ่มคนจนและกลุ่มผู้ด้อยโอกาสต่างๆ จากผลกระทบของโครงการพัฒนา

(7) สภาวะระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์

ตามรายการที่ระบุมานี้ คงจะไม่ได้จบสิ้นแต่เพียงแค่นี้ ยังอาจมีประเด็นอื่นๆ ตามมาอีก ตามมุมมองที่จะคิดอ่านกัน สำหรับในที่นี้ คงมีข้อสังเกตสองสามประการเพิ่มเติมประกอบการพิจารณาคือประการแรก ภัยคุกคามต่อสิทธิมนุษยชนในสถานการณ์ปัจจุบัน จะเน้นไปที่บริษัทข้ามชาติและสถาบันการเงินระหว่างประเทศ ในฐานะเป็นตัวกำกับนโยบายเศรษฐกิจมหภาคจากภายนอกในยุคโลกาภิวัตน์ นอกเหนือไปจากที่ตัวรัฐบาลภายใน ซึ่งก็เป็นสิ่งที่เริ่มจะมองเห็นกันชัดเจนขึ้นในขณะนี้¹² ประการที่สอง จุดเน้นของแนวทางแก้ไข

¹² Chris Jochnick อ้างแล้ว หน้า 8

Kalinga Seneviratne "The Currency Crisis, Human Rights, and the Media", *Just Commentary*, No.11, April 1998 หน้า 3.

ปัญหา จะมีขอบข่ายนอกเหนือออกไปจากเรื่องของกลไกทางกฎหมาย และศาลอย่างที่ยึดถือกัน แต่จะมุ่งไปที่ตัวโครงสร้างและกระบวนการประชาธิปไตย รวมทั้งนโยบายสังคม โดยเฉพาะในระดับชุมชนท้องถิ่น¹³ และประการที่สาม ทั้งหลายทั้งปวงที่กล่าวมา จุดมุ่งหมายคงอยู่ที่เรื่องของคนนั่นเองเป็นแกนกลางของปัญหาทั้งหมด เป็นจุดรวมและเกณฑ์คุณค่าที่จะประเมินความหมายและขอบข่ายของสิทธิมนุษยชนให้สอดคล้องต่อสิ่งที่เรียกว่า “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” (รัฐธรรมนูญ 2540 มาตรา 4 ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน คำปรารภ และข้อ 1) อย่างแท้จริง

ธรรมชาติมนุษย์ในฐานะเกณฑ์คุณค่าสากล

จริงๆ แล้ว ในตัวคนเราเองเป็นแหล่งที่มาของสิทธิเสรีภาพ และเพราะฉะนั้น จึงเป็นหัวใจของเรื่องสิทธิมนุษยชนทั้งหมด การที่บรรดาปราชญ์ตะวันตกหลังยุคปลดปล่อยพันธนาการทางความคิดจากคริสต์ศาสนจักรแล้ว ต่างพากันประกาศว่า คนเกิดมาเสรี นั้น นับว่าไม่ได้ผิดเพี้ยนไปจากความเป็นจริงอะไร จุดสำคัญอยู่ที่จะต้องประเมินทำความเข้าใจถึงคุณค่าความสำคัญของคนที่ต้องแท้ อย่างน้อยก็เพื่อให้เกิด “...สติปัญญาที่จะรู้ว่า จะทำการต่อสู้เพื่อเสรีภาพกันอย่างไร โดยไม่พลอยเป็นการทำลายเสรีภาพไปด้วยในขณะเดียวกัน”¹⁴ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เราต่างเห็นๆ กันอยู่ในทุกวันนี้ โดยนัยนี้ คนกับสิทธิ

Grahame Russell, “Poverty is a violation of Human Rights”, *Resurgence*, Issue No.92 KDN PP6738/1/97 page 32-33.

¹³ Onuma Yasuaki และ Chris Jochnick อ้างแล้ว.

มนุษย์ชนจึงเป็นปัญหาสองด้านอยู่เสมอ และค่าของคนในตัวเองก็คงไม่ใช่เครื่องวัดทุกสิ่งทุกอย่างดังที่คติตะวันตกเชื่อถือ หากแต่ในคตินิพุทธศาสนา คนยังจะต้องเป็นผู้ถูกวัดด้วยเกณฑ์คุณค่าที่ทำให้ลัทธิเสรีภาพทำหน้าที่เป็นสื่อเชื่อมโยงให้ทั้งคนกับคน และคนกับธรรมชาติ สามารถดำรงคงอยู่ร่วมกันได้

คำอธิบายเปรียบเทียบถึงธรรมชาติมนุษย์ที่เป็นพลวัต และใกล้เคียงกับสภาพความเป็นจริง ก็เห็นจะได้แก่ของปราชญ์จอห์น สจ๊วต มิลล์ กล่าวคือ:

ธรรมชาติมนุษย์ ไม่ใช่เครื่องจักรกลที่จะสร้างกันขึ้นมา ให้ตรงตามต้นแบบอย่างหนึ่ง แล้วก็กำหนดให้ทำงานไปตามที่ถูกสั่งเอาไว้ แต่ (ธรรมชาติมนุษย์) เป็นเสมือนต้นไม้ที่จะต้องเติบโต และพัฒนาตนเองในทุกๆ ด้าน ตามความโน้มเอียงของพลังภายใน ซึ่งทำให้ธรรมชาติมนุษย์ เป็นสิ่งมีชีวิต¹⁵

ในคตินิพุทธศาสนา พระธรรมปิฎก เมื่อครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ พระราชวรมุนี ได้ให้ถ้อยคำอธิบายยืนยัน ถึงความมีอิสระภาพของคนในการพัฒนาตนเอง ในอีกระดับหนึ่งว่า:

...มนุษย์มีศักยภาพที่จะบรรลุธรรมสูงสุด ซึ่งทำให้เข้าถึงชีวิตที่มีอิสระภาพและความสุข การที่จะบรรลุธรรมสูงสุดนี้

¹⁴ คัดแปลจาก Soedjatmoko, "Development and Freedom", Ishizuka Memorial Lectures , 1979 อ้าง ในเสน่ห์ จามริก: พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2531 หน้า 11.

¹⁵ คัดแปลจาก John Stuart Mill, *On Liberty*, Oxford, Basil Blackwell, 1948 หน้า 52.

มนุษย์จะต้องพัฒนาตนเองทั้งทางกาย ทางศีล ทางจิต และ
ทางปัญญา ...ดังนั้น ความมีอิสรภาพในการพัฒนาตนเอง
และการช่วยเหลืออำนวยความสะดวกในการพัฒนาตนเอง จึงเป็นราก
ฐานของพุทธจริยธรรม...

ถ้าสิทธิในการพัฒนาตนเองถูกกีดกันหรือจำกัด ก็เป็นสิทธิอัน
ชอบธรรมที่จะดิ้นรนชนวนขวาย เพื่อสิทธินั้น...¹⁶

ในขณะเดียวกัน อิสรภาพในการพัฒนาตนเองที่ว่านี้ ยังตั้งอยู่บนพื้นฐานของ
คุณค่าสองด้านประกอบกัน กล่าวคือ:

พระพุทธธรรมมองเห็นชีวิตด้านในของบุคคลโดยสัมพันธ์
คุณค่าด้านนอก คือ ทางสังคมด้วย และถือว่าคุณค่าทั้งสอง
ด้านนี้เชื่อมโยงต่อเนื่องถึงกัน ไม่แยกจากกัน และสอดคล้อง
เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน¹⁷

ความจริงก็คือว่า อิสรภาพในการพัฒนาตนเองนั้น มิได้มีอยู่เป็นอยู่ใน
ฐานะที่มนุษย์เป็นเพียงหน่วยอะตอม หรือปัจเจกบุคคลสุดโต่งแบบตัวใครตัว
มันเท่านั้น หากแต่ด้วยความสำนึกแห่งความเป็นเพื่อนมนุษย์ในตัวเองที่จะพึง
มีต่อพันธะหรือความผูกพันทางสังคมด้วย ในทางพุทธศาสนาอีกเช่นเดียวกัน

¹⁶ พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต): “คำนำ” ใน เสน่ห์ จามริก: พุทธศาสนา
กับสิทธิมนุษยชน อ่างแก้ว หน้า 7-8.

¹⁷ พระศรีวิสุทธิโมลี (พระธรรมปิฎก): “พุทธธรรม” ใน วรรณไวทยากร ชุมม
บทความวิชาการ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ พ.ศ.2514 หน้า 187.

มิติและวัตถุประสงค์ทางสังคมเป็นที่เห็นได้ชัด ดังคตินิยมอันมีมาในมหาวรรค สังคยตตนิยาย ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรักษาดนก็ชื่อว่ารักษาผู้อื่นด้วย เมื่อรักษาผู้อื่นก็ชื่อว่ารักษาดนด้วย” และสังฆธรรมข้อนี้ก็เริ่มเป็นที่กล่าวขวัญกันบ้างแล้วในวงวิชาการปัญญาชนของตะวันตก ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่ยึดมั่นถือนั่นอยู่ในคติปัจเจกนิยมเป็นหลักใหญ่ แม้จะไม่ได้คิดอ่านกันในแนวของพุทธธรรมที่เดียวนัก แต่ก็อยู่ในแนวทางของการมองเห็นคุณค่าของคนทั้งในแง่มุมของนิเวศและของความเป็นชุมชนในวิถีชีวิตอันหลากหลายของมนุษย์ อย่างเช่นที่พูดกันถึงคุณค่าของคนในฐานะ “บุคคลในชุมชน” (person-in-community) เป็นต้น¹⁸ โดยนัยนี้ คนเราโดยธรรมชาติ จึงมีความหมายเป็นทั้งบุคคลปัจเจกและบุคคลสังคม มีทั้งความใฝ่อิสระภาพและสัญชาตญาณแห่งความร่วมมือไปในขณะเดียวกัน ในกระบวนการดำรงชีวิต

ฐานความคิดของโครงการวิจัยเรื่อง “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” มีจุดเริ่มต้นที่ตรงนี้ คือธรรมชาติของมนุษย์ที่จะต้อง “เติบโตและพัฒนาตนเอง” และด้วยศักยภาพสร้างสรรค์ที่ว่ามี ที่สิทธิเสรีภาพจึงมีแหล่งที่มาจากธรรมชาติภายในจิตสำนึกของมนุษย์เอง เป็นเกณฑ์คุณค่าและมาตรฐานสิทธิที่มองและให้ทัศนวิสัยในการแสวงความเข้าใจและจับประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชนอย่างเป็นองค์รวม ไม่แยกส่วนและไม่ก่อความลักลั่นขัดแย้งอย่างที่เป็นอยู่ ดังเช่นที่มีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้ถึงกรณีของ “ปัญญาสาขาล่าช้าด้วยสิทธิมนุษยชน”¹⁹

¹⁸ Herman E. Daly and John B. Cobb Jr., ed., *For the Common Good: Redirecting the Economy toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*, Green Print, 1990 หน้า 161–165.

¹⁹ Winin Pereira อ้างแล้ว หน้า 26–28

และแม้ว่าในคตินี้จะวันตก อาจจะคิดเห็นเป็นภาพรวมในเรื่องสิทธิอยู่บ้าง อย่างเช่นที่ปรากฏใน “ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน” ข้อ 3 ที่ว่า “ทุกคนมีสิทธิในชีวิต อิสภาพและความมั่นคงของร่างกาย” ซึ่งอาจถือว่าสื่อความหมายครอบคลุมไปถึงสิทธิประการต่างๆ อยู่ในตัวเอง แต่ถ้าจะพิเคราะห์ดูให้ถ่องแท้ ก็จะได้เห็นได้โดยไมยากว่า สิทธิในชีวิตที่ว่านี้ให้ความหมายค่อนข้างไปในเชิงลบ ในแง่ที่มุ่งถึงสิทธิที่จะพึงได้รับการปกป้องคุ้มครองตามกฎหมายจากการถูกรอนประทุษร้ายจากภายนอกเสียเป็นหลักใหญ่ ไม่ได้มุ่งไปถึงสิทธิในเชิงบวกในอันที่จะคิดค้นแสวงหาเพื่อพัฒนาตนเองและสังคมดังที่กล่าวมาข้างต้น

เพื่อให้เรื่องของสิทธิพัฒนาตนเอง เป็นที่ชัดเจนขึ้น เราอาจเปรียบเทียบระหว่างการพัฒนา 2 แนวทางใหญ่ๆ ซึ่งแตกต่างตรงกันข้าม คือแนวทางวัตถุนิยม บริโภคนิยม และแนวทางมนุษยนิยม แนวทางแรกยึดถือเอาเป้าหมายปัจจัยภายนอกมาเป็นตัวครอบงำและกำหนดแบบแผนการรับรู้ เรียนรู้ภายในจิตสำนึกของมนุษย์ ส่วนแนวทางหลังอันถือเป็นเกณฑ์คุณค่าของหลักการสิทธิมนุษยชน มุ่งส่งเสริมให้จิตสำนึกภายในได้บรรลุความเป็นอิสระที่จะเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองอย่างรอบด้าน และสามารถเติบโตในวิถีชีวิตอันสร้างสรรค์และหลากหลายเยี่ยงเสรีชนอย่างแท้จริง²⁹ การส่งเสริมและสิทธิพัฒนา

²⁹ Oscar Nudler, “On The Human Development Concept and Contemporary Ideological Systems”, และ W. Lambert Gardiner, “On Turning Development Inside-Out or (Better) On Not Turning Development Outside-In in The First Place”, ใน Carlos A. Mallmann and Oscar Nudler, ed., *Human Development in its Social Context*, London, Hodder and Stoughton, 1986 หน้า 10-15 และ หน้า 63-82 ตามลำดับ.

ตนเองบังเกิดขึ้นในทันทีที่สังคมการเมืองไทยผันตัวเองเข้าสู่กระบวนการเร่งรัดพัฒนาประเทศภายใต้กระแสทุนอุตสาหกรรมนิยม ตั้งแต่ตอนต้นทศวรรษ พ.ศ. 2500 ผลกระทบเบื้องต้นทำลายต่อสังคม โดยเฉพาะต่อชุมชนเกษตรและชนบท ซึ่งต้องตกอยู่ในความยากจนและล่มสลาย เป็นไปในทำนองเดียวกันกับที่บังเกิดขึ้นในสังคมโลกตะวันตกหลัง “ปฏิวัติอุตสาหกรรม” เมื่อสองศตวรรษมาแล้ว²¹ ภายใต้กระแสการพัฒนาตามแบบแผนทุนอุตสาหกรรมนิยม ที่ว่านี้ เป้าหมายบังจายภายนอก อันได้แก่การเติบโตทางเศรษฐกิจและเกณฑ์ชี้หน้าอื่นๆ ตามภาษาวิชาการเศรษฐศาสตร์มหภาคนีโอคลาสสิก ได้รับการเชิดชูขึ้นเป็นคุณธรรมสูงสุดในวันวัฒนธรรมการเรียนรู้และสำนึกของชนชั้นนำ ในขณะเดียวกันกับที่ มวลชนส่วนใหญ่ในชุมชนเกษตรและชนบทต้องถูกครอบงำและบีบคั้นให้พากันทุ่มเทชีวิตจิตใจไปในการผลิตเชิงพาณิชย์ และละทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิมในการผลิตบริโภคเพื่อการพึ่งตนเองและความยั่งยืน ในสภาวะการเรียนรู้เช่นนี้ คุณค่าของมนุษย์ถูกกำหนดด้วยตัวชี้วัดผลความสำเร็จทางวัตถุธรรมภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในรูปของเงินตรา ซึ่งกำลังถูกใช้เป็นอาวุธสำคัญของการแผ่ขยายอำนาจครอบงำทางเศรษฐกิจการเมืองในโลกทุกวันนี้

เมื่อพิจารณาโดยรวมอย่างนี้แล้ว ปัญหาสิทธิมนุษยชนโดยรากฐานจึงนับเป็นปัญหาโครงสร้างโดยแท้ เป็นประเด็นปัญหาวางใหญ่ไพศาล จนแทบจะเรียกได้ว่า อยู่นอกเหนือปัญญาหรือข้อบัญญัติระหว่างประเทศทั้งหลายทั้งปวงในเวลานี้ จริงอยู่ กรณีการล่วงละเมิดและลิดรอนสิทธิมนุษยชน ยังคงเป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่เกลื่อนกลาดโดยทั่วไป ไม่ว่าจะมองจากเกณฑ์ของสิทธิส่วน

²¹ Winin Pereira ย่างแล้ว หน้า 18–19.

บุคคลและสิทธิทางการเมือง หรือว่าสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม แต่พฤติกรรมเหล่านี้ จริงๆ แล้ว ล้วนเป็นผลอันเกิดแต่เหตุทางโครงสร้างระบบทุนอุตสาหกรรมนิยมแทบทั้งสิ้น กระแสโลกาภิวัตน์ล่าสุดเปิดเสรีทางการค้าและการเงิน ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา พร้อมด้วยอาวุธทางสถาบันการเงินระหว่างประเทศและเทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์ จะยิ่งเป็นตัวเร่งให้สถานการณ์เลวร้ายลงไปอีกเป็นทวีคูณ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในความพยายามที่จะกดดันและครอบงำนโยบายเศรษฐกิจมหภาคของบรรดาประเทศกำลังพัฒนาอย่างเช่น ไทย ผลก็คือเอกราชอธิปไตยและสิทธิกำหนดใจตนเอง (self-determination) ที่ต่อสู้ได้มาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง กำลังต้องมาสูญเสียในหลักการสิทธิพัฒนาตนเอง ซึ่งเพิ่งจะมาเป็นที่ยอมรับรู้กันตาม “ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิในการพัฒนา” (Declaration on the Rights to Development) เมื่อปลายทศวรรษ พ.ศ.2520 นี้เอง

ต่อปัญหาครอบงำทางโครงสร้างรวมศูนย์อำนาจเศรษฐกิจการเมืองของโลกที่ว่านี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ได้มีปรากฏการณ์ที่รวมเรียกได้ว่า “กระแสท้องถิ่น” กำลังประทุก่อตัวขึ้นโดยทั่วไป ไม่ใช่แต่เพียงขบวนการเชื้อชาติแบ่งแยกดินแดนอย่างเช่น ชาวคิวเบกในแคนาดา ชาวบาสก์ในสเปน ชาวกระเหรี่ยงในเมียนมา หรือชาวแคชเมียร์ในอินเดียเท่านั้น หากยังเป็นไปในลักษณะของชุมชนชาวพื้นเมืองซึ่งมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและค่านิยม รวมทั้งผลประโยชน์ โดยเฉพาะทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกันทั้งธรรมชาติและภูมิปัญญา ในอันที่จะต้องรวมตัวกันทำการปกป้องคุ้มครองต่อภัยคุกคามจากกระแสพาณิชย์นิยมข้ามชาติ และระบบสิทธิทรัพย์สินทางปัญญาของมหาอำนาจอุตสาหกรรมตะวันตก รวมความแล้ว ในยุคโลกาภิวัตน์ปัจจุบัน กระแสพลังเศรษฐกิจการเมืองโลก กำลังก่อผลกระทบรุนแรงยิ่งๆ ขึ้นโดยลำดับ ต่อคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นในรูปของการค้าหรือการลงทุนต่างประเทศ หรือ

ธุรกรรมในท้องถิ่นของบรรษัทข้ามชาติ²² ทุกวันนี้ เราจึงเริ่มได้ยินได้ฟังเสียงเรียกร้องในที่ต่างๆ ถึงสิทธิอย่างเช่น สิทธิบรรพบุรุษ สิทธิชนเผ่าพื้นเมืองดั้งเดิม โดยเฉพาะในดินแดนที่ชนต่างชาติเข้าไปยึดแย่งครอบครอง อย่างในกรณีของไทยด้วยผลของความสั่นไหวในตัวในหมู่ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ก็เป็นแรงกระตุ้นให้สิทธิเช่นนี้ได้รับการรับรู้รับรองในกฎหมายรัฐธรรมนูญ 2540 (มาตรา 46 และ 56) ปราบปรามการตีตัวและเคลื่อนไหวนั้น มีนัยสำคัญเป็นการยกระดับปัญหาสิทธิพัฒนาตนเองจากระดับบุคคลขึ้นสู่ระดับชุมชน ดังที่ใช้เรียกกันโดยทั่วไปว่า “สิทธิชุมชน” ประเด็นที่จะต้องทำความเข้าใจก็คือว่า สิทธิชุมชนที่ว่านี้ ไม่ใช่เรื่องที่จะนึกกันขึ้นมาลอยๆ หากแต่มีรากฐานมาจากสิทธิพัฒนาตนเองของปัจเจกบุคคล อันแนบเนื่องอยู่ในธรรมชาติและศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์นั่นเอง ในประการสำคัญ ถ้าหากสามารถพัฒนาและสถาปนาขึ้นมาได้อย่างเป็นระบบ ก็เป็นช่องทางที่ สิทธิชุมชนเพื่อการพัฒนาตนเอง รวมทั้งการพิทักษ์รักษาทรัพยากรท้องถิ่น จะทำบทบาทหน้าที่ส่วนหนึ่งในการถ่วงดุลศูนย์อำนาจของทุนอุตสาหกรรมนิยมได้ในที่สุด

²² M.S. Dobbs-Higginson, *Asia Pacific : Its Role in The New World Disorder*, Mandarin, 1994 หน้า 410-413 และ 446-451.

Vandana Shiva, “The Enclosure of the Commons”, *Resurgence*, Issue No 84 KDN PP6738/1/97 หน้า 5-10.

Chadwick. F. Alger, “Protecting Local Autonomy in a Global Constitutional Order”, ใน Richard A. Falk, Robert C. Johansen, and Samuel S. Kim, ed., *The Constitutional Foundations of World Peace*, State University of New York Press, 1993, หน้า 256.

แน่นอนอาจมีการโต้แย้งได้ว่า บุคคลกับชุมชนเป็นสิ่งที่อาจไม่สอดคล้องกันได้ในเรื่องของสิทธิ เพราะโดยธรรมชาติของชุมชนมักจะเป็นที่เข้าใจว่าทรงอำนาจอยู่เหนือบุคคล และเพราะฉะนั้น จึงอาจใช้อำนาจลิดรอนสิทธิของบุคคลผู้เป็นสมาชิกได้ ข้อนี้มีส่วนเป็นจริงอยู่ ทั้งโดยประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ของสังคมโลกตะวันตกในยุคกลาง ซึ่งบุคคลต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจอิทธิพลกดขี่ของชุมชนในระบบคริสต์ศาสนจักร จนถึงกับต้องพากันทำการต่อสู้เชิดชูสิทธิและศักดิ์ศรีของปัจเจกบุคคลอย่างค่อนข้างเปิดเผยเด็ดขาดอย่างที่เราเห็นกันอยู่ในทุกวันนี้ และแม้ชุมชนในปัจจุบันก็มีแนวโน้มไปในทางอำนาจนิยมทำนองเดียวกัน แต่นั่นก็หมายความว่าระบบและโครงสร้างของชุมชนเอง มีอาจถือเป็นสูตรสำเร็จใช้ได้ทันทีในสถานการณ์ปัจจุบัน หากแต่จำเป็นต้องมีกระบวนการพัฒนาโครงสร้างและกระบวนการประชาธิปไตยในระดับรากหญ้าขึ้น เพื่อเป็นหลักประกันให้สิทธิพัฒนาตนเองของบรรดาสมาชิกได้รับการปกป้องและส่งเสริมอย่างจริงจัง จะอย่างไรก็ตาม สัมพันธภาพและดุลยภาพระหว่างชุมชนกับบุคคล ย่อมมีธรรมชาติเป็นพลวัต และดังนั้น จึงเป็นปัญหาที่จะต้องมีการมีปฏิสัมพันธ์ปรับตัวอยู่เสมอในสภาวะการเปลี่ยนแปลง ทำนองเดียวกันกับปัญหาสิทธิมนุษยชนด้านอื่นๆ

ข้อที่พึงต้องคำนึงถึงในที่นี้ ก็คือว่า พัฒนาการของ “กระแสท้องถิ่น” ที่ว่านี้ มีนัยสำคัญเท่ากับเป็นการเปิดมิติใหม่ของการวิเคราะห์วิจัยเกี่ยวกับความหมายและประเด็นปัญหาเรื่องประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในยามสถานการณ์ที่อธิปไตยทางเศรษฐกิจของรัฐ และวิถีการเมืองระดับชาติ กำลังต้องเสื่อมสลายลงไปภายใต้พลังอำนาจครอบงำของกระแสโลกาภิวัตน์ คำวลีและขบวนการเคลื่อนไหวอย่างเช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรประชาชน กำลังเป็นที่กล่าวขวัญถึงกันอย่างกว้างขวางขึ้น รวมทั้งภูมิปัญญา

และวัฒนธรรมการเรียนรู้ของบรรดาชุมชนท้องถิ่นต่างๆ หลากหลาย ทั้งหลาย ทั้งปวงเหล่านี้ ประกอบกันยังผลให้เกิดการก่อตัวของเครือข่ายสังคมราษฎร (Civil Society) ขึ้นมาในอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งโดยสาระมุ่งแสวงหาและเสนอแนวทางเลือกอันเป็นอิสระเสรีจากกระแสครอบงำ และอำนาจนิยม ทั้งในระดับโลกและระดับชาติ²³ โดยนัยนี้ เรื่องของสิทธิมนุษยชนบนฐานความคิดแห่งสิทธิการพัฒนาตนเอง จึงเข้ามาเกี่ยวข้องกับปัญหาการแสวงหาแนวทางที่พึงตนเอง ความยั่งยืน การจัดการทรัพยากรท้องถิ่น และสภาวะแวดล้อม

แนวทางและวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ธรรมชาติและสิทธิพัฒนาตนเอง มิใช่เป็นแต่สมมุติฐานลอยๆ เพียงเพื่อความสะดวกในการศึกษาวิจัยประเด็นปัญหาเฉพาะหน้าเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนเท่านั้น หากแต่ประกอบเป็นหลักความคิดความเข้าใจที่ตั้งมั่นอยู่บนฐานของความเป็นจริงและทัศนวิสัยในเชิงกระบวนการทางประวัติศาสตร์ บางทีคํากล่าวเปิดประโยคแรกของ ฌ็อง ฌาคส์ รูสโซ ในหนังสือเรื่อง ว่าด้วยสัญญาประชาคม (Du Contrat Social) เมื่อปี ค.ศ.1750 ที่ว่า “คนเกิดมาเป็นเสรี แต่ทุกหนทุกแห่งต้องตกอยู่ภายใต้พันธนาการ” อาจช่วยให้เราได้ตระหนักเห็นถึงภาพ **กระบวนการปฏิสัมพันธ์**ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมทางสถาบันสังคมในกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ตั้งแต่ระดับครอบครัว หมู่บ้านชุมชนขึ้นไปสู่ระดับชาติ ภูมิภาค และระดับโลก จนถึงยุคโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน อันเป็น

²³ William A. Callahan, “Rescripting , East/West Relations, Rethinking Asian Democracy”, *Pacifica Review*, Vol.8, No.1, 1996 หน้า 22-24.

ยุคของ “การแผ่ถึงกันทั่วโลก การเข้าถึงโลก การเอาชนะโลก” ตามนิยามล่าสุดของราชบัณฑิตยสถาน หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชนต้องถูกครอบงำและสะกดเอาไว้ด้วยกระแสความขัดแย้งทางอุดมการณ์และสงครามเย็นระหว่างค่าย “โลกเสรี” กับค่าย “โลกสังคมนิยม” ในสถานการณ์โลกเช่นว่านั้น ปัญหาภายในสังคมการเมืองไทย จึงต้องคงวามอยู่แต่ในเรื่องของกรณีถูกกล่าวหาและต้องโทษทางการเมือง ซึ่งเกี่ยวโยงไปถึงเรื่องของตัวบทกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมทางอาญาเป็นส่วนสำคัญ ส่วนปัญหาทางด้านเศรษฐกิจสังคม ทั้งที่ได้ขยายตัวและรุนแรงขึ้นตามลำดับ แต่ก็แทบจะไม่ได้อยู่ในสายตาของบรรดานักสิทธิมนุษยชนทั้งหลายเท่าใดนัก อาจจะเป็นเพราะยังคงติดอยู่ในกรอบความคิดความเข้าใจแบบตะวันตกที่มองเห็นปัญหาสิทธิมนุษยชน เฉพาะแต่ในเรื่องของกลไกกระบวนการทางกฎหมายและศาลดังกล่าวแล้ว แต่ครั้งเมื่อสงครามเย็นปิดฉากลง ผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคมจากการแสวงหาโลกาภิวัตน์ภายใต้ระบบรวมศูนย์อำนาจทุนอุตสาหกรรมนิยมในช่วงทศวรรษหลังๆ จึงค่อยเป็นที่เด่นชัดขึ้น ทั้งในแวดวงวิชาการปัญญาชน และจากปฏิกิริยาตอบโต้ของมวลสามัญชนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับชุมชนท้องถิ่น

ภายใต้สถานการณ์โลกาภิวัตน์ และสภาพแวดล้อมทางสถาบันเศรษฐกิจการเมืองปัจจุบัน ถ้าหากจะจำแนกแยกแยะประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชนออกมา ก็คงจะมีอยู่มากมายหลายประการด้วยกัน ดังเช่นที่ยกเป็นโจทย์ตุ้กตาไว้ภายใต้หัวข้อ พิจารณาถึงเรื่อง “ภูมิหลังสถานการณ์” ข้างต้น แต่เพื่อให้ประสบการณ์ทั้งที่กำลังเกิดขึ้น และที่คาดการณ์ไว้ว่าจะขยายตัวและทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ไป ได้มีส่วนเสริมสร้างองค์ความรู้และกระบวนการทัศน์ หรืออีกนัยหนึ่ง แนววิธีคิดใหม่ ที่ตรงต่อความเป็นจริง โครงการวิจัยเรื่อง “สิทธิมนุษย

คนไทยในสถานการณ์สากล” นี้ จึงพยายามมองและรวบรวมเนื้อหาสาระ ประเด็นปัญหาต่างๆ ในเชิงที่ประกอบเป็นกระบวนการเศรษฐกิจการเมืองร่วมกัน ซึ่งตามความเป็นจริงแล้วก็เป็นเช่นนั้น ทั้งนี้ หมายความว่า ประเด็นปัญหาต่างๆ เหล่านี้จะร้อยเรียงในลักษณะเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน รวมทั้งการดำเนินงานศึกษาวิจัยในแต่ละประเด็นปัญหาพึงเป็นที่คาดหวังว่าจะพยายามประสานแนวคิดและข้อมูลระหว่างกัน เท่าที่จะเป็นไปได้ แม้ในท่ามกลางระบบและบรรยากาศอันแบ่งแยกและแปลกแยกทางภูมิปัญญาวิชาการอย่างที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้ ในขณะเดียวกัน โครงการวิจัยฯ นี้ให้ความสำคัญตระหนักถึงบทบาทความสำคัญของกลุ่มสามัญชนต่างๆ ซึ่งสถานะและสิทธิได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ดังนั้น ทั้งเนื้อหาและแนววิธีการศึกษาวิจัยก็จะมีส่วนในการคิดค้นหาช่องทางถ่ายทอดสื่อข้อมูลความรู้ออกไปสู่ภาคปฏิบัติสำหรับกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้อง

บนพื้นฐานความคิด และแนวความเข้าใจร่วมกันของคณะวิจัยตามที่กล่าวมาโดยตลอด จึงได้ตั้งวัตถุประสงค์หลักของโครงการวิจัยเรื่อง “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” ไว้ดังนี้:

(1) มีส่วนร่วมกันเสริมสร้างองค์ความรู้ และกระบวนการทัศน์ใหม่เกี่ยวกับความหมาย เนื้อหาสาระและขอบข่ายของสิทธิมนุษยชน

(2) ทำความเข้าใจ และประเมินถึงผลกระทบสิทธิมนุษยชนคนไทย จากโครงสร้างและกระบวนการเศรษฐกิจการเมืองโลก รวมทั้งสถานะบทบาทของบรรษัทข้ามชาติและสถาบันเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศ

(3) สำรวจ และวิเคราะห์ประเมินถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรมและสถาบันต่างๆ ของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

(3.1) วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทยในบริบทวิถีเอเชีย

- (3.2) รากฐานทางนิติศาสตร์ และวิชาชีพกฎหมายรวมทั้งสถาบัน
และกระบวนการยุติธรรม
 - (3.3) ระบอบรัฐธรรมนูญ และกระบวนการทางการเมืองไทยภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์
 - (3.4) วัฒนธรรมและภูมิปัญญาชุมชนชนบทไทย
 - (3.5) นโยบายสิทธิมนุษยชนและเทคโนโลยีชีวภาพ และเทคโนโลยี
ข้อมูลข่าวสาร
 - (4) ศึกษาวิเคราะห์นำเสนอแนวนโยบายแก้ไขปัญหา และพัฒนาเชิง
สถาบัน
 - (5) ศึกษาหาข้อมูลทางถ่ายทอดสื่อข้อมูลความรู้สู่ภาคปฏิบัติ สำหรับ
กลุ่มชนเป้าหมายที่เกี่ยวข้อง
 - (6) ส่งเสริม และพัฒนาระบบสิทธิชุมชนในการพัฒนาตนเองและจัดการ
ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างยั่งยืน อันจะมีส่วนเป็นการถ่วงดุลศูนย์อำนาจเศรษฐกิจ
การเมืองโลก และทั้งเป็นการพัฒนาสิทธิมนุษยชนให้เท่าเทียมกันที่เสริม
สร้างระบบการปกครองที่ดี (Good Governance) อย่างแท้จริง
- วัตถุประสงค์ประการสุดท้ายต้องการขยายความอีกบ้างเล็กน้อย กล่าว
คือว่า โครงการวิจัยฯ นี้อาจดูจะให้น้ำหนักเน้นไปในเรื่องของเหตุปัจจัยจาก
อำนาจเศรษฐกิจการเมืองโลกเป็นหลักใหญ่ ก็จริงอยู่ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า
หรือลดหย่อนบทบาทความสำคัญของอำนาจรัฐภายในแต่ประการใด เพียงแต่
ละไว้ในฐานที่เข้าใจเท่านั้น โดยเฉพาะในบริบทของสถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่ง
ชนชั้นปกครองใหม่ที่กำลังก่อตัวขึ้นจากกลุ่มทุนและชนชั้นกลาง มีแนวโน้ม
ที่จะสะท้อนสนองตอบและเป็นแนวร่วมอยู่กับการต้องการผลประโยชน์ของ
อำนาจภายนอกมากกว่าของชนในชาติ ทั้งนี้ เนื่องด้วยต้องตกอยู่ในความผูกพัน

อยู่กับกระแสการพัฒนาแบบพึ่งพาภายนอกเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ทั้งในด้านกำลังทุน เทคโนโลยี และวัตถุดิบ วิกฤตทางการเงินล่าสุดเป็นเพียงสถานการณ์ต่อย้ำฐานะความผูกพันและการพึ่งพาที่เป็นอยู่ก่อนแล้วโดยพื้นฐาน ในสถานการณ์ช่องว่างทางอำนาจรัฐภายในเช่นนี้ สหประชาชาติก็จะทำหน้าที่เป็นตัวถ่วงดุลพิทักษ์ความชอบธรรมและอธิปไตยแห่งชนในชาติในความสัมพันธ์ต่ออำนาจภายนอกอย่างน้อยก็ในระดับหนึ่ง

ไม่แต่เท่านั้น ประเด็นพิทักษ์ความชอบธรรมและอธิปไตยในความสัมพันธ์ต่ออำนาจภายนอกที่ว่านี้ ยังมีส่วนเกี่ยวโยงไปถึงประเด็นปัญหาของสิ่งที่กำลังโจษจันกล่าวขวัญเรียกกันว่า Good Governance ภายในรัฐ คำแปลปกติธรรมดาก็คือ ระบบการปกครองที่ดีนั่นเอง ซึ่งไม่ใช่เพียงในความหมายที่มองเห็นในแวตวงแคบๆ แบบ “การปกครองโดยคนดี โปร่งใส ตรวจสอบได้” เท่านั้น หากโดยสาระหมายถึง การปกครองที่สะท้อนและตอบสนองปัญหาความต้องการพื้นฐานของคนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในระดับชุมชนท้องถิ่น และตรงนี้เองที่ เรื่องของสิทธิมนุษยชนเข้ามามีบทบาทหน้าที่สำคัญที่จะสร้างเสริมให้การปกครองที่ดี หรือ Good Governance ที่ว่านี้ เป็นไปได้ กล่าวคือ บทบาทหน้าที่ของสิทธิมนุษยชนในฐานะเป็นหลักประกัน และปัจจัยเชื่อมโยงระหว่างการปกครองที่ดี กับ ความต้องการพื้นฐานของมนุษย์²⁴ หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ความต้องการพื้นฐานของมนุษย์กับสิทธิมนุษยชนประกอบเป็นสองด้านของเหรียญอันเดียวกัน และถือเป็นเกณฑ์มาตรฐานวัดการปกครองที่ดี เกณฑ์คุณค่าในเรื่อง “ความโปร่งใส ตรวจสอบได้” ที่มักใช้อ้างอิงกัน จะต้อง

²⁴ Joseph A. Camilleri อ้างแล้ว หน้า 39-40.

ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเหรียญสองด้านที่ว่านี้ ไม่ใช่จำกัดอยู่แต่เพียงที่คุณสมบัติ
เรื่อง “คนดี คนไม่ดี” เท่านั้น และทั้งหมดนี้ ก็คือความหมายในอีกมิติหนึ่ง
คือในมิติบทบาทหน้าที่ของสิทธิมนุษยชน ซึ่งโครงการวิจัยฯ นี้คำนึงถึงและให้
การยอมรับนับถือ

สิทธิมนุษยชนไทย ในสถานการณ์สากล
มองจากฐานเหตุและผลในตนเอง
พลวัตประวัติศาสตร์วัฒนธรรมนำประเด็น
เห็นสิทธิมนุษยชน ด้อย-เด่น ที่เป็นมา

บทผนวกที่ 2

สรุปข้อเสนอโครงการวิจัย เรื่อง “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล”

โครงการศึกษาวิจัยเรื่อง “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” นี้ เริ่มต้นด้วยคำถามเบื้องต้น 2 ข้อ ซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน คือ ข้อแรก จะนิยามความหมายของสิทธิมนุษยชนในเชิงให้เป็นหลักคิดอย่างไรในฐานะเป็นหลักการแกนกลางที่สามารถใช้อ้างอิงร่วมกันได้ และข้อที่สอง บนพื้นฐานเชิงหลักคิดที่ว่าจะมองเห็นและจับประเด็น และปัญหาสิทธิมนุษยชนกันอย่างไร ให้เป็นรูปธรรมในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและประวัติศาสตร์ การทำความเข้าใจในประเด็นเหล่านี้จะเป็นการช่วยปูพื้นฐานไปสู่ความรู้ที่เป็นจริง พร้อมทั้ง การกำหนดระเบียบวาระที่เหมาะสมและตรงประเด็น สำหรับการศึกษาค้นคว้าที่สร้างสรรค์ และการกำหนดหลักนโยบายที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การปกป้องและส่งเสริมสิทธิมนุษยชนได้เป็นไปอย่างสัมฤทธิ์ผล

โครงการวิจัยฯ นี้ ยึดถือคนและคุณค่าของคนเป็นแกนกลาง และเพราะฉะนั้น จึงถือว่า สิทธิมนุษยชนเป็นสมบัติที่ติดตัวแนบเนื่องอยู่ในธรรมชาติ

ของมนุษย์เอง หลักการข้อนี้ เป็นที่ยอมรับและสอดคล้องต้องกัน ทั้งทางด้าน
สำนักความคิดเสรีนิยมของตะวันตก และในหลักคำสอนพุทธศาสนา มนุษย์
โดยธรรมชาติในฐานะสิ่งมีชีวิต มีพลังภายในของตนเองที่จะเติบโตและพัฒนา
ตนเอง ในโลกทัศน์ทางพุทธศาสนา ศักยภาพของคนเราที่จะบรรลุธรรมสูงสุด
เพื่อเข้าถึงชีวิตที่มีอิสรภาพและความสุข จึงสื่อความหมายรวมไปถึงสิทธิในการ
พัฒนาดตนเองด้วย ในความหมายของการพัฒนาดตนเองเช่นว่านี้เอง สิทธิมนุษย
ชนจึงพึงเป็นที่เข้าใจในแง่เป็นกระบวนการ กล่าวคือ เป็นกระบวนการอันทรง
พลวัตอยู่ในตัวเองที่จะจัดการกับสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลง

อย่างไรก็ตาม มีความแตกต่างสำคัญเกี่ยวกับหลักความคิด เรื่อง
“ตนเอง” ที่เห็นควรชี้แจงโดยสังเขปในที่นี้ กล่าวคือ ในแนวความคิดเสรีนิยม
ของตะวันตก คนถือเป็นตนเองแบบปัจเจกและเด็ดขาด แต่ในหลักทางพุทธ
ศาสนา ถือคุณค่าของคนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งรวมอยู่ในกระบวนการชีวิตของเพื่อน
มนุษย์อื่นๆ ด้วยกัน อย่างที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่า สิทธิปัจเจกนิยมได้
เป็นไปอย่างสุดโต่งจนกลายเป็นเครื่องบั่นทอนทำลายในโลกทุกวันนี้ ดังนั้น
แม้ภายในแวดวงปัญญาชนของตะวันตกเอง จึงเกิดมีเสียงเรียกร้องมากขึ้น
ให้มีการคิดทบทวนเรื่องของสิทธิปัจเจกนิยมและเสรีนิยม แล้วขณะนี้ ก็ได้มี
การเสนอแนะขึ้นมาบ้างแล้วให้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับคนเสียใหม่ ไม่ใช่ในฐานะ
บุคคลปัจเจกอย่างที่เคยเข้าใจและยึดถือกันมา หากแต่ในฐานะ “บุคคลใน
ชุมชน” ไม่ต้องสงสัยเลยว่า หลักความคิดใหม่ว่าด้วยคนทำนองนี้ย่อมจะมี
นัยสำคัญอย่างใหญ่หลวงต่อการปฏิบัติและวิจารณ์ญาณเกี่ยวกับเรื่องสิทธิ
มนุษยชนในอนาคต

การตั้งหัวเรื่องโครงการวิจัยว่า “สิทธิมนุษยชนไทย” ไม่ได้มุ่งที่จะสื่อ
ความหมายไปในเชิงว่าเป็นเรื่องสิทธิเฉพาะแบบไทยๆ หรือว่าแยกตัวออกจาก

แนวความคิดและปฏิบัติอื่นๆ โดยทั่วไปเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน หากเพียงแต่ มุ่งที่จะเป็นความพยายามส่วนหนึ่งที่จะคิดค้นถึงทั้งจุดอ่อน และจุดแข็งจากภายในระบบค่านิยมและประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมไทยและเอเชียเอง เป็นที่ชัดเจนว่า พุทธศาสนา มีอะไรมากมายที่จะให้ความกระจ่างในประเด็นเรื่องนี้ ด้วยแนวทางเช่นนี้ เป็นที่หวังว่า จะสามารถมีส่วนร่วมสร้างสรรค์ และสร้างเสริมต่อองค์ความรู้และหลักปฏิบัติที่มีอยู่ รวมทั้งหลีกเลี่ยงจุดผิดพลาดของลัทธิตะวันตกนิยม ซึ่งกำลังเป็นอิทธิพลครอบงำมากเกินไปในเรื่องของสิทธิมนุษยชน ความพยายามศึกษาวิจัย เช่นว่านี้ไม่ใช่เป็นเรื่องต่อต้านหรือ ปฏิเสธมรดกสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมของตะวันตก ดังที่ปรากฏในปัญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและบรรดาอนุสัญญาและกติการะหว่างประเทศอื่นๆ ที่มีตามมา แต่เป็นความพยายามที่จะย้อนถึงกระแสแนวโน้มทางปัญญาความคิดในปัจจุบันในอันที่จะแสวงหาจุดยืนทางวัฒนธรรมและแนวทางที่หลากหลายขึ้นต่อปัญหาสิทธิมนุษยชนที่เกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีเสียงเรียกร้องพูดถึงกันมากขึ้น ถึง “แนวทางพหุสภานานอารยธรรม” ซึ่งจะเป็นการเปิดหนทางให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางความคิดและปฏิบัติที่เป็นมรดกเป็นผลและเป็นพลวัตขึ้น ในกระบวนการปฏิสัมพันธ์เช่นว่านี้ ความหมายและขอบข่ายของสิทธิมนุษยชน ก็จะได้ขยายวงกว้างขวางออกไป และเข้าสู่ทิศทางของความเป็นสากลโดยแท้จริง บนพื้นฐานของหลักการแกนกลางว่าด้วยสิทธิในการพัฒนาตนเอง ดังกล่าวข้างต้น คำว่า “สิทธิมนุษยชนไทย” มีความมุ่งหมายที่จะมีส่วนร่วมสร้างเสริมกระบวนการเรียนรู้อันเป็นสากลของพัฒนาการสิทธิมนุษยชนเช่นว่านี้ ในท่ามกลางของความหลากหลายทางวัฒนธรรม

ความจริงมีอยู่ว่า สังคมไทยได้ดำเนินมาถึงจุดหนึ่งในประวัติศาสตร์ ซึ่งต้องการการคิดทบทวนอย่างลึกซึ้งซึ่งจริงจังก่เกี่ยวกับความหมายและขอบข่าย

ของสิทธิมนุษยชน เศรษฐกิจไทยถูกผนวกเข้าไปในศูนย์อำนาจของโลกภายใต้การครอบงำของมหาอำนาจอุตสาหกรรมตะวันตกนานมาแล้ว ในนามของเศรษฐกิจและตลาดเสรี การเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรมหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ยังผลให้เกิดสภาวะความยากจนและการล่มสลายของชนบท เสี่ยงประห้วงเรียกร้องความเป็นธรรมและมาตรการแก้ไขทางเศรษฐกิจและสังคมเกิดขึ้นมากมาย แต่ทว่า ปัญหาทั้งหมดเหล่านี้และสภาพความเป็นจริงเกี่ยวกับสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม ก็ต้องสลายไปในยุคของสงครามเย็นและการขัดแย้งต่อสู้ทางอุดมการณ์ ซึ่งพากันไปมุ่งเน้นกันอยู่ที่เรื่องของสิทธิราษฎรและการเมืองเป็นสำคัญ

แต่บัดนี้ สงครามเย็นก็ได้สิ้นสุดลงไปแล้ว หลังการพังทลายของกำแพงเบอร์ลินและการแตกสลายของจักรวรรดิคอมมิวนิสต์ การเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญกำลังเกิดขึ้นในด้านของเศรษฐกิจ กล่าวคือ การรวมศูนย์อำนาจเศรษฐกิจโลกได้กระชับกระจุกตัวยิ่งๆ ขึ้นไปอีก จากการขยายตัวเติบโตใหญ่ของกลุ่มบริษัทข้ามชาติ และสถาบันการเงินระหว่างประเทศ ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ สังคมและเศรษฐกิจไทยถูกกดดันให้จำต้องโอนอ่อนตามกระแสพายุของการเปลี่ยนแปลงก้าวสำคัญที่รัฐบาลไทยชุดต่างๆ ถือปฏิบัติกันมา ก็คือ การเปิดเสรีทางการค้าและการเงิน แต่แล้วมีขำมินาน ความเพื่องฟูทางเศรษฐกิจต้องแตกสลายลง เกิดเป็นปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจการเงิน ผลก็คือ ประเทศไทยต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจควบคุมของมหาอำนาจอุตสาหกรรมตะวันตกโดยผ่านทางโครงการเงินกู้ปรับโครงสร้างของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ ไอ.เอ็ม.เอฟ ยิ่งกว่านั้น นอกเหนือไปจากพลังอำนาจทางเศรษฐกิจและการเงินที่ว่อนแล้ว ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยีชีวภาพ ยังจะเกื้อหนุนให้อำนาจครอบครองสัมฤทธิ์ผลยิ่งๆ ขึ้นไปอีก รวมไปถึงอำนาจครอบครอง

ของต่างชาติเหนือทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพยากรธรรมชาติเขตร้อนอื่นๆ ทั้งนี้ โดยอาศัยระบบสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา อันเป็นศาสตราวุธของตะวันตก ทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้ ย่อมจะยังผลความสูญเสียร้ายแรงต่อการดำรงชีวิตของประชาชนคนไทยทั้งมวลในชุมชนท้องถิ่น และนั่นก็คือ ปัญหากระทบต่อสิทธิในชีวิตของคนอันเป็นหลักการสากล

คู่ขนานกันไปกับกระแสโลกาภิวัตน์ดังกล่าว สังคมการเมืองไทยได้เข้าสู่การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง กระแสขบวนการปฏิรูปการเมืองก่อตัวขึ้นและขยายวงออกไปพร้อมด้วยการเติบโตของชนชั้นกลางภาคธุรกิจเอกชน และลงเอยด้วยการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 ฉบับใหม่ ซึ่งดูจะมีส่วนสนองตอบทั้งทางด้านการเรียกร้องต้องการอำนาจของประชาคมธุรกิจในเมือง และทางด้านการเรียกร้องสิทธิของชุมชนท้องถิ่นด้วยในขณะเดียวกัน

การเปลี่ยนแปลงทั้งหลายเหล่านี้ ทั้งในระดับระหว่างประเทศและภายในประเทศมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน และส่งผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย ว่ากันตามจริงแล้ว กรณีของประเทศไทยอาจถือได้ว่า ประกอบเป็นส่วนหนึ่งของกระแสแนวโน้มของโลก ในกระแสการเปลี่ยนแปลงที่วุ่นวายนี้ มีอย่างน้อย 3 ด้านหลักๆ ที่มีผลกระทบต่อสถานการณ์สิทธิมนุษยชนทั้งในระดับสากลและภายในสังคมไทย ซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันคือ:

- ประการแรก เมื่อสงครามเย็นและการขัดแย้งต่อสู้ทางอุดมการณ์สิ้นสุดลง จุดเน้นเรื่องสิทธิมนุษยชน ย่อมจะปรับเปลี่ยนไปจากทางด้านของสิทธิราษฎรและสิทธิทางการเมือง ไปสู่ทางด้านของสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม นอกจากนั้น สำหรับสังคมฐานทรัพยากรชนบทเขตร้อนอย่างเช่นประเทศไทยเรา สิทธิมนุษยชนประเภทหลัง ย่อมจะมีขอบข่ายความหมายที่

กว้างไกลกว่าเรื่องของมาตรการสวัสดิการสังคมอย่างในสังคมอุตสาหกรรม ในกรณีของสังคมไทย สิทธิชุมชนท้องถิ่นโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ย่อมจะเป็นประเด็นสำคัญขึ้นมาอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

- ประการที่สอง เมื่อกระแสโลกาภิวัตน์ขยายวงเขตกว้างใหญ่ไพศาล อย่างที่เห็นๆ กัน จุดเน้นก็ย่อมมุ่งไปที่สถานะบทบาทของกลุ่มบริษัทข้ามชาติ และสถาบันการเงินระหว่างประเทศมากขึ้นๆ นอกเหนือไปจากเรื่องของรัฐและรัฐบาล ในฐานะเป็นตัวการก่อเหตุละเมิดสิทธิมนุษยชน ความเป็นจริงข้อนี้ ชวนให้ต้องตั้งคำถามถึงฐานะความชอบธรรมของหลักอุดมการณ์ที่อ้างตัวเองว่าเป็น เศรษฐกิจและตลาดเสรี รวมไปถึง อนาคตของพัฒนาการประชาธิปไตยบนพื้นฐานของสิทธิมนุษยชนด้วย

- ประการที่สาม ในเมื่อคุณค่ามนุษย์เป็นที่ยอมรับกันเป็นหลักการสากล และประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชนที่เกิดขึ้นเป็นที่ประจักษ์รู้เห็นกันอยู่โดยทั่วไป ความหมายและขอบข่ายของสิทธิมนุษยชนก็ย่อมจะต้องขยายวงอย่างเป็นพลวัต ออกไปจากเรื่องของหลักการปัจเจกนิยม เรื่องของทรัพย์สินส่วนบุคคล และ เรื่องของนิติธรรม ซึ่งประกอบเป็นองค์ความรู้ส่วนหนึ่งจากวัฒนธรรมในประ-
สภการณ์ประวัติศาสตร์ตะวันตกโดยเฉพาะ นั่นก็คือ เกิดความจำเป็นที่จะต้อง คิดค้นหาหนทางที่จะทำให้การปกป้องและส่งเสริมสิทธิมนุษยชนสามารถเป็น ไปได้อย่างรอบด้านจริงๆ นอกเหนือไปจากวิธีการบังคับใช้ทางศาลยุติธรรมแบบ ตะวันตก ตัวอย่างที่พอเห็นได้ก็อย่างเช่น มาตรการทางด้านนโยบายสังคม และเผยแพร่การศึกษาเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน เป็นต้น โครงการวิจัยเรื่อง “สิทธิ มนุษยชนไทย” นี้มีเจตนารมณ์ที่จะมีส่วนสร้างเสริมองค์ความรู้ใหม่ เช่นว่านี้ เพื่อว่าเรื่องของสิทธิมนุษยชน จะได้มีพัฒนาการไปสู่ความเป็นสากล ยิ่งๆ ขึ้น ตามลำดับ

บนพื้นฐานของหลักความคิดว่าด้วย สิทธิในการพัฒนาตนเอง และ ด้วยเหตุปัจจัยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมาข้างต้น อาจแยกแยะจับประเด็น ปัญหาสิทธิมนุษยชนได้เป็น 6 หัวข้อเรื่องใหญ่ๆ ครอบคลุมตั้งแต่ระดับโลก ลงไปสู่ระดับชาติและท้องถิ่น ได้ดังนี้

- (1) พัฒนาการบรรษัทข้ามชาติและสถาบันการเงินระหว่างประเทศ และผลกระทบต่อสิทธิมนุษยชนและกระบวนการประชาธิปไตยในประเทศไทย
- (2) พื้นฐานทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ไทย/เอเชีย เกี่ยวกับ พัฒนาการสิทธิมนุษยชน รวมไปถึงสภาวะความรู้ของนิติศาสตร์ ไทย
- (3) กระบวนการประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญในท่ามกลาง กระแส โลกาภิวัตน์
- (4) ชุมชนและการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น รวมถึงสิทธิของชาวไร่ ชาวนา ชาวสวน ในการพัฒนาพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน
- (5) ผลกระทบต่อสิทธิมนุษยชนจากเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสาร และ เทคโนโลยีชีวภาพ รวมทั้งปัญหาระบบสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา
- (6) ปัญหาความยากจน และกรณีกลุ่มคนด้อยโอกาสจาก ผลกระทบ ของโครงการพัฒนาต่างๆ ทั้งของภาครัฐและภาคเอกชน

บนพื้นฐานของแนวทางพิจารณาประเด็นปัญหาดังกล่าวมาโดยย่อตั้งแต่ต้น และภายใต้ความจำกัดในด้านสภาวะความรู้ที่เป็นอยู่กับทางด้านกำลัง บุคลากรทางวิชาการและภาคปฏิบัติ พอจะประมวลเป็นแนวประเด็นและเค้าโครงเรื่องวิจัยตามที่คณะผู้วิจัยเสนอได้ในขั้นนี้รวม 9 หัวข้อ ดังนี้

เศรษฐกิจเสรี การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และผลกระทบต่อสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมในประเทศไทย

หัวหน้าคณะวิจัย: ดร.ศรีประภา เพชรหมิศรี มหาวิทยาลัยมหิดล

ยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจแบบเสรีทุนนิยม โดยเฉพาะที่ใช้มาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ที่ทำให้ประเทศไทยเปิดเสรีทางการค้า การลงทุนและการเงิน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมขึ้นในประเทศอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น สิทธิมนุษยชนซึ่งเป็นประเด็นที่มีพลวัตและมีปฏิสัมพันธ์กับเหตุการณ์และประวัติศาสตร์ในแต่ละขณะก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย และเป็นที่มาของคำถามที่ว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่เกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเสรีทุนนิยมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องสิทธิมนุษยชนอย่างไร วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจการเงินและการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ มีผลกระทบอย่างไรต่อสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมของประชาชน มาตรการของรัฐซึ่งนำมาใช้ตามเงื่อนไขเงินกู้ของสถาบันการเงินระหว่างประเทศมีส่วนในกระบวนการละเมิดสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และการพัฒนาของประชาชนอย่างไร ในภาวะวิกฤต ประชาชนกลุ่มต่างๆ ที่ไม่ยอมจำนนต่อสภาพมีวิธีการและแนวทางในการเผชิญปัญหาการถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างไร และอะไรจะเป็นแนวทางและยุทธศาสตร์ในการแก้ปัญหา

เพื่อตอบคำถามข้างต้น และเพื่อทำความเข้าใจและประเมินผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่เกิดขึ้น กับเพื่อศึกษา สืบรวจ และประเมินว่าใครได้ใครเสียจากการพัฒนาเศรษฐกิจ และอะไรเป็นผลกระทบจากการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจทั้งในระดับมหภาคและจุลภาค คณะผู้วิจัย

จึงเลือกที่จะศึกษาวิจัย เรื่อง เศรษฐกิจเสรี การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และผลกระทบต่อสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมในประเทศไทย บนพื้นฐานความคิดที่ว่า ความขัดแย้งในโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคมไทย ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต และสิทธิมนุษยชน ซึ่งเป็นเรื่องของพลวัตที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับสภาพความเป็นจริงทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม

การวิจัยจะครอบคลุมประเด็นที่เกี่ยวกับนโยบาย และแผนของการพัฒนาเศรษฐกิจในสังคมไทยภายใต้กลไกเศรษฐกิจเสรีทุนนิยม การทบทวนนโยบาย เงื่อนไขและมาตรการของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ และผลกระทบที่เกิดขึ้นกับสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และการพัฒนาตนเองของประชาชน โดยเฉพาะสิทธิในการศึกษา การมีงานทำ การได้รับการรักษาพยาบาล การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร และการเรียกร้องสิทธิ รวมทั้งการเผชิญปัญหา การถูกละเมิดสิทธิของคนกลุ่มต่างๆ โดยคาดว่าจะองค์ความรู้และผลการวิจัยที่ได้รับจะสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการนำเสนอแนวทางในการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยคำนึงถึงปัญหาสิทธิมนุษยชน และสามารถถ่ายทอดไปสู่กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องได้อย่างกว้างขวาง

นโยบายการพัฒนาของรัฐกับการละเมิดสิทธิชุมชนชนบท

หัวหน้าคณะวิจัย: ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความสำคัญของปัญหา

งานวิจัยชิ้นนี้ ต้องการศึกษาสถานภาพสิทธิมนุษยชนในชนบท โดยมีฐานคิดว่า การศึกษาสถานภาพสิทธิมนุษยชนจำเป็นต้องพิจารณาจากบริบททางสังคมการเมืองซึ่งกำหนดระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจของแต่ละสังคม และการเปลี่ยนแปลงบริบทดังกล่าวในยุคสมัยหนึ่งๆ การศึกษาปัญหาสิทธิ

มนุษย์ชนในสังคมไทยจึงต้องให้ความสนใจต่อกระแสของการพัฒนา ปัญหาความยากจน งานวิจัยที่ผ่านมา มักให้ความสนใจต่อสิทธิของคนในชนบทในแง่ของสิทธิทางเศรษฐกิจและทางแพ่งโดยศึกษาเฉพาะปัญหาความยากจนที่วัดจากการขาดแคลนของปัจเจกบุคคลคนในความต้องการพื้นฐานเป็นด้านหลัก

แต่ในปัจจุบัน สถานการณ์การพัฒนาที่รัฐและภาคธุรกิจได้รุกเข้าไปใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าของชุมชนชนบทอย่างกว้างขวางได้ก่อให้เกิดสภาพความยากจนที่มากกว่าความขาดแคลนด้านวัตถุและความจำเป็นด้านพื้นฐาน แต่เป็นความยากจนที่เกิดจากความด้อยอำนาจ ด้อยโอกาสในการพัฒนา และขาดการรับรองสิทธิของชุมชนชนบทในการเป็นเจ้าของและการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน การละเมิดสิทธิชุมชนดังกล่าวได้เป็นอุปสรรคที่ขัดขวางสิทธิในการพัฒนาตนเองของมนุษย์ในฐานะที่ต้องอาศัยเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมธรรมชาติและความสัมพันธ์ภายในชุมชนในการพัฒนาศักยภาพความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ การละเมิดสิทธิมนุษยชนที่เกิดขึ้นจึงเป็นการละเมิดสิทธิของบุคคลในฐานะที่อยู่ในชุมชน หรือเป็นการละเมิดสิทธิชุมชน และเป็นการละเมิดทั้งในแง่สิทธิทางแพ่งและทางการเมืองที่สัมพันธ์โดยตรงกับสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม

ดังนั้น การศึกษาการละเมิดสิทธิชุมชนซึ่งเกิดจากนโยบายการพัฒนาของรัฐในชุมชนชนบท จะช่วยสร้างกระบวนการเรียนรู้ และองค์ความรู้ที่จะนำไปสู่ความเข้าใจสถานการณ์สิทธิมนุษยชนของสังคมไทยในสถานการณ์ปัจจุบันอย่างรอบด้าน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ศึกษาทำความเข้าใจสิทธิชุมชนที่เื้อต่อสิทธิมนุษยชน หรือสิทธิในการ

พัฒนาตนเองในบริบทของสังคมไทย โดยพิจารณาว่า การพัฒนาตนเองของชุมชนอย่างมีอิสระดังกล่าว มีเงื่อนไข องค์ประกอบ และกระบวนการอย่างไร และพิจารณาว่า การละเมิดสิทธิชุมชนโดยนโยบายการพัฒนาของรัฐ มีกระบวนการละเมิดหรือปิดกั้นสิทธิชุมชนอย่างไร ส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างไร และอะไรคือต้นเหตุ หรือรากเหง้าที่มาของนโยบาย และโครงสร้างของรัฐที่ก่อปัญหา

เอเชียวิถีกับสิทธิมนุษยชนบนรากฐานวัฒนธรรม

หัวหน้าคณะวิจัย: อาจารย์วรศักดิ์ มหัทธโนบล จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในห้วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา สถานการณ์โลกได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมา และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อเชื่อมโยงไปถึงบริบทต่างๆ อย่างรวดเร็วและรุนแรง สิ่งที่ปรากฏชัดและโดดเด่นยิ่งก็คือ ปรากฏการณ์การรวมศูนย์อำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองจากที่เคยเผชิญหน้ากันระหว่างโลกทุนนิยมกับโลกสังคมนิยม มาเป็น การรวมศูนย์อำนาจที่ว่านั้นมาอยู่ที่โลกทุนนิยมอย่างชัดแจ้งยิ่งๆ ขึ้น การเปลี่ยนแปลงที่โดดเด่นดังกล่าวนี้ได้ส่งผลอย่างน้อย ๒ ประการ คือ หนึ่ง - รัฐในแทบทุกส่วนของสังคมโลก จำต้องนำตัวเองเข้ามาขึ้นต่อระบบเศรษฐกิจการเมืองที่มหาอำนาจทุนนิยมตะวันตกเป็นผู้กำหนดมากขึ้น และ สอง - ได้เกิดการเผชิญหน้าแบบใหม่ระหว่างตะวันตกกับตะวันออกในประเด็นความแตกต่างทางวัฒนธรรมการเมืองขึ้นมาใหม่โดยที่รัฐทั้งสองซีกโลกต่างมีระบบเศรษฐกิจที่ไม่ต่างกันมากนัก

ข้อเท็จจริงดังกล่าวได้ส่งสะท้อนมาถึงประเด็นสิทธิมนุษยชนขึ้นมาอย่างน้อยก็ในฐานะที่เป็นหัวข้อหนึ่งของการวิวาทะระหว่างตะวันตกกับตะวันออก เหตุผลของตะวันตกมีความแจ่มชัดตามที่ปรากฏอยู่ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนอยู่แล้ว แต่กล่าวสำหรับตะวันออกนั้น เหตุผลสำคัญอยู่

ที่การอ้างถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกับสังคมตะวันตกจนไม่อาจมีหรือสร้างสิทธิมนุษยชนขึ้นในสังคมของตนอย่างที่ตะวันตกคาดหวังได้ ประเด็นก็คือว่า เหตุผลของตะวันออกที่อ้างถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมนั้นเป็นเหตุผลที่เห็นได้ชัดอยู่แล้วในบริบทอื่นๆ แต่กล่าวสำหรับในบริบทสิทธิมนุษยชนแล้ว นับว่าน่าสนใจต่อการศึกษาวិจัยไม่น้อย โดยเฉพาะเมื่อสามารถเชื่อมโยงวัฒนธรรมตะวันออกโดยรวมมาสังเคราะห์สังคมไทยในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของตะวันออก การเชื่อมโยงที่สำคัญที่สุดก็คือการชี้ให้เห็นว่า บนพื้นฐานวัฒนธรรมที่ว่านั้น สังคมไทยมีประเพณีในการพิจารณาเรื่องที่ว่าด้วยสิทธิอย่างไรบ้าง และประเพณีดังกล่าวมีพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์อย่างไรบ้าง เหตุฉะนั้นหัวข้อโดยรวมที่พึงศึกษาอาจแยกได้ดังนี้ **หนึ่ง** - รากฐานวัฒนธรรมที่ศึกษาผ่านแนวคิดตะวันออกที่ดำรงอยู่ในสังคมไทย **สอง** - รากฐานวัฒนธรรมไทยในกระแสพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ **สาม** - สิทธิในประเพณีไทย **สี่** - สิทธิมนุษยชนบนรากฐานวัฒนธรรมไทยหลังการปฏิวัติสยาม 2475 และ **ห้า** ว่าด้วยสิทธิมนุษยชนสยาม

ความคาดหวังสูงสุดของการศึกษาวิจัยตามประเด็นหัวข้อดังกล่าว อยู่ตรงที่การชี้ให้เห็นถึงสิทธิมนุษยชนไทยบนรากฐานวัฒนธรรมที่เป็นเฉพาะของตน ผลการศึกษาที่ว่านี้จะมีประโยชน์ไม่น้อยในการวางพื้นฐานสิทธิมนุษยชนไทยในอนาคตได้อย่างสอดคล้องกับความเป็นจริงมากที่สุด ทั้งนี้ โดยให้ความสำคัญกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นเป้าหมายสูงสุด

สิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ความคิดของสังคมไทย

หัวหน้าคณะวิจัย: ผศ.ดร.ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

โครงการวิจัยย่อนี้มีจุดหมายที่จะทำการศึกษา และค้นคว้าจากประวัติศาสตร์และการปฏิบัติในสังคมไทยที่ผ่านมา เพื่อสรุปสังเคราะห์และวิพากษ์ให้เห็นถึงการก่อรูปของแนวคิดและมโนทัศน์ไปถึงการปฏิบัติเรื่องสิทธิมนุษยชนในประสบการณ์ของสังคมไทย ท่ามกลางกระบวนการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะในยุคสมัยใหม่หรือการทำให้ทันสมัย โดยมุ่งสร้างกรอบและตรรกะของความคิดทางสังคมและการเมืองบนพื้นฐานของวัฒนธรรมไทยขึ้นมา ที่สามารถตรวจสอบและเปรียบเทียบกับประเด็นปัญหาพัฒนาการของมโนทัศน์สิทธิมนุษยชนในวัฒนธรรมตะวันตกได้ ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายระยะยาวที่จะสร้างองค์ความรู้ว่าด้วยสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย ขึ้นมาอย่างเป็นระบบและให้ใกล้เคียงกับการเป็นทฤษฎีว่าด้วยสิทธิในสังคมไทยในที่สุด

แนวความคิดที่จะใช้ในการวิจัย มองว่าแม้สิทธิจะเน้นที่ศักยภาพของมนุษย์ที่เริ่มต้นที่ตนเองเป็นใหญ่ แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธสังคมและชุมชนอันเป็นสภาวะทางภาววิสัยที่ทำให้มนุษย์สามารถใช้และพัฒนาเปลี่ยนแปลงอัตวิสัยของตนเองที่เป็นจริงได้ กล่าวในที่สุดแล้ว ความหมายและความสำเร็จของสิทธิจะเกิดขึ้นได้ก็แต่ในสังคมหรือชุมชนเท่านั้น

ประเด็นที่น่าคิดจึงได้แก่ ลักษณะปฏิสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์สิทธิกับลักษณะของสังคม

โจทย์หรือหัวข้อของการวิจัยศึกษา ได้แก่

- 1) การค้นหามโนทัศน์เรื่องสิทธิในอดีตนั้น มีความสัมพันธ์กับค่านิยมความเชื่อเรื่องชุมชนหรือสังคมอย่างไร
- 2) บทบาทของสิทธิในการสร้างมิติของความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นมา แสดงออกอย่างไร
- 3) ปัญหาและบทบาทของปัจเจกชนในมโนทัศน์สิทธิมนุษยชน

- 4) แนวคิดและมโนทัศน์ของการพัฒนาตัวตน (self) และอัตลักษณ์ (identity) ของตนในสังคม
- 5) สิทธิมนุษยชนในฐานะของวาทกรรมหรือปรัชญาทางจริยธรรม ที่วางอยู่บนมนุษยภาพ ไม่ใช่อุดมการณ์ทางการเมืองและลัทธิ เฉพาะกลุ่มและวัฒนธรรมหรือพื้นที่

การปฏิรูปสื่ออิเล็กทรอนิกส์กับสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย

หัวหน้าคณะวิจัย: ดร.วีระ สมบูรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความสำคัญของสื่ออิเล็กทรอนิกส์ อันได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ เครือข่ายอินเทอร์เน็ต และเทคโนโลยีสารสนเทศในด้านอื่นๆ เป็นสิ่งที่ไม่ใคร ปฏิเสธได้ในปัจจุบัน แต่การที่สื่อต่างๆ เหล่านี้จะส่งผลในทางใดต่อมนุษย์โดยรวม ยังเป็นเรื่องที่น่าสงสัยอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเมื่อบรรษัทข้ามชาติจำนวน ไม่มากนัก เป็นผู้ถือครองและควบคุมจัดการสื่อทั้งหลายเหล่านี้เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งย่อมจะมีผลต่อการเรียบเรียงข้อมูลข่าวสาร การส่งทอดข่าวสาร และการ กำหนดประเด็นของสารสนเทศ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยนัยนี้ ความเข้าใจ ในเรื่องหลักการสิทธิมนุษยชนในแง่มุมต่างๆ รวมทั้งสิทธิมนุษยชนในด้านการ พัฒนา ก็น่าจะต้องได้รับการตรวจสอบและประเมิน เพื่อให้เกิดฐานความคิด ที่สามารถครอบคลุมสถานการณ์สากล ภายใต้อิทธิพลของอิเล็กทรอนิกส์ได้ มากยิ่งขึ้น

ในหลายสังคม และรวมทั้งคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนของสหประชา ชาติ ก็ได้เห็นความสำคัญของประเด็นดังกล่าวนี้ และได้มีความพยายามทั้งใน ทางวิชาการและในทางปฏิบัติ ที่จะหาแนวความคิดและแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสม

สมต่อสถานการณ์ ในส่วนของสังคมไทยเราเอง ความเคลื่อนไหวที่สำคัญปรากฏ อยู่ใน มาตรา 40 ของ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2540 ซึ่งเน้นการ ปฏิรูปการจัดสรรและจัดการสื่ออิเล็กทรอนิกส์ในรูปแบบต่างๆ โดยมีความมุ่ง หมายที่จะให้เกิดประโยชน์ในทางสาธารณะให้มากที่สุด

โครงการวิจัยชิ้นนี้จะเป็นการสำรวจ ศึกษา และหาฐานความคิดที่เหมาะสม ทั้งในแง่ของสังคมไทยและบริบทของสถานการณ์สากลในด้านเทคโนโลยี ข้อมูลข่าวสาร ทั้งติดตามความเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมไทย ตามทิศทางที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ โดยจะศึกษาภาพการณ์ที่สำคัญ 3 ด้านด้วยกัน คือ การจัดสรรทรัพยากรสื่อ การบริหารจัดการสื่อ และองค์ประกอบเชิง สัญญาวิทยา ส่วนวิธีศึกษาวิจัยจะประกอบด้วย การวิเคราะห์เอกสารและตัวบท แนวความคิด การติดตามและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงประจักษ์ และการศึกษา วิเคราะห์ทางวาทกรรม

เนื่องจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ในปัจจุบันมีความหลากหลาย และครอบคลุม รวมทั้งต้องการความชำนาญเฉพาะด้านมากขึ้น ขอบเขตของการวิจัยจึงจะ จำกัดอยู่ที่สื่อวิทยุกระจายเสียง และวิทยุโทรทัศน์เป็นหลัก โดยจะติดตามความ เคลื่อนไหวในช่วงที่โครงการวิจัยนี้ดำเนินการ 18 เดือน

ในส่วนของการเผยแพร่ผลงาน เนื่องจากงานวิจัยชิ้นนี้จะเกี่ยวข้องกับ สื่อสารมวลชนโดยตรง จึงสามารถเผยแพร่ได้ในหลายทาง เพื่อกระตุ้นให้เกิด ความสนใจและผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายได้ต่อไป

กฎหมายสิทธิมนุษยชนกับเทคโนโลยีชีวภาพ

หัวหน้าคณะวิจัย: รศ.ดร.จักรกฤษณ์ ควรพจน์

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

เทคโนโลยีชีวภาพ (Biotechnology) หมายความว่าความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการใช้สิ่งมีชีวิตหรือกระบวนการทางชีวภาพในการเกษตรและอุตสาหกรรม ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับการรวมวิธีการใช้สารสกัดจากสิ่งมีชีวิต เช่น เอนไซม์ (Enzyme) หรือเซลล์ (Cell) เพื่อการผลิตผลิตภัณฑ์ หรืออาจเป็นการใช้กระบวนการทางชีวภาพเพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสิ่งมีชีวิต

ในปัจจุบัน เทคโนโลยีชีวภาพได้ถูกนำไปใช้ในกิจกรรมหลายลักษณะ ในอุตสาหกรรมยา ผลิตภัณฑ์ยาจำนวนมากได้ถูกพัฒนาขึ้นจากการใช้เทคโนโลยีชีวภาพ เหตุผลที่เทคโนโลยีชีวภาพได้รับความนิยมในอุตสาหกรรมยาก็เนื่องจากว่า ผลิตภัณฑ์ยาที่ผลิตขึ้นโดยใช้เทคโนโลยีดังกล่าวจะมีประสิทธิภาพในการบำบัดรักษา และก่อให้เกิดผลข้างเคียงน้อยกว่ายาที่ผลิตขึ้นโดยอาศัยกรรมวิธีทางเคมี

เทคโนโลยีชีวภาพก็ได้ถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวางในทางเกษตรกรรม เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะการใช้กรรมวิธีทางพันธุวิศวกรรม (Genetic engineering) เพื่อปรับปรุงพันธุ์พืชหรือสัตว์ที่ให้ผลผลิตทางโภชนาการที่เพิ่มมากขึ้นหรือมีคุณภาพดีขึ้น นอกจากนี้ เทคโนโลยีชีวภาพยังได้ถูกนำไปใช้ในอุตสาหกรรมอาหารและในการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วย

การนำเทคโนโลยีชีวภาพมาใช้ในทางอุตสาหกรรม ได้รับการตอบสนองทั้งในด้านบวกและด้านลบจากสังคม ปฏิกริยาในเชิงบวกนั้นโดยส่วนใหญ่มาจากบรรดาวิสาหกิจที่ทำธุรกิจเกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีชีวภาพ แต่ในทางตรงกันข้าม การใช้และการศึกษาวิจัยเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตก็ได้รับการคัด

ด้านเป็นอย่างมากจากองค์กรต่างๆ ในสังคม โดยเฉพาะในด้านที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สุขอนามัยของมนุษย์ และผลกระทบทางสังคม และในด้านศีลธรรม

ผลกระทบของเทคโนโลยีชีวภาพที่มีต่อวิถีชีวิต และความเป็นอยู่ของผู้คนนั้นอาจประมวลสรุปได้เป็น 2 ประการสำคัญ คือ (1) ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขอนามัย และ (2) ผลกระทบทางสังคมและศีลธรรม

สิ่งมีชีวิต หรือจุลชีพที่ถูกดัดแปลงโดยใช้กรรมวิธีทางเทคโนโลยีชีวภาพเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งลักษณะที่ว่านี้อาจเป็นภัยต่อสภาพแวดล้อมหรือเป็นโทษต่อสุขอนามัยของมนุษย์ นอกจากนี้ หากสิ่งมีชีวิตเหล่านี้หลุดรอดจากห้องปฏิบัติการไปสู่สภาพแวดล้อม ก็อาจก่อให้เกิดความเสียหายที่ไม่อาจประมาณได้

เทคโนโลยีชีวภาพจะทำให้เกิดผลกระทบต่อความเชื่อ และค่านิยมของผู้คนในสังคม ไม่ว่าจะเป็นทัศนคติในเรื่องชีวิต การเกิด การตาย ธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การศึกษาวิจัยเทคโนโลยีชีวภาพในปัจจุบันมิได้จำกัดอยู่เฉพาะการศึกษาทางชีวภาพของพืช สัตว์ และจุลชีพเท่านั้น งานวิจัยจำนวนมากเป็นการศึกษาเกี่ยวกับสรีระและกายภาพของมนุษย์ ซึ่งอาจก่อให้เกิดผลกระทบในด้านลบในด้านการละเมิดสิทธิมนุษยชน ขัดต่อหลักศีลธรรมและจริยธรรมในการแสวงหาผลกำไรจากมนุษย์

ในการนำเอาเทคโนโลยีชีวภาพไปประยุกต์ใช้ทางอุตสาหกรรมนั้น อาจก่อให้เกิดการฉกฉวยทรัพยากรพันธุกรรมและทรัพยากรชีวภาพของประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งการกระทำดังกล่าวนับว่าเป็นการดักตวงผลประโยชน์จากผู้ยากไร้ สร้างระบบผูกขาดเหนือทรัพยากรชีวภาพในประเทศเขตร้อนทั่วโลก รวมทั้งก่อให้เกิดผลกระทบต่อโครงสร้างและระเบียบทางสังคมและกฎหมายของ

ประเทศต่างๆ

สิทธิเกษตรกรในประเทศไทย: กระบวนการเรียนรู้กับระบบเกษตรกรรม หัวหน้าคณะวิจัย : นายเดชา ศิริภัทร มุลนิธิข้าวขวัญ

สิทธิเกษตรกร (Farmers' Rights) ได้รับการนำเสนออย่างเป็นทางการในระดับนานาชาติ ตั้งแต่ พ.ศ.2532 โดยองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO โดยมีความหมายจำกัดเฉพาะสิทธิด้านทรัพยากรพันธุกรรม (Genetic Resources) เท่านั้น จากนั้นเป็นต้นมา สิทธิเกษตรกรก็ได้รับความสนใจและมีความเคลื่อนไหวจากหลายฝ่ายทั้งด้านเสนอความหมายของสิทธิเกษตรกรให้สมบูรณ์และครอบคลุมมากขึ้น และด้านผลักดันให้เป็นข้อตกลงระดับนานาชาติเพื่อนำไปใช้อย่างเป็นทางการเช่นเดียวกับสิทธิอื่นๆ เช่น สิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืช (Plant Breeders' Rights- PBR) ซึ่งกำหนดให้ประเทศสมาชิกองค์การการค้าโลก (WTO) นำไปออกเป็นกฎหมายบังคับใช้ในปี 2543 เป็นต้น

สำหรับประเทศไทยซึ่งประชากรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร และเป็นสมาชิกขององค์การการค้าโลก (WTO) นั้นจะต้องออกกฎหมายคุ้มครองสิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืชมาบังคับใช้ภายในปี พ.ศ.2543 ในชื่อ พ.ร.บ.คุ้มครองพันธุ์พืช ขณะนี้กฎหมายดังกล่าวกำลังอยู่ในระหว่างขั้นตอนการร่างเพื่อให้เสร็จทันตามกำหนด แต่กฎหมายเกี่ยวกับสิทธิเกษตรกรยังไม่มีกรร่างแต่อย่างใด เพราะไม่มีข้อตกลงในระดับนานาชาติมากำหนด คาดว่า ในอนาคตอันใกล้ คงมีการเคลื่อนไหวเรียกร้องกฎหมายสิทธิเกษตรกรจากหลายฝ่าย โดยเฉพาะภาคเกษตรกรเอง จึงสมควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสิทธิเกษตรกรในประเทศไทยให้รอบด้าน และสามารถนำเสนอประกอบการผลักดันหรือดำเนินการออก

กฎหมายเกี่ยวกับสิทธิเกษตรกรให้เป็นประโยชน์และเหมาะสมมากขึ้น

งานวิจัยเรื่องสิทธิเกษตรกรฉบับนี้ มุ่งศึกษาและนำเสนอภาพรวมของสิทธิเกษตรกรในประเทศไทย และศึกษาลงลึกเป็นพิเศษในด้านสิทธิการเรียนรู้และพัฒนากระบวนการของเกษตรกรไทย ซึ่งเป็นส่วนสำคัญยิ่งด้านหนึ่งของสิทธิเกษตรกร เช่นเดียวกับสิทธิด้านทรัพยากรพันธุกรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีโครงการวิจัยควบคู่อยู่ในชุดงานวิจัย เรื่อง “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” นี้แล้ว

งานวิจัยชิ้นนี้ จะศึกษาวิจัยจากเอกสาร และเลือกกรณีศึกษาทั้งระดับครอบครัวและชุมชนเกษตรกรไทยในทุกภาค

สิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่น

หัวหน้าคณะวิจัย: นายวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ

เครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย

ปัจจุบันทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศโลกที่สาม ได้กลายเป็นเป้าหมายสำคัญของบริษัทขนาดใหญ่/ประเทศอุตสาหกรรม ในฐานะที่เป็นแหล่งของวัตถุดิบและฐานความรู้ในการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตร ยา อาหาร และอุตสาหกรรมชีวภาพสาขาอื่นๆ ประเมินการว่าเฉพาะสหรัฐอเมริกาประเทศเดียวนั้นได้ใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชและทรัพยากรชีวภาพเพื่อใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรมยา คิดเป็นมูลค่าสูงถึง 68,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐ หรือประมาณ 3 ล้านล้านบาท ต่อปี โดยที่ประเทศซึ่งเป็นเจ้าของพันธุกรรมมิได้รับผลประโยชน์อย่างเท่าที่ควรจะเป็น

ทรัพยากรชีวภาพส่วนใหญ่ หรือเกือบทั้งหมดนั้นอยู่ในประเทศโลกที่สาม

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศเขตร้อน และในบริเวณป่าฝน ในขณะที่ประเทศอุตสาหกรรมซึ่งร่ำรวยเทคโนโลยีกลับขาดแคลนทรัพยากร ดังนั้นทำให้เกิดกระแสการผลักดันนโยบายทั้งในระดับโลก และระดับประเทศขึ้นเพื่อเข้ามาจัดการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น ภายใต้ข้อตกลงระหว่างประเทศต่างๆ เช่น อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ข้อตกลงว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรมในองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ และแม้แต่ข้อตกลงว่าด้วยการค้าที่เกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญาในองค์การค้าโลก เป็นต้น

การผลักดันดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาพื้นบ้านขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากในท้ายที่สุดแล้วเกษตรกร และชุมชนท้องถิ่นในประเทศกำลังพัฒนาคือผู้ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากสิ่งดังกล่าวมากที่สุด ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดที่สุดคือตัวอย่างการใช้พันธุ์ข้าวในประเทศไทย ในขณะที่พื้นที่ปลูกข้าวร้อยละ 90 ของประเทศปลูกข้าวเพียง 15 สายพันธุ์นั้น ชาวปากเกอญอทางภาคเหนือของไทยไม่มีชุมชนกลับปลูกข้าวหลากหลายถึง 60 สายพันธุ์

ความขัดแย้งเกี่ยวกับสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในเรื่องดังกล่าว มีอยู่ในหลากหลายระดับ ทั้งได้แก่การขัดแย้งระหว่างสิทธิในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นกับรัฐซึ่งรวมศูนย์อำนาจการบริหารจัดการเอาไว้มาอย่างยาวนาน และความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่นโดยรวมกับบริษัทขนาดใหญ่ และประเทศอุตสาหกรรมซึ่งต้องการเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งนี้โดยจะเห็นภาพสะท้อนในเรื่องดังกล่าวทั้งในระดับประเทศและระดับระหว่างประเทศ

ในระดับประเทศ เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นได้ต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิ

ของตนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งการพัฒนาในเรื่องอื่นๆ มาโดยต่อเนื่อง หากนับเริ่มต้นตั้งแต่กระแสเรียกร้องเรื่อง “ป่าชุมชน” เป็นต้นมา ขณะนี้เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นได้เสนอแนวทางการเรียกร้องสิทธิของเขาอย่างเป็นรูปธรรมในหลายๆ กรณี เช่น การผลักดันร่างกฎหมายเพื่อคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย การเรียกร้องให้มีกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชที่คุ้มครองเกษตรกรและสิทธิของชุมชน เป็นต้น กระแสดังกล่าวยังได้ถูกรองรับด้วยรัฐธรรมนูญปี 2540 แห่งราชอาณาจักรไทย ซึ่งระบุถึงสิทธิของชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรชีวภาพในหลายมาตรา

ท่ามกลางสถานการณ์ข้างต้น งานวิจัยเรื่องสิทธิเกษตรกรและสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น จะเป็นทั้งเครื่องมือทางวิชาการที่จะให้สังคมได้เข้าใจเรื่องดังกล่าว และชี้แนวทางในการพัฒนาเรื่องดังกล่าว ในฐานะที่เป็นรากฐานสำคัญอย่างหนึ่งของการพัฒนาสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยในยุคปัจจุบัน ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ

- 1) เพื่อสร้างความเข้าใจต่อสังคมไทยในเรื่อง สิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลและความเคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวทั้งในชุมชน ระดับประเทศ และระดับระหว่างประเทศ

- 2) เสนอแนวทางในการพัฒนากฎหมายและกำหนดนโยบายเรื่อง สิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

- 3) เพื่อเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ในการพัฒนาแนวความคิดและแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับสิทธิ ชุมชนในเรื่องทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ประเทศพัฒนา

**สิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน: การศึกษา
เพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย**

หัวหน้าคณะวิจัย: ศาสตราจารย์(พิเศษ) ดร.ชลธิรา สัตยารัตนา

มหาวิทยาลัยรังสิต

โครงการวิจัยนี้ เป็นโครงการวิจัยเครือข่ายทั่วประเทศ โดยสร้างเครือข่ายเป็นโครงการวิจัยย่อย ประสานความร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่น ปัญญาชนท้องถิ่น ให้ร่วมวิจัยกับนักวิชาการที่สนใจปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่น มุ่งทำการวิจัยพร้อมกันทั้ง 4 ภาค เพื่อสังเคราะห์ให้เห็น **ภาพรวมของปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนท้องถิ่นทั่วทุกภาคของประเทศไทย รวมทั้งในกรุงเทพมหานคร** สรุปข้อเรียกร้องและความต้องการของแต่ละชุมชน เพื่อแสวงหาและเสนอแนวทางนโยบายของรัฐ ต่อชุมชนท้องถิ่นในภาพรวม ตามบทบัญญัติสิทธิชุมชนท้องถิ่นในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับปัจจุบัน (พ.ศ.2540) กรณีศึกษาส่วนใหญ่จะสะท้อนให้เห็นปัญหา **การละเมิดสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชนท้องถิ่นโดยกลไกรัฐและอำนาจรัฐ** ซึ่งทุกวันนี้ได้กลายเป็นปรากฏการณ์ที่เห็นกันชินตาและดำตา จนกระทั่งเกิดความรู้สึกละอายใจ โครงการวิจัยนี้จะนำเสนอปัญหาดังกล่าว โดยใช้ “ชุมชน” เป็นสนามวิจัย ใช้ “**ปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน**” ที่เกิดขึ้นจริงในชุมชนนั้น เป็น “กรณีศึกษา” โดยจัดการบริหารโครงการวิจัยให้มีลักษณะเครือข่าย โยงใยปัญหาที่มีลักษณะท้องถิ่นให้เห็นเป็นภาพรวม ศึกษาแต่ละเฉพาะกรณีของบางชุมชน (Micro Units) พร้อมๆ กันไปกับการศึกษาปัญหาต่างๆ จากท้องถิ่นสู่ระดับชาติร่วมกัน (Macro Frame) เพื่อชี้ให้เห็นในระดับมหัพภาคว่าเป็น

ปัญหาวิจัยระดับชาติ ทั้งนี้จะมีวิธีการศึกษาแต่ละชุมชน ในมิติของประวัติศาสตร์ ชุมชนเชิง “ชาติพันธุ์วรรณา” (ethnography) และ “ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์” (ethnohistory) ถ้าสามารถสืบสาน (reconstruct) ได้ แล้วศึกษาทำความเข้าใจแต่ละชุมชนในบริบทของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (local history) และ รัฐประชาชาติ (nation-state) จากนั้นวิเคราะห์ผลกระทบทางเศรษฐกิจและการเมืองอันเกี่ยวเนื่องด้วยนโยบายรัฐ ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ รวมทั้งอาจโยงไปถึงระดับนานาชาติ ตามปัญหารูปธรรมที่เกิดขึ้นจริง ที่ขัดต่อครรลองชีวิต ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี วัฒนธรรม และวิถีพัฒนาของชุมชน ในอันที่จะครองชีพและวิถีชุมชนอย่างเป็นปกติสุข

การวินิจฉัยปัญหาการล่วงละเมิดสิทธิมนุษยชนและชุมชน จะใช้ “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช 2540” เป็นเกณฑ์วินิจฉัย โดยเฉพาะ หมวด 3 ว่าด้วย “สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย”

บทผนวกที่ 3

ภูมิหลังพัฒนาการสิทธิมนุษยชน

นับตั้งแต่องค์การสหประชาชาติมีมติรับรองและประกาศ “ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน” เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม ค.ศ. 1948 ความสำคัญต้นตัวก็ได้แพร่ขยายวงกว้างขึ้นตามลำดับ จนถึงบัดนี้ กล่าวได้ว่า เป็นหลักความชอบธรรมที่ยึดถือกันทั่วโลก ยิ่งไปกว่านั้น หลักความชอบธรรมที่ว่านี้ ยังได้รับแรงเสริมส่งจากบรรดากติกาสัญญาระหว่างประเทศและปฏิญญาย่อยอื่นๆ ที่ทยอยออกตามมา ยังผลให้ สิทธิมนุษยชนมีสถานะเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายระหว่างประเทศ รวมความแล้ว หลักการสิทธิมนุษยชนนับเป็นกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกอนาคตที่ไม่อาจหยุดยั้งได้

ประเด็นอยู่ที่ว่า มนุษย์เรา โดยเฉพาะสังคมไทยจะมีสติปัญญาสามารถคิดอ่านจัดการให้กระแสการเปลี่ยนแปลงที่ว่าเป็นไปอย่างราบรื่นและสันติอย่างไร

หลักการสิทธิมนุษยชนที่ยึดถือ และปฏิบัติกันในปัจจุบันมีสมมุติฐานที่

มาจากแหล่งอารยธรรมตะวันตก หากแต่ว่าหลักการอันประเสริฐอย่างเช่น สิทธิส่วนบุคคล สิทธิในทรัพย์สิน และหลักนิติธรรม ซึ่งรวมเรียกว่า สิทธิราษฎร และสิทธิทางการเมือง ได้กลับกลายเป็นเครื่องมือศัตรูของลัทธิทุนอุตสาหกรรมนิยม แผ่ขยายพลอำนาจกระทำการลิดรอน ทำลายสิทธิเสรีภาพทั้งภายในและภายนอกสังคมโลกตะวันตก ปฏิบัติที่ตามมาตามลำดับ ก็คือเกิดการสำนึกตื่นตัว เรียกร้องสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิทธิกำหนดใจตนเอง หรือสิทธิปกครองตนเอง

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง การแผ่ขยายพลอำนาจกระทำในรูปแบบของ “ระเบียบโลกใหม่” โดยมีบริษัทข้ามชาติเป็นหัวหอก ในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา นโยบายปล่อยเสรีทางการเงินได้ถูกใช้เป็นช่องทางให้บรรดาบริษัทข้ามชาติ รวมทั้งสถาบันการเงินการธนาคารระหว่างประเทศเข้าทำการครอบงำและกำกับควบคุมชีวิตเศรษฐกิจการเมืองของบรรดาประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย รวมทั้ง ประเทศไทยเราเอง ทั้งนี้ ในนามของหลักการ “เศรษฐกิจตลาดเสรี” วิกฤตเศรษฐกิจ การเงินในประเทศไทย และภูมิภาคเอเชีย นับเป็นผลผลิตสืบเนื่องมาจากขบวนการแผ่อำนาจครอบครองเศรษฐกิจโลกที่วุ่น

หลักการและวัตถุประสงค์ของชุดโครงการวิจัยฯ

ในสภาวะการณ์อันเสื่อมทรามของหลักการสิทธิมนุษยชนดังกล่าว ในแวดวงวิชาการนานาชาติต่างพากันตระหนักถึงจุดบอดของฐานความคิดในวัฒนธรรมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักปัจเจกนิยมอันสุดโต่ง ซึ่งกลายเป็นสิทธิส่วนบุคคลที่จะใช้กำลังทุนทรัพย์ทำอะไรก็ได้ตามที่กำลังความสามารถจะอำนวยให้ โดยนัยนี้ จึงเริ่มเล็งเห็นถึงความสำคัญและจำเป็นที่จะต้องทบทวน

ครีส์ตศตวรรษ 17-18-19 19-20 20-21

17-18

กระแส 'สัญญาสังคม' / 'สิทธิธรรมชาติ' ≈

- ปฏิวัติอังกฤษ 1688
- ปฏิวัติอเมริกา 1776
- ปฏิวัติฝรั่งเศส 1789

สิทธิราษฎร และ การเมือง

นิเวศ

สิทธิเอกชนท้องถิ่น
ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ

สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม

สิทธิกำหนดของตนเอง
สิทธิปกครองตนเอง
องค์การสหประชาชาติ
ปฏิญญาสากลสิทธิมนุษยชน

โลกาภิวัตน์ : เศรษฐกิจตลาดเสรี

- สิทธิชนชั้นกลาง (สงครามโลกครั้งที่ 1-2)
- สิทธิระเบียบ (เศรษฐกิจ) ใหม่นี้

กระแสสิทธิมนุษยชนตะวันตก

ปฏิสัมพันธ์เชิงธรรม

วัฒนธรรมเดี่ยว

วัฒนธรรมหลากหลาย

19-20

กระแสสังคมและวัฒนธรรมไทย/เอเชีย

คิดค้นถึงหลักการและเกณฑ์คุณค่าใหม่จากแหล่งอารยธรรมนอกโลกตะวันตก
ทั้งนี้ ไม่ใช่เพื่อปฏิเสธหรือทำลายล้างฐานความคิดอันสร้างสรรค์ของตะ
วันตก หากแต่เพื่อเสริมสร้างความสมดุลและบูรณาการของหลักการ
สิทธิมนุษยชนให้ได้มาซึ่งความชอบธรรมและสันติสุข โดยแท้จริง

ชุดโครงการวิจัยฯ นี้ มีเจตนารมณ์ที่จะคิดค้นแสวงหาในทำนองเดียว
กันจากแหล่งวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของสังคมวัฒนธรรมไทยเราเองในฐานะ
เป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ยังมีประเด็นปัญหาใน
มิติของชุมชน สังคม และนิเวศวิทยาที่จะต้องคำนึงถึง อย่างเป็นบูรณาการ
(ดังแสดงเป็นรูปร่างกลมในแผนภาพหน้า 337) เพื่อความมั่นคงและการพัฒนา
อย่างยั่งยืน ทั้งนี้ โดยตั้งเป้าหมายของการศึกษาวิจัยไปที่เรื่องของ “สถานการณ์
สากล” กล่าวคือ พฤติกรรมของบรรดาบริษัทข้ามชาติและสถาบันเศรษฐกิจ
การเงินระหว่างประเทศ รวมถึงแนวนโยบายพัฒนาของรัฐ ซึ่งก่อปัญหาริด
รอนทำลายสิทธิมนุษยชนในยุคปัจจุบันและจะยังสืบเนื่องไปในสหัสวรรษหน้า

ในการนี้ ชุดโครงการวิจัย “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล”
จึงได้ตั้งวัตถุประสงค์หลักๆ ไว้ดังนี้:

1. ทบทวนและเสริมสร้างองค์ความรู้ใหม่ ในเรื่องสิทธิมนุษยชน
2. ทำความเข้าใจและประเมินถึงผลกระทบต่อสิทธิมนุษยชนคนไทยจาก
กระแสเศรษฐกิจการเมืองโลก และหลักนโยบายรัฐ
3. วิเคราะห์ประเมินถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และ
สถาบันสังคมของไทย เพื่อการพัฒนาสิทธิมนุษยชนที่บูรณาการและ
สมดุล
4. ศึกษาวิเคราะห์เสนอแนวนโยบายคลี่คลายปัญหา เพื่อการพัฒนาที่
ยั่งยืนและสันติ

5. ศึกษาสู่ทางสื่อสาร ข้อมูลความรู้สู่ภาคปฏิบัติ ทั้งสำหรับกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องและสาธารณชนโดยทั่วไป
6. ส่งเสริมและพัฒนาระบบสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนาตนเอง และจัดการทรัพยากรท้องถิ่นอย่างยั่งยืน เพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวม ตามนโยบายแห่งรัฐธรรมนูญราชอาณาจักรไทย

เค้าโครงและกระบวนการวิจัย

บนพื้นฐานของหลักการและวัตถุประสงค์ที่กล่าวมา และภายใต้ข้อจำกัดของกำลังทรัพยากร ชุดโครงการวิจัยฯ นี้จำแนกประเด็นวิจัยออกรวม 9 หัวข้อ ซึ่งครอบคลุมประเด็นปัญหาอย่างรอบด้านพอสมควรใน สถานการณ์ปัจจุบัน พร้อมทั้งกำหนดตัวผู้รับผิดชอบโดยเฉพาะดังนี้

- เศรษฐกิจเสรี การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และผลกระทบต่อสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในประเทศไทย
โดย ดร.ศรีประภา เพชรหมี่ศรี กับคณะ
- นโยบายการพัฒนาของรัฐกับการละเมิดสิทธิชุมชนชนบท
โดย ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง กับคณะ
- เอเชียวัดกับสิทธิมนุษยชนไทยบนรากฐานวัฒนธรรม
โดย อาจารย์วรศักดิ์ มหัทธโนบล กับคณะ
- สิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ความคิดของสังคมไทย
โดย ผศ.ดร.ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ กับคณะ
- การปฏิรูปสื่ออิเล็กทรอนิกส์กับสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย
โดย ดร.วีระ สมบูรณ์ กับคณะ
- กฎหมายสิทธิมนุษยชนกับเทคโนโลยีชีวภาพ

โดย รศ.ดร.จักรกฤษณ์ ควรพจน์ กับคณะ

- สิทธิเกษตรกรในประเทศไทย: กระบวนการเรียนรู้กับระบบเกษตรกรรม

โดย นายเดชา ศิริภัทร กับคณะ

- สิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่น

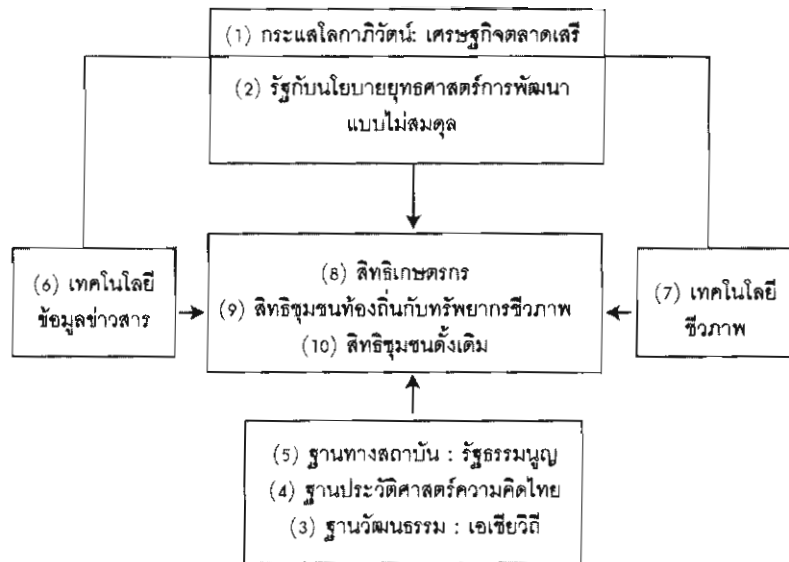
โดย นายวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ กับคณะ

- สิทธิชุมชนท้องถิ่นจากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน : การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย

โดย ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.ชลธิรา สัตยาศรัย กับคณะ

โครงการวิจัยที่จำแนกแยกย่อยเหล่านี้ ทั้งหมดต่างมุ่งคิดค้น ตอบสนอง โจทย์วิจัยร่วมกันตามหลักการและวัตถุประสงค์ดังกล่าวข้างต้น แม้ว่าต่างโครงการอาจจำเป็นต้องมีความแตกต่างหลากหลายออกไปบ้างก็ตาม ตามลักษณะธรรมชาติเฉพาะตัวของแต่ละประเด็นหัวข้อ ทั้งนี้ โดยมีศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริกกับคณะ ทำหน้าที่ประสานงานส่วนกลาง

จากการประชุมเสวนาหารือหลายครั้งในช่วงเตรียมการจัดทำข้อเสนอ ชุดโครงการวิจัยฯ คณะวิจัยเห็นพ้องต้องกันกำหนดโครงสร้างและกระบวนการดำเนินงานศึกษาวิจัยร่วมกันไว้ ให้สามารถประสานและเสริม ซึ่งพอจะจำลอง แสดงเป็นแผนภาพดังนี้-

แผนภาพนี้ ต้องการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันของทั้ง ๑ โครงการวิจัย กล่าวโดยย่อ โครงการหมายเลข (8) (9) และ (10) เป็นเรื่องของ คน กลุ่มชนและชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบสิทธิมนุษยชนโดยตรง จึงถือเป็นกลุ่มเป้าหมายและแกนกลางของชุดโครงการวิจัยฯ โดยรวม โครงการหมายเลข (1) และ (2) ทำหน้าที่ทำความเข้าใจถึงสมุฏฐานที่มาของปัญหาการล่วงละเมิดสิทธิมนุษยชนทั้งในระดับโลกและระดับภายในสังคมไทยเองซึ่งเกี่ยวโยงกัน ส่วนโครงการหมายเลข (6) และ (7) เป็นเรื่องของพัฒนาการทางเทคโนโลยี โดยเฉพาะ

ทางด้านชีวภาพและเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสาร ซึ่งกำลังเป็นเครื่องมือสำคัญใน
เวทีการชั่งชั่งครอบครองอำนาจและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจการเมืองในยุค
ปัจจุบันและอนาคต สุดท้าย โครงการหมายเลข (3) (4) และ (5) ก็จะทำให้
หน้าที่ทบทวนตรวจสอบ รวมทั้งประเมินถึงรากฐานภูมิปัญญาและเกณฑ์
คุณค่าสร้างสรรค์ อันมีมาในประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและสถาบันสังคม
การเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ซึ่งบรรจุเรื่องของสิทธิ
ชุมชน อันเป็นหลักการใหม่ที่ยังจะต้องทำความเข้าใจและพัฒนาอย่างเป็น
ระบบ และรูปธรรมกันไป

บทผนวกที่ 4

รายนามคณะวิจัย ชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนไทย ในสถานการณ์สากล

• ส่วนประสานงานกลาง

ศ.เสน่ห์ จามริก	สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
น.ส.นฤมล นพรัตน์	สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
น.ส.วรินทรา ไกยรวงศ์	สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

• โครงการเศรษฐกิจเสรี การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และ ผลกระทบต่อสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในประเทศไทย

ดร.ศรีประภา เพชรหมี่ศรี	บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล
นายกมล กมลตระกูล	สภาสิทธิมนุษยชนและการพัฒนา แห่งภูมิภาคเอเชีย
น.ส.วราภรณ์ แซ่มสนิท	บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล
น.ส.ทยณฐ์ ชวนไชยสิทธิ์	บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล

• โครงการนโยบายการพัฒนาของรัฐกับการละเมิดสิทธิชุมชน

ชนชนบท

ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
น.ส.ศยามล ไกยูรวงศ์	มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ
นายกฤษฎา บุญชัย	มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ
น.ส.พรพนา ก้วยเจริญ	มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ
น.ส.ศุภมาส ศีลารักษ์	มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ
น.ส.ไพเราะ สัจจันต์พรหม	โครงการฟื้นฟูที่ชุ่มน้ำป่าหามมูล
นายปิยะโชติ อินทรนิवास	นักวิจัยอิสระ
นายอลงกต ชูแก้ว	นักวิจัยอิสระ
นายอุสมาน หวังสนิ	นักวิจัยอิสระ

• โครงการเอเชียวิถีกับสิทธิมนุษยชนไทย บนรากฐานวัฒนธรรม

อ.วรศักดิ์ มหัทธโนบล	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รศ.ฉลอง สุนทรวาณิชย์	คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อ.ธาวิต สุขพานิช	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
รศ.นครินทร์ เมฆไตรรัตน์	คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รศ.ดร.สมเกียรติ วันทะนะ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

• โครงการสิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ของสังคมไทย

ผศ.ดร.ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผศ.อดิสร หมวกพิมาย คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

• โครงการการปฏิรูปสื่ออิเล็กทรอนิกส์กับสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย

ดร.วีระ สมบูรณ์ คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผศ.ดร.ไชยันต์ ไชยพร คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อ.ศิริเพชร ทฤษฏินาวดี คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นายทศพล แก้วประพันธ์ คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

น.ส.อัจฉรีย์ เทพประเสริฐวงศ์ คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

• **โครงการกฎหมายสิทธิมนุษยชนกับเทคโนโลยีชีวภาพ**

รศ.ดร.จักรกฤษณ์ ควรวจน์	สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
ดร.สุวิทย์ วรรณไกรโรจน์	คณะเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ดร.ธนิศ ชิงถาวร	ศูนย์พันธุวิศวกรรม และเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ
อ.วิชัย ศรีรัตน์	สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
อ.วิมาน เหล่าดุสิต	สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
นายบัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์	โครงการยุทธศาสตร์ นโยบายฐานทรัพยากร สำนักงานคณะกรรมการ สิทธิมนุษยชนแห่งชาติ
นายนิพนธ์ อินทนนท์	ศาลฎีกาอากรกลาง

• **โครงการสิทธิเกษตรกรในประเทศไทย: กระบวนการเรียนรู้กับ**

ระบบเกษตรกรรม

นายเดช ศิริภัทร	มูลนิธิข้าวขวัญ
น.ส.สมหญิง สุนทรวงษ์	นักวิจัยอิสระ
นายบำเพ็ญ เขียวหวาน	นักวิจัย
นายทวีศักดิ์ สุจริตน์	นักวิจัยสนาม ภาคใต้

นายจุลทัศน์ อูปฉา	นักวิจัยสนาม ภาคอีสาน
นายสถาพร สมศักดิ์	นักวิจัยสนาม ภาคเหนือ
นางจันทนา หงษา	นักวิจัยสนาม ภาคกลาง
นายอนุสรณ์ อุดมไธ	นักวิจัย ส่วนกลาง
น.ส.ทัศนีย์ วีระกันต์	เลขานุการโครงการฯ

• **โครงการสิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพ และ
ภูมิปัญญาท้องถิ่น**

นายวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ	เครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย
อ.อาภา หวังเกียรติ	คณะวิศวกรรมศาสตร์
	มหาวิทยาลัยรังสิต
นายธเนศ เปเรร่า	สำนักกฎหมายติลกี
อ.ฐิรุฒิ เสนาคำ	สำนักวิชาศิลปศาสตร์
	มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
นางวรลักษณ์ ไชยทัพ	นักวิจัยสนาม
นายสุพัฒน์ กุมพิทักษ์	นักวิจัยสนาม
น.ส.นิรมล ยวนบุญ	เครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย

• **โครงการสิทธิมนุษยชนท้องถิ่นจากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์
ปัจจุบัน: การศึกษาแสวงหาเพื่อแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นใน
ประเทศไทย**

ศ.(พิเศษ)ดร.ชลธิชา ลัตยาวัฒนา	วิทยาลัยนวัตกรรมสังคม
(ผู้ประสานงาน)	มหาวิทยาลัยรังสิต

โครงการย่อยที่ 1: โครงการสิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมล้านนา: กรณีศึกษาชุมชน
ลัวะ - ลื้อ - ยวน ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) ในจังหวัดน่าน เชียงราย และ
เชียงใหม่

อ.อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว	ภาควิชาประวัติศาสตร์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่
ศ.(พิเศษ)ดร.ชลธิชา สัตยาวัฒนา	โครงการไทยศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต
อ.ไพสิฐ พาณิชกุล	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
อ.บุญชู ณ ป้อมเพชร	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
อ.สมบัติ คำบุญเรือง	สถาบันราชภัฏเชียงราย
ผศ.ลมูล จันทรหอม	สถาบันราชภัฏเชียงใหม่

โครงการย่อยที่ 2: สิทธิชุมชนท้องถิ่น: กรณีศึกษาปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่น
ชาวเขา

ดร.รัตนพร เศรษฐกุล	บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพายัพ
นายพิริยะ ลิ้มกุล	สำนักงานกฎหมายสามพี่น้อง
นายอุทิศ ชำนิบรรณการ	บรรณาธิการหนังสือพิมพ์เมืองนอด

โครงการย่อยที่ 3: สิทธิชุมชนบ้านครัว กรุงเทพมหานคร: กรณีการสร้างทาง
ด่วนทับชุมชน

ศ.(พิเศษ)ดร.ชลธิชา สัตยาวัฒนา	วิทยาลัยนวัตกรรมการสังคม มหาวิทยาลัยรังสิต

ผศ.นิรมล สุธรรมกิจ	คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
อ.อำพร พัวประดิษฐ์	วิทยาลัยนานาชาติ มหาวิทยาลัยรังสิต
ผศ.แสงอรุณ กนกพงษ์ชัย	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ
อ.ชลาลัย กันมินทร์	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต
อ.อัญชลี แยมพยนต์	สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
น.ส.สุลัดดา เจริญพร	สถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต
นายเรืองศักดิ์ ดำริห์เลิศ	คณะทำงานเฉพาะกิจ ชุมชนบ้านครัว
นายสาโรจน์ เพือกสำลี	คณะทำงานเฉพาะกิจ ชุมชนบ้านครัว
นายเอียรชัย อิศรเดช	คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต
น.ส.มณีนรัตน์ ประกัน	สถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต
น.ส.ขวัญอิสรา นิตรวณิชกุล	Boston University

โครงการย่อยที่ 4: สิทธิชุมชนมอญ: กรณีการสร้างท่อก๊าซที่มีผลกระทบต่อ
ชุมชนมอญพื้นเมืองและชุมชนมอญอพยพที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี

อ.ปภัสนร เขียวปัญญา	โรงเรียนอัสสัมชัญพานิชยการ
อ.ประเสริฐ หลวงทิพย์	ชมรมเยาวชนมอญกรุงเทพฯ
อ.บุษบา ประภาสพงศ์	กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ

น.ส.ประภาศรี คำสอาด

สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรม
เพื่อพัฒนาชนบท

มหาวิทยาลัยมหิดล

นายสุนทร ศรีปานเงิน

สันนิบาตสามัคคีชนชาติมอญ

โครงการย่อยที่ 5: สิทธิชุมชนท้องถิ่น: กรณีศึกษาปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่นภาค
อีสาน

ผศ.คณพล ไชยสินธุ์

สถาบันราชภัฏเลย

ผศ.รพีพร ไชยสินธุ์

สถาบันราชภัฏเลย

ดร.บุญชร แก้วส่อง

นักวิชาการองค์กรเอกชน

นางพยุพพร นนทวิศรุต

สถาบันราชภัฏเลย

น.ส.ธีรดา นามไธ

นักวิชาการองค์กรเอกชน

โครงการย่อยที่ 6 : สิทธิชุมชนท้องถิ่น: กรณีศึกษาปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่น
ภาคใต้

ดร.เลิศชาย ศิริชัย

สำนักวิชาศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

รศ.อุดม หนูทอง

สำนักวิชาศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

รศ.ดร.สืบพงษ์ ธรรมชาติ

มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

อ.สมเจตนา มุณีโมไนย

โรงเรียนวิเชียรมาตุ

อ.นพดล กิตติกุล

โรงเรียนสตรีภูเก็ต

โครงการย่อยที่ 7: *Comparative Community Rights in Thailand and
Southeast Asia*

Dr.Cholthira Satyawadhna	Dr.Yoko Hayami Mino
Oliver Raendchen	Jana Raendchen
Dr.Rattanaporn Sethakul	Matthew McDaniel
Sunthorn Sripanguen	Kwan-Isara Chatvanichkul

